

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE
The Gift of
Henry W. Longfellow
of Cambridge.
18 Jan., 1870.

The hardships
of the inhabitants of Cret
in 1867.
By
J. E. Hilarion Skinner

Translated from English
By
Th. G. Dixon.
Professor of the English language.

Athens, 1868.

ΣΚΛΗΡΑΓΩΓΙΑΙ

ΕΝ

ΚΡΗΤΗ

ΚΑΤΑ ΤΟ 1867

ΥΠΟ

Ι. Ε. ΙΛΑΡΙΩΝΟΣ ΣΚΙΝΝΕΡ,

Μεταφρασθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ

Ὑπὸ

Θ. Γ. ΔΙΞΩΝΟΣ
Καθηγητοῦ τῆς Ἀγγλικῆς γλώσσης.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ,
1868.

Prof. H. W. Longfellow
With the author's best compliments
JEHS

ΣΚΛΗΡΑΓΩΓΙΑΙ

ΕΝ

ΚΡΗΤΗ

ΚΑΤΑ ΤΟ 1867

ΥΠΟ

J. E. Hilary Skinner
Ι. Ε. ΙΛΑΡΙΩΝΟΣ ΣΚΙΝΝΕΡ,

Μεταφρασθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ

Ὑπὸ

Thomas Dickson
Θ. Γ. ΔΙΞΩΝΟΣ

Καθηγητοῦ τῆς Ἀγγλικῆς γλώσσης.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ,

1868.

1870, Jan. 18.
Gift of
Henry W. Longfellow,
of Cambridge.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τί μέλλει γενέσθαι περὶ Κρήτης καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἐξ οὗ κυρίως πηγάζουσι τὰ δεινά της, καὶ ποία ἡ καταλληλοτέρα ἡμῶν πολιτική, ὅπως ἀντιπράξωμεν κατὰ τῆς ὑπερβολικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ῥωσσίας; Φρονῶ, καὶ πάντες παραδέχονται, ὅτι ἡ Ῥωσσία θέλει κατασταθῆ ἐπὶ μᾶλλον φοβερωτέρα, ὅταν ἀποπερατώσῃ τὰς γραμμὰς τῶν σιδηρῶν δρόμων της, καὶ ὅτι ἡμεῖς οἱ Ἄγγλοι δυνάμεθα ἄνευ ὑπερβαλλούσης ἐθνικῆς ζηλοτυπίας ν' ἀντιπαραταχθῶμεν δικαίως κατὰ τῆς προόδου τοιούτου ἀντιπάλου. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο ἀποτελεσματικώτερον;

Ἆρά γε ἤθελεν εἶναι ἄσκοπον νὰ καταστήσωμεν τὴν Τουρκίαν ἰσχυροτέραν, ἀποκόπτοντες τὰς ἀνωφελεῖς αὐτῇ χώρας, καὶ νὰ ἐγείρωμεν συμφέροντα διάφορα τῶν τῆς Ῥωσσίας, πρὸς ἀντιστάθμισιν τῆς τὰ πάντ' ἀποῤῥοφώσης Αὐτοκρατορίας; Θέλω ἐκφράσει τὴν ἰδέαν μου ἐλευθέρως. Δὲν ἤθελεν εἶναι ὁ Σουλτάνος ὠφελιμώτερος σύμμαχος τῇ Ἀγγλίᾳ, καὶ ἡγεμὼν συγκριτικῶς ἰσχυρότερος, ἐὰν οἱ πολιτικοὶ ἡμῶν ἔπειθον αὐτὸν νὰ περιορίσῃ τὰ ὅριά του διὰ τῆς συστάσεως τῆς τε Ἑλλάδος καὶ Σερβίας ἐπὶ ἑδραιοτέρων βάσεων; Ἡ Ἑλλὰς νὰ λάβῃ τὴν Κρήτην μετὰ τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, ἡ δὲ Σερβία ἁπάσας τὰς Σλαβικὰς ἐκείνας χώρας, τὰς σχηματιζούσας τὴν βορειο-δυτικὴν γωνίαν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Οὕτω δ' ὁ Σουλτάνος ἠδύνατο ν' ἀποφεύγῃ συγκρούσεις ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἀναφυο-

μένας ἐκ τῶν σημερινῶν ἰδεῶν. Ὡς μέγας δ' ἀσιανὸς ἡγεμὼν, οὗ ἡ πρωτεύουσα ἔτυχεν οὖσα ὁ Βόσπορος ἀντὶ τῆς Δαμασκοῦ καὶ Βαγδατίου, ἤθελε καὶ οὕτως ἔχει τὴν ὑποστήριξιν τῶν δυτικῶν δυνάμεων, καὶ δὲν ἤθελεν ἐνοχλεῖσθαι καθ' ἑκάστην ὑπὸ ἑκατομμυρίων δυσηρεστημένων ὑπηκόων του ἐν Εὐρώπῃ. Αὐτοὶ δ' οἱ λαοὶ οἱ διατρέφοντες ἤδη ἄσπονδον μῖσος κατὰ τῆς Τουρκίας, ἤθελον εἶναι τότε προθυμότατοι, ὅπως διατηρῶσιν αὐτὴν ὡς προμαχῶνα κατὰ τῆς Ῥωσσίας. Ἑκατομμύρια δὲν ἤθελον δαπανᾶσθαι πρὸς καταπίεσιν ἐξεγέρσεως τῶν ὑπηκόων, καὶ αἱ κυβερνητικαὶ μεταῤῥυθμίσεις Βεζύρου τοιούτου, οἷος ὁ Μουσταφᾶ Φαζὴλ Πασσᾶς, ἤθελον ὠφελεῖ τὰς πλουσίας χώρας τῆς Ἀσίας, ἔνθα ὑπάρχει εὐρὺ στάδιον πρὸς βελτίωσιν τοῦ τε ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας.

Δὲν λέγω ἐνταῦθα τὶ πρέπει νὰ γείνῃ, ἐφαρμοζομένης πλήρους δικαιοσύνης, οὔτε ὁμιλῶ περὶ τῶν αἰσθημάτων τῶν τε Ἑλλήνων καὶ Σέρβων, καὶ περὶ τῆς ἐθνικότητος καὶ τοῦ φανεροῦ προορισμοῦ αὐτῶν. Ἡ ἰδέα μου περὶ ἐνισχύσεως τῶν ὁρίων τοῦ Σουλτάνου ἀποβλέπει μόνον τὴν Ἀγγλικὴν πολιτικὴν ἡμῶν, ὅπως ἀναχαιτίσωμεν τὸν Ῥωσσικὸν χείμαρον. Τὰ πράγματα βαδίζουσι τὸν φυσικὸν ῥοῦν εἴτε κατὰ τὴν θέλησιν ἡμῶν εἴτε καὶ ἄνευ ταύτης. Οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἢ θέλουσι πραγματοποιήσει τὴν ἀνεξαρτησίαν των, ἢ θέλουσι γείνει τὰ μᾶλλον ἔνθερμα ὄργανα τοῦ Τζάρου· ἐν ᾧ, ὡς ἤδη ἔχει ὁ Σουλτάνος στενοχωρούμενος ὑπό τε τῆς δημοσίας γνώμης, καὶ τῆς διπλωματικῆς πιέσεως, ἀγωνίζεται ἀσθενῶς κατ' ἐπαναστάσεων, αἵτινες ἐξαντλοῦσι τὰ οἰκονομικά του. Δὲν ἐπιτρέπεται αὐτῷ νὰ βομβαρδίσῃ τὴν Σύρον, ἂν καὶ ἀπ' αὐτῆς οἱ Κρῆτες ἐφοδιάζονται πυριτοβολάς. Οὐδέποτε δὲ, οὐδὲ κἂν νὰ σκεφθῇ δύναται περὶ καθυποτάξεως τῆς Σερβίας, ὅσον καὶ ἂν παρακινῶνται οἱ Βούλγαροι ὑπὸ τῶν ἡμιανεξαρτήτων γειτόνων των,

ἵνα ἐπαναστατήσωσιν. Ἆρά γε πρέπει να προτιμῶμεν διὰ τὸν σύμμαχον ἡμῶν τοιαύτην κατάστασιν τοῦ νὰ ἐνοχλῆται αἰωνίως ὑπὸ ἐπαναστάσεων, ἢ πρέπει νὰ ἐλαττώσωμεν τὴν χώραν αὐτοῦ, ὅπερ ἤθελεν ἀφήσει αὐτῷ πλούσιον κράτος ἐν Ἀσίᾳ, καὶ θέσιν ἰσχυρὰν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου;

Ἐὰν ἡ πολιτικὴ ἡμῶν ἀποβλέπει μόνον, ἵνα διατηρῶμεν κατ' ἐπιφάνειαν τὴν Τουρκίαν, ἐνῷ ὑπάρχει ἀδυναμία καὶ δυςπιστία ἐν ταῖς ῥίζαις τῆς διοικήσεώς της, καὶ καθ' ἑκάστην ἐπικρέμαται ἐπ' αὐτῆς καταιγὶς, τότε συντελοῦμεν εἰς τὸν σκοπὸν τῆς Ῥωσσίας μετ' ἐπιδεξιότητος οὐ μικρᾶς. Τὸ νὰ συμβουλεύωμεν δὲ τὸν σύμμαχον ἡμῶν νὰ κρατῇ τὴν σκιὰν τῆς ἐξουσίας, ἀντὶ νὰ τῷ λέγωμεν εἰλικρινῶς, ὅτι κάλλιον ἦν αὐτῷ, ἵνα ἐπιστήσῃ ὅλην του τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν χωρῶν, ἔνθα δύναται πράγματι νὰ ἐνισχυθῇ ἡ δύναμίς του, τοῦτο δὲν εἶναι δεῖγμα εἰλικρινοῦς φιλίας. Ὑπάρχει συνήθεια πολλὰ κοινὴ παρ' ἡμῖν τοῦ νὰ διστάζωμεν νὰ σκεπτώμεθα, εἰς ποῖον σημεῖον ἤθελεν εὑρεθῇ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα οὐχὶ μετὰ εἴκοσιν, ἀλλὰ μετὰ δέκα ἔτη, ἢ καὶ ἔτι ὀλιγώτερον μετὰ πέντε. Ματαίως ἐλπίζομεν, ὅτι ἡ σημερινὴ τῶν πραγμάτων κατάστασις θέλει διαρκέσει, ἐφ' ὅσον καὶ ἡμεῖς, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ φροντίζωμεν, ὅπως μεταῤῥυθμίσωμεν αὐτὴν, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ μέλλον.

Θέλω προςθέσει ὀλίγας παρατηρήσεις ἀφορώσας τὰ ὅρια, ἅπερ ὑποδεικνύω τῇ Τουρκίᾳ. Νὰ σχηματισθῇ ἀσιατικὴ αὐτοκρατορία ἔχουσα τὴν πρωτεύουσαν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, καὶ ἐκτεινομένη ἐν Εὐρώπῃ μέχρι σχεδὸν Ἀδριανουπόλεως. Διὰ τοῦ περιορισμοῦ δὲ τούτου ἤθελε πρῶτον μὲν ἐκλείψει πᾶς φόβος ἐπαναστάσεως τῶν Χριστιανῶν, ἂν καὶ ὑπάρχωσι χιλιάδες Χριστιανῶν καὶ ἰδίως Ἑλλήνων ἔν τε τῇ Σμύρνῃ καὶ τῇ Κωνσταντινουπόλει, διότι οὗτοι δὲν ἤθελον δύνασθαι νὰ ἐπαναστατήσωσιν ἀποτελεσματικῶς ἐναντίον φρουρᾶς ἰσχυρᾶς, ὑποστηριζομένης

ὑπὸ μεγάλου πληθυσμοῦ Ὀθωμανῶν, ὥςτε ὁ Σουλτάνος ὡς πρὸς τοῦτο οὐδεμίαν ἀνησυχίαν ἤθελεν ἔχει· δεύτερον δὲ τ' αὐξηθέντα κράτη τῆς τε Ἑλλάδος καὶ Σερβίας δὲν ἤθελον ἀπαιτεῖ τὴν ξένην ἐπέμβασιν εἰς τὰς ὑποθέσεις των, ἀλλὰ καὶ οὕτως ηὐξημένα δὲν ἤθελον εἶναι ἀρκούντως ἰσχυρὰ, ὥςτε νὰ ἐξασκῶσιν ἀφ' ἑαυτῶν ἐπιθετικὴν πολιτικὴν κατὰ τῆς Τουρκίας. Οἱ δὲ Μωαμεθανοὶ, οἵτινες θέλουσι μείνει ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τῶν Χριστιανῶν ἕνεκεν τῆς σμικρύνσεως τῶν ὁρίων τῆς Τουρκίας, δὲν εἶναι κατὰ φυλὴν Τοῦρκοι, αλλ' εἶναι τοῦ αὐτοῦ γένους, οἵου καὶ οἱ γείτονες αὐτῶν, οἵτινες πρεσβεύουσιν ἄλλο θρησκευτικὸν δόγμα, καὶ ὁμιλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν, τὴν Ἀλβανικὴν καὶ τὴν Σερβικὴν γλῶσσαν. Οὗτοι δ' οἱ ἐν Εὐρώπῃ Μωαμεθανοὶ ἀποτελοῦσι τὴν μείζονα τῶν δυςχερειῶν, καθ' ἧς ἔχομεν νὰ παλαίσωμεν ἐν τῇ νέᾳ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πολιτικῇ ἡμῶν. Ἀλλ' ἀφ' οὗ παραδεχόμεθα, ὅτι ἡ κοινοβουλευτικὴ κυβέρνησις εἶναι προτιμοτέρα ἀσυγκρίτως τοῦ δεσποτισμοῦ, πρέπει ἄνευ δισταγμοῦ νὰ ἐπιμείνωμεν, ὅπως οἱ Εὐρωπαῖοι Μωαμεθανοὶ μετέχωσιν ἴσων πολιτικῶν δικαιωμάτων, οἵων καὶ οἱ Χριστιανοί.

Ἐν Λονδίνῳ, τῇ 4 Νοεμβρίου 1867.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν καὶ ἀποτόμων ὀρέων ἵστανται τὰ στρατιωτικὰ σώματα τῶν φιλοπατρίδων Κρητῶν, ἔχοντα περὶ αὐτὰ μεγαλοπρεπῆ ὁρίζοντα, καὶ ἄνωθεν λαμπρὸν ἀνέφελον οὐρανόν. Εἶναι μὲν πενιχρῶς ἐνδεδυμένοι, κακῶς ὡπλισμένοι, ἡ πειθαρχία των χαλαρὰ, ὀλίγιστοι τὸν ἀριθμὸν, ἀλλ' οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ τοῦ σταθεροῦ καὶ ἀμετατρέπτου σκοποῦ αὐτῶν. Ἄνδρες προτιμῶντες τὰ πάντα νὰ ὑποστῶσιν, ἢ νὰ ὑποταχθῶσιν, ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ ἀγῶνος, ὃν θεωροῦσιν ἱερώτατον, εἰσὶν ἄξιοι τῆς τῶν ξένων συμπαθείας. Οὐδεμία ἀνάγκη νὰ ἐμβαθύνῃ τις εἰς ὑπολογισμοὺς πολιτικοὺς, ἢ νὰ ζαλίζῃ τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν περὶ τῆς μελλούσης ἰσοῤῥοπίας, ἵνα ἀναγνώσῃ τὴν πανάρχαιον ἱστορίαν λαοῦ ἀγωνιζομένου, ὅπως ἀποτινάξῃ τυραννικὸν ζυγόν.

Ἓν ἔτος περίπου πρὸ τῆς εἰς Κρήτην μεταβάσεώς μου εἶδον τὰς τῆς Βοημίας πεδιάδας πεπληρωμένας καταστροφῶν, τὰ χωρία πλήρη στρατιωτῶν πληγωμένων, τοὺς δρόμους ἐμπλέους πυροβόλων ἐν μάχαις κυριευθέντων. Εἶδον τὰ Πρωσσικὰ τάγματα βαδίζοντα πρὸς τὴν Βιένναν βήματι σταθερῷ· ἤκουσα τὸν κρότον τῶν τυμπάνων εἰς πολλῶν μιλίων ἀπόστασιν· ἀλλ' ἅπασα ἡ δόξα καὶ ὁ θρίαμβος τοῦ μεγάλου τούτου στρατοῦ, ἐπὶ τῇ νίκῃ μεμεθυσμένου, δὲν συνεκίνουν τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ τόσον, ὅσον ὁ φοβερὸς ἀγὼν ὁ γινόμενος ἐπὶ τῶν Κρητικῶν ὀρέων. Ἐκεῖ μὲν ὁ πόλεμος ἦτον πεπολιτισμένος, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία ἐξησφαλισμένα, καὶ οἱ πληγωμένοι ἀπελάμβανον τῆς δεούσης περιποιήσεως· ἐνταῦθα ὅμως ὁ

πόλεμος εἶναι ὁλοσχερὴς καταστροφὴ καὶ ἐξόντωσις. Πλησιαζόντων τῶν Τούρκων, γυναῖκες καὶ παιδία φεύγουσιν, ἵνα διασώζωσι τὴν τιμὴν καὶ ζωήν των, τῶν δὲ πληγωμένων ἡ ἐλπὶς καὶ φροντὶς εἶναι, ὅπως διαφεύγωσιν, ἵνα μὴ κρεουργῶνται καὶ ἀποτέμνωνται τὰς κεφαλὰς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, ἀλλ' ἀποθνήσκωσιν ἔν τινι γωνίᾳ μεταξὺ εὐσπλάγχνων μὲν καὶ συγκινουμένων, ἀλλ' ἀνικάνων, ὅπως δώσωσι βοήθειαν, φίλων. Ἐπὶ τῶν κρητικῶν ὀρέων, ἔνθα οἱ ἐπαναστάται ἀναμένουσι τοὺς Τούρκους, δὲν λάμπουσιν οὔτε στολαὶ λαμπραὶ, οὔτε κράνη στίλβοντα. Ὁ ἀγὼν εἶναι φοβερός. Πενιχρῶς ἐνδεδυμένα καὶ ἡλιοκαῆ παλληκάρια ὑποστηρίζουσιν αὐτὸν μετὰ γενναιότητος καὶ καρτερίας. Ἐνίοτε ἀρκετοὶ πολεμισταὶ συναθροίζονται, καὶ ἀπὸ τῆς πρωΐας μέχρι τῆς ἑσπέρας μάχονται ἐκθύμως πρὸς τοὺς Τούρκους εἰς τὰς ὑπὸ τῶν εὐανθῶν σπάρτων κεκοσμημένας καὶ ἀντηχούσας κοιλάδας. Ἐπελθούσης δὲ τῆς νυκτὸς, διαλύονται, καὶ ἀπέρχονται πρὸς ἀναζήτησιν τροφῶν· πρὸς ἐπιτήρησιν δὲ καὶ κατασκόπευσιν τοῦ ἐχθροῦ μικρὰ ὁμὰς παλληκαρίων μένει ἐκεῖ.

Ἐὰν ἐπιθυμῆτε νὰ λάβητε εἰκόνα τινὰ τούτου τοῦ ἀτάκτου ἐν Κρήτῃ πολέμου, τῶν ἐπὶ τῶν ἀποτόμων ὀρέων συναθροίσεων τῶν πολεμιστῶν καὶ τοῦ ζωηροῦ πνεύματος πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν, πρέπει ν' ἀναπολήσητε εἰς τὴν μνήμην ὑμῶν τοὺς ἀρχαίους ὁπλαρχηγοὺς τῆς Σκωτίας (α) μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτῶν. Ἀλλὰ πρέπει ν' ἀφαιρέσητε πᾶσαν ἰδέαν τοῦ ὁμιχλώδους ὁρίζοντος τῆς Σκωτίας, φανταζόμενοι τὰ ὄρη τῆς Κρήτης ὑπὸ λαμπρὸν ζωογόνον ἥλιον. Ὁ ἐρυθρὸν χιτῶνα περιβεβλημένος Ἄγγλος κατεσκεύαζε δρόμους, ὅθεν διέβαινε, καὶ εἰς τὰς κατακτωμένας φυλὰς ἔφερε πολιτισμὸν ἀνώτερον τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος, ἐν ᾧ οἱ Τοῦρκοι καὶ Ἄραβες, οὔτε δρόμον κατασκευάζουσιν, οὔτε πολιτισμὸν φέρουσιν, ἀλλ' ὅθεν διέρχονται ἐρήμωσιν καὶ καταστροφὴν καταλείπουσιν.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως πρὸ δύο αἰώνων μέχρι τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρχε παντελὴς μαρασμὸς ἐπὶ τῆς Κρήτης. Ὡς ἐπαρχία τῆς ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας ἡ νῆσος ἤκμαζε, καθ' ἣν ἐπο-

(α) Τοὺς Camerons, Macleans, καὶ Campbells.

χὴν οἱ Ἕλληνες Αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἔτι ἰσχυροὶ ἡγεμόνες, καὶ διετέλει ἀκμάζουσα ὑπὸ τὴν μισητὴν μὲν, ἀλλ' ἰσχυρὰν διοίκησιν τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας, ὅτε οἱ Ἕλληνες Αὐτοκράτορες εἶχον καταντήσει ἀδύνατοι, ὥστε νὰ ὑπερασπίζωνται τὰς μᾶλλον ἀπεχούσας ἐπαρχίας. Ὑπολογίζεται, ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ Ἐνετοὶ ὑπεχώρησαν εἰς τοὺς Τούρκους, ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀνέβαινεν εἰς ἓν ἑκατομμύριον κατοίκων. Σήμερον δὲ εἶναι μόλις τὸ τέταρτον τούτου. Τότε ὑπῆρχον φρούρια, μέγαρα μεγαλοπρεπῆ, πολυάνθρωπα χωρία καὶ ἀγροὶ καλῶς καλλιεργημένοι· σήμερον δὲ σωροὶ ἐρειπίων, χωρία ὀλιγάνθρωπα καὶ χώρα κατεστραμμένη ὑπὸ τῶν συχνῶν ἐπαναστάσεων. Ὁ μέγας ἀγὼν τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως ἐξακολουθήσας ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐπήνεγκε παντελῆ καταστροφὴν ἐπὶ τῆς νήσου. Τὸ Ἡράκλειον διὰ τῶν ἰσχυρῶν ἐπάλξεων ὑπερασπίσθη γενναίως τὴν νῆσον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, ὡς ἄλλη Σεβαστούπολις (α). Ἔκτοτε ἐπῆλθεν εἷς καὶ ἥμισυς αἰὼν στασιμότητος καὶ μαρασμοῦ· οὐδὲν ἄλλο ἀνωρθώθη πλὴν τῶν ἐπάλξεων τοῦ Ἡρακλείου. Οἱ πλείονες τῶν Κρητῶν ἐμμείναντες σταθεροὶ εἰς τὸ χριστιανικὸν δόγμα, κατετυραννοῦντο ὑπὸ τῶν ὀλίγων ὁμογενῶν, τῶν ἀσπασθέντων τὸν Μωαμεθανισμόν. Ἡ κατάστασις ὅμως αὕτη τῶν πραγμάτων ἐπέπρωτο νὰ διαταραχθῇ. Ἡ Ἑλληνικὴ ἐθνεγερσία τοῦ 1821 εὗρεν ἠχὼ καὶ εἰς τὰ τῆς Κρήτης ὄρη· καὶ οἱ γενναῖοι νησιῶται κατεδίωξαν εἰς τὰ κατὰ τὴν παραλίαν φρούρια τοὺς τυράννους των. Ἐπί τινα χρόνον ἡ Κρήτη ἐφαίνετο, ὅτι εἶχεν ἀποτινάξει τὰς ἁλύσεις τῶν τυράννων. Οἱ ἐν τοῖς φρουρίοις καταφυγόντες Ὀθωμανοὶ ἐστενοχωροῦντο πολλῷ μᾶλλον, ἢ ἐπὶ τοῦ παρόντος πολέμου· τὰ δὲ ταχύπλοα τῆς Ὕδρας βρίκια μετ' εὐχερείας μεγάλης ἐξηπάτων τὰς κολοσσιαίας τῆς Τουρκίας φρεγάτας. Οὐδεμία ἀνάγκη νὰ διηγηθῶ ἐν ἐκτάσει, ὅτι ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆ Πασσᾶς τῆς Αἰγύπτου ἀπέστειλε στρατὸν τακτικὸν, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν Σουλτὰν Μαχμούτην, καὶ ὅτι ἡ ἐν Νεοκάστρῳ ναυμαχία ἀνεχαίτισε τοὺς νικηφόρους καὶ ἀνηλεεῖς Αἰγυπτίους. Μετὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην ἡ Εὐρωπαϊκὴ διπλωματία δὲν ἠδύνατο

(α) Λέγεται, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐξεσφενδόνισαν 200,000 σφαίρας κατὰ τοῦ φρουρίου τοῦ Ἡρακλείου, διαρκούσης τῆς πολιορκίας.

νὰ πράξῃ ἄλλως, ἢ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν τῆς Ἑλλάδος ἀνέξαρτησίαν. Ἀλλ', ὡς μὴ ὤφειλε, περιώρισεν ἐντὸς στενῶν ὁρίων τὸ νέον βασίλειον, καὶ ἐναποταμίευσεν ἐν αὐτῷ πλῆθος μελλουσῶν ταραχῶν, ἀφεῖσα ὑπὸ τὸν τυραννικὸν ζυγὸν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν Κρήτην.

Κατὰ πρῶτον οἱ Αἰγύπτιοι καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Τοῦρκοι παρημέλουν καὶ σκληρῶς διώκουν τὴν νῆσον. Συγχρόνως δὲ καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ κάτοικοι αὐτῆς ἀνελάμβανον μικρὸν κατὰ μικρὸν τὸν ἀρχαῖον καταπιεστικὸν τρόπον. Ἐγένοντο στάσεις κατὰ μέρος ἐκ διαλειμμάτων, ἵνα ἀποδειχθῇ τὸ τοῦ λαοῦ αἴσθημα, προσθέτουσαι νέας καταστροφὰς εἰς τὰς ἤδη προϋπαρχούσας ἐπὶ τῆς πρώτης μεγάλης ἐπαναστάσεως. Κυβερνῶντες καὶ κυβερνώμενοι εὑρίσκοντο εἰς ἀντίθετον θέσιν, καθ' ἣν αἱ ἀνίσχυροι περὶ ἀνομορφώσεως προσπάθειαι ἀνετρέποντο ὑπὸ τῶν ἀπελπιστικῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων, καὶ καθ' ἣν ἡ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐκ νέου ὑποταγὴ καθίστα αὐθαδεστέραν καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν καταπίεσιν τῆς κυριάρχου τάξεως.

Ὅθεν ὁμιλοῦντες περὶ τῶν αἰτίων τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως, πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν καλῶς, ὅτι τὸ πρῶτον καὶ κύριον αἴτιον εἶναι ὁ Τουρκικὸς ζυγός. Ὁ Ἰσμαὴλ Πασσᾶς μετὰ τῶν σχεδίων πρὸς βελτίωσιν τῆς γεωργίας καὶ σύςασιν σχολείων, ἐν οἷς νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες τῶν Κρητῶν τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν, ἀφίκετο λίαν βραδέως, καὶ δὲν ἠδυνήθη ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν ροῦν τῶν πραγμάτων. Ἡ γεωργία καταπιεζομένη ὑπὸ ἐπαχθοῦς φορολογικοῦ συστήματος δὲν ἠδύνατο νὰ βελτιωθῇ, καὶ ὅσῳ μᾶλλον διεδίδοντο τὰ γράμματα, τόσῳ μᾶλλον σφιγκτότερον συνεδέετο ὁ λαὸς μετὰ τῶν ἀδελφῶν τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Εἶναι μωρία νὰ λέγῃ τις, ὅτι ἐν Κρήτῃ δὲν ὑπάρχει Ἑλληνικὴ προπαγάνδα· διότι Κρητῶν παῖδες διανύοντες τὰς ἑαυτῶν σπουδὰς ἐν Ἀθήναις, καὶ ἐπανακάμπτοντες εἰς Κρήτην, ἔβλεπον αὐτὴν δούλην, ὅτι Κρῆτες ἔμποροι τὴν Σύρον ἐπισκεπτόμενοι εὑρίσκοντο ἐν ἀτμοσφαίρᾳ πολλῷ διαφερούσῃ τῆς τοῦ Ἡρακλείου, ἢ τῶν Χανίων, καὶ ἐπανερχόμενοι ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν τὸν πόθον πολιτικῆς μεταβολῆς. Ἡ Τουρκικὴ ὅμως κυβέρνησις ὀλίγην φροντίδα ἐλάμβανεν ἵνα καταπραΰνῃ τοὺς ὑπηκόους. Παράπονα κατὰ τῶν δυσβαστάκτων φόρων περιεφρονοῦντο, καὶ ἀναφοραὶ, δι' ὧν ἐζητεῖτο ἡ τοῦ Χάτ-Χουμαγιοὺν ἐ-

φαρμογὴ οὐδόλως ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν (α). Βαθμηδὸν ἡ δυςαρέσκεια τῶν Κρητῶν κατέστη σφοδροτέρα, καὶ ἡ νῆσος μικρὸν κατὰ μικρὸν ἔῤῥεπε πρὸς τὸν πόλεμον, καὶ μάλιστα, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ Πρωσσία ἐτελείωσε τὸν μέγαν ἀγῶνα (β).

Μεταξὺ τῆς συναθροίσεως τῶν Κρητῶν ὁπλαρχηγῶν ἐν τῷ Ὁμαλῷ, ὅπως συσκεφθῶσι περὶ τῶν παραπόνων, καὶ τῶν πρώτων ἐχθροπραξιῶν ὑπῆρξε διάστημα ἀρκετὸν δισταγμοῦ ἀφ' ἑνὸς, καὶ ἀπειλῆς ἀφ' ἑτέρου. Οἱ Κρῆτες ἠναγκάσθησαν νὰ κάμωσιν ἀρχὴν ἀγῶνος, ὅστις ἦτον λίαν γνωστὸν, ὅτι ἤθελε τὸ δὴ λεγόμενον τοῖς κοστίσει ἀκριβά. Ἡ δὲ Κυβέρνησις ἀπήτει παρ' αὐτῶν τὰ ὅπλα, ἵνα μὴ δύνανται νὰ ἀνθίστανται εἰς τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς. Οἱ χριστιανοὶ Κρῆτες κατεταράχθησαν ἕνεκα τοῦ ἴσως μὴ παραλόγου μέτρου, δηλ. τοῦ νὰ κλεισθῶσιν εἰς τὰ φρούρια οἱ Κρῆτες Ὀθωμανοί. Ὁ Ἰσμαὴλ Πασσᾶς δὲν ἠθέλησε ν' ἀφήσῃ ἐκτεθειμένους εἰς τὴν ὁρμὴν ἐπικειμένης ἐπαναστάσεως τοὺς πιστοὺς Ὀθωμανούς. Μετ' ὀλίγας δὲ ἑβδομάδας οἱ ἐπαναστάται ἐνόησαν, ὅτι διὰ τὴν πρόσκλησιν τῶν Ὀθωμανικῶν οἰκογενειῶν εἰς τὰ φρούρια ἐξέλιπε πᾶσα ἐγγύησις καλῆς διαθέσεως ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Τὰ πάντα ἦσαν ἕτοιμα πρὸς ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅτε ἀπόσπασμα στρατιωτῶν μετέβη, ὅπως συλλάβῃ τὴν Κρητικὴν Ἐπιτροπήν. Πλεῖστα τῶν δυτικῶν χωρίων ἔλαβον μέρος εἰς τὸν σφοδρὸν ἀγῶνα, ὅστις ἐγίνετο εἰς τοὺς πρόποδας τῶν ὀρέων ἐνώπιον τῶν ἐν Χανίοις κατοίκων. Ὁ αὐστηρὸς γέρων Μουσταφᾶ Πασσᾶς διετάχθη νὰ διαδεχθῇ τὸν γαμβρόν του Ἰσμαὴλ, ἀνακαλούμενον· καὶ ἐπικουρίαι ἔφθασαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα καταστείλωσι τὴν ἤδη ἀρξαμένην ν' ἀπειθῇ νῆσον. Ὁ ἡρωϊσμὸς ὅμως τῶν ἐπαναστατῶν ἐπετείνετο ἀναλόγως τῶν σκληρῶν δοκιμασιῶν, ἃς ἔμελλον νὰ ὑποστῶσι, καθυποτασσόμενοι ὑπὸ τῆς ἐξουσίας. Ἂν καὶ τὰ Σφακία ἐπί τινα χρόνον ἐφύλαττον θέσιν ἐπιφυλακτικὴν ἀμφιβόλου οὐδετερότητος, ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς οὐδενὸς κόπου καὶ μέσου ἐφείσθη, ὅπως καθυποτάξῃ αὐτά· ἀπέτυχεν ὅμως ἕνεκα

(α) Ἡ ἀναφορὰ τοῦ 1858 ἔλαβεν ὑποσχέσεις, αἵτινες οὐδέποτε ἐξεπληρώθησαν. Ἡ δὲ τοῦ 1866 δὲν ἔλαβεν ἀπάντησιν πρέπουσαν.

(β) Κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1866.

τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης τῶν ἐχθρῶν του. Ὅτε ἡ μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου ἐπολιορκήθη καὶ ἠλώθη κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1866, τὸ τραγικὸν τέλος αὐτοῦ ἐξῆψεν ἔτι μᾶλλον τοὺς Κρῆτας, ἀντὶ νὰ τοὺς κατατρομάξῃ. Καὶ ἡ πολυθρύλλητος παράδοσις ἑκατοντάδων τινῶν Ἑλλήνων ἐθελοντῶν κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1867 μόλις μικράν τινα ἀποθάῤῥυνσιν ἐπήνεγκεν (α).

Μετὰ δύο μῆνας μεταβὰς εἰς Κρήτην, εὗρον τοὺς ἐπαναστάτας ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος μετὰ ζήλου, οἷον ὀλίγιστοι πολεμισταὶ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος ἔδειξαν. Φόροι ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν δὲν ἐπιβάλλονται, οὔτε στρατολογίαι νεοσυλλέκτων γίνονται ἐπὶ ὑποσχέσει ἀμοιβῆς, ἀλλ' αὐθορμήτως πάντες οἱ δυνάμενοι φέρειν ὅπλα πολεμοῦσι κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, διακυβεύοντες τὰ πάντα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος. Κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1867 ἔμενον εἰσέτι πολλὰ χωρία ἄνευ πυρπολήσεως καὶ καταστροφῆς, πολλαὶ ἐκκλησίαι ἄνευ ἱεροσυλίας· ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης μεγάλαι καταστροφαὶ ἐγένοντο. Ἄστεγοι πρόσφυγες διεσκεδασμένοι τῇδε κἀκεῖσε πρὸς ἀναζήτησιν τροφῶν καὶ καταφυγίου ὑποδέχονται εὐμενῶς παρὰ τῶν εὐτυχεστέρων γειτόνων των, ἂν καὶ καταφεύγωσι πολλάκις πρὸς ἀνθρώπους, μὴ δυναμένους νὰ δώσωσιν αὐτοῖς χεῖρα βοηθείας. Ἐν συντόμῳ περιγράφοντες τὴν στρατιωτικὴν θέσιν τῶν Τούρκων λέγομεν, ὅτι ἀναγκάζονται νὰ προχωρῶσι πρὸς τὰ πρόσω ποιοῦντες ἀνὰ πᾶν βῆμα νέαν ἐπίθεσιν, ὅπως ἐκδιώξωσι τοὺς ἐπαναστάτας τῶν θέσεών των. Μεγάλη στρατιωτικὴ δύναμις διατρέχει τὸν κίνδυνον τοῦ ν' ἀποθάνῃ τῆς πείνης, ἐὰν διαμένῃ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπὶ τῶν ὀρέων, μικρὰ δὲ ἀναντιῤῥήτως νὰ καταστραφῇ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Οὐδεμίαν πρόνοιαν λαμβάνουσιν οἱ Τοῦρκοι προχωροῦντες, ὅπως κατασκευάζωσι δρόμους, ἢ ὅπως ἀνεγείρωσιν ἀπόρθητα ὀχυρώματα ἐν τῇ χώρᾳ (β). Ἐξέρχονται ἐκ τῶν κατὰ τὴν παραλίαν φρουρίων οἱ μὲν ἄτακτοι ἐμπρός, τὸ

(α) Ὁ λαὸς ὅμως τοὐναντίον ἐγένετο εὔελπις κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν Εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως· διότι πρόσφυγες μετεκομίσθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα δι' Ἀγγλικοῦ καὶ Ῥωσσικοῦ πολεμικῶν πλοίων.

(β) Ὁ Ὀμὲρ Πασσᾶς μετὰ ταῦτα ἔθηκεν εἰς ἐνέργειαν τὸ σχέδιον τοῦ κατασκευάζειν ἐν τοῖς διαφόροις μέρεσι πύργους, ἀλλὰ καθ' ἣν ἐποχὴν ὁμιλῶ δὲν εἶχε λάβει εἰσέτι τὴν ἀρχηγίαν.

δὲ πεζικὸν ὡς ἐπικουρία αὐτῶν, τὸ δὲ ἱππικὸν καὶ πυροβολικὸν ὡς ὀπισθοφυλακή—ὁπουδήποτε ὑπάρχει τόπος πρὸς πόλεμον. Τότε γίνεται σειρὰ ἀψιμαχιῶν, καθ' ἃς ἀμφότερα τὰ ἐμπόλεμα μέρη διαμφισβητοῦσι περὶ τῆς νίκης. Χωρία πυρπολοῦνται, γυναῖκες παραβιάζονται· καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰ ἴδια, ὀλιγώτεροι πάντοτε ὄντες τὸν ἀριθμὸν, ἵνα ἀναπαυθῶσι μικρὸν, πρὶν ἢ ἀναλάβωσι νέαν ἐκστρατείαν. Δὲν στεροῦνται ἀνδρίας, καὶ πολλάκις λίαν ἀκριβὰ πληρόνουσιν, ὅπως κυριεύσωσι κορυφὴν ξηροῦ λόφου, ὃν οἱ ταχύποδες Κρῆτες ἐκθύμως ὑπερασπίζονται, μέχρις οὗ ἡ κατάλληλος στιγμὴ φθάσῃ πρὸς φυγήν.

Δύσκολον εἶναι νὰ ὑπολογίσωμεν μετ' ἀκριβείας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑκατέρωθεν πολεμούντων. Λέγεται, ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς εἶχεν ὑπὸ τὴν διοίκησίν του 12 ἕως 15 χιλιάδας ἀτάκτων, καὶ περὶ τὰς 20 χιλιάδας τακτικῶν. Καὶ βραδύτερον μὲν ἡ δύναμις τῶν Τούρκων ηὐξήθη, ἀλλ' ἤδη ὁμιλῶ περὶ τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1867· ὅθεν βασίζομαι ἐπὶ τῶν διαδεδομένων τότε φημῶν. Οἱ ἐπαναστάται σύγκεινται ἐξ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ πολεμιστῶν· ὁσάκις π.χ. ἐπαρχία τις ἐπαπειλεῖται ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀποστέλλονται ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἀγγελιοφόροι διὰ τῶν κοιλάδων, ζητοῦντες βοήθειαν, ὅμοιοι πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ἔφερον τὸν πύρινον σταυρὸν παλαιόθεν εἰς τὴν Σκωτίαν· τότε τρεῖς χιλιάδες περίπου Κρῆτες εὔζωνοι συναθροίζονται, ὅπως ὑπερασπισθῶσιν αὐτήν. Πρὸς τούτοις ὑπάρχουσι καὶ ὁμάδες ἐθελοντῶν Ἑλλήνων, ἐν ὅλοις περὶ τοὺς 900, οἵτινες μετὰ τῶν ὀπαδῶν τῶν ὁπλαρχηγῶν Κόρακα, Κριάρη καὶ Χατζημιχάλη σχηματίζουσι τὸν πυρῆνα μικροῦ καὶ μονίμου στρατοῦ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πολεμιστῶν τῶν εἰς τὴν ἐπανάστασιν λαμβανόντων μέρος εἶναι ἴσος πρὸς τοὺς ἀτάκτους Τούρκους, ἀλλ' ἡ ἔλλειψις τροφῶν, καὶ καλῶς διωργανωμένων φροντιστῶν, καθιστᾶ ἀδύνατον τὴν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας συγκέντρωσιν ὅλων αὐτῶν.

Πολιτικῶς τὸ μεῖζον μέρος τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς Κρήτης εἶναι ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς εἶχεν ἰσχυρὰς φρουρὰς ἐν Χανίοις, Ῥεθύμνῃ καὶ Ἡρακλείῳ μετ' ἀποσπασμάτων μικρῶν ἐν τοῖς φρουρίοις Κισάμου, Ἀλ-

μηροῦ καὶ ἐν τῷ χωρίῳ Τυμπάκι ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας. Διὰ τούτων δὲ δεσπόζει μόνον μέχρι βολῆς πυροβόλου, καὶ οὐχὶ πλέον, ἐξαιρουμένων τινῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες ἔχουσι παραδώσει τὰ ὅπλα, καὶ μένουσι κατηφεῖς, παρατηροῦσαι μακρόθεν τὰ γινόμενα. Τὰ Σφακία εἶχον ἐντελῶς ἐνοχοποιηθῆ, ὡς λαβόντα μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα. Ὁλόκληρος ἡ δυτικὴ καὶ μεσημβρινὴ παραλία ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Βούζης μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Μεσσαρᾶς ἦτον πρόθυμος νὰ δέχηται τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα, καὶ φορτία ἐπίσης ἠδύναντο ν' ἀποβιβάζωνται εἰς Μυλοπόταμον μεταξὺ Ῥεθύμνης καὶ Ἡρακλείου ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας.

Ἐν τούτοις πρέπει νὰ εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς Ἑλληνικῆς οὐδετερότητος, περὶ τῆς παραβιάσεως τοῦ ἀποκλεισμοῦ καὶ περὶ τῶν ἐθελοντῶν. Τὸ μικρὸν Ἑλληνικὸν Βασίλειον κατέχεται ὑπὸ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ, καὶ τὰ πάντα ἔπραξε καὶ πράττει, ἐκτὸς τῆς διακηρύξεως τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας, ὅπως παρέχῃ βοήθειαν εἰς τοὺς ὁμογενεῖς Κρῆτας. Ἐμποδίσθη ὑπὸ τῶν ξένων τοῦ νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον, καὶ παρὰ τῶν ἰδίων ὑπερασπίσθη τοῦ ν' ἀπολογηθῇ διὰ τὰς πράξεις του. Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἀρκείτωσαν. Ἀλλ' ὅταν κατηγορῶμεν τοὺς Ἕλληνας, διότι πράττουσι πᾶν τὸ ἐφικτὸν, ὅπως διαταράττωσι τὴν Τουρκίαν διὰ τῶν ἰδίων ἀφισταμένων ὑπηκόων της, ὀφείλομεν ν' ἀναλογιζώμεθα ποῖα ἤθελον εἶναι τὰ ἡμέτερα αἰσθήματα ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐὰν φυλή τις τῆς ἐπαρχίας Ὑόρκης, ἢ Σαμαρσέτης ἀνθίστατο κατὰ τοῦ Ὀμὲρ Πασσᾶ εἰς νῆσον πλησίον τῆς Penzance· Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ φανταζώμεθα, ὅτι ἀπητεῖτο ἡ ἐπιῤῥοὴ τῆς Ῥωσσίας, ὅπως οἱ Ἕλληνες συμπαθῶσιν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν των Κρητῶν. Ἐκεῖνοι οἱ ἐθελονταὶ, οἱ παραβιάσαντες τὸν Τουρκικὸν ἀποκλεισμὸν, καὶ θέσαντες τὰ ἑαυτῶν στήθη ἀπέναντι τῶν Τουρκικῶν σφαιρῶν, δὲν ἦσαν Μοσχοβῖται. Τὸ χρυσίον, δι' οὗ ἠγοράσθη τὸ Ἀρκάδιον ἐν Λιβερπούλει, ἦτον βεβαίως Ἑλληνικὸν καὶ οὐχὶ Ῥωσσικόν. Ἕλληνες ἔμποροι ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἐγκατεστημένοι συνεισφέρουσιν ἀδρότατα, ὅπως βοηθήσωσι τοὺς Κρῆτας. Πέμπουσι χρήματα καὶ ἀπὸ τῆς Ὀδησσοῦ, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ Λονδίνου καὶ Μασσαλίας. Ἡ κυβέρνησις τῆς Ῥωσσίας, ἂν καὶ θεωρῆται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν προστάτης τῶν Χριστιανῶν ὑπη-

κόων τοῦ Σουλτάνου, ὑπῆρξε πλέον ἀδιάφορος εἰς τὴν περίστασιν ταύτην, ἢ ὅσον ἤλπιζον οἱ Ἕλληνες.

Ἐπιτροπή τις συνέστη ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς συστάσεώς της ἐξαποστέλλει λαθραίως διαφόρους προμηθείας εἰς Κρήτην. Ἓν μετὰ τὸ ἄλλο Ἑλληνικὰ ἀτμόπλοια διατρέχουσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον τοῦ νὰ συλληφθῶσιν, ὅπως προςφέρωσι βοήθειαν πρὸς τοὺς Κρῆτας. Τὸ μικρὸν καὶ ἔνδοξον ἀτμόπλοιον Πανελλήνιον, παντὸς ἄλλου ἀνώτερον κατὰ τὴν δραστηριότητα, ἐξετέλεσε δωδεκάδα πλόων ἐπιτυχῶν κατὰ τὸν φθινόπωρον καὶ χειμῶνα. Ἀλλὰ τελευταῖον ἐστενοχωρήθη πολὺ ἕνεκα τῆς αὐξανούσης ἐπαγρυπνήσεως τῶν Τούρκων· οἱ δὲ πλόες αὐτοῦ ἤθελον εἶναι ἐπικινδυνωδέστεροι κατὰ τὸ λαμπρὸν ἔαρ, ὅτε ὁ οὐρανὸς σπανίως συνεφοῦται. Ὑπῆρξεν εὐτύχημα διὰ τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα, ὅτε σκάφος πολὺ δραστηριώτερον καὶ ταχύτερον ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἀντὶ δὲ ταχυδρομικοῦ ἀτμοπλοίου, ἀπασχολουμένου πρὸς ὥραν τῆς τακτικῆς ὑπηρεσίας, ἀφίκετο ἀνάλογον πρὸς τὴν σπουδαίαν περίστασιν καταδρομικόν, ὅπερ εἶχε κατασκευασθῆ, ὅπως δοκιμάσῃ τὴν ταχύτητά του ἐνώπιον τῶν Ἀμερικανικῶν πολεμικῶν πλοίων. Τὸ Ἀρκάδιον ἀφίκετο εἰς κατάλληλον στιγμήν. Περιεμένετο ἀνυπομόνως· καὶ ἡ ἔλευσίς του ἐπεθυμεῖτο ἀπὸ ἑβδομάδος εἰς ἑβδομάδα ὑπὸ χιλιάδων ψυχῶν, ὧν ἡ ὕπαρξις ἐξήρτητο ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ μετακομιζομένων τροφῶν καὶ λοιπῶν ἀναγκαίων. Ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἦτον τὸ μόνον μέσον, δι' οὗ ἀπεβιβάζοντο πολεμοφόδια εἰς τὴν νῆσον, καὶ ἀνεχώρουν ἐξ αὐτῆς χριστιανοὶ πρόςφυγες.

Μέγας λόγος ἐγένετο κατὰ πόσον οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ ἐπαναστάται ἦσαν ἔνοχοι τῶν ἐν τῷ Κρητικῷ ἀγῶνι σκληροτήτων. Εἶδον, εὑρισκόμενος ἔτι ἐν Κρήτῃ, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐπολέμουν μεθ' ὅλης τῆς πρώην αὐτῶν βαρβαρότητος καὶ ὅτι πολλαὶ κτηνώδεις πράξεις ἐπράττοντο κατὰ τῶν ἀόπλων δυστυχῶν χωρικῶν, καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων. Ἐὰν δὲ οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ἤθελον ν' ἀναχαιτίζωσι τὰς βιαιοπραγίας, οὐδὲν κατώρθουν· μάλιστα δὲ διεδίδετο μετὰ βεβαιότητος, ὅτι Τοῦρκοί τινες ὑψηλῆς θέσεως ἦσαν πόῤῥω τοῦ νὰ δίδωσι τὸ καλὸν παράδειγμα εἰς τοὺς ὑποδεεστέρους. Οὗτοι ἐ-

μαίνοντο διὰ τὴν ἐπίμονον ἀντίστασιν ἀνθρώπων, περιφρονούντων τὰς ἀπειλὰς καὶ ἐμπαιζόντων τὰς ὑποσχέσεις. Οἱ δὲ ἐπαναστάται δὲν φείδονται τῶν αἰχμαλώτων Τούρκων, διότι μὴ λαμβάνοτες παρ' αὐτῶν εὐσπλαγχνίαν, οὔτε δίδουσιν· ἀλλὰ, παρουσιαζομένης εὐκαιρίας, σφάζουσι τοὺς ἐχθρούς των μετ' ἐκδικήσεως ἀποδίδοντες τὰ ἴσα (α). Δὲν σφάζουσι γυναικόπαιδα, διότι ταῦτα ἔχουσιν ἐξασφαλισθῆ ἐν τοῖς φρουρίοις. Ὥστε ὡς πρὸς τὰς σκληρότητας καὶ ἀδικίας ἡ πλάστιγξ κλίνει πολὺ μᾶλλον εἰς τὸ μέρος τῶν Τούρκων(β). Ἀλλὰ δὲν ἐπιθυμῶ νὰ εἴπω ἐν ἐκτάσει τὰς γινομένας σκληρότητας. Μοὶ φαίνεται, ὅτι μεταχειριζόμεθα ἐπιχείρημα πολλῷ ἰσχυρότερον κατὰ τῆς διοικήσεως παντὸς ἡγεμόνος, εἴτε Τούρκου, εἴτε Χριστιανοῦ, ὅταν διϊσχυριζώμεθα, ὅτι οἱ ὑπήκοοί του εἶναι πρόθυμοι νὰ ῥιψοκινδυνεύσωσι χάριν τῆς ἐλευθερίας των, καὶ ὅτι ἡ ἐξουσία του ἵσταται ὡς πρόσκομμα τῆς φυσικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως, ἢ ὅταν ἀποδεικνύωμεν συμβάντα σκληροτήτων στρατιωτῶν βαρβάρων καὶ ἀμαθῶν, ὅσον σκληραὶ καὶ ἂν ὦσιν.

(α) Ὑπάρχουσί τινα παραδείγματα διασωθέντων αἰχμαλώτων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ἀλλ' ἐν γένει οἱ αἰχμάλωτοι δὲν σώζονται.

(β) Σ. Μ. Ἡ τελευταία αὕτη πρότασις ἐν τῇ Γαλλικῇ μεταφράσει τοῦ βιβλίου, γενομένῃ ἐν τῇ ἐφημερίδι «La Question d'Orient» παρεμορφώθη ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ, ἀποδίδοντος τὸ βάρος τῶν σκληροτήτων καὶ ἀδικιῶν εἰς τὸ μέρος τῶν Χριστιανῶν, καὶ οὐχὶ εἰς τὸ μέρος τῶν Τούρκων, ὡς ἔχει ἐν τῷ Ἀγγλικῷ κειμένῳ. Ἡ παραμόρφωσις αὕτη ἀντίκειται ὅλως εἰς τὰ φιλαλήθη καὶ φιλελληνικὰ αἰσθήματα τοῦ συγγραφέως. Πολλαχοῦ τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου θέλει ἀπαντήσει ὁ ἀναγνώστης τὰς κρίσεις τοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ὅστις ἀποδίδει τὰς σκληρότητας καὶ ἀπανθρωπίας εἰς τοὺς Τούρκους, ἃς πολλάκις ἰδίοις ὄμμασιν εἶδε κατὰ τὴν ἐν Κρήτῃ διαμονήν του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Παραβίασις τοῦ ἀποκλεισμοῦ.

Ἀνεχωρήσαμεν διὰ τοῦ περιφήμου Ἀρκαδίου, ἀφίνοντες ὄπισθεν ἡμῶν τὸν ἡφαιστογενῆ καπνὸν τῆς Θήρας, καὶ πλησιάζοντες εἰς τὴν Κρήτην, διεκρίνομεν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν καλῶς τὴν γραμμὴν τῶν ὀρέων αὐτῆς. Τὸν πλοῦν ἡμῶν ἠρχίσαμεν ἐν καιρῷ νυκτὸς, ἔχοντες ἄνεμον σφοδρόν· καὶ μικρὸν μετὰ τὴν λαμπρὰν τοῦ ἡλίου ἀνατολὴν εὑρέθημεν ἔμπροσθεν τῆς Θήρας, νήσου πλήρους εὐφόρων ἀμπελώνων, καὶ ἡφαιστογενῶν σημείων· καὶ ἤδη ἐν τῷ καύσωνι πλήρους μεσημβρίας ἐπλησιάζομεν εἰς τὴν Κρήτην, παρατηροῦντες ἐκ τοῦ καταστρώματος ἅπαντες μετὰ μεγάλης προσοχῆς, μὴ ἀναφανῇ Τουρκικόν τι ταχύπλουν. Ἐὰν τὸ Ἰντζεδὶν ἢ τὸ Ἰσμαῒλ ἐνεφανίζετο πάραυτα, καὶ ἤρχιζε τὴν καθ' ἡμῶν καταδίωξιν, τότε ἴσως ἤθελε χρειασθῇ ἅπασα ἡ τοῦ ἀτμοῦ δύναμις, τὴν ὁποίαν οἱ τοῦ Ἀρκαδίου λέβητες ἠδύναντο ν' ἀναπτύξωσιν· ἀλλὰ καὶ τὴν μέσην ταχύτητα ἂν εἶχε τὸ Ἀρκάδιον, τὰ καταδρομικὰ δὲν ἠδύναντο νὰ καταφθάσωσιν αὐτό. Εἰς μάτην ἤθελον καταδιώκει, καὶ ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ ἀκόμη, τὸ ταχὺ καὶ μικρὸν Ἀρκάδιον· καὶ εἰς μάτην ἤθελον ἀναπτύσσει ἁπάσας τὰς κινήσεις καὶ προσπαθείας αὐτῶν πρὸς σύλληψιν αὐτοῦ· διότι τὸ Ἀρκάδιον πάνυ εὐκόλως ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ αὐτά. Ἴσως εἴποι τις, ὅτι ἦτον ἐνδεχόμενον ἡ μηχανὴ αὐτοῦ νὰ ὑπέπιπτεν εἰς βλάβην τινά. Ἆ! τότε μάλιστα τὸ πρᾶγμα ἤθελεν εἶναι λίαν σοβαρὸν, διότι ἦτον προαποφασισμένον τὸ Ἀρκάδιον νὰ μὴ παραδοθῇ—νὰ μὴ ζωγρηθῇ, ἂν μοι ἐπιτρέπηται νὰ

ἐκφρασθῶ οὕτω περὶ πλοίου— προτιμότερον τούτου ἦτον ἄλλο τι· ἐν Ἀρκαδίῳ ἔμελλε νὰ συμβῇ τρομερὸν κακόν, ἔμελλεν ἢ ν' ἀνατιναχθῇ εἰς τὸν ἀέρα διὰ τῆς πυρίτιδος, ἢ νὰ καταβυθισθῇ εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ νὰ ῥιφθῇ κατὰ τῶν ἀποτόμων βράχων, ἢ νὰ καταστραφῇ ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν πυροβόλων.

Ἰδοὺ ὁ μικρὸς ἀθλητὴς πλησιάζει εἰς τὸ ἰσχυρὸν φρούριον τοῦ γίγαντος. Τὸ ἐλαφρὸν καὶ ἐπίμηκες Ἀρκάδιον φέρει βοήθειαν πρὸς τοὺς φιλοπάτριδας Κρῆτας ἐπὶ τῶν πορφυροχρόων ὀρέων. Ἐπὶ τοῦ καταστρώματος αὐτοῦ οὐδὲν μέγα καταστρεπτικὸν πυροβόλον βλέπεις, οὔτε ἐν τῇ πρώρᾳ αὐτοῦ φοβερόν τι ἔμβολον, ἀλλὰ μόνον μακρὸν καὶ τεφρόχρουν σκάφος, ἔχον τροχοὺς λίαν ὑψηλούς, ἱστοὺς κεκλιμένους καὶ ὁπλισμὸν τεσσάρων μόνον μικρῶν πυροβόλων πρὸς ἀπόκρουσιν προσβολῆς λέμβων. Ἐπὶ τοῦ καταστρώματος αὐτοῦ βλέπεις καθ' ὁμάδας καθημένους ἀρειμανίους ἐπιβάτας. Παρατηρήσατε καλῶς αὐτούς, πῶς συνομιλοῦσι, καὶ ζωηρῶς χειρονομοῦσι· σημειώσατε τὴν ποικίλην ἐνδυμασίαν καὶ τὰ ἡλιοκαῆ πρόσωπα αὐτῶν· οὗτος εἶναι ὁ τύπος τῶν Ἑλλήνων ἐθελοντῶν, πρὸς τὸν ὁποῖον μέλλομεν ὅσον οὔπω νὰ συνοικειωθῶμεν. Μεταξὺ τούτων ὑπάρχουσι καὶ ὀλίγοι Κρῆτες ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν πατρίδα των πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ἀφ' οὗ συνοδεύσαντες τὰς ἑαυτῶν οἰκογενείας ἀφῆκαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιβατῶν εἶναι ἐθελονταί. Πολλοὶ τὸν ἀριθμὸν δὲν εἶναι—ἡ φήμη ἴσως θέλει αὐξήσει αὐτοὺς ἑπταπλασίως— ἐν τούτοις ἔχουσι σημασίαν τινὰ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ Ἀρκαδίου, καὶ πιθανὸν θέλουσι φανῇ χρήσιμοι ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν οἱ Τοῦρκοι ἤρχοντο ἐντὸς βολῆς πυροβόλου. Θέλομεν ἐπανίδει πολλάκις τοὺς ἀρειμανίους τούτους ἐθελοντάς, καὶ θέλομεν ἀκούσει πολλάκις τὴν Κρητικὴν προφορὰν τῶν ἐπιστρεφόντων Κρητῶν.

Μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχε καὶ νέος τις, ὅστις διήγειρεν ἐπὶ μᾶλλον τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν· ὁ νέος οὗτος ἦτον Κρής, χαρίεις, ζωηρὸς τὴν ὄψιν· εἶχε πληγωθῇ καιρίως ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τὸν ἀριστερὸν ὦμον ὑπὸ ἐχθρικῆς σφαίρας· ἦτον εὔελπις περὶ τῆς ἐντελοῦς ἰάσεώς του· καὶ ἔλεγε μετὰ πόνου, ὅτι ἐστάθη ἀτυχής, «διότι ἐνῷ ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐκυμάτιζεν ἡ τουρκικὴ σημαία, καὶ ὥρ-

μα ν' ἀφαρπάξῃ αὐτὴν ἐκ τῶν ἐχθρικῶν χειρῶν,» παρὰ προσδοκίαν του ἐπληγώθη. «Καὶ ἴσως τοιαύτην λαμπρὰν τύχην ποτὲ δὲν θέλει πλέον ἐπιτύχει.» Ὁ νέος ἦτον εὐγνώμων διὰ τὴν καλὴν περιποίησιν, ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ νοσοκομείῳ Ἀθηνῶν, ἔνθα διὰ ῥωσσικοῦ πλοίου μετεκομίσθη· καὶ ἐμακάριζεν ἑαυτὸν διὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι εἶδε τὸν βασιλέα Γεώργιον,. καὶ ἄλλα μεγάλα ὑποκείμενα. «Τί λαμπρὰ πόλις εἶναι αἱ Ἀθῆναι», ἀνέκραξε μετ' ἐνθουσιασμοῦ· καὶ συγχρόνως ὁ νέος ἡμῶν σύντροφος διηγεῖτο, ὅτι μὲ μεγάλην ἐπιτηδειότητα οἱ ἰατροὶ ἐθεράπευσαν τὴν πληγὴν αὐτοῦ, ἂν καὶ ἦτον λίαν φανερὸν, ὅτι ἤθελε παρέλθει πολὺς χρόνος, ἕως οὗ δυνηθῇ νὰ μεταχειρίζηται τὸν ἀριστερὸν αὐτοῦ βραχίονα. Πιθανὸν τοῦτο· ἀλλ' ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἰάθη, καὶ δὲν ἤθελε νὰ μένῃ ὀπίσω μετὰ τῶν γερόντων καὶ γυναικῶν. Θέλει μεταχειρισθῇ διὰ τοῦ δεξιοῦ αὐτοῦ βραχίονος τὸ πιστόλιον καὶ θέλει κάμει «τὸν μικρόν του πόλεμον» ἐν Κρήτῃ διὰ τούτου τοῦ ὅπλου ἐν ἐλλείψει ἄλλου. Τὸν νέον σύντροφον ἡμῶν ἐθεωρήσαμεν λίαν τολμητίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἔτι μᾶλλον ἠγαπήσαμεν αὐτόν.

Φίλε ἀναγνῶστα, ἀφ' οὗ ἤδη ἐγνώρισας ἕνα τῶν συντρόφων ἡμῶν, εὐαρεστήθητι νὰ καταβῇς μεθ' ἡμῶν πρῶτον μὲν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ πλοίου, εἶτα δὲ εἰς τὸ δωμάτιον τῆς μηχανῆς, ἔνθα θέλεις εὑρεθῇ μεταξὺ μηχανικῶν, Βρετανῶν τὸ γένος.

Ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀρκαδίου ἡμεῖς οἱ ἐπιβάται κατείχομεν πάνυ μικρὸν τόπον, διότι τὸ πολύτιμον φορτίον τούτου δὲν ἐπέτρεπεν ἡμῖν πλειότερον· μάλιστα δὲ συνωθούμεθα, μεταξὺ ὅπλων, ξιφῶν, ῥεβόλβερ, σάκκων γεμάτων καπνοῦ καὶ ἐνδυμάτων, κειμένων τῇδε κἀκεῖσε. Οὔτε ἡμεῖς οἱ ξένοι, οὔτε οἱ Ἕλληνες, ἠδυνάμεθα ἐλευθέρως νὰ κινώμεθα, μάλιστα δὲ, εἰ ἐκινεῖτό τις, ἤθελε πατήσει ἢ κοιμώμενον, ἢ ἀναπαυόμενον ἐθελοντὴν, καὶ ἂν κατέβαινε ἄνευ προσοχῆς τὴν κλίμακα τῆς αἰθούσης ἤθελε προσκρούσει εἰς ὅπλον ἐθελοντοῦ. Ὁ δὲ πληγωμένος νέος ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς κλίμακος διὰ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος· μικρὸν εἶναι ν' ἀναφέρω τοῦτο, ἀλλ' ἐνθυμοῦμαι ἔτι ζωηρῶς, ὅτι ὁ βραχίων τοῦ νέου ἔτρεχε κίνδυνον, καὶ φόβος ἦτον μὴ βλαβῇ ἐκ νέου. Μὴ νομίσῃ τις, ὅτι κατατρίβομεν ἅπαντα τὸν χρόνον ἐν τῇ τοῦ Ἀρκαδίου αἰθούσῃ· τοῦτο

πράττομεν, ἵνα γνωρίσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην δύο τρεῖς κυρίους, περὶ τῶν ὁποίων ἀκολούθως ποιοῦμεν λόγον. Φαντάσθητε ἡμᾶς καθημένους περὶ τὴν τράπεζαν, τρώγοντας τὸ λιτὸν πρόγευμα, καὶ πίνοντας πρὸς πλήρη ἐπιτυχίαν τοῦ πλοῦ ἡμῶν λευκὸν ῥητινίτην οἶνον.

Ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀρκαδίου ἐκτὸς τοῦ πληγωμένου νέου καί τινων Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, ἐπιστρεφόντων πάλιν εἰς τὴν Κρήτην, ὑπῆρχον καὶ ὁ συνταγματάρχης Sotfried (Οὔγγρος πολεμιστὴς) προπαρεσκευασμένος, ὡς ἔλεγεν, ὅπως σπουδάσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν Κρητικὸν πόλεμον, καὶ εἰ δυνατὸν, καταστήσῃ αὐτὸν τακτικώτερον, καὶ ὁ Κύριος Desmaze, Γάλλος κυνηγὸς ἐξ Ἀλγερίας, προπαρεσκευασμένος καὶ οὗτος, ὅπως καὶ ἐν Κρήτῃ ἀγωνισθῇ κατὰ τῶν Τούρκων, ὡς ἄλλοτε ἠγωνίσθη κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ Καβύλων. Ὁ συνταγματάρχης Sotfried, ἔχων ὕφος στρατιωτικὸν, κομψὸν μύστακα, τὸ ξίφος καὶ τὸν μικρὸν πῖλόν του, ἐφαίνετο ὡς ἀληθὴς ἀπεικόνισις γηραιοῦ πολεμιστοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ πολεμιστοῦ προωρισμένου διὰ τὸν Κρητικὸν πόλεμον, ἐν ᾧ ὁ Κύριος Desmaze ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἅπαντα τ' ἀναγκαιοῦντα εἰς τοιούτου εἴδους πόλεμον, τὴν μάχαιραν, τὸ ὅπλον, τὴν βελέντζαν καὶ τὸ μάλλινον αὐτοῦ ὑποκάμισον, πρόθυμος ὢν πάντοτε ν' ἀναλαμβάνῃ ἐκτάκτους κινδύνους. Ὁ δὲ τρίτος ἦτον ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου, ὅστις συνηριθμεῖτο μετὰ τῶν ξένων ἐν τῇ τοῦ Ἀρκαδίου αἰθούσῃ· τοῦτον δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ παρουσιάσωμεν ὑμῖν θέτοντα τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ στήθους, καὶ χαιρετῶντα ὑμᾶς ὑπὸ ἐνδυμασίαν Κρητὸς, οὔτε θέλομεν γελάσει διὰ τὸν πεπαλαιωμένον πῖλόν του, καὶ τὰς ἀρειμανίους περικνημῖδας του. Ὁ πλοῦς ἡμῶν εἶναι λίαν σπουδαῖος, καὶ ἂς ἔχωμεν ὑπομονὴν, ἵνα κατὰ τὰς διαφόρους ταραχώδεις σκηνὰς αὐτοῦ ἔρχεται γέλως ἑκούσιος, δοθείσης ἀφορμῆς.

Πανταχοῦ καὶ εἰς τὰς βορείους τρικυμιώδεις θαλάσσας καὶ ὑπὸ τὸν λαμπρὸν οὐρανὸν τῆς μεσημβρίας τὸ δωμάτιον τῆς μηχανῆς τοῦ ἀτμοπλοίου θεωρεῖται ὡς ἰδιαίτερον κράτος. Ὁ βρετανὸς μηχανικὸς ἔχων τὰς χεῖρας αὐτοῦ εὐκάμπτους καὶ ἠλειμμένας διά τινος ἐλαίου, ζύθον ἄφθονον καὶ ἁδρὸν μισθὸν, εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ὁ κοσμοπολίτης τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος. Οὗτος ἀδιαφορεῖ πρὸς

ποῖον σημεῖον οἱ προϊστάμενοι αὐτοῦ διευθύνουσι τὸ πλοῖον· ἐν ὅσῳ οἱ κλίβανοι ἔχουσιν ἀφθόνους ἄνθρακας, ἐν πλήρει ἀπαθείᾳ ὑπηρετεῖ ἐπ' ἴσης δεσπότας καὶ ἐπαναστάτας, καταδρομεῖς καὶ παραβιαστὰς τῶν ἀποκλεισμῶν. Ἀδιαφορεῖ δὲ ποῖαι ἐλπίδες καὶ ποῖοι φόβοι ταράττουσι τούς τε ἐπὶ τοῦ καταστρώματος καὶ τοὺς ἐν τῇ αἰθούσῃ· ἢ ποῖα ἐπικίνδυνα φορτία εἰσὶν ἐστιβαγμένα ἐν τῷ πλοίῳ· τὴν ὑπηρεσίαν του ὅμως ἐν τῷ δωματίῳ τῆς μηχανῆς ἐνεργεῖ κανονικῶς καὶ ἡσύχως· καθὼς πολιτικοὶ σοβαροὶ ἄνδρες καὶ διπλωμάται πλησιάζοντες τὸ δωμάτιον νηπίου ἡγεμονόπαιδος, καί τοι συναισθανόμενοι τὴν εὐθύνην, ἣν περὶ αὐτοῦ ἔχουσι, δὲν τολμῶσι ν' ἀναμιγνύωνται εἰς τὸ παραμικρὸν, οὕτω καὶ οἱ μὴ εἰδήμονες τὰ τῆς μηχανῆς πλησιάζουσι τὸ ἰδιαίτερον τοῦτο κράτος, τὸ πλῆρες θερμοῦ ἀέρος καὶ στίλβοντος χάλυβος.

«Διετρέξαμεν δώδεκα περίπου μίλια κατὰ τὰς πρωϊνὰς ὥρας, Κύριε,» λέγει εἷς τῶν φιλησύχων τούτων, τῶν ἡμετέρων συμπατριωτῶν καὶ συμπλωτήρων.

«Καὶ πολλὰ ἐκάμαμεν,» προςθέτει ὁ σύντροφός του μετὰ βραγχώδους φωνῆς.

«Εἶναι ὡραῖον πλοῖον, καὶ δύναται νὰ διατρέξῃ δεκαπέντε μίλια τὴν ὥραν, ἂν θέλῃς ν' αὐξήσῃς τὴν δύναμιν αὐτοῦ· ἀλλὰ τίς ἡ ἀνάγκη τούτου, ἀφ' οὗ ἔχουσι σκοπὸν νὰ φθάσωσι μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου;»

Οἱ ἡμέτεροι συμπατριῶται ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ Ἀμερικανικοῦ ἀποκλεισμοῦ ἔλεγον, ὅτι ἄλλο εἶναι νὰ ἔχῃς κατόπιν σου Τούρκους, καὶ ἄλλο νὰ ἔχῃς Ἀμερικανούς· «ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς ἐν Ἀμερικῇ Βιλμιγκτῶνος ἦτον πράγματι ἀποκλεισμός.» Καὶ τότε ἠρχίσαμεν νὰ συζητῶμεν περὶ ἐνδεχομένης συλλήψεως. Πᾶσα φροντὶς περὶ τῆς μηχανῆς καταβάλλεται, ἀλλ' ἐνδεχόμενον καὶ νὰ συμβῇ τι ἀπευκταῖον.

Τὰ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος παλληκάρια βλέπουσιν ἀντικείμενόν τι, ὅπερ διεγείρει ἁπάντων τὴν προσοχήν· πρὸς μεσημβρίαν φαίνεται νέφος καπνοῦ ἀνυψούμενον ἐκ τῆς παραλίας τῆς Κρήτης, ὡςὰν ἐξήρχετο ἐκ Τουρκικοῦ καταδρομικοῦ, διευθυνομένου καθ' ἡμῶν, ὅπως διακόψῃ τὸν δρόμον μας· ὁ πλοίαρχος ἡμῶν, ἱστάμενος ἐπὶ τῆς γεφύρας, παρατηρεῖ ἀνυπομόνως δεξιὰ καὶ ἀριστερά· οἱ δὲ παρ' αὐτῷ πρωρεῖς ἔχουσι προςηλωμένους τοὺς ὀξυδερκεῖς

αὐτῶν ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τοῦ ἀναφαινομένου ξένου πλοίου. Ταὐτοχρόνως δὲ ἕτερον νέφος καπνοῦ φαίνεται ὀλίγον μακρύτερα, καὶ πάλιν ἕτερον εἰς τὴν αὐτὴν μὲ τὸ πρῶτον ἀπόστασιν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς δυσμάς. Μεταβάλλομεν εὐθὺς ὀλίγον διεύθυνσιν. «Δύναμις μεγάλη εἰς τὴν μηχανὴν» ἠκούσθη ἐν τῷ δωματίῳ τῶν μηχανικῶν, καὶ ἐν τῷ ἅμα ὄπισθεν τῆς πρύμνης τοῦ Ἀρκαδίου μακρὰ αὖλαξ ἀφροῦ σχηματίζεται. Ἀφειδῶς οἱ Τοῦρκοι καίουσι τοὺς ἄνθρακας, ἀλλὰ δύναμιν ταχύτητος δὲν δύνανται ν' ἀναπτύσσωσιν. Ἴσως δ' ἐν τῇ στιγμῇ ταύτῃ ἐνόμισαν, ὅτι οἱ ἀγῶνες αὐτῶν ἀντημείφθησαν, ἰδόντες μακρόθεν σκάφος ἐπίμηκες καὶ τεφρόχρουν, ἔχον ὑψηλοὺς τροχοὺς καὶ κεκλιμένους ἱστούς· ἀλλὰ τὸ Ἀρκάδιον ἐν ἀκαρεὶ διῆλθεν ἔμπροσθεν αὐτῶν. Πιθανὸν δὲ νὰ ἐπίστευσαν στιγμιαίως, ὅτι ἠδύναντο νὰ καταφθάσωσιν αὐτὸ, ἀλλ', εἰ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, αἱ ἐλπίδες αὐτῶν ἐπέπρωτο νὰ διαψευσθῶσι. Διότι διὰ τὴν μεγάλην ἀναπτυχθεῖσαν δύναμιν τῆς μηχανῆς, ἥτις ἔπαλλεν ὡς καρδία, τοὺς καταδιώκοντας ἡμᾶς ἀφήκαμεν πολὺ ὀπίσω, καὶ ἀδιακόπως ἐπλησιάζομεν πρὸς τὰ πορφυρόχροα ὄρη τῆς Κρήτης.

Μετ' ὀλίγας ὥρας παραπλέοντες τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νήσου, διεκρίνομεν τοὺς ἀγροὺς, τὰ χωρία, τοὺς ὁρμίσκους καὶ τὰς βαθείας χαράδρας. Ἐκρίθη εὔλογον νὰ λάβωμεν ταύτην τὴν διεύθυνσιν, διότι ἐπιστεύομεν, ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἐνόμιζον, ὅτι ἠθέλομεν διευθυνθῆ πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς νήσου· καὶ τούτου ἕνεκα ἠλπίζομεν, ὅτι δὲν ἠθέλομεν συναντήσει ἐχθρικὸν πλοῖον πρὸς τοῦτο τὸ μέρος. Ἀλλὰ δὲν εἴμεθα εἰσέτι ἐντελῶς ἀσφαλεῖς· ὁ πλοίαρχος ἡμῶν βλέπει αἴφνης πλοῖον, καὶ διατάττει ἀμέσως τὸν πηδαλιοῦχον νὰ μεταβάλῃ διεύθυνσιν. Τὸ πλοῖον τοῦτο εὑρισκόμενον εἰς τὸν ἀτμὸν, ἐνήδρευεν ἐν τῷ ὁρμίσκῳ, καὶ ἄνευ ἀναβολῆς, ἰδὸν ἡμᾶς ἀρχίζει τὴν καταδίωξιν διὰ τῆς μεγαλειτέρας αὐτοῦ ταχύτητος. Ἡμεῖς μὲν εὐθὺς λαμβάνομεν διεύθυνσιν πρὸς τὸ πέλαγος πρὸς τὰ ΝΔ. τὸ δ' ἐχθρικὸν πλοῖον μὲ τὴν τουρκικήν του σημαίαν, διευθύνεται πρὸς μεσημβρίαν, ἵνα προφθάσῃ, καὶ προςβάλῃ ἡμᾶς· ἐν τῇ στιγμῇ ταύτῃ ἐνόμισα, ὅτι, ἂν συμβῇ βλάβη τῆς μηχανῆς, κινδυνεύομεν τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐνθαῤῥυντικοῦ νεύματος ἑνὸς τῶν μηχανικῶν ἐπείσθην, ὅτι ἡ μηχανὴ οὐδένα κίνδυνον διατρέχει.

«Δύναμις μεγάλη εἰς τὴν μηχανὴν» ἠκούσθη, καὶ ἐν τῷ ἅμα ὄπισθεν. τῆς πρύμνης τοῦ πλοίου μακρὰ αὖλαξ ἀφροῦ σχηματίζεται. Ἀμέσως τὰ παλληκάρια ἀνοίγουσι κιβώτιον πυριτοβολῶν, διότι ἐπεθύμουν νὰ ὦσιν ἕτοιμα πρὸς πόλεμον. Παρατηρῶ δὲ, ὅτι ὀλίγοι τολμητίαι προετοιμάζονται, ὅπως διὰ τῆς πυρίτιδος ἀνατινάξωσι τὸ πλοῖον εἰς τὸν ἀέρα. Ἢ θὰ καῶμεν, ἢ θὰ καταβυθισθῶμεν, ἐὰν «τὰ δεκαπέντε μεγάλα μίλια» τοῦ Ἀρκαδίου δὲν θέλουσι δυνηθῆ νὰ μᾶς σώσωσιν. Ἀλλὰ μετὰ χαρᾶς βλέπω, ὅτι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἀπομακρυνόμεθα τοῦ ἐχθροῦ. Αἱ πυριτοβολαὶ δύνανται νὰ κατατεθῶσι πάλιν εἰς τὴν ἑαυτῶν θέσιν. Ὁ καταδιώκων ἡμᾶς ἐχθρὸς ἐκσφενδονίζει μὲν δύο βολὰς, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Τέλος ἀπελπισθεὶς τῆς καταδιώξεως μεταβάλλει διεύθυνσιν.

Ἤδη δὲ δυνάμεθα ν' ἀναπνεύσωμεν ἡσύχως, καὶ ἔχομεν καιρὸν νὰ σταματήσωμεν, ἐὰν ὑπάρχῃ ἀνάγκη περὶ τῆς μηχανῆς. Ἀλλ' ἰδοὺ αὕτη εἶναι ἀκμαία, καὶ δὲν ἔχει χρείαν ἀναπαύσεως· τὸ ἑαυτῆς καθῆκον ἐκτελεῖ πιστῶς καὶ τακτικῶς. Ἐν ᾧ παρεπλέομεν τὴν παραλίαν, διεκρίνομεν εὐκρινῶς τὰ ἀνατολικὰ μέρη τῆς Κρήτης, καὶ τὴν χιονοσκεπῆ κορυφὴν τοῦ Λασιθίου, ὡς γίγαντα ὑψουμένην ὑπεράνω τῶν πέριξ ὀρέων. Ἠδυνάμεθα ἀσφαλέστατα εἰς τοῦτο τὸ μέρος τῆς νήσου ν' ἀποβῶμεν, καίτοι ἔχοντες μίαν ὥραν πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Ἀλλ' ἤθελεν εἶναι ἀνωφελὲς ν' ἀποβιβάσωμεν ἐνταῦθα τὸ φορτίον, πολὺ μακρὰν τῶν ἐπαναστατῶν· διότι εἰς τὸ Λασίθιον δὲν εἶχε φθάσει εἰσέτι ἡ ἐπανάστασις. Ἦτον ἀνάγκη νὰ διευθυνθῶμεν πρὸς δυσμὰς, πέραν τοῦ κόλπου τῆς Μεσσαρᾶς, καὶ ν' ἀναζητήσωμεν τ' ἀπότομα καὶ κρημνώδη μέρη τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ἐπαρχίας πλησίον τῶν Σφακίων.

Προχωροῦμεν ἠρέμα πρὸς τὰ πρόσω ὑπὸ τὰς πορφυρᾶς ἀκτῖνας, ἃς ὁ ἥλιος μετὰ τὴν δύσιν ἀναπέμπει ἄνω τοῦ ὁρίζοντος· καὶ μικρὸν κατὰ μικρὸν εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἤρεμον νύκτα, βλέπομεν τὸν μὲν θόλον τοῦ οὐρανοῦ σπινθηροβολοῦντα ὑπὸ τῶν λαμπρῶς στιλβόντων ἀστέρων, ἐπὶ δὲ τῶν ὀρέων τῆς Κρήτης πυρὰ, ἅτινα μακρόθεν ἐφαίνοντο ἡμῖν ὡς γήϊνοι ἀστέρες. Τῶν πυρῶν τούτων τινὰ μὲν λάμποντα τῇδε κἀκεῖσε, ἦσαν πυρὰ τῶν καταφυγουσῶν εἰς τὰ ὄρη οἰκογενειῶν, τινὰ δ' ἐχρησίμευον ὡς φανοὶ διὰ τοὺς πρωρεῖς τοῦ ἀναμενομένου Ἀρκαδίου. Ἐν

τῷ κόλπῳ τῆς Μεσσαρᾶς πρὸς τὸ μέρος Τυμπάκι βλέπομεν λάμψιν πυροβόλου. Πιθανὸν δὲ οἱ Τοῦρκοι ἰδόντες ἡμᾶς ἔκαμον τὸ σημεῖον τοῦτο διὰ τὰ καταδρομικὰ αὐτῶν· διὸ δὲν ἔπρεπε νὰ βραδύνωμεν, ἀλλ᾽ ἐσπεύσαμεν τὴν ἀποβίβασιν, πρὶν ἢ ὁ ἐχθρὸς διακόψῃ ἡμᾶς. Ἐν ᾧ παρεπλέομεν ὑπὸ τὸ σκότος τὴν παραλίαν, τὸ Ἀρκάδιον ἐφαίνετο ἡμῖν, ὅτι ἐκινεῖτο ὡς φάντασμα. Ἡ παραλία ἦτον πολλὰ πλησίον, καὶ φωναὶ ἐκ τῶν βράχων προερχόμεναι προςεκάλουν ἡμᾶς. Ἤδη σταματᾷ ἡ μηχανὴ, προχωροῦμεν ἡσύχως ἐπί τινας στιγμὰς, καὶ μετὰ μικρὰν ὀπισθοχώρησιν τοῦ πλοίου καταῤῥίπτεται ἡ ἄγκυρα διὰ τρομεροῦ κρότου.

Ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος τῆς ἀποβιβάσεως δὲν ἔχομεν καιρὸν πρὸς ἀποχαιρετισμὸν τῶν φίλων· Ἐν ἀκαρεὶ δὲ οἱ ἡμέτεροι ναῦται ῥίπτουσι τὰς λέμβους εἰς τὴν θάλασσαν· καί τινες μὲν αὐτῶν εἰςπηδῶσιν εἰς αὐτὰς, τινὲς δὲ μετ᾽ ἀπιστεύτου ταχύτητος ἐπισωρεύουσιν ἐπ᾽ αὐτῶν κιβώτια, δέματα, πυρίτιδα, δίπυρα καὶ δέρματα. Ἡ πρώτη λέμβος προχωρεῖ πρὸς τὴν παραλίαν· ἡ δευτέρα ἀκολουθεῖ κατόπιν· καὶ οἱ ναῦται μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ δεξιότητος κωπηλατοῦσιν, ὡςεὶ ἐπρόκειτο περὶ βραβείου. Ἐπὶ τῆς παραλίας ὑπῆρχεν ὁμὰς ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους οἱ ναῦται πλησιάζοντες ἐχαιρέτων.

«Τὶ εἶσθε;» ἔκραξαν.

«Χριστιανοὶ» ἀπήντησαν.

«Εἶναι τὸ Ἀρκάδι;»

«Μάλιστα· τὸ Ἀρκάδι ἐκ Σύρου.»

Καὶ μετὰ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἔσπευδον νὰ χαιρετῶσιν ἡμᾶς. Αἱ λέμβοι διὰ μικρᾶς κάμψεως ἐπικάθηνται ἐπὶ τῆς ἄμμου. Ἡμεῖς δ᾽ ἐν τῷ ἅμα ἐκπηδῶμεν ἐξ αὐτῶν φύρδην μίγδην εἰς τὴν παραλίαν, ἔνθα οἱ προςμένοντες ἡμᾶς Κρῆτες δεξιοῦνται συσφίγγοντες ἅπαντες τὰς χεῖρας ἡμῶν.

Ἐκ τῶν λέμβων ῥίπτονται εἰς τὴν παραλίαν τὰ κιβώτια τῆς πυρίτιδος καὶ οἱ σάκκοι τῶν διπύρων μετὰ τοσαύτης ἀφιλόφρονος περιποιήσεως, ὅσην οὐδέποτε ἄλλοτε ἔλαβον. Αἱ λέμβοι ἐπιστρέφουσιν ὀπίσω πρὸς παραλαβὴν πραγμάτων, καὶ ἐπανέρχονται μετὰ θαυμαστῆς ταχύτητος, καὶ παραλαβοῦσαι ἐκ τῆς παραλίας πρόςφυγας, οἵτινες ἐπιτυχῶς ἀνέμενον ἐπ᾽ αὐτῆς τὸ Ἀρκάδιον, ἐπιστρέφουσι πάλιν ὀπίσω. Πλῆθος ὡπλισμένων ἀνδρῶν περικυ-

κλοῦσι τὰ ἀποβιβασθέντα. Ἄνω δ' ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ ὄρους ἀκούεται κρότος ποδῶν σειρᾶς ἡμιόνων, καταβαινόντων τὴν ἀτραπὸν ἐκ τοῦ πλησιεστέρου χωρίου. Ἡμεῖς οἱ ξένοι, οἵτινες οὐδὲν ἔχομεν νὰ πράξωμεν, εἰμὴ νὰ θεωρῶμεν, δυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ παράδοξον τῶν συμβαινόντων ἐν τῇ σκηνῇ ταύτῃ. Ἡ μακρόθεν θέα τῶν ἀποτόμων ὀρέων, καὶ ἡ ἤρεμος θάλασσα, ἡ ὑπὸ τῶν καταπιπτουσῶν ἀκτίνων τῆς σελήνης σελαγίζουσα, τὰ μέγιστα διήγειρον τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν. Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη ὥρα ἡμῶν ἐν Κρήτῃ. Οὗτοι μὲν οἱ δραστήριοι ἄνθρωποι, οἱ τρέχοντες καὶ πηδῶντες ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῶν ὀρέων, ἔχοντες ὅπλα μακρὰ καὶ κάππας, εἶναι Κρῆτες ἐπαναστάται· τὸ δὲ πέραν ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἠρεμοῦν σκάφος εἶναι τὸ Ἀρκάδιον, αἱ λέμβοι τοῦ ὁποίου μετ' ἀπιστεύτου σπουδῆς καὶ ταχύτητος ἀποβιβάζουσι πράγματα, καὶ παραλαμβάνουσι πρόσφυγας. Ἡ σκηνὴ αὕτη, ἂν καὶ ὀλίγον διαρκεῖ, διαμένει ὅμως ζωηρότατα ἐντετυπωμένη ἐν τῇ μνήμῃ ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Εἴτε πρὸς καλὸν, εἴτε πρὸς κακὸν, ἐντὸς ὀλίγου ἡ ὑποχώρησις ἡμῶν ἐκ τῆς νήσου διακόπτεται. Κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου θέλομεν ἴδει κατὰ πρῶτον ποίαν θέαν παρέχουσι τὰ ὄρη. Ἀκούσατε! κρότος τουρκικοῦ πυροβόλου, καὶ πάλιν ἕτερος κρότος μακρύτερον πρὸς ἀπάντησιν τούτου. Οἱ ἐν τῷ Ἀρκαδίῳ ἀκούουσιν αὐτὸν, ἀνακαλοῦσι τὰς λέμβους, κόπτουσι τὰς ἁλύσεις, καὶ τὸ Ἀρκάδιον φεύγει, ὡς ὠχρόν τι φάντασμα, ταραχθὲν ὑπὸ τῆς ἑωθινῆς φωνῆς τοῦ ἀλέκτορος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Πρώτη εντύπωσις των επαναστατών.

Την επομένην της αφίξεως ημών ημέραν επί του κρητικού εδάφους είδομεν τας δεινοπαθείας των κρητικών στρατιωτών, οίτινες πληγωμένοι εκομίσθησαν εις το χωρίον των. Οι περιϊστάμενοι Κρήτες συγκινητικώτατα εξέφραζον την εαυτών φιλανθρωπίαν επί τη θέα των τοιούτων. Ούτος ο ανήρ είναι ελαφρώς πληγωμένος. «Ίσως ζήση, είπον οι περιεστώτες, και δυνηθή εκ νέου ν' αγωνισθή κατά των Τούρκων· υπήρξε δε πάντοτε καλός χριστιανός.» Ούτος ο άλλος ουτ' ολίγας στιγμάς δύναται να ζήση· διότι άπαν το εαυτού σώμα είναι κατακερματισμένον. Ένεκα των σφοδρών πόνων εδάγκανε τα εαυτού χείλη, ίνα μη αισθάνηται σφόδρα αυτούς· το δε πρόσωπον αυτού ήτον εξηλλοιωμένον ένεκα της αγωνίας. Τον θάνατον τούτου εφαίνοντο συναισθανόμενοι άπαντες. «Ναι τη αληθεία! είναι μεγάλη συμφορά ο θάνατος τούτου,» εψιθύριζον οι περιεστώτες, «αλλ' έπεσεν ως φιλόπατρις, μη θελήσας ουδέποτε να υποταχθή.» Έπειτα δε παρηγόρουν την εαυτού γυναίκα, ήτις γονυπετήσασα πλησίον του ανδρός της, ωδύρετο γοερώς, δίδοντες αυτή τας φιλικάς των παρηγορίας, και προσφέροντες ύδωρ, ίνα πλύνη τας πληγάς. Τινές δε αυτών έλεγον, ότι ο υιός αυτού είναι γενναίος, και δύναται μετ' ου πολύ να φέρη τα όπλα του πατρός του. «Και τώρα ακόμη δύναται να πράξη τούτο, εάν το όπλον δεν ήτον τόσον μακρόν και δυσβάστακτον.»

Ούτοι λοιπόν είσιν οι Κρήτες ορεινοί άνδρες, οι υπέρ της ελευθερίας των εκθύμως αγωνιζόμενοι, περί ων πολ-

λάκις εἴχομεν ἀκούσει. Συνειλεγμένοι δὲ περὶ τοὺς πληγωμένους φίλους των, ἢ καθ' ὁμάδας ἱστάμενοι ἔμπροσθεν τῶν χθαμαλῶν οἰκιῶν τοῦ χωρίου των, ἐδείκνυον ἦθος σοβαρὸν καὶ πρόθυμον, ἵνα ἐν πάσῃ περιστάσει φανῶσιν ἄξιοι πολεμισταί. Οἱ πλεῖστοι μὲν αὐτῶν εἰσὶ ῥωμαλέοι καὶ κανονικοὶ κατὰ τὸ σῶμα, τινὲς δὲ μυώδεις καὶ ὑψηλότατοι. Ἡ ἐνδυμασία αὐτῶν δὲν ὁμοιάζει οὔτε τὴν ἐνδυμασίαν τῶν τῆς Ἀττικῆς χωρικῶν, οὔτε τὴν τῶν Ὑδραίων, οὔτε τὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἀλλ' ἔχουσι πάντῃ ἰδίαν, ζωγραφικὴν καὶ κατάλληλον πρὸς τὸν βίον των. Ἡ ἐνδυμασία τῶν Κρητῶν σύγκειται ἐκ μακρῶν φυσικοῦ χρώματος δερματίνων ὑποδημάτων, ἐξ εὐρυχώρων βρακίων λευκοῦ, ἢ κυανοῦ χρώματος, ἐκ μιᾶς ἐρυθρᾶς ζώνης, καὶ ἑτέρας δερματίνης ζώνης, πλήρους ὅπλων (σιλαχίου), ἐξ ἑνὸς κοντοῦ γιακέτου, καὶ ἑνὸς ἐρυθροῦ φεσίου. Τὰ χρώματα τῶν ἐνδυμάτων ἐνδέχεται νὰ ὦσιν ἐξηλειμμένα, τὰ ὑποδήματα νὰ φέρωσιν ἐμβαλώματα, ἡ ζώνη κόμβους διὰ τὴν πολυχρονιότητα, καὶ ἐν γένει τὰ πάντα τῆς ἐνδυμασίας νὰ ὦσι πεπαλαιωμένα, ἀλλ' ὁ ἀνδρικὸς χαρακτὴρ τῶν ὀρεινῶν τούτων ἀνδρῶν εἶναι μέγας. Ὅσον καὶ ἂν ὦσιν ἀπεριποίητοι κατὰ τὴν ἐνδυμασίαν, κατὰ τὴν καθαριότητα ὅμως τῶν ὅπλων εἶναι ἐπιμελέστατοι.

Εἰς οὐδὲν ἕτερον σπουδάζουσι τόσον πολὺ, ὅσον περὶ τὰ ὅπλα. Εὐθὺς συνοικειώθημεν πρὸς τὴν ἁπλοϊκὴν καὶ ἐλευθέραν περιέργειαν αὐτῶν, μεθ' ἧς νέοι καὶ γέροντες ἐπλησίαζον, ἵνα ἐξετάζωσι τὰ ῥεβόλβερ ἡμῶν. Παρετήρησα δὲ μετὰ προσοχῆς, ὅτι ἐν ἐλαχίστῃ ἀφορμῇ οἱ Κρῆτες προθυμοποιοῦνται νὰ ἐπιδεικνύωσι τὰ ἑαυτῶν ὅπλα εἰς τὸν ἔχοντα τὴν περιέργειαν. Τινὲς μὲν αὐτῶν εἶχον παλαιὰ ὅπλα Τουρκικῆς κατασκευῆς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, τινὲς δὲ καραβίνας, καταλλήλους διὰ τὰς λαθραίως εἰσαγομένας εἰς Κρήτην πυριτοβολάς, ὀλίγοι δέ τινες εἶχον ὅπλα τῆς σημερινῆς κατασκευῆς, ἢ καὶ κυνηγητικὰ παντὸς εἴδους· οἱ γεροντότεροι ὅμως ἠγάπων νὰ φέρωσι τὰ μακρὰ ὅπλα, πρὸς ἃ παιδιόθεν ἦσαν ἐξοικειωμένοι. Ἄλλοι δὲ καίτοι προτιμῶντες νὰ ἔχωσιν ὅπλα μεγάλης ὁλκῆς, οὐχ ἧττον ὅμως ἐπιθυμοῦσι νὰ φέρωσιν ἐπὶ τῆς δερματίνης ζώνης των καὶ μακρὸν τουρκικὸν πιστόλιον, ἐπικίνδυνον εἰς φίλον μᾶλλον, ἢ εἰς ἐχθρόν.

Κατελύσαμεν δὲ εἰς τὸ χωρίον Ῥοδάκινον, κείμενον πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ὅπερ κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν ἦτον κέντρον δραστηρίων ἐνεργειῶν περὶ τοῦ πολέμου. Ἅπασαι αἱ οἰκίαι τοῦ χωρίου ἦσαν πλήρεις ἀνθρώπων, διότι πολλοὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς ἐπαναστάσεως μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτῶν εἶχον μεταβῆ ἐκεῖ. Τὸ χωρίον κεῖται ἐντὸς κοιλάδος καταφύτου δένδρων, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν ὁποίων δύνανται νὰ συγκροτῶσι συμβούλια ἐν ὑπαίθρῳ. Ἡ κοιλὰς δ' αὕτη εἶναι ἐπιμήκης, περιβεβλημένη ἑκατέρωθεν ὑπὸ ἀποτόμων ὀρέων, καὶ λήγουσα πρὸς βορρᾶν εἰς ὑψηλὸν δύσβατον ὄρος, εἰς ὃ μετὰ πολλὰς ὥρας εὔζωνος ἀνὴρ δύναται ν' ἀναβῇ. Πρὸς μεσημβρίαν τοῦ χωρίου ἐβλέπομεν τὴν κυανῆν θάλασσαν, ὑπὸ ἐλαφρᾶς αὔρας κυματιζομένην. Καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς θαλάσσης πάντων τὰ ὄμματα ἐστρέφοντο, ὁσάκις οἱ ἐπὶ τῶν λόφων πρόσκοποι ἀνήγγελλον τὴν προσέγγισιν τουρκικοῦ καταδρομικοῦ. Πολλὰς προσπαθείας κατέβαλον, ὅπως μεταφέρωσιν ἀπὸ τῆς παραλίας εἰς τὸ χωρίον τὸ φορτίον τοῦ Ἀρκαδίου· καὶ δὲν ἐφοβοῦντο πλέον διὰ τὴν προσέγγισιν καταδρομικοῦ πλοίου, ἐκτὸς ἐὰν ἔρριπτε κατ' αὐτῶν βολήν τινα, ὡς ἐνίοτε παραπλέοντα τὰ καταδρομικὰ ῥίπτουσι κατὰ τῶν χωρίων. Ἐν τούτοις δὲ, ὁσάκις ἀνηγγέλλετο ἡ προσέγγισις καταδρομικοῦ, ἅπαντες ἐνστίκτως ἐλάμβανον εἰς χεῖρας τὰ ὅπλα, καὶ περὶ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ μόνον ἐγίνετο λόγος, μέχρις οὗ διήρχετο τὸ ἔμπροσθεν τοῦ χωρίου διάστημα τῆς θαλάσσης, καὶ ἀπεμακρύνετο ὄπισθεν τῶν λόφων.

Ἡ Κρητικὴ Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνησις, ἡ λαβοῦσα τὰ ὅπλα κατὰ τῆς Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου, συνίσταται ἐκ συνετῶν καὶ γενναίων μελῶν μετὰ τῶν ὀπαδῶν των, καλῶς ὡπλισμένων, οἵτινες δυσκόλως δύνανται νὰ περικυκλωθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἢ νὰ καταβληθῶσιν. Ὅτε ὑπεδέξαντο ἡμᾶς εἰς τὸ Ῥοδάκινον, εὕρομεν αὐτοὺς μετὰ τοσαύτης ἀπλοϊκότητος διάγοντας, μεθ' ὅσης καὶ πρὶν, καὶ ἀσχολουμένους περὶ παντοῖα πολεμικὰ σχέδια, ἅτινα ἤλπιζον, ὅτι θέλουσι προαγάγει τὸν πόλεμον ἐπὶ τὸ βέλτιον. Ἐν τούτοις δ' ἐβεβαιώθην πληρέστατα, ὅτι ἐν ἀκαρεὶ δύνανται νὰ προπαρασκευάσωσι τὸ πιεστήριον, νὰ θέσωσι τὰ σάγματα ἐπὶ τῶν ἡμιόνων, καὶ ἀναχωρήσαντες ν' ἀναβῶσιν ἐπὶ τῶν ὀρέων εἰς ἄλλην θέσιν. Σημειωτέον δ', ὅτι μικρά

τις ἐφημερὶς «ὁ Μονύτωρ» τῆς ἐπαναστάσης Κρήτης δημοσιεύεται ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Κυβερνήσεως, καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἄφιξιν ἡμῶν ὑπῆρχε δυςκολία τις πρὸς ἔκδοσιν αὐτῆς· πάντα μὲν τὰ τοῦ πιεστηρίου ὑπῆρχον, μόνον δ' ἔλλειψις χάρτου ἦτον, διότι κατὰ τὴν ἐν βίᾳ ἀπόβασιν ἡμῶν ἐκ τοῦ Ἀρκαδίου τὴν προηγουμένην νύκτα, ἐγκατελείφθη δέμα χάρτου, πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν προωρισμένον· ὥςτε μετὰ ταῦτα ἐπί τινα χρόνον φύλλον τῆς ἐφημερίδος ταύτης δὲν ἐξεδίδετο· κατόπιν ὅμως εἶδον πολλὰ φύλλα τοῦ ἐπαναστατικοῦ τούτου «Μονύτορος.»

Οἱ Κρῆτες λίαν εὐμενῶς ὑπεδέχθησαν ἡμᾶς· καὶ συνεστήθημεν πρὸς πολλοὺς ὑψηλοὺς πολεμιστὰς, οἵτινες πρὸ ὀλίγου εἶχον ἔλθει ἐκ μικρᾶς τινος ἀψιμαχίας κατὰ τῶν Τούρκων. Τυπικότης δὲ καὶ ἐθιμοταξία δὲν ὑπάρχουσιν εἰς τοὺς νέους ἡμῶν φίλους. Κυβερνῶντες καὶ κυβερνώμενοι ὑποφέρουσι τὰς αὐτὰς σκληραγωγίας καὶ κακοπαθείας. Ἄνδρες καὶ παῖδες περικυκλοῦσι τὰς συνεδριάσεις τῶν ὁπλαρχηγῶν, καὶ ἀνυπομόνως ἐπιθυμοῦσι νὰ μανθάνωσι τὸ περιεχόμενον τῆς ὑπὸ συζήτησιν ὑποθέσεως. Ἐννοεῖται δὲ, ὅτι πάντες δὲν δύνανται νὰ λαμβάνωσι τὸν λόγον κατὰ τὴν συνεδρίασιν. Εἰς τοιαύτας δὲ σοβαρὰς περιστάσεις ὁ προβεβηκὼς τὴν ἡλικίαν δὲν ἀνέχεται νὰ διακόπτηται ὑπὸ εἰκοσαετοῦς νεανίου. Ἀκροάζονται μετὰ μεγάλης προσοχῆς τοὺς ὁπλαρχηγούς των. Ὁ τρόπος τοῦ διεξάγειν τὰς ὑποθέσεις εἶναι ἁπλοῦς καὶ πατριαρχικὸς, ἂν καὶ οἱ Κρῆτες ὁπλαρχηγοὶ ἐπονομάζονται Προσωρινὴ Κυβέρνησις, καὶ ἔχουσι τὸ πιεστήριον ἐν παρακειμένῃ καλύβῃ.

Ὑπὸ τὴν σκιὰν δένδρου καθήμενοι ἐμάθομεν τὰ ληπτέα μέτρα τῆς Κυβερνήσεως, δι' ὧν ἐσκόπευον νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν κατὰ τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ ἀγῶνα, καὶ νὰ ὑποδεχθῶσιν, ὡς ἐμπρέπει, τὸν διάδοχον αὐτοῦ, ὅςτις δήποτε καὶ ἂν ᾖ. Διέτρεχε φήμη, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ, ὁ Ὀμὲρ ἔμελλε νὰ λάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐν Κρήτῃ Τουρκικῶν στρατευμάτων. Ὁ γηραιὸς Μουσταφᾶ Πασσᾶς πρὸ πολλοῦ συνοικειωμένος πρὸς τὴν νῆσον, καὶ πρὸ πολλοῦ συνειθισμένος νὰ ἑνόνῃ τὴν βίαν μετὰ τῆς μετριότητος — ν' ἀποκόπτῃ τὴν κεφαλήν τινος, διότι προςέρχεται εἰς ὑποταγὴν, καὶ νὰ δίδῃ πρὸς ἄλλον πέντε χιλιάδας γροσίων, διότι δὲν προςέρχεται —, τοσοῦτον φόβον ἐνεποίει τοῖς ἐπαναστάταις, ὥςτε ἡ ἐκ

τῆς νήσου ἀπομάκρυνσις αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο ὡς μέγα εὐτύχημα. Ὁ Ὀμὲρ Πασσᾶς μ' ὅλην τὴν φήμην του δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ ἐννοήσῃ τὸν τόπον. Ἴσως εἰςβάλῃ εἰς τὰ Σφακιὰ, ἅπερ πρὸ 40 ἐτῶν ὁ Μουςαφᾶς ἐδιδάχθη νὰ σέβηται. Ἆρά γε τὰ ὀστᾶ τῶν τότε πεσόντων Τούρκων δὲν λευκαίνονται ἄχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου; Ἐκείνη ἡ ἡμέρα ὑπῆρξεν ἔνδοξος διὰ τὰ Σφακιά· καὶ πολλοὶ τῶν νέων ἡμῶν συντρόφων ἐνθυμοῦνται αὐτὴν, καθ' ἣν ἡ εἴδησις τῆς τῶν Τούρκων ἥττης ἀπὸ κορυφῆς εἰς κορυφὴν ὄρους ἀστραπηδὸν διεδόθη καθ' ὅλην τὴν νῆσον.

Ἐν τῇ μονορόφῳ οἰκίᾳ τοῦ φιλοξένου ἱερέως τοῦ χωρίου, ἐν ᾗ κατελύσαμεν, ὑπῆρχε καὶ δωμάτιόν τι ὀλίγον ὑψηλότερον τοῦ ἐδάφους, ὅπερ παρεχώρησε πρὸς τοὺς ξενιζομένους του. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀναπαυθῶμεν παρέθηκεν ἐνώπιον ἡμῶν δίπυρα, μέλι, τυρὸν καὶ ζεστὸν γάλα· καὶ ἄλλα δίπυρα ἦσαν πρόχειρα, ἃ προςεφέροντο, ὅτε ἐτελείονον τὰ πρῶτα, δύο νέων ἐνασχολουμένων εἰς τὸ νὰ βρέχωσιν αὐτὰ εἰς τὸ ὕδωρ, ἵνα καθίστανται εὐμασητότερα· καὶ πρὸς τούτοις ἀγγεῖον πλῆρες ψυχροῦ ὕδατος ἐκ τῆς κρήνης διὰ τοὺς διψῶντας. Μετὰ τὸ δεῖπνον τινὲς ἐκ τῆς συνοδίας ἀπεσύρθησαν, ἵνα ἀναπαυθῶσι, δικαιολογούμενοι, ὅτι ἦσαν κεκμηκότες ἐκ τῶν προςφάτων ὁδοιποριῶν. Πολλοὶ ὅμως παρέμειναν συνομιλοῦντες καὶ καπνίζοντες ὑπὸ τὸ φῶς λύχνου, ἀμυδρῶς καίοντος ἔν τινι γωνίᾳ τοῦ δωματίου. Παρετήρησα δ', ὅτι εἷς τῶν συνοδοιπόρων μου ἔβλεπεν ἀνησύχως τοὺς καπνίζοντας. Ἐφαίνετο δὲ τεταραγμένος, ὅτε ἤναψαν φωςφόρον· καὶ δὶς ἠγέρθη, ἵνα πατήσῃ διὰ τοῦ ποδός του τσιγάρον ἐῤῥιμένον χαμαί.

«Τί τρέχει;» εἶπον ἐγὼ ἐκ περιεργείας. «Συνέβη τίποτε;»

«Αἴ! τίποτε,» ἀπεκρίθη, «τοῦτο μόνον· αὐτοὶ οἱ Κύριοι κάθηνται ἐπὶ κιβωτίων πυρίτιδος.»

Καὶ οὕτως τῷ ὄντι εἶχε τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀπεφύγομεν τὸν ἐνδεχόμενον κίνδυνον, ὅτε μᾶς εἶπον τὴν καλὴν νύκτα. Ἡμεῖς δ' ἐξηπλώθημεν ἐπὶ τοῦ δωματίου τοῦ ἱερέως, ἔχοντες ἀντὶ προςκεφαλαίων, τὰς πήρας ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὁδοιπορία παρὰ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν.

Οἱ περὶ ἡμᾶς Κρῆτες εἶχον πάντοτε μυριοτρόπως ἐν τῷ νῷ αὐτῶν παρόντας τοὺς Τούρκους· διότι ἢ παρεφύλαττον κατὰ τὴν παραλίαν τὰ Τουρκικὰ πλοῖα, ἢ ἐπολέμουν ἐπὶ τῶν ὀρέων πρὸς Τουρκικὰ ἀποσπάσματα· μάλιστα δὲ διὰ τὸν πόλεμον πᾶς τις ἦτον πρόθυμος νὰ ὁδεύσῃ ἀμέσως· παραδείγματος χάριν, ὅτε ἀγγελιοφόρος τις ἔφθασεν εἰς τὸ χωρίον ἀσθμαίνων, ἵνα ἀναγγείλῃ, ὅτι ἐχρειάζοντο ἄνδρες διὰ μάχην τινά, ἥτις ἔμελλε ν' ἀρχίσῃ ἀμέσως μακρὰν πέντε ὥρας, ἡ πρόςκλησίς του ἐπραγματοποιήθη ἐν τῷ ἅμα. Ἑξήκοντα χωρικοὶ ἀνεχώρησαν ἀμέσως, ἀναρριχώμενοι εἰς τὸ ὄρος μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ δεξιότητος, ὥςτε συνέτεμον τὸν δρόμον των κατὰ μίαν τοὐλάχιστον ὥραν. Ἕκαστος δ' αὐτῶν προπαρασκευαζόμενος ἄνευ θορύβου καὶ πατάγου, ἀνελάμβανε τὸ ὅπλον του καὶ ἀνεχώρει. Μόνον δ' ὁ ὁπλαρχηγὸς αὐτῶν, μείνας μικρόν τι ὀπίσω, ἵνα συνομιλήσῃ μετὰ τῶν ἐν Ῥοδακίνῳ ὁπλαρχηγῶν, ἀνεχώρησε τελευταῖος.

Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τούτων, ἡμεῖς οἱ ξένοι ἀνέβημεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς κοιλάδος, ἀκολουθοῦντες ἀπόσπασμα ἐπαναστατῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λεωνίδου Πετροπουλάκη. Οὗτος ὁ ἀνδρεῖος ὁπλαρχηγός, ἀξιωματικὸς ὢν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὑπηρετεῖ πλησίον τοῦ πατρός του ὡς ὑπασπιστὴς ἐν τῷ σώματι τῶν Μανιατῶν ἐθελοντῶν. Μετ' αὐτοῦ λοιπὸν ἐμέλλομεν νὰ μεταβῶμεν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ γηραιοῦ πατρός του Πετροπουλάκη. Οἱ μείναντες ὀπίσω ηὐχήθησαν

ἡμῖν τὸ καλὸν κατευόδιον. Μεθ' ἡμῶν δὲ εἴχομεν καὶ ἡμίονον, φορτωμένον δίπυρα. Τὸ ἀπόσπασμα ἀναχωροῦν πρὸς ἀποχαιρετισμὸν ἐπυροβόλισεν εἰς τὸν ἀέρα.

Πορευόμενοι λοιπὸν εἴχομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν μαρμαίρουσαν θάλασσαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπότομα ὄρη, διὰ μέσου ἀνωμάλου ὁδοῦ, ἐν γραφικωτάτῃ μὲν συνοδίᾳ, ἀλλ' ἄνευ στρατιωτικῆς τάξεως. Τινὲς μὲν τῶν στρατιωτῶν ἐφύλαττον τάξιν τινὰ, ἀκολουθοῦντες ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου τὸν Λεωνίδαν Πετροπουλάκην, κατὰ τὸ ἔθος τῶν Ἰνδῶν· ἄλλοι δὲ προεπορεύοντο πολὺ ἐμπρός· καὶ ἄλλοι ἕνεκα τῆς ἡλικίας των βραδυποροῦντες ἤρχοντο μικρὸν κατόπιν. Ἀλλὰ τὴν βραδύτητα τῶν γεροντοτέρων τούτων δὲν εἶναι δίκαιον νὰ μεμφώμεθα· διότι οἱ τοιοῦτοι δύνανται ἐπὶ ὀκτὼ καὶ δέκα ὥρας νὰ ὁδοιπορῶσιν ὑπὸ τὰς καυστικὰς τοῦ ἡλίου ἀκτίνας, καὶ νὰ προφθάνωσι τοὺς προπορευομένους εἰς τὸν πρῶτον σταθμὸν, πρὶν ἢ οὗτοι ἐκφορτώσωσι τοὺς ἡμιόνους. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ μετὰ ταῦτα ἔλαβον πολλὰς ἀφορμὰς νὰ θαυμάσω τὴν ῥωμαλεότητα καὶ τὸ ἀτάραχον τῶν τοιούτων γερόντων ἐν ὥρᾳ κινδύνου, διότι ἡ πρώτη ἡμῶν ὁδοιπορία ἦτον λίαν εὔκολος.

Διήλθομεν ἔμπροσθεν ἑνὸς μικροῦ μοναστηρίου, τὸ ὁποῖον ἦτον πλῆρες οἰκογενειῶν· ὁ δὲ εὔσαρκος ἡγούμενος (α) ὑπεδέχθη ἡμᾶς, κατελθὼν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ καὶ εὐχηθεὶς ἡμῖν τὸ «ὁ Θεὸς βοηθός». Παρεπονεῖτο δὲ πρὸς ἡμᾶς, ὅτι ἦτον δύςκολον νὰ οἰκονομήσῃ τόσας οἰκογενείας, διότι καὶ τὰ περὶ τὴν μονὴν οἰκήματα παρεχωρήθησαν εἰς αὐτάς. Αἱ δὲ τροφαὶ δὲν ἦσαν ἄφθονοι. Ἐστενοχωρεῖτο δὲ πολὺ, καὶ ἂν ἔμελλον νὰ καταφύγωσι καὶ ἄλλαι οἰκογένειαι. Καὶ μεγάλη πιθανότης ὑπῆρχεν, ὅτι ἤθελον συῤῥεύσει καὶ ἄλλαι, διότι προχωροῦντες συνηντῶμεν καθ' ὁδὸν ἀπὸ διαστήματος εἰς διάστημα καθ' ὁμάδας οἰκογενείας, πορευομένας εἰς τὴν μονήν. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον πυρπολήσει χωρία τινὰ μίαν ἡμέραν μακρὰν ἡμῶν πρὸς ἀνατολὰς, καὶ ὅσοι τῶν Κρητῶν διέφυγον τὸν κίνδυνον, περιεπλανῶντο τῇδε κἀκεῖσε ἐν τῷ μεταξὺ διαστήματι. Ἰδοὺ γυνή τις, ὁδηγοῦσα ἡμίονον καὶ ἔχουσα ἐπ' αὐτοῦ

(α) Εἷς τῶν ὀλίγων σωματωδῶν ἀνδρῶν, οὓς εἶδον ἐν Κρήτῃ· διότι ἐν γένει ἐν Κρήτῃ ἱερεῖς καὶ λαὸς εἰσιν ἰσχνοὶ μὲν, ἀλλὰ πλήρους ἰσχύος.

τρία ἀνήλικα τέκνα, κάππας, σκεπάσματα, ἓν σακκίον ἀλεύρου καὶ ἓν μπρίκιον χαλκοῦν. Παρὰ τὸν ἡμίονον δ' ἐβάδιζε γέρων χωλὸς, φέρων δύο ἀγγεῖα κενά· κατόπιν τούτων ἠκολούθει παῖς ἀγριωπὸς, ἀσκεπὴς, ὁδηγῶν τρεῖς τέσσαρας αἶγας, καὶ φέρων ἐπ' ὤμου μακρὸν ὅπλον.

«Καὶ τί ἔγεινεν ὁ πατήρ;» ἐρωτῶμεν.

«Εἶναι εἰς τὸν πόλεμον,» ἀπαντᾷ ἡ γυνὴ διὰ τόνου, ὅστις ὑπέφαινε, «καὶ ποῦ ἀλλοῦ δύναται νὰ ἦναι;»

«Καὶ ἐγὼ θέλω ὑπάγει νὰ πολεμήσω, ἐὰν δυνηθῶ νὰ οἰκονομήσω τὴν μητέρα μου,» ἀνέκραξεν ὁ παῖς, στραφεὶς ὀπίσω καὶ ἀτενίσας πρὸς ἡμᾶς προσεκτικῶς.

Ἡ δὲ κατόπιν οἰκογένεια, ἣν συνηντήσαμεν, δὲν ἦτον καλῶς ἐφωδιασμένη, διότι διέσωσε μόνον ἓν σκέπασμα, καὶ δύο τρεῖς ἄρτους ἐκ βρίζης. Ταῦτα ἔφερεν ἐπὶ τῆς ῥάχεώς του δεδεμένα παῖς 10 ἕως 12 ἐτῶν, ὁδηγῶν τὸν ὄνον, φέροντα ἐπ' αὐτοῦ τοὺς δύο μικροὺς ἀδελφούς του, καὶ βαδίζοντα μετὰ δυσκολίας ἕνεκα τῆς χωλότητός του. Ἡ δὲ μήτηρ ἠκολούθει, φέρουσα ἐν ἀγκάλαις μικρὸν βρέφος. Αὕτη εἶχεν ἀπολέσει τὸν ἄνδρα της, καὶ ἔκλαιεν ἀπαρηγόρητα, ὅτε τινὲς τῶν στρατιωτῶν ἠρώτησαν αὐτὴν περὶ αὐτοῦ.

«Μήπως γνωρίζετε,» ἐρωτᾷ, «ἂν μέλλουσι νὰ ἔλθωσι πλοῖα πρὸς παραλαβὴν γυναικοπαίδων διὰ τὴν Ἑλλάδα;» Φεῦ! Ἐγνωρίζομεν κάλλιστα, ὅτι τὸ Ἀρκάδιον ἦτον τὸ μόνον πλοῖον, ὅπερ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔμελλεν ἐπί τινα καιρὸν νὰ προσεγγίζῃ εἰς τὴν Κρήτην. Καὶ τὶς ἠδύνατο νὰ προμαντεύσῃ πρὸς ποῖον μέρος θέλει προσεγγίσει; Ἂν καὶ ἦτον ὡραία ἑσπέρα, καὶ τὸ πορφυροῦν χρῶμα τῶν ὀρέων ἀφ' ἑνὸς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ θαλασσία αὔρα, τὴν προσοχὴν ἡμῶν δὲν ἠδύναντο ν' ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν δυστυχῶν τούτων ὄντων.

Οἱ Κρῆτες καὶ οἱ ἐθελονταὶ, οἱ ὁδευοντες μεθ' ἡμῶν, ἂν καὶ ἦσαν ἐξοικειωμένοι πρὸς τοιαύτας ὀδυνηρὰς θέας, ἐλυποῦντο ὅμως διὰ τὰς κατεστραμμένας ταύτας οἰκογενείας, καὶ παρηγόρουν τὰ παιδία, προσφέροντες εἰς τινα αὐτῶν τεμάχια διπύρων. Ἔπειτα δ' ἐπαναλαμβάνοντες τὴν ὁδοιπορίαν, ἐξηκολούθουν νὰ τραγῳδῶσι καὶ γελῶσι μετὰ μεγάλης διαθέσεως. Εἷς νέος ἐτραγῴδει σχεδὸν διὰ τῆς ῥινὸς, ἐξυμνῶν τὸν τρόμον, ὃν ὁ Χαντζη-μιχάλης ἐ-

προξένησέ ποτε εἰς τοὺς Τούρκους. Ὁ πλησίον τούτου ἤρξατο μετὰ πλείονος μελῳδίας ὡς ἑξῆς·

»Ἐμπρὸς ἐμπρὸς ς' τὸν πόλεμον!
»Ἐμπρὸς ἐμπρὸς ς' τὸν πόλεμον!
»Ὦ! Κρητῶν παῖδες τόσον τολμηροί,
»μὲ τὸ ξίφος εἰς τὴν χεῖρα ὡς ἥρωες,
»ἀνακράξατε ἐλευθερίαν ὡς τὸ πάλαι!

Καὶ ἐν ᾧ ἐξηκολούθει ᾄδων, συνώδευον αὐτὸν διὰ τῆς φωνῆς περὶ τοὺς εἴκοσι. Καὶ τῷ ὄντι εἶχον δίκαιον νὰ τραγῳδῶσι, διότι εἰς τὸ Πρέβελι, εἰς ὃ μετ' ὀλίγον ἤθελον μεταβῆ ὑπῆρχον ἄφθονα δίπυρα καὶ καταλύματα.

Ἐφθάσαμεν δὲ εἰς τὸ Πρέβελι μικρὸν μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, διελθόντες διὰ καταφύτου λειμῶνος, ὁμοιάζοντος Ἀγγλικὸν παράδεισον (Park). Πλησίον δὲ τῆς πύλης ὑπάρχει κρήνη, καὶ παρ' αὐτῇ ἵσταντο διάφοροι ἡμίονοι, καλῶς σεσαγμένοι. Τὸ Πρέβελι κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἔμελλε νὰ πληρωθῇ ξένων, ἐπειδὴ ἐκτὸς τῆς πολυαρίθμου συνοδίας ἡμῶν, εἶχον μεταβῆ ἐκεῖ καὶ διάφοροι ὁπλαρχηγοὶ Κρῆτες μετὰ τῶν ὀπαδῶν των. Καὶ εἶναι ἀρκούντως εὐρύχωρον, ἵνα δεχθῇ καὶ ἥμισυ σύνταγμα. Τὸ ἀκανόνιστον τοῦτο κτίριον, ἐν ᾧ κατελύσαμεν, εἶναι προμαχὼν τοῦ πάλαι ποτὲ ἀκμάζοντος μοναστηρίου, κείμενον ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ, ἔχοντος κάτω τὴν θάλασσαν. Διηγάγομεν εὐχάριστα, καίτοι καταλύσαντες ἐν προμαχῶνι Μοναστηρίου. Ὁ δὲ σεβάσμιος γέρων ἐπίσκοπος κατῆλθεν ὁ ἴδιος, ἵνα ὑποδεχθῇ ἡμᾶς, συνοδευόμενος ὑπό τινος βαθυπώγωνος, ὅστις δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς οἰκονόμος αὐτοκρατόρων· οὗτος λοιπὸν ὡδήγησεν ἡμᾶς εἰς τὸ δεῖπνον. Ἐφαίνετο δὲ λίαν εὐχαριστημένος διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, ἣν ἀνέλαβε· καὶ ἐκέρνα καὶ τὴν ἐλαχίστην σταγόνα τοῦ οἴνου διὰ τοιούτου ὕφους, ὥστε ἡ χονδροειδὴς τράπεζα, τὰ ἐπ' αὐτῆς κείμενα κουκία, καὶ τὸ ἓν καὶ μόνον ποτήριον, δι' οὗ ἅπαντες κατὰ σειρὰν ἔπινον, ἐφαίνοντο ἁρμόζοντα εἰς συμπόσιον. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ συμπόσιον ἦτον τοῦτο, παραβαλλόμενον πρὸς τὰ ὅσα μετὰ ταῦτα ἐδοκιμάσαμεν. Ἐπὶ δὲ τῆς τραπέζης ἐκτὸς τῶν κουκίων, εἶχον παρατεθῆ ἔνθεν καὶ ἔνθεν τυρὸς καὶ μέλι. Τὰ δὲ βεβρεγμένα δίπυρα ἦσαν ἐν ἀφθονίᾳ.

Ὁ ἐπίσκοπος εἶχε σπουδαῖον ἔγγραφον, ἵνα δείξῃ πρὸς ἡμᾶς, ὅτ' ἐπεσκέφθημεν αὐτὸν ἐν τῷ δωματίῳ του. Εἶχε δὲ λάβει διαταγήν τινα παρὰ τοῦ Μουσταφᾶ, ἀπαιτοῦντος ῥητῶς, ἵνα μὴ δείξωσι μηδεμίαν συμπάθειαν πρὸς τοὺς τοὺς ἀντάρτας, καὶ ὅτι πρέπει νὰ παραδώσωσι τὸ μοναστήριον εἰς τὰ στρατεύματα τῆς Α. Αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάνου· εἰ δ' ἄλλως τὸ μοναστήριον θέλει τιμωρηθῇ. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ οὐδὲν ἄλλο ἠδύνατο νὰ πράξῃ, ἢ νὰ μὴ δώσῃ μηδεμίαν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἔγγραφον, καὶ ν' ἀφήσῃ τὰ πράγματα νὰ λάβωσι τὸν φυσικόν των δρόμον. Συνεπάθει λοιπὸν ὑπὲρ τῶν δῆθεν ἀνταρτῶν, καὶ ἐνόμιζεν, ὅτι αὐτοὶ ἔχουσι δίκαιον· καὶ ἐκτὸς τούτου ἕνεκα τῆς ἰσχύος τῶν ἐπαναστατῶν ἠναγκάζετο νὰ συμπαθῇ ὑπὲρ αὐτῶν. Ἤθελεν εἶναι ὅμως οὐχὶ φρόνιμον νὰ ἐπισύρῃ κατ' αὐτοῦ τὴν ὀργὴν τοῦ Πασσᾶ, προκαλῶν αὐτὸν διὰ τὴν διαγωγήν του. Ἡ δὲ γνώμη ἁπάντων ἡμῶν ἦτον νὰ τηρήσῃ σιωπήν· καὶ τοῦτο ἐφαίνετο τὸ φρονιμώτερον. Ἀλλὰ παρατηρῶν τὸν κύκλον τῶν σεβασμίων γερόντων, καθημένων περὶ ἡμᾶς, καὶ ἐνθυμηθεὶς, ὅτι ἑκατοντάδες οἰκογενειῶν εἶχον καταφύγει εἰς τὸ Πρέβελι, ἐπίστευον, ὅτι αἱ διαταγαὶ τοῦ Πασσᾶ οὐδέποτε θέλουσιν ἐκτελεσθῇ.

Ἀλλ' ἤδη μακρὰν ἡμῶν αἱ ἀμφιβολίαι καὶ δισταγμοὶ, διότι μέλλομεν νὰ ὑποδεχθῶμεν τινὰ, ὅστις καθ' ὁλοκληρίαν εἶναι ἀφωσιωμένος εἰς τὸν πόλεμον. Πρέπει δὲ νὰ φαντασθῆτε, ὅτι ἐπανήλθομεν εἰς τὸ δωμάτιον, ὅπερ ἦτον προσδιωρισμένον ὡς κατάλυμα ἡμῶν, καὶ ἀντὶ σαλπίγγων, ὑποθέσατε, ὅτι ὁ εὔμορφος οἰκονόμος (ὁ συνοδεύων τὸν ἐπίσκοπον μοναχὸς), ἐμφανισθεὶς εἰς τὴν θύραν τοῦ δωματίου, καὶ λίαν φιλοφρόνως χαιρετήσας ἡμᾶς, ὑπεχώρησεν, ἵνα εἰσέλθῃ ὁ μέλλων νὰ ἐπισκεφθῇ ἡμᾶς. Καὶ δὴ παρουσιάζεται ἀνὴρ, μεσαζούσης ἡλικίας, ὡραίου ἀναστήματος, ῥωμαλέος, τοῦ ὁποίου ἡ μὲν ἐνδυμασία ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν εὐπορούντων Κρητῶν, τὰ δ' ἐπάργυρα πιστόλιά του ἐπὶ τοῦ σιλαχίου καὶ τὸ ἀξιοπρεπὲς ὕφος του δεικνύουσιν αὐτὸν οὐχὶ ἁπλοῦν χωρικόν. Τὸ ὄνομα τοῦ Κόρακα εἶναι γνωστὸν καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην, ὡς σύνθημα πρὸς ὅλους τοὺς φιλοπάτριδας. Ὁποίαν μὲν ὑπόληψιν ὁ Χαντζη-μιχάλης ἀπολαμβάνει παρὰ τῶν Δυτικῶν Ἐπαρχιῶν, τὴν αὐτὴν δὲ καὶ ὁ Κόρακας παρὰ τῶν Ἀνατολικῶν καὶ

κεντρικῶν. Τὸ δὲ σῶμα τοῦ ἱππικοῦ, ὅπερ διευθύνει, εἶναι ἡ μόνη ἔφιππος δύναμις τῶν ἐπαναστατῶν. Μυθώδεις φῆμαι κυκλοφοροῦσι περὶ ἀναριθμήτων Τούρκων, οὓς ἔχει φονεύσει. Καὶ τοῦτο εὐκόλως δύναμαι νὰ πιστεύσω, διότι τοιοῦτος στιβαρὸς πολεμιστὴς ἔχει παστρεύσει πολλὰς δεκάδας ἐχθρῶν κατὰ τὸ διάστημα τοῦ βίου του. Ἀλλὰ τὰ σοβαρὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προςώπου του ἐδείκνυον ἐν μέρει καὶ μειδίαμά τι καὶ ὁ Κόρακας ἐπί τινας στιγμὰς ἐφαίνετο, ὅτι δὲν ἦτον ὁ Κόρακας, ὅτε εἴδομεν τὸν ὡραῖον αὐτοῦ παῖδα συνοδεύοντα αὐτόν. Οὗτος δὲ ὁ τιμαλφὴς υἱὸς τοῦ ὁπλαρχηγοῦ εἰς τὰ ὄμματα ἄγγλου ἐπροξένησε παράδοξον ἐντύπωσιν· ἐφόρει κίτρινα ὑποδήματα, φθάνοντα μέχρι τῶν γονάτων, εὐρύχωρα κυανᾶ βρακία, ἐρυθρὰν ζώνην καὶ ἐρυθρὸν φέσι. Ὁ Κόρακας ἐν τοιαύταις σοβαραῖς περιστάσεσι δὲν ἐμπιστεύεται νὰ εὑρίσκηται μακρὰν αὐτοῦ, ὥςτε ὁ παῖς φέρεται τῇδε κἀκεῖσε, καθήμενος ὄπισθεν τοῦ πατρός του ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἡμιόνου. Ὁ παῖς οὗτος, καίτοι εὑρισκόμενος ἐν ταῖς τοιαύταις περιπλανήσεσιν, οὐχ ἧττον δὲν ἀμνημονεῖ καὶ τὴν καλὴν συμπεριφοράν. Προςεῖχεν δὲ εἰς πᾶν νεῦμα, ὅπερ ἐποίει ὁ πατήρ του, καὶ ἀφ᾽ οὗ προςηκόντως ἐχαιρέτησεν ἅπαντας τοὺς παρακαθημένους, καὶ ἐφίλησε τὴν τοῦ ἐπισκόπου χεῖρα, γονυπετήσας ἔμπροσθεν αὐτοῦ μετὰ ἁπλοῦ τρόπου καὶ σεβασμοῦ, καὶ ἐπειράθη νὰ φιλήσῃ καὶ τὰς ἡμετέρας χεῖρας, ὅπερ δὲν ἐδέχθημεν, ἀπεσύρθη ὄπισθεν τοῦ πατρός του, καὶ ἐστάθη ὡς στρατιώτης «εἰς προσοχὴν» ἕως ὅτου ὑπεδείχθη αὐτῷ κενή τις θέσις.

Τὴν ἐπομένην δὲ πρωΐαν ἀναχωρήσαντες ἀπὸ τοῦ μοναστηρίου, μετέβημεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Μανιατῶν. Ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ Πρέβελι μέχρι τῶν Κεραμῶν εἶναι μικρὰ, ὥςτε δὲν ἦτον ἀνάγκη νὰ σπεύδωμεν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ τόπου ἐτρέχομεν, ὡςεὶ καταδιωκόμενοι ὑπὸ Βασιμπουζίκιδων. Ὁ ἐπίσκοπος ἐξῆλθεν, ἵνα εὐχηθῇ ἡμᾶς ἀναχωροῦντας, καὶ ἐστάθη πλησίον τῆς κρήνης, φορῶν τὴν ἁπλῆν καθημερινήν του στολὴν, καὶ ὁμοιάζων μᾶλλον πρὸς εὐπροςήγορον γέροντα κτηματίαν, ἢ πρὸς ἀγέρωχον ἱεράρχην. Μετ᾽ αὐτοῦ δ᾽ ἐχαιρέτησεν ἡμᾶς καὶ ὁ ὡραῖος οἰκονόμος του. Πολλοὶ δὲ τῶν γερόντων ἔσειον τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς, ὑποδεικνύοντες οὕτω τὸν κίνδυνον, ὃν διατρέχομεν. Πιθανὸν δὲ Κρῆτες Μουσουλμάνοι

νὰ ἐνεδρεύωσι περὶ τοὺς πρόποδας τῶν λόφων, προπαρεσκευασμένοι ὄντες, ἵνα ἐπιπέσωσι καθ' ἡμῶν εἰς τὴν πρώτην ἐμφάνισιν. Ἴσως· ἀλλ', ἐπειδὴ ὁ Κόρακας ὡδήγει τὸ σῶμα ἡμῶν, καθήμενος ἐπὶ τοῦ καλῶς περιποιημένου ἡμιόνου του, ἔχων ἀνηρτημένον ἐκ τοῦ ὤμου τὸ μακρὸν ὅπλον του, καλῶς ἔπραττον νὰ μὴ ἐμφανισθῶσιν ἐνώπιον ἡμῶν.

Καθ' ὁδὸν δὲ συνηντῶμεν οἰκογενείας, ὡς καὶ τὴν προηγουμένην ἡμέραν (καὶ τοῦτο ἄλλο σημεῖον πολέμου)· πρὸς τούτοις ἠκούομεν καὶ πυροβολισμοὺς μακρόθεν. Ἀλλ' οὐδεμία ἀνάγκη ἦτο τὸ σῶμα ἡμῶν νὰ διακόψῃ τὴν πορείαν ἀπὸ τοῦ νὰ λάβῃ μέρος ἐν τῇ μάχῃ, διότι ἔφθασεν ἡ εἴδησις, ὅτι τὸ τουρκικὸν ἀπόσπασμα ἀποσύρεται εἰς τὴν Ῥέθυμναν. Οὕτω λοιπόν, ἐνῷ ὁ Κόρακας ὡδήγει τὸ σῶμα ἡμῶν, καὶ τὸν μικρὸν αὐτοῦ παῖδα εἶχε καθίσει ὄπισθεν ἱππέως ῥωμαλέου τῆς Μεσσαρᾶς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἡμιόνου, μετέβημεν εἰς τὰς Κεραμὰς ταχέως. Ἀπορίας δ' ἄξιον εἶναι πῶς οἱ πόδες τῶν ἡμιόνων ἐβάσταζον ἡμᾶς εἰς τοιοῦτον ἀνώμαλον δρόμον, καὶ πῶς οἱ ἄνθρωποι πεζοὶ ἠδύναντο, χωρὶς νὰ κοπιάζωσι, νὰ εὑρίσκωνται πάντοτε ἐμπρός. Περιττὸν δὲ νὰ προσθέσω, ὅτι ὁ καιρὸς ἦτον ὡραῖος, διότι κακὸς καιρὸς ἐν Κρήτῃ εἶναι ἐξαίρεσις. Ἂν καὶ ὁ Μάρτιος ἔληγε, καὶ καθ' ἡμᾶς τοὺς Ἄγγλους ὁ μὴν οὗτος θεωρεῖται ὡς μὴν κακοκαιρίας, οὐδεμία αὔρα ἔπνεεν ἐκ τῆς κυανῆς θαλάσσης· αἱ δὲ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου ἐν ταῖς κοιλάσιν ἦσαν τόσον σφοδραὶ καὶ καυστικαί, ὥςτε ἠναγκάσθημεν νὰ περιδέσωμεν τοὺς πίλους ἡμῶν διὰ μανδυλίων μεταξωτῶν.

Ἔξωθεν δὲ τῶν Κεραμῶν ἦτο παρατεταγμένον ἀπόσπασμα Κρητῶν εἰς δύο γραμμάς, δι' ὧν διήλθομεν. «Ζήτω» ἀνέκραξαν, ἅμα ἰδόντες τὴν ξένην ἐνδυμασίαν ἡμῶν, διότι ἐνόμισαν, ὅτι, ἀφ' οὗ τοιοῦτοι ξένοι μεταβαίνουσιν εἰς Κρήτην, ἐλπὶς εἶναι, ὅτι ταχέως θέλουσι σταλῆ καὶ πολεμικὰ πλοῖα. Καὶ ἡμεῖς δ' ἐνθουσιασθέντες, ἀντεφωνήσαμεν «Ζήτω». Τινὲς ἄστεγοι καὶ δυστυχεῖς γυναῖκες τρέχουσι πρὸς ἡμᾶς, προςπαθοῦσαι ν' ἀσπασθῶσι τὰς ἡμετέρας χεῖρας, καὶ προςκεκολλημέναι εἰς τοὺς ἀναβολεῖς τῶν ἐφιππίων, καθικετεύουσιν ἡμᾶς, ἵνα ἐπιτρέψωμεν εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα, ἵνα μεταφέρωσιν αὐτὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οὕτω λοιπὸν ὑπὸ τοιαύτην καλὴν ὑποδοχὴν συγκινήσα-

σαν ἡμᾶς ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν μεγάλην δυςτυχίαν τῶν ὑποδεχομένων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὴν ἀδυναμίαν ἡμῶν τῶν ἰδίων τοῦ νὰ δώσωμεν αὐτοῖς χεῖρα βοηθείας, εἰςελθόντες εἰς τὸ χωρίον, ὡδηγήθημεν ἐν μέσῳ πλήθους περιέργων εἰς τὸ στραταρχεῖον τοῦ Πετροπουλάκη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Ὁ Σπαρτιάτης ὁπλαρχηγὸς καὶ τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ σῶμα.

Αἰτοῦμαι συγγνώμην παρὰ τοῦ ἀναγνώστου, ἂν μακρολογήσω περὶ τῆς εὐαρέστου ἐντυπώσεως, ἣν μοὶ ἐπροξένησεν ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ ἁπλοϊκοῦ καὶ γενναίου στρατιωτικοῦ. Εἰςελθόντες λοιπὸν διὰ κλίμακος ἑτοιμοῤῥόπου καὶ ὑποτριζούσης εἰς καλύβην μικρὰν μὲν, ἀλλὰ καλῶς περιποιημένην, εὑρέθημεν ἐνώπιον γέροντος σεβαστοῦ, ὅςτις φορῶν λευκὴν ἀλβανικὴν φουστανέλλαν, ἐκάθητο ἐπὶ σοφᾶ, ἔχων ἐσταυρωμένους τοὺς πόδας. Ἅμα ἰδὼν ἡμᾶς εἰςελθόντας, ἀνέστη. Τὸ δὲ ἤδη παρηκμακὸς σῶμά του δεικνύει τὴν πάλαι ποτὲ ἀκμὴν καὶ ὡραιότητά του. Πλησιάσας μικρὸν ἐπρότεινε τὴν ἑαυτοῦ χεῖρα μετ' ἐγκαρδίου ὑποδοχῆς. Ἂν καὶ εἶναι κεκυφὼς διά τε τὴν ἡλικίαν καὶ τὰς πληγάς, ὁ Δημήτριος Πετροπουλάκης δεικνύει οὐχ ἧττον ὕφος στρατιωτικόν. Τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα αὐτοῦ τὸ ὑπερέχον τῶν πλείστων τῶν περὶ αὐτὸν, ἡ εὐάρεστος καὶ λίαν ἐκφραστικὴ φυσιογνωμία του, τὸ μακρὸν ἐρυθρὸν φέσι, κλῖνον ἀφελῶς πρὸς τὰ πλάγια, ἡ λευκὴ ἀλβανικὴ φουστανέλλα καὶ ὁ περιποιημένος πολιὸς μύσταξ αὐτοῦ, πάντα ταῦτα ἁρμόζουσι κάλλιστα εἰς παλληκάρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Προεμνήσθην δὲ δὶς, ὅτι ἡ ἐνδυμασία του εἶναι ἀλβανικὴ, ἀλλὰ πρέπει μᾶλλον νὰ ὀνομάσω αὐτὴν Μανιάτικην, διότι ὁ Πετροπουλάκης εἶναι Μανιάτης μέχρι κοκκάλου, καὶ σεμνύνεται, ὅτι κατάγεται ἐκ τῶν ἀνυποτάκτων καὶ ἀλάμπτων ἐκείνων ὀρεινῶν, οὓς εἰς μάτην προσεπάθησεν ἡ Τουρκία νὰ ὑποτάξῃ. Ἀ-

ξιοῖ δὲ μάλιστα ἀκόμη, ὅτι ἡ καταγωγή του ἀνέρχεται μέχρι τῶν ἀρχαίων Σπαρτιατῶν. Ἐπὶ τῆς σημαίας τοῦ σώματος τῶν ἐθελοντῶν του φαίνονται αἱ προτομαὶ τοῦ Λεωνίδου καὶ τοῦ Λυκούργου μὲ τὸ σύμβολον «ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶν.» καὶ εἰς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν τὸ ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα τῶν ἐν Θερμοπύλαις πεσόντων ἡρώων (α).

Ὡς παλληκάρι δὲ τῆς πρώτης Ἑλληνικῆς ἐπαναςάσεως ὁ Πετροπουλάκης ὑπῆρξεν ἀείποτε ἔνθερμος λάτρης τῆς ἐλευθερίας πάσης χώρας Ἑλληνικῆς καὶ νήσου. Ὁ χρόνος δὲν ἠλάττωσε παντάπασι τὸ ζέον πῦρ τῆς νεότητός του ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἤδη, ὅτε τὸ Ἀρκάδιον ἀντικαθιστᾷ τὰ βρίκια τῶν Ὑδραίων, καὶ ὅτε οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἐξησφαλισμένοι εἰς πολεμικὰ ἀτμόπλοια, μάχεται μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου ὑπὲρ τοῦ ἀτελευτήτου ἀγῶνος. Τῷ 1854 ἐξεστράτευσεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἐνῷ ἀκόμη αἱ σωματικαί του δυνάμεις ἦσαν ἀκμαῖαι· καὶ ἔν τινι μάχῃ ἐφόνευσε 5 Τούρκους ἰδίᾳ χειρὶ, ἵνα διασώσῃ συγγενῆ τινὰ, περικυκλωθέντα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. Ἀλλὰ πρὶν ἢ τελειώσῃ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ἐπληγώθη καιρίως ὁ γηραιὸς πολεμιστής. Καὶ ἕνεκα τῶν πληγῶν, καὶ πρὸς τούτοις ἕνεκα τῆς παρελεύσεως δέκα τριῶν ἐτῶν, αἱ σωματικαί του δυνάμεις ἐκλονίσθησαν τοσοῦτον, ὥςτε δὲν δύναται ὁ ἴδιος νὰ λαμβάνῃ μέρος ἐνεργητικὸν διὰ τῶν ὅπλων εἰς τὰς μάχας. Κάθηται δ' ἐπὶ τοῦ ἡμιόνου του ὁδηγῶν τὸ σῶμα τῶν Μανιατῶν, καὶ ἀφοῦ δίδει τὰς δεούσας διαταγὰς διὰ τὴν μάχην, τοποθετεῖται εἰς μέρος κατάλληλον, ἵνα ἐνθαῤῥύνῃ τοὺς μαχομένους ἄνδρας. Τὸν δὲ υἱόν του Λεωνίδαν μετ' εὐχαριστήσεως βλέπει διοικοῦντα τοὺς ἀκροβολιστάς. Τρέχει τις τὸν ἔσχατον κίνδυνον παρευρισκόμενος ἐν τῇ μάχῃ, ἐὰν δὲν δύναται ἐν καιρῷ ἥττης νὰ τρέχῃ πεζὸς μετὰ μεγάλης ταχύτητος. Τὸ πρόςωπον τοῦ Πετροπουλάκη, ὁσάκις πρόκειται νὰ συγκροτηθῇ μάχη, εἶναι εὔχαρι, καὶ ἐν τῷ πρώτῳ κρότῳ τοῦ πυροβόλου φαίνεται ἐν τῷ ἐνθέρμῳ ἐνθουσιασμῷ του κατὰ δέκα ἔτη νεώτερος.

Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀφίξεως ἡμῶν εἰς τὸ στρατόπεδον κατεβλήθη πᾶσα προςπάθεια, ἵνα εὐχαριστήσωσιν

(α) Ὦ ξεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῇδε κείμεθα, τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

ἡμᾶς. Νικόλας ὁ προθυμότατος τῶν μαγείρων διετάχθη νὰ ψήσῃ ἓν ἀρνίον, καὶ νὰ κατασκευάσῃ πλακούντια κρητικὰ ἐκ μυτζήθρας. Τὰ δίπυρα ἦσαν ἄφθονα, διότι ἐκτὸς τῶν ὅσων ἐφέρομεν ἡμεῖς ἀπὸ τὸ χωρίον Ῥοδάκινον, εἶχον λάβει προμήθειαν τοιούτων καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀρκαδίου, τὸ ὁποῖον, ἀφ' οὗ ἀπέτυχεν, ὡς προείπομεν, ν'ἀποβιβάσῃ ὅλον τὸ φορτίον, ἀπεβίβασεν ἔπειτα τὸ ἐπίλοιπον πλησίον τοῦ χωρίου τούτου.

Ὁ Νικόλας λοιπὸν εἶχε πάντα τὰ ἐπιτήδεια, ἵνα ἐπιδείξῃ τὸ ἑαυτοῦ ἐπάγγελμα. Καὶ ἕως ὅτου προπαρασκευασθῇ τὸ γεῦμα, ἡμεῖς οἱ ξένοι ἐσυστήθημεν πρὸς διαφόρους ὁπλαρχηγούς, οἵτινες εἶχον μεταβῆ ἐκεῖ πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ ἀρχηγοῦ, καὶ πρός τινας ἀξιωματικοὺς τοῦ Πετροπουλάκη. Τὸ δωμάτιον ἦτο πεπληρωμένον ἀνδρῶν. Πολλοὺς δὲ τούτων, ἀγνώστους τότε εἰς ἡμᾶς, ἐγνωρίσαμεν πολὺ καλῶς μετὰ ταῦτα. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ Βόρτζης ἀξιωματικὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, ὑπηρετῶν προςωρινῶς ἐν Κρήτῃ ὡς ἐθελοντής· ὁ νέος Ἀριστείδης Σπανόπουλος, ὅςτις σὺν τῇ πολεμικῇ δραστηριότητι συνέθετε καὶ πολεμικὰ ᾄσματα ἐνθαῤῥυντικὰ εἰς τοὺς ὑποδεεστέρους αὐτοῦ· Θεσσαλός τις ὑψηλὸς, ἐνδεδυμένος ναυτικὴν ἐνδυμασίαν ἐκ τοῦ Ἀρκαδίου· καὶ μικρόσωμός τις εὐπροςήγορος ἰατρὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἐτραγῴδει Ἑλληνικὰ ᾄσματα, ὅτε ἢ ἀνεπαυόμεθα ὑπὸ τὴν σκιὰν δένδρου, ἢ ἡσυχάζομεν ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐν τῷ χωρίῳ. Δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλείψω Σέρβον τινὰ, τὸν « καπετὰν Ἀλέξανδρον » ὡς τὸν ὠνόμαζον οἱ ὀπαδοί του, ὅςτις εἶχεν ἀγωνισθῇ ἐν Μαυροβουνίῳ, καὶ μετέβη εἰς Κρήτην, ἵνα καὶ ἐκεῖ πολεμήσῃ τὸν παλαιὸν ἐχθρόν του.

Περιττὸν δὲ ν'ἀπαριθμήσω ἅπαντας τοὺς παρευρεθέντας. Ὁ Λεωνίδας Πετροπουλάκης, ὃν ἐγνωρίσαμεν εἰς Ῥοδάκινον, ἐφαίνετο ἤδη τόσον συνοικειωμένος πρὸς ἡμᾶς, ὡςεὶ ἦτο πρὸ πολλοῦ χρόνου φίλος· ἐπίσης καὶ ὁ Νικολαΐδης, Ἕλλην μηχανικὸς, ὅςτις συνέπλευσε μεθ' ἡμῶν ἐν τῷ Ἀρκαδίῳ. Εἶναι εὐφυὴς καὶ δραστήριος, ὥςτε νὰ προςελκύῃ πρὸς ἑαυτὸν ἐθελοντὰς ἐν Κρήτῃ, καὶ δύναται νὰ ἦναι χρησιμώτερος ἐν τῷ ἀγῶνι, εἰ τῷ ἐδίδετο πυροβολικὸν τῆς πολιορκίας, ἵνα προςβάλῃ τουρκικὸν φρούριον. Ὁπωςδήποτε ὅμως ἠναγκάζετο νὰ πολεμῇ κατὰ τὸν

τρόπον τῶν Κρητῶν, καὶ ἐλυπεῖτο διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ὅσων ἐπεθύμει.

Τὸ καλλίτερον μέσον πρὸς τοιοῦτον ἀγῶνα εἶναι σῶμα ἀνδρῶν, δυναμένων ν' ἀντέχωσιν εἰς τοὺς κόπους· καὶ τοιοῦτοι φαίνονται, ὅτι εἶναι οἱ Μανιᾶται τοῦ Πετροπουλάκη. Οὗτοι δ' ἔχουσιν ὕφος ἀγριωπὸν, εἰσὶ ῥακενδύται, φοροῦντες ποικίλην ἐνδυμασίαν. Τινὲς μὲν αὐτῶν φέρουσι στρατιωτικοὺς μανδύας, πανταλόνια σκοῦρα καὶ μακρὰ ὑποδήματα, ἄλλοι δ'ἔχουσι πεπαλαιωμένας γιακέτας, ὑποκάμισα καὶ στενὰς περικνημῖδας, ἄλλοι δ' ἐπὶ τοῦ ὑποκαμίσου φέρουσι καὶ στρατιωτικὸν μανδύαν, ἄλλοι δ' ἔχουσι πολιτικὰ εὐρωπαϊκὰ ἐνδύματα ἐσχισμένα. Οἱ ἐθελονταὶ περιποιοῦνται παντὸς ἄλλου περισσότερον τὰς περικνημῖδας καὶ τὰ ὑποδήματα, ὡς καὶ τὰ ὅπλα των, τὴν δὲ πολυτέλειαν τῶν σάκκων καὶ ἄλλων ἀναγκαίων πρὸς στρατιώτην θεωροῦσι περιττήν. Ψήνουσι τὸ κρέας διὰ τοῦ ὀβελοῦ τοῦ ὅπλου, ὁσάκις ὑπάρχει κρέας διὰ ψήσιμον, καὶ εἰς τὰ μικρὰ σακκίδια τοῦ ἄρτου θέτουσιν ὅ,τι δήποτε ἔχωσι. Μὴ ἔχοντες δὲ φροντίδας οὔτε περὶ συζύγων, οὔτε περὶ τέκνων, ὅπερ δύναται καὶ τοῦ τολμηροτάτου Κρητὸς τὴν προςοχὴν ν' ἀποσπᾷ, καὶ συνειθισμένοι ἐκ παίδων ν' ἀναῤῥιχῶνται εἰς βραχώδη μέρη, οἱ Μανιᾶται χρησιμεύουσιν ὡς ἐξαίρετοι εὔζωνοι, καὶ εἰσὶν οἱ πράγματι ἄνδρες διὰ τὸν Κρητικὸν πόλεμον.

Οἱ ἐθελονταὶ τοῦ Πετροπουλάκη εἰσὶν ἀφωσιωμένοι εἰς αὐτὸν οὐχὶ μόνον διὰ τὸ ἐπίσημον τοῦ ὀνόματός του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἑαυτῶν συναίσθησιν, ὅτι ἀποτελοῦσιν ἴδιον σῶμα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ. Οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι του ὑπηρετοῦντες ὡς ἁπλοῖ στρατιῶται τοῦ σώματος σχηματίζουσι τὸν πυρῆνα πολεμιστῶν, πρὸς οὓς δύναταί τις νὰ ἔχῃ ἀείποτε πεποίθησιν. Ὁ Μιχαὴλ Πετροπουλάκης, ὁ νεώτερος τῶν τοῦ ἀρχηγοῦ ἀδελφῶν, φέρει τὸ ὅπλον μεταξὺ τῶν ἄλλων, καθὼς καὶ ὁ Γεώργιος Πετροπουλάκης, υἱὸς τοῦ Λεωνίδου, νέος δεκαεπταετής. Οὕτως ὑπάρχουσι τρεῖς γενεαὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας συγχρόνως ἀγωνιζόμεναι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Καὶ διὰ Σπαρτιατικῆς ἁπλότητος ὁ δεκαεπταετὴς νέος πέμπεται ὑπὸ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πάππου, ἵν' ἀγωνίζηται μεταξὺ τῶν ἀνδρειοτέρων καὶ ῥωμαλεωτέρων.

Θέλω δ' ἀναφέρει ἐν ὀλίγοις τὸν θρίαμβον τοῦ ἀξίου η-

μῶν Νικόλα. Τὸ ψητὸν ἀρνίον ἐξετιμήθη ἀρκούντως ὑπὸ τῶν πεινώντων ξένων· καὶ κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν τὰ ἐκ μυζήθρας κατασκευασθέντα πλακούντια ὑπερεῖχον κατὰ τὴν γεῦσιν τῶν λεπτῶν ἐκείνων γλυκισμάτων, ἅτινα καὶ μικρὰν ὄρεξιν διεγείρουσι. Μετὰ τὸ γεῦμα ἐξελθόντες, ἵνα παρατηρήσωμεν τὰ πέριξ τοῦ χωρίου, εἴδομεν τουρκικὸν πολεμικὸν πλοῖον ἠγκυροβολημένον πλησίον τῶν βράχων τῆς Κάβρας. Αὕτη ἡ ἑσπέρα ἦτο ἐκ τῶν ὡραιοτέρων τῆς Κρήτης. Τὰ ὄρη ἕνεκα τῶν τελευταίων πεμπομένων ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐλάμβανον χαρίεντα χρωματισμὸν, τὸν ὁποῖον εὐθὺς μετ' ἐκπληκτικῆς ταχύτητος διεδέχετο νὺξ ἀστερόεσσα. Τὸ χωρίον εὑρίσκετο εἰς θόρυβον καὶ κίνησιν ἐπὶ μίαν περίπου ὥραν μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου διά τε τὴν συσσώρευσιν τῶν χωρικῶν καὶ τὴν ἄφιξιν τῶν ἐθελοντῶν. Ἔπειτα ἕκαστος ἀπῆλθεν, ἵνα ἀναπαυθῇ· καὶ ὅτε οἱ περὶ τὸν ἀρχηγὸν ἀξιωματικοὶ διελύθησαν, ἄλλοι μὲν διαμείναντες ἐκεῖ, ἄλλοι δ' ἀπελθόντες εἰς τὰ ἑαυτῶν καταλύματα, οὐδεὶς κρότος πλέον ἠκούετο, εἰμὴ ἡ μονότονος φωνὴ «φύλακες γρηγορεῖτε.» Κατὰ διαλείμματα ἠκούομεν αὐτὴν κοιμώμενοι, ἀραιῶς ἐκφωνουμένην, καὶ μετ' ἐμφάσεως τονουμένην κατὰ τὰς τελευταίας συλλαβὰς, ὅπερ ἐδείκνυεν, ὅτι τὰ πάντα ἔχουσι καλῶς.

Περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον ἀκούεται κρότος πυροβόλου, καὶ φωνὴ ὀξεῖα καὶ διαπεραστικὴ «Στρατιῶται ς' τὰ ὅπλα.» Πάντες εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς φωνῆς ταύτης ἐν ἀκαρεὶ ἐξεγείρονται, φῶτα ἀνάπτονται, τινὲς μὲν ἐξετάζουσι τὰ ὅπλα των, ἄλλοι δὲ θέτουσι τοὺς σάκκους των ἐπὶ τῆς ῥάχεως, ἕτοιμοι πρὸς πορείαν. Οἱ δὲ δυστυχεῖς χωρικοὶ ἐξορμῶσιν εἰς τοὺς δρόμους, φέροντες ὅ,τι ἕκαστος ἠδυνήθη νὰ λάβῃ. Οἱ μὲν ἄνδρες διὰ τῶν ὅπλων ἕτοιμοι ν' ἀντισταθῶσι, τὰ δὲ γυναικόπαιδα ἐνστίκτως ὁρμῶσι πρὸς τὰ ὄρη. Οἱ ἡμίονοι ἐξάγονται, ἵνα φορτωθῶσι, καὶ οἱ ἄνθρωποι τρέχοντες κατ' ἀντιθέτους διευθύνσεις συγκρούονται. Οὕτως ἐκ τῶν Κεραμῶν ἐξέρχονται θρῆνοι τῶν ἀνθρώπων, συλλογιζομένων, ὅτι ἴσως πῦρ καὶ καταστροφὴ περιμένει τὸ χωρίον των. Ἀλλ' ἡ σύγχισις καὶ ταραχὴ αὕτη δὲν διαρκεῖ ἐπὶ πολὺ, διότι συγχρόνως ἀκούονται καὶ φωναὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν, κελευόντων τοὺς στρατιώτας ν' ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἡσυχάσωσι, διότι οὐδεὶς κίνδυνος ἐπίκειται. Τοὺς ἡμιόνους λοιπὸν ὁδηγοῦσι πάλιν ἐντός· καὶ οἱ

ἄνθρωποι ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰ ἴδια, οὐκ ὀλίγον γογγύζοντες διὰ τὴν διατάραξιν τῆς ἡσυχίας των. Καὶ μετ' ὀλίγα λεπτὰ ἄπλετος σιγὴ πάλιν ἐπεκάθισεν ἐπὶ τοῦ χωρίου. Τὸν πυροβολισμὸν δὲ τοῦτον ἐμάθομεν, ὅτι ἔκαμε τουρκικὸν πλοῖον, τὸ ὁποῖον ἔῤῥιψε πυροβολισμούς τινας κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς παραλίας φώτων, καὶ ὅτι δὲν ἐγένετο ἀπόβασις ἐχθρῶν εἰς τοῦτο τὸ μέρος, ὡς κατ' ἀρχὰς ὑπετέθη. Οὕτω λοιπὸν ἀνεπαύθημεν ἐκ νέου, καὶ ἐκοιμήθημεν ἡσύχως μέχρι τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Κλονισμὸς τῶν οἰκιῶν.

Καθ' ὁδὸν μεταξὺ Κεραμῶν καὶ Μελάμβης ἐσταματήσαμεν ἐν μέσῳ μεγάλης συῤῥοῆς γερόντων καὶ γυναικοπαίδων, ἅτινα εἶχον συῤῥεύσει εἰς μέρος, δι' οὗ ἐμέλλομεν νὰ διαβῶμεν, ἀκούσαντα, ὅτι τὸ σῶμα ἡμῶν διέρχεται δι' ἐκείνων τῶν μερῶν. Οἱ μὲν ὁπλαρχηγοὶ καταβάντες τῶν ἡμιόνων, ἐκάθισαν ὑπὸ τὴν σκιὰν δένδρου, οἱ δὲ συῤῥεύσαντες ἐκεῖ περιεκύκλωσαν αὐτοὺς, ἵνα μάθωσιν εὐάρεστον εἴδησιν· πρὸς ἡμᾶς δὲ προςηνέχθη ἀγγεῖον ὕδατος, ἵνα πίωμεν. Ἀπηύθυναν δὲ πολλὰς ἐρωτήσεις περὶ τοῦ Ἀρκαδίου, περὶ ξένων πολεμικῶν πλοίων, περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν τελευταίων ἀψιμαχιῶν περὶ τὴν Ῥέθυμναν, καὶ περὶ τῆς προςδοκωμένης ἐπεμβάσεως τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Ἦτο πρόδηλον, ὅτι οἱ ῥακενδύται καὶ πεινῶντες οὗτοι, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων ἦσαν πρόςφυγες ἐξ ἄλλων μερῶν, ἐδείκνυον μέγα συμφέρον διὰ τὴν ἐπανάστασιν, ὡςεὶ νὰ ἦσαν ἄλλως ἐν καλῇ καταστάσει. Ἐπεθύμουν τὴν τῶν δυνάμεων ἐπέμβασιν οὐχὶ τόσον διὰ τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν, ὅσον διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν σχεδίων τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ.

Ἐν Μελάμβῃ δ' εὕρομεν ἐπαναστατικὴν δύναμιν λίαν ἰσχυρὰν, ἥτις κατεσκόπευε τὴν τουρκικὴν φρουρὰν τοῦ Τυμπάκι. Ἡ δύναμις αὐτη, συμποσουμένη ὑπὲρ τοὺς χιλίους Κρῆτας, ἡνώθη μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Πετροπουλάκη, συνισταμένου ἐκ 200—300 ἀνδρῶν. Δι' ὃ ἠλπίζετο, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἤθελον ἐρεθισθῇ, καὶ ἐξέλθει κατ' αὐτῶν. Ἐκ τοῦ ὄπισθεν τῆς Μελάμβης ὄρους ἐβλέπομεν

τὸ Τυμπάκι λίαν εὐκρινῶς. Ἐν δὲ τῷ κόλπῳ ἦτο ἠγκυροβολημένη κορβέττα τουρκικὴ πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ· ὄπισθεν δ' αὐτοῦ ἐξηπλοῦτο πεδιὰς ἱππάσιμος διὰ τὰς κινήσεις τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ. Ἐφ' ὅσον ὁ ἐχθρὸς ἐφύλαττε θέσιν ἀμυντικὴν, οὐδόλως ἠδύναντο νὰ μετακινήσωσιν αὐτόν. Ἡ Μελάμβη ἠπειλήθη, ὅτι θέλει προσβληθῇ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, ἐὰν οἱ κάτοικοι αὐτῆς δὲν παραδώσωσιν ὅσον οὔπω τὰ ὅπλα. Καὶ οὗτος δ' εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν συνῆλθεν ἐκεῖ δύναμις ἰσχυρὰ ἐξ ἐθελοντῶν καὶ Κρητῶν πρὸς κατασκόπευσιν τοῦ Τυμπάκι. Ἐν ἄλλοις πολέμοις 1200 ἢ 1500 ἄνδρες οὐδὲν σημαίνουσι, καὶ σχηματίζουσι τάγμα μόνον ἁπλοῦν, ἢ τὸ πολὺ σύνταγμα. Ἐν Κρήτῃ ὅμως, ἔνθα ὁ ἀγὼν εἶναι λίαν διαφορετικὸς, οἱ συναθροισθέντες οὗτοι ἀπετέλουν σπουδαῖον στρατιωτικὸν σῶμα. Ἡ Σπαρτιατικὴ σημαία τοῦ Πετροπουλάκη ἐκυμάτιζε πλησίον τῆς σημαίας τῆς φερούσης λευκὸν σταυρὸν ἐπὶ κυανοῦ ἐμβαδοῦ, καὶ δι' ἧς διεκρίνετο τὸ σῶμα τοῦ Κόρακα. Μετ' αὐτῶν δὲ ἡνώθησαν καὶ ὁπλαρχηγοὶ διαφόρων χωρίων.

Ἡ Μελάμβη κεῖται ἐν ταῖς ὑπωρείαις ὄρους τινὸς, ὅπερ εἶναι ἀποκεχωρισμένον τῆς μεγάλης κεντρικῆς γραμμῆς τῶν ὀρέων τῆς νήσου. Ἐξερχόμενοι μικρὸν τοῦ χωρίου ἐβλέπομεν τὸ Τυμπάκι, καὶ τὴν πεδιάδα τῆς Μεσσαρᾶς, τὴν ὀνομαστὴν διὰ τὸν ἐν αὐτῇ Λαβύρινθον. Ἀπέναντι ἡμῶν, χωρὶς νὰ ἐκτείνωμεν τὸν περίπατον ἔξω τοῦ χωρίου, εἴχομεν τὸ ὄρος Ἴδην. Τοὺς καλλιεργημένους ἀγροὺς διαδέχονται βράχοι καὶ δένδρα, τὰ δὲ δένδρα διαδέχονται θάμνοι, τοὺς δὲ θάμνους γυμνοὶ βράχοι τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς τῆς ὑπὸ χιόνος περιβεβλημένης. Πάντα δὲ ταῦτα ἐθεώμεθα ἐκ τῆς ἐπιπέδου ὀροφῆς τῶν οἰκιῶν τῆς Μελάμβης. Πρὸς τούτοις δὲ μετ' εὐχαριστήσεως παρετηροῦμεν τὰς βαθείας σκιὰς τῶν νεφῶν, ἃς ἄφινον ἐπὶ τῶν πεδιάδων, ὁσάκις περιέβαλλον τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους.

Οὐδέποτε οἰκίαι μετ' ὀροφῶν ἐπιπέδων ἐξετιμήθησαν τόσον, ὅσον αἱ ὀροφαὶ αὗται. Ὡς ἀνάπαυσις δὲ ἡμῶν ἐχρησίμευον οὐχὶ τὰ ἔνδον τῶν οἰκιῶν, ἀλλ' αἱ ἐπίπεδοι ὀροφαὶ αὐτῶν. Τὸ χωρίον κεῖται, ὡς προείπομεν, ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ ὄρους, οἱ δὲ φέροντες εἰς αὐτὸ δρόμοι εἶναι πετρώδεις ἀτραποὶ, ὥστε ὁ μόνος δημόσιος περίπατος ἐγίνετο διὰ τῆς ἐπιπέδου ὀροφῆς τῶν οἰκιῶν, αἵτινες, ἱστάμεναι ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης, ἀποτελοῦσι σειρὰν ἐπίπεδον.

Καὶ μόλις ἐξερχόμενοι τῆς θύρας τῆς ἀνωγείου οἰκίας, ἐν ᾗ κατελύομεν, εὑρισκόμεθα ἐπὶ τῆς σειρᾶς ταύτης. Πάντοτε ὑπῆρχεν ὁμὰς ἀργῶν, προςμενόντων, ἵνα μάθωσι τί ἐσκόπευον οἱ ὁπλαρχηγοὶ νὰ πράξωσιν. Ἄλλοι δ' ἧττον περίεργοι τούτων περιεπάτουν εὐχαριστούμενοι ἐπὶ τῇ ὡραίᾳ φυσικῇ θέᾳ, ἣν εἶχον ἐνώπιόν των. Περὶ δὲ τὴν δροσερὰν ἑσπέραν ἠκούοντο καὶ πατήματα ποδῶν καὶ γέλωτες, ὁσάκις οἱ ἐθελονταὶ διεσκέδαζον, παίζοντες διάφορα παιγνίδια.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀναφέρω περὶ τῶν παιγνιδίων τούτων, θέλω εἴπει περὶ τοῦ ἁπλοϊκοῦ βίου τῶν χωρικῶν, καὶ περὶ τοῦ ἡσύχου βίου, ὃν διήγομεν ἡμεῖς οἱ ξένοι ἐν τῷ στραταρχείῳ. Ἀκούοντες «δημόσιον περίπατον», μὴ νομίζητε, ὅτι τὸ ὡραῖον φύλον κάμνει τὸ μέρος του κεκοσμημένον διὰ κοσμημάτων τοῦ συρμοῦ. Αἱ γυναῖκες καὶ τὰ κοράσια ἐνασχολοῦνται περὶ τὰ οἰκιακὰ πράγματα, καὶ ἢ πλύνουσι τὰ ἐνδύματα ἐν τῇ κρήνῃ, ἢ ὁδηγοῦσι τὰ πρόβατα εἰς τὰς βοσκάς (α). Τὰ δυστυχῆ ταῦτα ὄντα ἦσαν λίαν τεταραγμένα καὶ διὰ τὴν ἐπανάστασιν, καὶ διὰ τὴν ἐκεῖ συῤῥοὴν προςφύγων ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν, ὥςτε ἡ ἐποχὴ αὕτη δὲν ἦτο κατάλληλος πρὸς εὐθυμίας καὶ περιπάτους. Ἤθελε δ' εἶναι ἄτοπον καὶ ἐναντίον τῶν ἐθίμων τοῦ τόπου, ἐὰν ἐξήρχοντο εἰς τὰς ὁδοὺς χάριν ἐπιδείξεως. Τὸν τοιοῦτον τρόπον τῶν γυναικῶν δὲν ἤθελον ἀνέχεσθαι καὶ οἱ σύζυγοι καὶ γονεῖς ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν οἱ Τοῦρκοι δεσπόζουσι τῆς νήσου· διότι συμφερώτερον εἶναι ὡραία τις γυνὴ νὰ μὴ ἐμφανίζηται ἔξω τῆς οἰκίας. Καὶ ἤδη, ὅτε ἑκατοντάδες παλληκαρίων εἰςῆλθον εἰς τὸ χωρίον, δὲν ἥρμοζε νὰ μεταβάλωσι τὰ ἔθιμα τοῦ τόπου. Τούτου ἕνεκα λοιπὸν αἱ γυναῖκες καὶ τὰ κοράσια ἐνησχολοῦντο διαρκῶς ἐν τῇ οἰκίᾳ περὶ τὰ οἰκιακὰ ἔργα, ἐνδεδυμέναι ἁπλᾶ καὶ κοντὰ φουστάνια, ὅμοια σχεδὸν πρὸς τὰ τῆς κατωτέρας τάξεως ἡμῶν, ἐνυπόδητοι, καὶ τὰς κεφαλάς των ἔχουσαι δεδεμένας διὰ μανδυλίου.

Ὁ δημόσιος ἡμῶν περίπατος ἐν Κρήτῃ ἦτο ὀνόματι μόνον, ὡς καὶ ὁ βίος, ὃν διήγομεν «Ξένοι ἐν τῷ στραταρχείῳ τοῦ σώματος.» Τὰς τελευταίας λέξεις ἀναγινώσκων

(α) Τὰ ὀλίγα πρόβατα, ἅτινα τοῖς ἐναπέμειναν, περιποιοῦνται μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας.

τις ὑποθέτει παλαιάν τινα ἔπαυλιν μετὰ μακρῶν διαδρόμων θολωτῶν, πεπληρωμένην ἀξιωματικῶν, λαμπρῶς ἐστολισμένων ἢ στρατόπεδον ἐκ σκηνῶν, ἔνθα τὰ πάντα εὕρηνται ἐν στρατιωτικῇ τάξει καὶ ἀκριβείᾳ. Ἀλλ' ἐν τῷ πολέμῳ τῆς Κρήτης οὐδὲν τούτων παρουσιάζεται. Τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Πετροπουλάκη κατέλυεν εἰς δωμάτιον καλύβης χωρικοῦ, πλήρους ἀνθρώπων, ἢ εἰς τὸ ὕπαιθρον. Ὁ ἀρχηγὸς αὐτὸς διῆγε βίον τόσον σκληρὸν, ὅσον καὶ οἱ περὶ αὐτόν· ἐκοιμᾶτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἔχων ὡς σκέπασμα τὸν στρατιωτικόν του μανδύαν, καὶ ἔπινε καθαρὸν ὕδωρ ἐκ τῆς πηγῆς διὰ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Κατὰ τὸ δεῖπνον ἡ συνοδεία ἡμῶν ἦτο φαιδρὰ, καίτοι ἐλλείποντος τοῦ οἴνου. Τοὺς ξένους περιεποιοῦντο δι' ᾀσμάτων καὶ διηγήσεων, ἅτινα διήρκουν μέχρι βαθείας νυκτὸς, μέχρι τῆς ὀγδόης ὥρας μ.μ. καὶ ἐνίοτε μέχρι τῆς ἐννάτης. Πολλάκις ἐξηρχόμεθα ἐπὶ τῆς ὀροφῆς, ἵνα παρατηρῶμεν τὸν ἀπέναντι ἡμῶν ὑψούμενον μέγαν σκιερὸν γίγαντα, καὶ ν' ἀριθμῶμεν τὰ ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἴδης λάμποντα πυρὰ τῶν ἐκεῖ καταφυγουσῶν οἰκογενειῶν.

Ὁ Νικόλας δ'ἐν τῷ δείπνῳ κατέβαλλε πᾶσαν προςπάθειαν, ἵνα διὰ τῶν μέσων, ἅπερ εἶχε, εὐχαριστῇ τοὺς ἐν τῷ στραταρχείῳ. Δύο μὲν νέοι, οἵτινες ἐχρησίμευον ὡς ὑπηρέται, ἱπποκόμοι, θαλαμηπόλοι καὶ στρατιῶται, ἦσαν διατεταγμένοι νὰ παραθέτωσι τὰ φαγητὰ ἐπὶ τῆς τραπέζης· εἷς δ' ἀγριωπὸς ῥακενδύτης εἰργάζετο διαρκῶς ἐν τοῖς ὑπογείοις. Ὁ δὲ Νικόλας ἐπεστάτει ὅλων μετὰ μεγίστης ἀταραξίας,

« Ἰδοὺ μικρά τις τράπεζα δι' αὐτοὺς τοὺς τέσσαρας Κυρίους» λέγει ὁ Νικόλας πρός τινας ἡμῶν. «Ἰδοὺ αὐτὴ ἡ καρέκλα, ἵνα τεθῇ ἐπ' αὐτῆς τὸ φαγητὸν, καὶ αὐτὸ τὸ δισάκκιον, ἵνα καθήσωσιν οἱ τρεῖς, ὁ δὲ τέταρτος ἐκεῖνος οἰκονομεῖται εἰς τὸ παράθυρόν.»

«Ποῦ εἶναι τὸ ἅλας, Νικόλα;» φωνάζει εἷς τῶν συντρόφων, «ἡ τράπεζά σου χθὲς ἦτο καλλίτερα ἐφωδιασμένη.»

«Ἆ! τὸ ἅλας!» ἀποκρίνεται, «ἰδοὺ αὐτό· εὗρον ὀλίγον χάριν ὑμῶν ἐν τῷ χωρίῳ· καὶ ἔχω κατασκευάσει μίαν σαλάταν δι' ἐλαίου πραγματικῶς ἐξαίρετον. Ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστηθῆτε καθ' ὅλα, καθὼς εἰς τὰ Γαλλικὰ ἀτμόπλοια τῶν διαπορθμεύσεων. Corpo di Bacco! εἶναι τῷ ὄντι

splendissimi.— Μάλιστα, Κύριε, ὡραιότατον πλοῖον.— Τώρα θέλει ἔλθει κἄτι τι, ὅπερ θέλει εὐχαριστήσει τοὺς Κυρίους τούτους. Εἶναι τοῦτο vraiment à la mode de Paris.» Καὶ ἀμέσως παρουσιάζεται εὔοσμον φαγητὸν, ὁμὰς κουκίων μετὰ μικροῦ τεμαχίου κρέατος.

Ὁ Νικόλας ἦτο πολύγλωσσος, καὶ δὲν κατεδέχετο ν' ἀγνοῇ οὐδεμίαν ξένην γλῶσσαν· ἠδύνατο μάλιστα κατὰ τὰς περιστάσεις νὰ χρησιμεύῃ, ὁτὲ μὲν ὡς μάγειρος, ὁτὲ δὲ ὡς διερμηνεύς. Ὡς πᾶς τις κατανοεῖ, ἀνάγκη διερμηνέως ἦτο μεγάλη· διότι ὡμιλοῦντο μεταξὺ ἡμῶν διάφοροι γλῶσσαι· ὁτὲ μὲν οἱ ξενιζόμενοι προςεπάθουν νὰ ὁμιλῶσι πρὸς τοὺς ξενίζοντας Ἑλληνιστὶ, ὁτὲ δὲ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους Γαλλιστὶ καὶ Γερμανιστὶ, ἢ καὶ μετὰ τῶν Ἑλλήνων Γαλλιστί. Ὁ Οὖγγρος συνταγματάρχης καὶ ὁ καπετὰν Ἀλέξανδρος ἀντήλλασσον ἰδέας διὰ γλώσσης τραχείας, ἣν οὐδεὶς τῶν ἄλλων κατελάμβανεν. Ἐν γένει ὅμως περὶ τὴν ἑσπέραν κατὰ τὸ γεῦμα ἐπεκράτει ἡ Γαλλική. Ὁ Νικόλας μετεχειρίζετο αὐτὴν, ὅπως περιγράφῃ τὰ φαγητά του· καὶ ὁ ὁπλαρχηγὸς τῆς Μελάμβης κατεπείθετο νὰ λέγῃ λέξεις τινὰς Γαλλικὰς πρὸς τιμὴν τοῦ χωρίου του.

Μόνοι δ' οἱ προςκαλούμενοι, ὡς π. χ. ὁ προμνησθεὶς ὁπλαρχηγὸς τοῦ χωρίου, ἢ καὶ ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ παρεκάθηντο ἐν τῇ τραπέζῃ. Ἂν καὶ ἦσαν οἱ ἐθελονταὶ ἁπλοϊκοὶ καὶ ἀφελεῖς τοὺς τρόπους, οὐχ' ἧττον ὅμως ἔπρεπε νὰ φυλάττηται καὶ διάκρισίς τις ἐν αὐτοῖς· καὶ αὕτη μόνον κατὰ τὸ δεῖπνον ἐφαίνετο τηρουμένη. Τοῖς δ' ἄλλοις ἐπετρέπετο ἐλευθέρως νὰ συσσωρεύωνται παρὰ τῇ θύρα, ἀκροαζόμενοι τὰ νέα· ἀπηγορεύετ' ὅμως αὐτοῖς νὰ ὁμιλῶσι, διαμένοντες ἐκεῖ. Καὶ ὅτ' ἐψάλλοντο ᾄσματα, τινὲς αὐτῶν ἐπλησίαζον ν' ἀκροάζωνται. Καὶ ἐνίοτε συνέβαινεν, ὥςτε ὁ ἔκγονος τοῦ Πετροπουλάκη ν' ἀποχωρίζηται τῶν συντρόφων του, καὶ νὰ λαμβάνῃ θέσιν παρὰ τῷ ἐπιτελείῳ, ἐν ὅσῳ διήρκει τὸ ᾆσμα. Γεώργιος ὁ θορυβώδης καὶ ζωηρὸς ἐνώπιον τοῦ ἀρχηγοῦ ἦτο ἥσυχος καὶ σοβαρός. Δὲν ὡμίλει, ἂν δὲν ἠρωτᾶτο· καὶ ἀπήντα λακωνικώτατα, ὁσάκις τῷ ἀπευθύνετο ἐρώτησις. Ἀλλ' ἐὰν τυχὸν ἤκουεν ἄλλους παίζοντας ἔξωθεν, διέφευγεν ἡμᾶς, καὶ ἐβλέπομεν αὐτὸν πηδῶντα ἐλαφρότατα, νὰ εὑρίσκηται μεταξὺ τῶν παιζόν-

των· καὶ ἠκούομεν τὴν φωνήν του ὑπερέχουσαν τῶν ἄλλων ἐπὶ τῶν τρεμουσῶν ὀροφῶν τῶν οἰκιῶν.

Οἱ ἐθελονταὶ ἦσαν πλήρεις ζωηρότητος· κυρίως ὅμως οἱγεννηθέντες καὶ ἀνατραφέντες ἐν Μάνῃ. Δὲν ἤρκει δ' αὐτοῖς νὰ ῥίπτωσιν ὁμαλοὺς πλακοειδεῖς λίθους κατὰ τὸν τρόπον τοῦ παίζειν τὰς ἀμάδας, ὡς πράττουσιν οἱ Κρητικοὶ παῖδες περὶ τὴν ἑσπέραν χάριν διασκεδάσεως, ἀλλ' ἀπητεῖτο ἑτέρα ἐπιπονωτέρα σωματικὴ ἄσκησις. Ἔπαιζον παιγνίδια τοῦ τρέχειν καὶ πηδᾷν, ἅπερ ἐκλόνιζον τὰς ἐπιπέδους ὀροφὰς τῶν οἰκιῶν, ὡς σεισμός. Ἔπαιζον παιγνίδιόν τι, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁμὰς παίδων σχηματιζόντων θόλον, ὑπερασπίζετο ὑπὸ ἑτέρου παιδὸς κρατοῦντος διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ζώνην, ἀνηρτημένην ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ θόλου, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς ἑτέραν ζώνην, ἣν μετεχειρίζετο ὡς μάστιγα. Δι' αὐτῆς ἐκτύπα τοὺς ἐφορμῶντας ἔξωθεν, ἵνα πηδήσωσιν ἐπὶ τῆς ὁμάδος. Ὅσοι πηδῶντες ἀνέβαινον ἐπὶ τῆς ὁμάδος, προσεῖχον, ἵνα μὴ ἐγγίζωσι διὰ τῶν ποδῶν των εἰς τὴν γῆν. Ἀλλοίμονον δὲ εἰς τὸν ἀγγίζοντα, διότι τότε τὸ παιγνίδιον διελύετο, καὶ οἱ ἔξωθεν, ὡς ἡττηθέντες, ἐλάμβανον τὴν θέσιν τῶν ἄλλων, τῶν συγκροτούντων τὸν θόλον, Ἐὰν δ' ὁ ἀναβὰς δὲν ἤγγιζε, τὸ παιγνίδιον ἐξηκολούθει, μέχρις ὅτου ὁ κρατῶν τὴν ζώνην ἤθελεν ἢ κτυπήσει τινὰ τῶν ἔξωθεν, ἢ οἱ ἀναβάντες ἐπὶ τῆς ὁμάδος ἤγγιζον εἰς τὴν γῆν ἕνεκα ἀπροσεξίας ἢ ἕνεκα τοῦ βάρους των, ὅτε τοὺς ἔξωθεν ὡς ἡττηθέντας ἀντικαθίστων οἱ ἔσω ὡς νικήσαντες.

Ἀφ' οὗ δὲ διήρκει τὸ παιγνίδιον τοῦτο ἀρκετὴν ὥραν, ἔπαιζον ἄλλο παιγνίδιον, καθ' ὃ εἷς νέος ἱστάμενος ἐντὸς διαγεγραμμένου κύκλου, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κτυπᾷ διὰ τοῦ ποδὸς τοὺς ἔξωθεν τοῦ κύκλου κτυπῶντας αὐτὸν διὰ τῆς ζώνης των· οὗτοι δὲ προσεῖχον, ἵνα μὴ κτυπηθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ ἐντὸς τοῦ κύκλου ἱστάμενος ἔτρεχε δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ἵνα κτυπᾷ τοὺς κτυπῶντας αὐτὸν πρὸς ἀνταμοιβὴν τῶν πληγῶν, ἃς ἐλάμβανε, καὶ προσεπάθει νὰ συλλάβῃ τινά, ὅστις ὑπεχρεοῦτο νὰ διαδεχθῇ αὐτόν. Ἀπητεῖτο δὲ αἷμα ψυχρόν, ὅπως παίζωσι τὰ παιγνίδια ταῦτα ἄνευ φιλονεικίας καὶ ἔριδος. Ἐνίοτε δ' ἐγίνοντο πρὸς ἀλλήλους ζωηρόταται φιλονεικίαι. Παρετήρησα ὅμως, ὅτι ὁ Γεώργιος Πετροπουλάκης, ἂν καὶ ἐλάμβανεν ἐνεργητικώτατον μέρος εἰς τὰ παιγνίδιον τοῦτο, καὶ ἐκτυπᾶτο, ὅσον

καὶ οἱ συμπαίζοντες, εἶχεν ὅμως ἀρκοῦσαν ἐπιῤῥοὴν ἐπ' αὐτῶν, ὅπως ἐπαναφέρῃ τὴν ἡσυχίαν καὶ τάξιν, ὁσάκις αἱ φιλονεικίαι ἐγένοντο σοβαρώτεραι.

Ἐγίνετο δὲ καὶ χορὸς τῶν παλληκαρίων, ὅςτις ἀγαπᾶται μᾶλλον ἁπάντων τῶν ἄλλων παιγνιδίων. Ἐν τῷ χορῷ ἐλάμβανον μέρος διάφοροι ἄνδρες, κρατῶν ὁ εἷς τὸν ἕτερον διὰ τῆς χειρὸς, καὶ ἀκολουθοῦντες τὸν ἡγεμόνα τοῦ χοροῦ, ὅςτις ὡδήγει αὐτοὺς κυκλικῶς. Ἦδον ᾆσμα δημοτικὸν καὶ μονότονον, καθ' ὃ ἐῤῥύθμιζον τὰ βήματά των. Ὁ ἡγεμὼν τοῦ χοροῦ, ἐξ οὗ ἐξήρτητο τὸ πᾶν, ἐποίει διαφόρους ἑλιγμοὺς, ὁτὲ μὲν καμπτόμενος πρὸς τὰ ὀπίσω, ὁτὲ δὲ περιστρεφόμενος, ἐπιδεικνύων οὕτω τὴν ἣν εἶχεν ἐπιδεξιότητα εἰς τὸ χορεύειν, ὅσον ἠδύνατο καλλίτερον. Μετά τινα δὲ καιρὸν ἕνεκα τῶν πολλῶν ἑλιγμῶν καὶ περιστροφικῶν κινήσεων ἀπέκαμνεν, ὅτε, παραδίδων τὴν ἑαυτοῦ θέσιν εἰς τὸν ἀμέσως ἐρχόμενον, μετέβαινεν εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τοῦ χοροῦ. Μεγάλην τιμὴν ἐθεώρουν τὸ νὰ διατηρῶσι τὸν χορὸν, ὅσον ἠδύναντο πλείονα χρόνον. Οἱ δὲ μὴ χορεύοντες καὶ περὶ τὸν χορὸν ἱστάμενοι συνώδευον τὸ ᾆσμα τῶν χορευόντων διὰ τῆς φωνῆς των, προςθέτοντες ἐνίοτε μεθ' ὅλης τῆς ἐλευθερίας καὶ λέξιν τινὰ ἁρμόζουσαν εἰς τὴν περίστασιν.

Καταβαίνων ἤδη ἀπὸ τῆς ἐπιπέδου ὀροφῆς τῶν οἰκιῶν διὰ στενῆς καὶ πετρώδους ὁδοῦ θέλω ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς σκηνὴν ἀξίαν περιγραφῆς καὶ ἀγαλλιάσεως. Παρῆλθον πολλαὶ ἡμέραι, ἀφ' ἧς ἤλθομεν εἰς Μελάμβην. Ἤδη δὲ εἶναι ἡ 25 Μαρτίου ἡ ἐπέτειος ἑορτὴ τῆς ἐκρήξεως τῆς μεγάλης Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως· ὁ δὲ νέος Ἀριστ. Σπανόπουλος μέλλει νὰ ἐκφωνήσῃ πρὸς τιμὴν τῆς ἐθνεγερσίας λόγον κατάλληλον. Ἀνέβη ἐπὶ τοίχου ἀπέναντι τῆς θύρας τῆς ἐκκλησίας, καὶ κάτωθι ἐνώπιον αὐτοῦ ἦτο συνηγμένον πλῆθος Κρητῶν καὶ ἐθελοντῶν. Τινὰ μὲν τῶν παλληκαρίων μὴ εὐαρεστούμενα κάτω ἀνέβησαν ἐπὶ τοῦ τοίχου, ἵνα ἔχωσι καλλιτέραν θέσιν· οἱ δὲ πλείονες ἐκάθηντο ἐπὶ τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας λιθοκτίστων καθισμάτων. Καὶ ὁ γέρων Πετροπουλάκης παρεκάθητο, ἐνδεδυμένος τὰς ἐρυθρὰς περικνημῖδας καὶ τὴν λευκοτάτην φουστανέλλαν, καὶ ἀντιπροσωπεύων τὴν πρὸ 46 ἐτῶν ἐξεγερθεῖσαν ἡρωϊκὴν γενεὰν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Παρὰ τούτῳ δ' ἐκάθητο καὶ ὁ Κόρακας, φορῶν τὰ μακρὰ κρητικὰ ὑποδήματα καὶ τὰ

εὐρύχωρα κυανᾶ βρακία· καὶ οὗτος ἀντιπροσωπεύει παρελθοῦσαν σχεδὸν γενεὰν, καὶ ἐνθυμεῖται τὴν ἐξέγερσιν τῆς Κρήτης κατὰ τῶν τυράννων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ὅτε καὶ αὕτη συνεπανεστάτησε μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος. Τὸ πλῆθος ἤδη συναθροισθὲν ἦτο εὔθυμον μὲν καὶ ζωηρὸν, ἀλλ᾽ ἐνταὐτῷ καὶ ἀνήσυχον διὰ τὸ μέλλον του. Οὗτοι οἱ ἡλιοκαεῖς καὶ μυώδεις ἄνδρες, ὧν ἡ κρητικὴ ἐνδυμασία δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐξαίρετος στολὴ Ζουάβων, τὰ πάντα διεκύβευσαν. Τὴν ἡμέραν ταύτην δὲν θεωροῦσιν ὡς ἡμέραν πανηγύρεως, ἂν καὶ ἐπὶ στιγμήν τινα κατέθεσαν τὰ ὅπλα, δι᾽ αὐτοὺς ἡ τοῦ λόγου ἐκφώνησις ἦτο σπουδαῖον πρᾶγμα. Οἱ δ᾽ ἐθελονταὶ οὐδὲν ἄλλο διακυβεύουσιν, εἰμὴ τὴν ἑαυτῶν κεφαλήν. Ἡ Ἑλλὰς πρὸ πολλοῦ ἐνδόξως ἠλευθερώθη, ὥςτε δύνανται οὗτοι νὰ ἐπιχαίρωσιν ἐπὶ τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἄνευ συλλογισμοῦ περὶ τοῦ μέλλοντος, ἐκτὸς ὅτι λυποῦνται στερούμενοι οἴνου, ἵνα πίωσιν ὑπὲρ εὐοδώσεως τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος.

Ἐπὶ τοῦ τοίχου δὲ ἱστάμενος ὁ Σπανόπουλος ἐφαίνετο λίαν σωματώδης· εἶχεν ἀνάστημα ὑψηλὸν, φωνὴν δυνατὴν καὶ καθαρὰν, μακρόθεν ἀκουομένην καὶ καταπνίγουσαν τὸν ψιθυρισμὸν τοῦ πλήθους. Πάντες σιωπῶσιν, εὐθὺς ὡς ἤρξατο, καὶ οὐδεὶς ἦχος διακόπτει τὸν ῥυθμὸν τοῦ λόγου· ἀλλ᾽ οὐχὶ· ἰδοὺ διακόπτεται ἐπί τινας στιγμὰς ὑπὸ τῶν χειροκροτήσεων καὶ ἐπευφημιῶν τοῦ πλήθους. Ἀνέφερε περὶ τοῦ παρόντος ἀγῶνος, καὶ τῶν ἀρχηγῶν τῶν λαμβανόντων μέρος ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὁ μὲν Πετροπουλάκης ἀκούων ἀναφερόμενον τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα ὑπομειδιᾷ ὑπὸ τῆς χαρᾶς, ὁ δὲ Κόρακας θωπεύει τὸν μικρὸν υἱόν του πετῶντα ὑπὸ ἀγαλλιάσεως. Καὶ πάλιν ἐξακολουθεῖ ὁ ῥυθμὸς τοῦ λόγου. Οἱ τύραννοι τῆς Ἑλλάδος προςβάλλονται κεραυνοβόλως, καὶ νίκη ἐπὶ τέλους προμηνύεται. Τὸ πλῆθος συνενθουσιᾷ μετὰ τοῦ ῥήτορος· καὶ «Ζήτω» βραγχῶδες ἀντήχησεν ἐκ τοῦ ὄρους. Εἶτα «Ζήτω» ἀνακράζουσιν ὑπὲρ τῶν ἀρχηγῶν, καὶ ἕτερον «Ζήτω» ὑπὲρ τοῦ ῥήτορος, πρὶν ἢ διαλυθῇ τὸ πλῆθος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Μετάβασις ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον.

Κατὰ τῆς Μελάμβης οὐδὲν κίνημα οἱ Τοῦρκοι ἔδειξαν, οὔτε κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονὴν ἡμῶν, οὔτε μετὰ ταῦτα ἐπὶ πολὺν χρόνον. Τὴν ἐπιδεικτικὴν ἐνταῦθα συνάθροισιν τῶν ὁπλαρχηγῶν ἡ τοῦ Τυπάκι Τουρκικὴ φρουρὰ δὲν ἦτο ἀρκούντως ἰσχυρά, ὥςτε νὰ προςβάλῃ· τούτου ἕνεκα ἡ Μελάμβη, καίτοι ἐπαπειλουμένη, ὡς μὴ παραδοῦσα τὰ ὅπλα, ἔμεινεν ἀτιμώρητος. Ἀλλ' ἐπῆλθεν ἐξ ἀνάγκης ἔλλειψις τροφῶν, ἔλλειψις ὀλεθρία πρὸς συγκρότησιν τακτικοῦ πολέμου ἐν Κρήτῃ· ὥςτε τὸ μικρὸν στρατιωτικὸν ἡμῶν σῶμα διελύθη εἰς ἀποσπάσματα πρὸς προμήθειαν τροφίμων. Ὁ Πετροπουλάκης διευθύνθη πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ὁ δὲ Κόραχας πρὸς ἄλλο· οἱ δὲ ὁπλαρχηγοὶ τῶν χωρίων μετὰ τῶν μικρῶν ἀποσπασμάτων των ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια ἀναμένοντες, ἕως ὅτου ἐκ νέου προςκληθῶσιν.

Ἀπορίας δ' ἄξιον εἶναι πῶς καταβαίνοντες τὸν δύςβατον δρόμον δὲν ὑπέστημεν δυςτύχημά τι, ἢ δὲν ἐξετραχήλισαν ἡμᾶς οἱ ἡμίονοι. Οἱ ἡμίονοι ἀφέθησαν μόνοι, καὶ κατώρθωσαν νὰ καταβῶσιν εἰς τὴν κοιλάδα ἄνευ δυςτυχήματος. Πολλάκις δὲ καταβαίνοντες ἐξήπλονον τοὺς ἐμπροσθίους πόδας, ἵνα στηριχθῶσιν ἀσφαλῶς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε οἱ ὄπισθεν πόδες ἔμενον ἄνω, καὶ σχεδὸν ἀστήρικτοι, τὸ δὲ σάγμα ἐφαίνετο ὡςεὶ κρεμάμενον ἐκ τῶν ὄπισθεν τοῦ ζώου· εἶτα συνεστέλλοντο προςέχοντες, πρὶν ἢ κάμωσιν ἄλλο βῆμα, ὅπως ἴδωσι μέρος κατάλληλον πρὸς στήριξιν. Φθάσαντες δὲ εἰς τὴν κοιλάδα, καὶ δια-

βάντες τὸν ῥύακα ἐλάβομεν ἀναψυχήν τινα· εἶτα ἠρχίσαμεν πάλιν ν' ἀναβαίνωμεν τὴν ἀπέναντι ἀνωφέρειαν.

Ἐνταῦθα δ' ἀναβαίνοντες παρετηροῦμεν ὄπισθεν ἡμῶν τὴν Μελάμβην κειμένην πολὺ ὑψηλὰ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε ἡ ἀνάβασις ἤθελεν εἶναι λίαν ἐπίπονος εἰς τὸν βουλόμενον νὰ προςβάλῃ αὐτὴν ἐκ τῶν κάτω. Πολλὰ χωρία τῆς Κρήτης κεῖνται σχεδὸν ὑπὸ τὴν κορυφὴν τῶν ὀρέων, ἀντὶ νὰ ὦσιν ἐπὶ τῶν κοιλάδων καὶ πλησίον τῶν ποταμῶν. Οἱ πρῶτοι κάτοικοι ἐξέλεγον τὰ ὑψηλὰ ταῦτα μέρη ὡς κατοικίαν, ἵνα ὦσι μακρὰν παντὸς κινδύνου, καὶ ἔχωσι πλησίον πηγὰς ὑδάτων. Κατὰ τὸ θέρος, ὅτε στειρεύουσιν οἱ ποταμοὶ ἕνεκα τῆς ἀνομβρίας, καὶ ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο φαίνεται εἰμὴ λευκοὶ καὶ καίοντες λίθοι, αἱ χαράδραι τῶν ὀρέων παράγουσι πάντοτε σταγόνας ὕδατος.

Ἀνεβαίνομεν ἀτάκτως δι' ὁδοῦ ζωγραφικῆς μέν, ἀλλὰ τραχείας, καθ' ἣν ἀπὸ διαστήματος εἰς διάστημα ἐπαρουσιάζετο εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν νέα θέα τῶν εὐφόρων ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους Ἴδης. Τὸ σῶμα ἡμῶν δὲν ὑπώπτευε κίνδυνον ἐχθρικῆς τινὸς ἐνέδρας, διότι ἐκεῖ ὑπῆρχον ποιμένες καὶ πρόςφυγες ἐπαγρυπνοῦντες πανταχόθεν, ὥςτε τὰ παλληκάρια ἀνέβαινον διεσκεδασμένα τῇδε κἀκεῖσε ἐν ἀταξίᾳ. Ἂν δὲ καὶ εἶχον τὴν ἐλπίδα, ὅτι εἰς τὸν πρῶτον σταθμὸν ἔμελλον νὰ εὕρωσι καλλίτερα καταλύματα, ὅμως δὲν ἠδύναντο νὰ βαδίζωσι ταχέως διὰ τὴν μεγάλην σφοδρότητα τῶν καυστικῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων. Περὶ τὴν σημαίαν τοῦ σώματος ἦσαν ὀλίγοι στρατιῶται· τινὲς τῶν γεροντοτέρων περὶ τοὺς δώδεκα συνώδευον μετὰ τοῦ Πετροπουλάκη, οἱ δὲ λοιποὶ ἐφαίνοντο κατὰ πᾶσαν στροφὴν τῆς ὁδοῦ βαδίζοντες καθ' ὁμάδας ἀνὰ δύο καὶ τρεῖς.

Ὁ Νικόλας μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐλάμβανεν ἰδικὴν φροντίδα περὶ ἡμῶν τῶν ξένων.

«Ἀ! Ναί, Κύριε, mafoi· τὸ μουλάρι σου ἐγὼ θὰ τὸ κάμω νὰ τρέχῃ,» ἀνέκραξε, τρέχων κατόπιν μου μὲ ὑψωμένην ῥάβδον.

Ἔπειτα δ' ἔτρεξε κατόπιν τοῦ Οὔγγρου συνταγματάρχου καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ λάβῃ ἐκ τοῦ ἡμιόνου του τὸ χαρτοθυλάκιον, ἵνα τὸ φέρῃ αὐτός· καὶ λαβὼν αὐτό, ἔχαιρε καμαρόνων. Ὁ δὲ στρατιώτης τοῦ Πετροπουλάκη ἔφερε τὸ γραφεῖον τοῦ κυρίου του μὲ ὕφος ἀγέρωχον, βα-

δίζων ὄπισθεν αὐτοῦ· καὶ διατὶ ὁ Νικόλας νὰ μὴ ἔχῃ παρόμοιον τιμήν; καὶ τὶς ἄλλος ἠδύνατο νὰ ἦναι δραστηριώτερος ὑπὲρ ἡμῶν ἢ ὁ Νικόλας; Ἀκολούθως δὲ πάλιν παρεκάλεσε τὸν Κ. Desmaze, ἵνα λάβῃ τὸ ὅπλον του, διότι ὑπέθετεν, ὅτι κουράζει αὐτὸν, ἀλλ' ὁ Desmaze ἦτο συνειθισμένος ἐκ τῶν ὁδοιποριῶν τῆς Ἀφρικῆς, καὶ δὲν ἠθέλησε ν' ἀπομακρυνθῇ τοῦ ὅπλου του. Πολὺ καλὰ, ἂν καὶ δὲν ἔλαβε τὸ ὅπλον ὁ Νικόλας, ἠδύνατο πάλιν νὰ φαίνηται χρήσιμος, καὶ ἢ ἐμάζευε χόρτα, ἵνα κατασκευάσῃ σαλάταν περὶ τὴν ἑσπέραν, ἢ διέταττε τοὺς περὶ αὐτὸν, νὰ ἀκολουθῶσι τοὺς ἡμιόνους, καὶ βιάζωσιν αὐτοὺς νὰ τρέχωσι ταχύτερον.

Δὲν χρονοτριβῶ δ' ἐνταῦθα, ἵνα διηγηθῶ ἐκτενέστερον ὁδοιπορίας καὶ σταθμοὺς, οἵτινες ὡμοίαζον κατὰ πολλὰ πρὸς ἀλλήλους, οὔτε θέλω ἐπαναλάβει τὴν περιγραφὴν τοῦ ὑψηλοῦ ὄρους (Ἴδης), ἐστεμμένου διὰ χιόνος. Ἐδαπανήσαμεν πολλὰς ἡμέρας μεταβαίνοντες ἀπὸ χωρίον εἰς χωρίον παρὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ ὄρους, δοκιμάζοντες πολλάκις δυςκολίας διὰ τὴν προμήθειαν τῶν τροφῶν. Ὁ δὲ ξενίζων ἡμᾶς Πετροπουλάκης ἀδιακόπως ἐμερίμνα, ἵνα μὴ στερώμεθα τροφῆς.

Εἴς τινα δὲ θέσιν, δι' ἧς διήλθομεν, ἦσαν Τουρκικαὶ οἰκίαι ἐγκαταλελειμμέναι, ἃς κατεῖχον πρὸς ὥραν χριστιανικαί τινες οἰκογένειαι ῥάκη ἐνδεδυμέναι, ἐκδιωχθεῖσαι ἐκ τῶν ἰδίων χωρίων. Αἱ οἰκεγένειαι δ' αὗται εὑρίσκονται ἐν μεγίστῃ δυστυχίᾳ, καὶ ἐζήτησαν παρ' ἡμῶν, ἵνα ταῖς δώσωμεν ὀλίγα δίπυρα· διότι πρὸς διατροφήν των ὀλίγας τινὰς αἶγας μόνον εἶχον, καὶ, εἰ κατεστρέφοντο καὶ αὗται, ἤθελον στερηθῆ καὶ τοῦ μέσου τούτου. Κατόπιν δὲ μετέβημεν εἴς τι χωρίον, εἰς τὸ ὁποῖον διάφοραι οἰκογένειαι εἶχον κατφύγει, καὶ αἱ ὁποῖαι διηγήθησαν πρὸς ἡμᾶς τί ὑπέστησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Οὗτοι πρὸ ὀλίγου εἰςβαλόντες εἰς τὸ χωρίον, διέπραξαν πολλὰ ἀνοσιουργήματα κατὰ τῶν κατοίκων. Οἱ ἄνδρες δὲν ἠθέλησαν νὰ εἴπωσιν ἐλευθέρως τὰς γενομένας προςβολὰς κατὰ τῶν συζύγων καὶ θυγατέρων των, ἀλλ' ἐκ τῶν ὀλίγων, τὰ ὁποῖα εἶπον, ἐφαίνοντο λίαν ἠγανακτισμένοι, ὑποτρίζοντες τοὺς ὀδόντας κατὰ τῶν διαπραξάντων· καὶ ἀνακαλοῦντες ταῦτα εἰς τὴν μνήμην των, ἔτρεμον ἕνεκα τῆς μεγάλης ὀργῆς. Ἐν

ἀπόσπασμα Τουρκικὸν διεφθαρμένον εἶχε μεταβάλει τοὺς χωρικοὺς τούτους εἰς τρομεροὺς ἐπαναστάτας.

Εἴς τινα δὲ κοιλάδα, λίαν ὑψηλὰ κειμένην, ἐν μέσῳ πολιῶν βράχων, ἔνθα ἀὴρ δροσερὸς πνέει, καὶ χλόη κατεκάλυπτε τὸ ἔδαφος αὐτῆς, εὕρομεν τὰ ἐρείπια Ἐνετικῆς τινος ἐπαύλεως. Ὁ πρῶτος αὐτῆς κύριος ἐξέλεξε τὴν θέσιν ταύτην ἐπίτηδες, ἵν' ἀποσυρθῇ ἐκ τοῦ κόσμου· καὶ ἐδαπάνησε πολλοὺς κόπους, ἵνα κατακοσμήσῃ αὐτήν. Ἐντὸς τῆς ἄνευ ὀροφῆς καὶ ὑπὸ χόρτων κεκαλυμμένης ἐπαύλεως ταύτης διατηροῦνται ἤδη τὰ ὀτζάκια σῶα, κεκοσμημένα δι' ἐγγεγλυμμένων λίθων, οἵτινες καὶ ἤδη δύνανται ἀκόμη νὰ κοσμήσωσι καὶ ἀνάκτορα ἡγεμόνων. Ὡραία τις κλίμαξ φέρει εἰς τὸν κῆπον, ἐν ᾧ διατηροῦνται ἀκόμη σημεῖα τῆς πρώτης καλλονῆς· ἡ λιθόκτιστος κρήνη διασώζεται σχεδὸν ἀκεραία· καὶ βάσεις τεθραυσμέναι ὑπάρχουσιν, ὡςάν ποτε ὁ κῆπος ἦτο κεκοσμημένος δι' ἀγαλμάτων.

Ἡ ἀνακάλυψις δὲ τῆς ἐπαύλεως ταύτης ἔφερεν ἐν μέσῳ ἡμῶν τὸν λόγον περὶ Ἐνετικῆς κυριαρχίας ἐν Κρήτῃ. Ὁ Κ. Desmaze ὑπέθεσε διὰ τῆς φαντασίας του, ὅτι ἴσως πλούσιός τις εὐπατρίδης Ἐνετὸς ἀηδιάσας τὸν κόσμον, εἶχεν ἀποσυρθῇ εἰς τὴν ἀπομεμονωμένην ταύτην κοιλάδα, ἔνθα ἱστάμεθα. Καὶ δὲν δύναταί τις νὰ φαντασθῇ, ὅτι ὁ ἐρημίτης οὗτος ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐρασμίαν μικρὰν θυγατέρα, ἥτις μετὰ ταῦτα ἦτο ἡ ὡραιοτέρα τῆς ἐπαρχίας; ἦτον ξανθή, μάλιϛα δὲ θελκτικὴ ξανθὴ τῆς Ἐνετίας· καὶ ὅτε ὁ δοὺξ τοῦ Beaufort μετέβη μετὰ τῶν Γάλλων ἐθελοντῶν, ἵνα ὑπερασπισθῇ τὴν Κρήτην κατὰ τῶν Τούρκων, ἠράσθη αὐτῆς νέος τις ἱππότης, ὅςτις εἶχε σώσει τὴν ζωὴν τοῦ πατρός της. Δύναταί τι ἄλλο νὰ ἦναι φυσικώτερον τούτου; Τοῦτ' ἀποδεικνύουσιν ἔτι καὶ τὰ ἐρείπια ταῦτα. Διὰ τῆς φαντασίας ἡμῶν ἀναπαριστῶμεν, ὁποία ὡραία οἰκία θὰ ἦτο, ὅτε κατὰ πρῶτον ὁ νέος Γάλλος εἶδεν αὐτήν. Καὶ ἐν τούτῳ δὲ ὁ καπετὰν Ἀλέξανδρος ἔκαμνε μικρὰν ἀπεικόνισιν τῶν ἐρειπίων.

Δὲν εἶχεν δ' εἰσέτι ἀποπερατώσει τὴν ἀπεικόνισίν του, ὅτε πλησίον ἀγροῦ τινος συνέβη ταραχή, καὶ φωναὶ πολλῶν ἀνθρώπων ἐριζόντων ἠκούσθησαν. Οὗτοι δ' ἦσαν συνηθροισμένοι πέριξ μικροῦ τινος ἱεροφυλακίου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀνεγερθῇ πρὸς τιμὴν ἁγίου τινὸς Μωαμεθανοῦ. Ἡ φι-

λονεικία προέκυψε, διότι ἀσυλλόγιστοί τινες τῶν ἐθελοντῶν ἠθέλησαν νὰ καταστρέψωσι μνημεῖον δεικνύον τὴν Τουρκικὴν κατάκτησιν. «Οὐχὶ ἔλεγον οἱ χωρικοί, μὴ ἐγγίξητε αὐτὸ, διότι ἄλλως οἱ Τοῦρκοι, ὅταν ἔλθωσι, θέλουσι καταστρέψει τὰ πάντα.» Τὸ ἀληθὲς δ' ἦτο, ὅτι τὸ ἱεροφυλάκιον τοῦτο ἔσωσε πολλάκις τὸ χωρίον· καὶ οἱ χωρικοί, καίτοι σφόδρα ἐπιθυμοῦντες τὴν ἐπανάστασιν, δὲν ἔδλεπον τὸν λόγον, δι' ὃν ἔπρεπε νὰ καταστρέψωσιν ἐκεῖνο, ὅπερ ἴσως θέλει σώσει τὰς κενὰς αὐτῶν οἰκίας, ὅταν καταφύγωσιν εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλ' οἱ ἐθελονταὶ μὴ ἔχοντες οἰκίας ν' ἀπολέσωσι, δυςκόλως κατεπείθοντο, ὅτι ἔπρεπε νὰ διαμένη σῶον ὅ,τι δήποτε Τουρκικόν. Ἀκολούθως δ' ἠπείλησαν αὐτοὺς, ὅτι θέλουσιν ἀναφέρει τὴν πρᾶξίν των ταύτην εἰς τὸν ἴδιον Πετροπουλάκην. Ἐπὶ τέλους τινὲς τῶν φρονιμωτέρων ἐθελοντῶν κατώρθωσαν νὰ καταπείσωσι τοὺς σπεύδοντας τὴν καταστροφὴν τοῦ μνημείου τούτου, ν' ἀπέλθωσιν ἡσύχως.

Ἀναχωρήσαντες λοιπὸν ἐκ τῆς δροσερᾶς καὶ ὑψηλὰ κειμένης κοιλάδος, ἔνθα ἦτο εὐχάριστον νὰ καθήμεθα πλησίον πυρὸς θερμαινόμενοι κατὰ τὸ δεῖπνον, κατέβημεν εἰς μέρος χθαμαλώτερον, καὶ ἐβαδίζομεν σχετικῶς πως διὰ πεδιάδος ἐν μέσῳ καύσωνος καὶ κονιορτοῦ. Παρετήρησα δ', ὅτι πλησίον χωρίου τινὸς, δι' οὗ διηρχόμεθα, ἦσαν ἄνθρωποι ἐργαζόμενοι εἰς τοὺς ἀγροὺς, ὡςεὶ ὑπῆρχεν εἰρήνη. Οὗτοι δ' ηὔχοντο πρὸς ἡμᾶς τὸ καλὸν κατευόδιον· καί τινες αὐτῶν προςέφερον ὕδωρ, ἵνα πίωμεν. Ἐφαίνοντο τρόπον τινὰ προςβεβλημένοι ἐνώπιον χριστιανῶν ὡπλισμένων· διότι καὶ αὐτοὶ ἦσαν χριστιανοὶ, τὰ δὲ ὅπλα εἶχον παραδώσει εἰς τοὺς Τούρκους ἐξ ἀνάγκης. Ἀναγνωρίζεται δ' ἐν Κρήτῃ ὡς ἀνάγκη ἀναπόφευκτος, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχωσι χιλιάδες ὑποτεταγμένων, καίτοι ἐπιθυμούντων τὴν ἐπανάστασιν. Οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, καὶ τῶν μερῶν ἐκείνων τῶν ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν πυροβόλων προςβαλλομένων, δὲν δύνανται νὰ κινηθῶσιν. Ἀλλ' ὅταν χωρίον τι ὑποτάσσηται κείμενον πολὺ μακρὰν τοῦ ἐχθροῦ, ἢ ἄλλα χωρία, ἅτινα ἔχουσι λάβει τὰ ὅπλα, οἱ κάτοικοι αὐτοῦ θεωροῦνται ὡς ἀποστάται, μὴ ἔχοντες τὸ θάρρος καὶ τὴν τόλμην νὰ ὑφίστανται τὰς, οὕτως εἰπεῖν, διὰ πυρὸς περιπετείας τοῦ ἀγῶνος. Θεωροῦνται δ' ὡς ἀποστάται ἐλεεινολογούμενοι μᾶλλον, ἢ περιφρονούμενοι· διότι ἅπαντες γνωρίζουσιν, ὅτι

οἱ τοιοῦτοι ἐνδομύχως διάκεινται εὐνοϊκῶς πρὸς τὸν ἀγῶνα, καὶ ὅτι οὐδέποτε θέλουσι προδώσει ἐπαναστάτην τινά, ἵνα κολακεύσωσι τοὺς Τούρκους. Καθόσον δ' ἐγὼ παρετήρησα ἰδίοις ὄμμασιν, οἱ ὑποτεταγμένοι οὗτοι χωρικοὶ εἰς οὐδεμίαν ὑποχρέωσιν ὑπόκεινται, ἐπιβεβλημένην ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, μάλιστα δὲ οἱ ἐπαναστάται δεικνύουσι τὸν μεγαλείτερον σεβασμὸν πρὸς τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα οἱουδήποτε. Εἶδον εἴκοσιν ὡπλισμένους ἄνδρας διαπραγματευομένους ἀγορὰν ἑνὸς πίθου πλήρους νεοπαγοῦς τυροῦ μετά τινος νέου ποιμένος ἀόπλου, οἵτινες μετὰ πολλὰς φιλονεικίας περὶ τῆς τιμῆς, ἐπλήρωσαν ἐπὶ τέλους, ὅσα ἐζήτει.

Ὅτε ἑσπέραν τινὰ μετέβημεν εἰς μέγα χωρίον, ὀνομαζόμενον **Πισταγὴν** πρὸς δυσμάς, ἦλθεν εἴδησις, ὅτι ὁ **Βότζης** καὶ **Νικολαΐδης**, οἵτινες εἶχον ἀπέλθει πρὸς εὕρεσιν διπύρων, ἐπέστρεψαν εἰς τὸ στρατααρχεῖον, κομίσαντες προμήθειαν τοσούτων, ὅσα μόλις δύο ἡμέρας ἠδύναντο νὰ ἐξαρκέσωσι· πρὸς τούτοις ἐμάθομεν, ὅτι ἔφερον καὶ καπνὸν, ἀποβιβασθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου· καὶ αὕτη ἡ τελευταία εἴδησις ἦτο λίαν εὐχάριστος εἰς τοὺς ἄνδρας τοὺς πλησιάζοντας ν' ἀποτελειώσωσι τὰ σιγάρα. Ἴσως δ' εἶναι ἀνοίκειον τὸ καπνίζειν τοιαῦτα σιγάρα, ἀντὶ νὰ καπνίζωσι διὰ στερεωτέρων τσιμπουκίων. Καὶ ὅμως οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑφίστανται κόπους καὶ πεῖναν μετ' ἐκπληκτικῆς καρτερίας· καὶ πολλοὶ αὐτῶν εἶναι συνειθισμένοι νὰ καπνίζωσι μετ' ὀρέξεως τὸν ἀργιλὲν, ὁσάκις αὐτὸ τὸ ὀγκῶδες πρᾶγμα εἶναι πρόχειρον.

Ἐν Πισταγῇ δ' ἐτύχομεν καλοῦ καταλύματος· διότι τὸ ἐπιτελεῖον κατέλυσεν ἐπὶ ἀνωγείου, βλέποντος πρὸς σταῦλον, ἔχοντα ὁμαλὴν ὀροφὴν, ἐξ ἧς εἴχομεν ὡραίαν θέαν πρός τε μεσημβρίαν καὶ ἀνατολάς. Κατ' εὐθεῖαν ὄπισθεν τοῦ χωρίου ἀνυψοῦνται εἰς ἑκατοντάδων ποδῶν ὕψος ἀπότομοι βράχοι, ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐδὲν ἠδυνάμεθα νὰ βλέπωμεν πρὸς αὐτὸ τὸ μέρος. Ἀλλὰ πρὸς μεσημβρίαν μὲν εἴχομεν ὅλην τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, ῥιπτομένην ἐπὶ τῶν ἀποτόμων κορυφῶν· πρὸς ἀνατολὰς δ', ὅτε οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου ἐξεγείρονται τοῦ ὕπνου καὶ ἐξέρχονται, ἐβλέπομεν τὴν κοιλάδα μαρμαίρουσαν ὑπὸ τῶν πορφυρῶν ῥιπτομένων ἀκτίνων τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου.

Ἡ ὀροφὴ δὲ τοῦ σταύλου ἦτο λίαν εὐρύχωρος, ὥςτε καὶ νὰ ῥοπαλομαχῶμεν παίζοντες (α). Ἀλλὰ διὰ τὰ παιγνίδια τῶν ἐθελοντῶν δὲν ἦτο κατάλληλος. Οὗτοι διεσκέδαζον εἰς ἄλλο μέρος· καὶ αἱ ἐκ τῶν παιγνιδίων προερχόμεναι φωναὶ ἀναμιγνυόμεναι μετά τε τῆς ὑλακῆς τῶν κυνῶν, καὶ τῶν φωνῶν τῶν κατοίκων τῶν ἐκ τῆς ὀροφῆς τῶν οἰκιῶν φωναζόντων, ἔφθανον μέχρις ἡμῶν. Τὴν ῥοπαλομαχίαν δὲ ὁτὲ μὲν διεδέχοντο μαθήματα γρονθοκοπίας, ἅτινα ἐδίδαξαν τὸν ὑψηλὸν Θεσσαλὸν χρῆσιν τῶν χειρῶν του, τέως ἄγνωστον αὐτῷ, ὁτὲ δ' ἐπιδέξιος χρῆσις τοῦ ἐγχειριδίου, ἣν ὁ καπετὰν Ἀλέξανδρος ἔμαθεν ἐν Μαυροβουνίῳ. Ἐνδέχεται τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἀμύνης νὰ μεταχειρισθῇ τις, περιηγούμενος ἐπικινδύνους χώρας. Ὁ Κ. Desmaze εἶχε δείξει ἐπιδεξιότητά τινα, καθ' ἣν καλὸς ξιφομάχος δύναται ν' ἀποκρούσῃ πᾶσαν ἐπίθεσιν τοῦ ἀντιπάλου του· ἀλλ' ἐν τῇ χρήσει τοῦ ἐγχειριδίου ἦτο πρακτική τις ἕξις εἰς στιγμὰς, καθ' ἃς δὲν δύναταί τις νὰ ποιήσῃ χρῆσιν τοῦ ξίφους μετ' ἀρκούσης ἑτοιμότητος. Ὁ καπετὰν Ἀλέξανδρος παρεκλήθη ὑφ' ἡμῶν νὰ ἐπαναλάβῃ πολλάκις τὴν ἐπιτηδειότητα ταύτην τῆς χρήσεως τοῦ ἐγχειριδίου.

Νέος τις Κρὴς ἐπήδα πρὸς τὰ πρόσω μετὰ ταχύτητος κτυπῶν διὰ τῆς μαχαίρας, ἐχούσης θήκην, ἀντίπαλον, ὡςεὶ ἐποίει ἐπίθεσιν πραγματικήν· ὁ δ' ἀντίπαλος συγχρόνως δι' ἐπιτηδειότητος ἐλάμβανε τὸν καρπὸν τῆς χειρός του εἰς τρόπον, ὥςτε διὰ καταλλήλου περιστροφῆς τοῦ καρποῦ, τὸ ἐγχειρίδιον ἐστρέφετο πρὸς τὸ στῆθος τοῦ κατέχοντος αὐτό. Τότε ὁ Κρὴς ὑπομειδιῶν προσεπάθει νὰ μιμηθῇ τοῦ ἀντιπάλου τὴν ἐπιτηδειότητα, ἀλλ' ὡς συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλ' ἁπλᾶ τεχνάσματα, ἡ μίμησις δὲν εἶναι εὔκολος.

Τὴν ἐπομένην δὲ ἡμέραν μαθόντες, ὅτι ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης Κρὴς ὁπλαρχηγὸς ἐκ τῶν εὐϋποληπτοτέρων, ἔκειτο ἐν τῷ χωρίῳ πληγωμένος βαρέως, μετέβημεν μετὰ τοῦ Πετροπουλάκη, ἵνα ἐπισκεφθῶμεν αὐτόν. Ὁ πληγωμένος δὲν εἶχεν ἀφεθῇ εἰς χεῖρας ξένων, ἀλλ' ἀπελάμβανε τῆς ἐπιμελείας καὶ φροντίδος μητρός τε καὶ συζύγου, αἵ-

(α) Σ. Μ. Ἡ ῥοπαλομαχία ἐστὶ παιγνίδιον παιζόμενον ὑπὸ δύο ἀνδρῶν διὰ ῥοπάλου, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ πρῶτος κτυπήσας τὸν ἕτερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς οὕτως, ὥςτε νὰ ῥεύσῃ αἷμα, θεωρεῖται νικητής.

τινες μετὰ μεγίστης στοργῆς περιεποιοῦντο αὐτόν· Εἶχε δ'ὡραίαν παῤῥησιαστικὴν φυσιογνωμίαν· καὶ οἱ ὀφθαλμοί του ἐσπινθηροβόλουν ἕνεκα τοῦ πυρετοῦ. Ηὐχαριστήθη ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ ἐπισκέψει, ἂν καὶ αἱ δυνάμεις του ἦσαν λίαν καταβεβλημέναι ὑπὸ τῶν πληγῶν. Ὡμίλησε περὶ τῆς μονῆς Ἀρκαδίου· καὶ εἶπεν ἡμῖν, ὅτι «ἂν ἐπιθυμῶμεν νὰ ἴδωμεν αὐτὸ, δὲν εἶναι πολὺ μακρὰν· ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ δύναται νὰ συνοδεύσῃ ἡμᾶς, διότι αὐτὴ παρευρέθη ἐν τῇ πολιορκίᾳ, καὶ δύναται νὰ διηγηθῇ πρὸς ἡμᾶς ἅπαντα τὰ περὶ τῆς Μονῆς.» Περὶ τῆς ἀναῤῥώσεώς του ὁ Δασκαλάκης ἦτο εὔελπις. «Αἰσθάνομαι ἐμαυτὸν, ἔλεγε, καλλίτερα σήμερον· οἱ πόνοι ἐμετριάσθησαν.» Ἀλλ' ὅτε ὁ ἡμέτερος ἰατρὸς ἐπεσκέφθη αὐτὸν, ἐμάθομεν μετὰ μεγάλης λύπης, ὅτι οὐδεμία ἐλπὶς σωτηρίας ὑπάρχει διὰ τὸν γενναῖον τοῦτον Κρῆτα ἐπαναστάτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἡ Μονὴ Ἀρκαδίου.

Ἐν ᾧ ἐβαδίζομεν πρὸς τὸ Ἀρκάδιον, εἴχομεν μεγαλοπρεπεστάτην θέαν τῶν δυτικῶν ὀρέων τῆς Κρήτης· καὶ διὰ τῶν ὑπωρειῶν τῆς Ἴδης βραδέως πορευόμενοι ἐβλέπομεν κάτωθι ἡμῶν τὰς συσκίους κοιλάδας, ἐστολισμένας ὑπὸ τῶν εὐανθῶν σπάρτων καὶ περικεκλεισμένας πανταχόθεν ὑπὸ πολιῶν βράχων. Πέραν δὲ μακρὰν ἐφαίνοντο αἰωρούμεναι αἱ ὑψηλαὶ κορυφαὶ τῶν Σφακίων· τινὲς δ' αὐτῶν εἰσὶ τόσον ὑψηλαὶ, ὅσον καὶ αὐτὸ τὸ ὄρος Ἴδη. Εἶναι δὲ λίαν εὐχάριστον ν' ἀναπνέῃ τις τόσον δροσερὸν καὶ ὀρεινὸν ἀέρα. Οὐδεμία συνοδία ἐξερχομένη εἰς ὀρεινὴν ἐκδρομὴν χάριν διασκεδάσεως δύναται νὰ ἔχῃ ὡραιοτέραν ἡμέραν· μάλιστα δ' εἴμεθα καὶ ἀπηλλαγμένοι τῶν συνήθων ὁδηγῶν, τῶν ἀπαιτούντων ἀμοιβάς· καὶ εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ ὁδοιπόροι δὲν δύνανται ἀσφαλῶς νὰ περιηγῶνται εἰς τοιαῦτα μέρη πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως.

Ἐπὶ τῆς γυμνῆς πλευρᾶς τοῦ ὄρους ὑπάρχει ἐκτεταμένος χῶρος πρὸς ἐπίδειξιν στρατοῦ πεντηκονταπλασίου τοῦ τῶν Μανιατῶν, ὅστις ἐφαίνετο τῷ ὄντι ἐν αὐτῷ ὡς μικρὰ ὁμάς. Ἐνταῦθα δ' ἐδόθη διαταγὴ νὰ σταματήσωμεν, μέχρις οὗ φθάσῃ ὁ Κόρακας καὶ ἑνωθῇ μεθ' ἡμῶν. Συνήχθησαν λοιπὸν οἱ Μανιᾶται περὶ τὴν σημαίαν τοῦ Πετροπουλάκη, παριστῶντες ποικιλωτάτην θέαν ἕνεκα τῶν παντοίων ὅπλων καὶ ἐνδυμασιῶν. Τινὲς μὲν αὐτῶν ἐκάθηντο ἐπὶ μικρῶν ξηρῶν χόρτων μεταξὺ τῶν βράχων, ἄλλοι δ' ἵσταντο εἰς μέρη ὑψηλότερα, ἵνα θεωρῶσι τὴν σκηνήν. Ὁ

Κόρακας δὲν βραδύνει· καὶ πάραυτα σῶμα Κρητῶν μετά τινων ἱππέων προπορευομένων ἀναφαίνεται ἐπὶ τῆς σειρᾶς τοῦ ὄρους ὄπισθεν ἡμῶν. Πλησιάζει ἰσχυρά τις δύναμις, ἀλλὰ φαίνεται μηδὲν ἀπέναντι τοῦ μεγαλείου τῆς φυσεως· Ἤδη οἱ Κρῆτες ἐπαναστάται πλησιάζουσιν ἐγγύτερον, καὶ οἱ προπορευόμενοι ἱππεῖς καλπάζουσιν ἐπὶ τῆς πετρώδους ἀτραποῦ, καὶ φθάσαντες ἑνοῦνται μεθ' ἡμῶν· καὶ οὕτω τὰ δύο σώματα Κρητῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἐθελοντῶν σχηματίζουσι μείζονα ὁμάδα ἐν τῷ σταθμῷ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ ὄρους, ὁμάδα ποικιλωτέραν καὶ πολλῷ ζωγραφικωτέραν.

Ἐνταῦθα λοιπὸν συγκροτεῖται συμβούλιον ἕνεκα χωρικῶν, μεταβάντων ἐκεῖ,ἵνα ζητήσωσι παρὰ τῶν ὁπλαρχηγῶν συμβουλάς. Οἱ μὲν ὁπλαρχηγοὶ κάθηνται ἐπὶ μικροῦ ὁμαλοῦ χώρου, οἱ δ' ἀπεσταλμένοι ἀντιπρόςωποι τοῦ χωρίου προςκαλοῦνται νὰ καταλάβωσι θέσιν ἐν τῷ κύκλῳ. Τότε δὴ, ἀφ' οὗ πολλὰ παλληκάρια συνήχθησαν, ἵνα ἀκροασθῶσιν, ὁ πρεσβύτερος τῶν ἀντιπροςώπων ἀναγγέλλει τὸν σκοπὸν, δι' ὃν μετέβησαν ἐκεῖ. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου εἶχον ἀπειληθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, ἐὰν μὴ διακηρύξωσιν ἐπισήμως, ὅτι ἔσβεσεν ἡ ἐπανάστασις. Τούτου ἕνεκα ἐπεθύμουν νὰ μάθωσιν, ἐὰν τοιαύτη ἐπίσημος διακήρυξις δύναται νὰ βλάψῃ τὸν χριστιανικὸν ἀγῶνα. Τῇ ἀληθείᾳ δύσκολον εἶναι νὰ δίδῃ τις συμβουλὰς περὶ ὑποθέσεως τόσον σπουδαίας καὶ σοβαρᾶς, καὶ μάλιστα, ὅταν αἱ διδόμεναι συμβουλαὶ δὲν δύνανται νὰ ὑπερασπίζωνται. Οἱ ἐπαπειλούμενοι χωρικοὶ ἦσαν «ὑποτεταγμένοι.» Ἀλλ' ἀφ' οὗ διὰ τὴν ἑαυτῶν ἀσφάλειαν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι τοῦτο,δύνανται χάριν τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας νὰ πράξωσι καὶ ἄλλο πολλῷ μεῖζον. Περὶ μὲν λοιπὸν τοῦ, ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἔσβεσεν, οἱ ἀντιπρόσωποι ἠδύναντο νὰ παρατηρήσωσι περὶ αὐτοὺς, καὶ νὰ κρίνωσιν ἀσφαλῶς περὶ τούτου, περὶ δὲ τοῦ, ὅτι ἡ ἐπίσημος διακήρυξις δύναται νὰ βλάψῃ τὸν ἀγῶνα, ἐζήτησαν τὴν γνώμην ἡμῶν τῶν ξένων. Καὶ ἡ ἡμετέρα ὁμόφωνος γνώμη ἦτο, ὅτι οὐδεμία διακήρυξις εἴτε φιλικὴ εἴτε ἐχθρικὴ δύναται νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ παράπαν τὰ τουρκικὰ ὅπλα.

Διαλύσαντες λοιπὸν τὸ συμβούλιον κατεβαίνομεν κατὰ τὴν αὐτὴν σχεδὸν τάξιν, καθ' ἥν ποτε καὶ οἱ ὀρεινοὶ στρατοὶ τῆς Σκωτίας. Αἱ μὲν σημαῖαι τῶν ὁπλαρχηγῶν φέρονται ἔμπρὸς ὑπὸ ἰσχυρῶν καὶ ταχυπόδων παλληκαρίων,

ὁλόκληρον δὲ τὸ σῶμα παρακολουθεῖ αὐτὰς μετὰ τῆς αὐτῆς ταχύτητος, ἀδιαφοροῦν ὅλως διόλου περὶ τῶν βράχων καὶ ἀκανθῶν, δι' ὧν διέβαινεν. Οἱ δὲ ἱππεῖς τοῦ Κόρακα καταβαίνοντες μετὰ μεγάλης ἀδιαφορίας τὴν ἐπικίνδυνον καὶ δύςβατον ἀτραπὸν, ὡμοίαζον πρὸς τοὺς ἱππεῖς τῆς Σκωτίας, οἵτινες τοιαῦτα παρόμοια δύςβατα μέρη διαβαίνουσι μετὰ μεγάλης εὐκολίας καὶ ἐπιδεξιότητος. Οἱ ὁπλαρχηγοὶ ἐκάθηντο ἐν μέσῳ τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ ἡμιόνων συνειθισμένων νὰ βαδίζωσιν εἰς τοιαῦτα δύςβατα μέρη. Ὁ δὲ μικρὸς υἱὸς τοῦ Κόρακα ἐκάθητο ὄπισθεν ὡπλισμένου τινὸς στρατιώτου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἡμιόνου. Καὶ τὸ ἐπιτελεῖον δὲ τοῦ Πετροπουλάκη ἐκάθητο ἐπὶ ἡμιόνων καὶ μικρῶν ὀρεινῶν ἵππων. Κατέβημεν δὲ εἰς εὔφορον ὀροπέδιον κατὰ τὰς ΒΔ. ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ἴδης, ὅπερ εἶναι κατάφυτον ἀπὸ μεγαλοπρεπῶν δένδρων καὶ λειμώνων. Τοῦτο δ' ἐπίτηδες εἶχον ἐκλέξει οἱ πάλαι μοναχοὶ πρὸς ἀνέγερσιν τῆς Μονῆς.

Τὸ Ἀρκάδιον ἦτο τὸ μεγαλείτερον καὶ πλουσιώτερον τῶν ἐν Κρήτῃ θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων· Ἐκέκτητο δὲ ἄπειρα ποίμνια, τὰ ὁποῖα ἐνέμοντο ἐπὶ τῶν πέριξ ὀρέων, καὶ παντὸς εἴδους προμήθειαν. Ἐνταῦθα δὲ δὲν θέλω ἐνασχοληθῆ, ἀφηγούμενος ἐν ἐκτάσει τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, οὔτε θέλω διακρίνει τὰς χρονολογίας αὐτοῦ. Ἡ μεγάλη αὕτη Μονὴ ἱδρύθη κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, καὶ διετέλεσεν οὖσα πλουσία καὶ ἀκμαία μέχρι τοῦ τελευταίου Νοεμβρίου 1866. Τότε δὴ οἱ μὲν Τοῦρκοι πολιορκοῦσι τὸ Ἀρκάδιον, οἱ δὲ χριστιανοὶ πολιορκούμενοι ὑπερασπίζονται αὐτὸ μετὰ καρτερίας καὶ ἡρωϊσμοῦ. Καὶ τὰ πάντα ἦσαν ἕτοιμα διὰ τὸ τραγικὸν συμβὰν, ὅπερ ἐπράχθη.

Παρετήρησα δὲ μετὰ περιεργείας, ὅτι οἱ μᾶλλον ζωηρότεροι καὶ εὐθυμότεροι τῆς συνοδίας ἡμῶν, διερχόμενοι διὰ τοῦ εὐανθοῦς λειμῶνος, κατέπαυσαν τ' ᾄσματα καὶ τοὺς γέλωτας. Οὗτοι βεβαίως ὑπὸ φόβου δὲν κατελήφθησαν, ἀλλ' ἐκ τῆς θέας τῆς μονῆς ἐγένοντο σοβαροὶ καὶ σιωπηλοί. Ἰδοὺ τὸ Ἀρκάδι! Ἡ ἀξιοσέβαστος γραῖα, ἡ διαφυγοῦσα τὴν σφαγὴν ἐν τῷ Ἀρκαδίῳ, καὶ ἤδη συνακολουθοῦσα μεθ' ἡμῶν ὡς ὁδηγὸς, ἐφρικίασεν, ἅμα ἰδοῦσα αὐτό. Μάλιστα ἐκεῖ, ἐν μέσῳ τοῦ ὀροπεδίου, ἔνθα τὰ ἄνθη εἰσὶ ζωηρότατα, καὶ οἱ λειμῶνες εὐθαλεῖς, ἵσταται κτίριον, φέρον ἔξωθεν ὀλίγα σημεῖα καταστροφῆς. «Ἀλλὰ πρέπει

νὰ ἴδωμεν καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ». Ἡ ὁδηγὸς ἡμῶν ἐμετρίασε τὴν φωνὴν αὐτῆς, ὅτε διηγεῖτο περὶ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἐσωτερικοῦ τῆς Μονῆς.

Μόνον δ' ἡ μία γωνία εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένη· τὸ δ' ἐπίλοιπον τῆς μονῆς, ἂν καὶ ἐβομβαρδίσθη, ἐπυρπολήθη, καὶ ἐλαφυραγωγήθη, ἀντέσχεν εἰς τὴν ἔκρηξιν τῆς πυρίτιδος, καὶ ἤδη διαμένει σχεδὸν, ὡς ἦτο καὶ τὸ πρίν. Τὸ Ἀρκάδιον ἐκτίσθη ἐπὶ σχεδίου ἁπλοῦ, ὅπερ εἶναι εὔκολον νὰ περιγράψωμεν. Τετραγωνική τις αὐλὴ, ἔχουσα ἐμβαδὸν σχεδὸν 4 στρεμμάτων, περιβάλλεται ὑπό τε τῶν οἰκιῶν καὶ ἀποθηκῶν· ἐν δὲ τῷ κέντρῳ τοῦ ἐμβαδοῦ ὑψοῦται ἡ ἐκκλησία.

Εἰςελθόντες λοιπὸν διὰ τῆς μεγάλης αὐλαίας πύλης, ἐν μέρει πεφραγμένης διὰ λίθων, εὑρέθημεν αἴφνης ἐν μέσῳ σημείων φρικτῶν τῶν ὅσα συνέβησαν τὸν παρελθόντα Νοέμβριον. Ἐνταῦθα μὲν κατ' εὐθεῖαν ἔμπροσθεν ἡμῶν κεῖται ἐκτάδην πεφονευμένος ἵππος· ἐκεῖ δὲ τεμάχιά τινα σφαίρας ῥαβδωτοῦ πυροβόλου. Τὸ δὲ κεκαυμένον καὶ φρίκην ἐμποιοῦν ἐκεῖνο πτῶμα, τὸ ὀλίγα βήματα παρέχει, ἀρξαμένης τῆς πολιορκίας εἶχεν αἴσθησιν καὶ κίνησιν. Ἴσως δ' ἀνετινάχθη ἐνταῦθα ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως, διότι πῶς ἄλλως εἶναι δυνατὸν νὰ παριστᾷ τόσον οἰκτρὸν θέαμα; Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ κρίνωμεν μόνον ἐκ τοῦ ἑνὸς τούτου πτώματος. Ἐντὸς τῆς Μονῆς κεῖνται πολλαὶ δεκάδες πτωμάτων, ἐκτεθειμένων, ἡμιχώστων, ἠκρωτηριασμένων, κεκαυμένων. Τοῦτο δὲ τὸ φρικῶδες θέαμα τῶν πτωμάτων ἀναπαριστᾷ ζωηρότατα ἐν τῇ φαντασίᾳ ἡμῶν τὴν πολιορκίαν· φέρει ἐναργέστατα ἐνώπιον ἡμῶν τὸ ἡρωϊκὸν Ἀρκάδιον, πεπληρωμένον γυναικῶν καὶ παίδων, ἱερέων καὶ στρατιωτῶν, Ἐντὸς δὲ τῶν στερεῶν τούτων τοιχῶν εἶναι ἀρκοῦσα χωρητικότης δι' ἐννεακοσίας ψυχὰς, καὶ ἱκαναὶ τροφαὶ πρὸς διατροφὴν αὐτῶν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας. Δυνάμεθα λοιπὸν καλῶς νὰ φαντασθῶμεν, πῶς τινα τῶν φρικωδῶν τούτων πτωμάτων ὑπερασπίσθησαν γενναίως τὰ παράθυρα, καὶ πῶς ἄλλα ἐπεσώρευον λίθους ἐπὶ τῆς πύλης. Γυναῖκες βεβαίως πρέπει νὰ ἔσφιγγον τὰς ἑαυτῶν χεῖρας, ὅτε οἱ Τοῦρκοι ἐπολιόρκησαν στενῶς τὸ Ἀρκάδιον, καὶ ἄνδρες μετ' ἀγωνίας ἔστρεφον τὰ ἑαυτῶν βλέμματα πρὸς τὰ ὄρη, μὴ ἀναφανῇ σημεῖον βοηθείας. Ἀλλ' ἀτυχῶς τὸ ὀροπέδιον κατείχετο ὑπὸ τακτικῶν στρατευ-

μάτων, τὰ δὲ πυροβόλα εἶχον τοποθετηθῆ οὕτως, ὥςτε διὰ τῆ προςβολῆς ἔμελλον νὰ κάμωσι ῥῆγμα ἐπὶ τῶν τοιχῶν τῆς Μονῆς. Αἱ δὲ ὑψηλαὶ ἐκεῖναι κορυφαὶ τῶν ὀρέων, πρὸς ἃς οἱ πολιορκούμενοι ἠτένιζον μετ' ἐλπίδος, ἀπεῖχον ὀλίγα μόνον μίλια, ἀλλ' εὐζώνους Κρῆτας δὲν εἶχον νὰ πέμψωσι πρὸς τὸ πεπρωμένον νὰ καταστραφῇ κτίριον. Ἡ ὑπεράσπισις τῆς Μονῆς ὑπῆρξε πεισματώδης μὲν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ σωτήριος. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων παρετηροῦμεν τοὺς τύπους καὶ τὰ ῥήγματα τῶν σφαιρῶν καὶ βομβῶν· καὶ ἐκ τῶν ἀναριθμήτων τούτων σημείων δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν καλῶς, ὅτι ἡ προςβολὴ ὑπῆρξε σφοδροτάτη καὶ ζωηροτάτη. Μετὰ διήμερον δὲ προςβολὴν οἱ Τοῦρκοι διέῤῥηξαν πᾶν πρόςκομμα· καὶ αἱματηρὰ πάλη παρηκολούθησεν ἐν τῇ αὐλῇ καὶ τοῖς δωματίοις. Τότε δὴ τότε χεὶρ ἡρωϊκὴ ἔθηκε δαυλὸν ἐν τῇ ἀποθήκῃ τῆς πυρίτιδος, κειμένῃ κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ Ἀρκαδίου. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν ἐρειπίων τοῦ μέρους τούτου τῆς Μονῆς διεκρίνομεν κείμενα καὶ πλῆθος τουρκικῶν πτωμάτων, οἵτινες κατεκόπησαν ἐν τῇ στιγμῇ τῆς νίκης των. Τὸ γεγονὸς τοῦτό εἶναι ἔργον ἡρωϊκὸν καὶ ὑπεράνθρωπον. Ἀλλ' ἡ καταστροφὴ δὲν παύει ἐνταῦθα. Οἱ Τοῦρκοι λυσσῶντες δι' ἃς ζημίας ὑπέστησαν, σφάζουσιν ἀνηλεῶς ἀνθρώπους ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ πάσης ἡλικίας, ὅσοι διεσώθησαν εἰς ἄλλα μέρη τῆς Μονῆς. Εὕρομεν δ' ἓν δωμάτιον πλῆρες τοιούτων φρικωδῶν θυμάτων, ἅτινα, κείμενα ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ ἔπεσον, ἐμποιοῦσι φρίκην τῷ θεατῇ. Ἰδὲ αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινον πτῶμα, τὸ ἐκτάδην κείμενον ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας, καὶ ἀγριωπῶς ἔχον ἐστηλωμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ διὰ τῶν κατεξηραμμένων χειρῶν τοῦ κρατοῦν ἤδη σφιγκτὰ θραῦσμα ὅπλου. Ἴσως ἐπί τινα στιγμὴν ὑπερασπίσθη γενναίως ὅ,τι τιμαλφὲς εἶχεν ἐν τῇ Μονῇ, καὶ οἱ ἐστηλωμένοι ὀφθαλμοί του δὲν ἐπρόφθασαν νὰ ἴδωσι τὸν ἐχθρὸν ἐφορμήσαντα. Ἢ μήπως οἱ Τοῦρκοι εἰςῆλθον αἴφνης εἰς τὸ μέρος, ἔνθα οἱ νεκροὶ κεῖνται ἐστιβασμένοι, ἐν οἷς γυνή τις ἐναγκαλιζομένη παιδίον προςπαθεῖ νὰ προφυλάξῃ αὐτὸ ἐκ τοῦ θανάτου, ἑτέρα δὲ γυνὴ ἔχουσα ὄψιν ἔντρομον, σωζομένην καὶ ἤδη ἐπὶ τοῦ προσώπου της, στρέφει τὴν κεφαλὴν, ὅπως διαφύγῃ τὸν ἐπερχόμενον θάνατον; Κρίμα νὰ μὴ ὑπάρχωσιν ἐν Κρήτῃ αἱμοβόρα θηρία, ἵνα ὠφεληθῶσιν ἐκ τούτων· διότι πᾶν

ἄλλο ἦτο προτιμότερον, ἢ τοιαῦτα σώματα ὑπὸ τοιαύτην φρικώδη κατάστασιν νὰ σήπωνται καὶ καταξηραίνωνται ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων! Πάμπολλοι δὲ τῶν πεσόντων ἐνταῦθα ἐπαναστατῶν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν διέφυγον τὸν ἀποκεφαλισμὸν, τινὲς ὅμως αὐτῶν κατεκρεουργήθησαν εἴτε πρὸ τοῦ θανάτου, εἴτε μετ' αὐτόν.

Τῆς ὁδηγοῦ ἡμῶν καὶ ἄλλων γυναικῶν πλειόνων τῶν ἑκατὸν ἐφείσθησαν, καὶ μετὰ ταῦτα ἀπέλυσαν αὐτάς. Ἀλλὰ τριάκοντα ἐκ τῶν συγγενῶν αὐτῆς κατεκόπησαν ἐνώπιόν της. Μετὰ δακρύων διηγεῖτο, πῶς ἑξαετὴς ἔκγονός της κατεκρεουργήθη ἔμπροσθεν τῶν ὀφθαλμῶν της. Μετὰ τὴν οἰκτρὰν καὶ φρικώδη ταύτην θέαν ἐξελθόντες τῆς Μονῆς ᾐσθάνθημεν μικράν τινα ἀναψυχὴν· καὶ μετὰ μικρὸν συναντῶμεν ἱερέα πλήρους ζωῆς, ὅςτις διέφυγεν ἐκ τοῦ Ἀρκαδίου, καθ' ἣν στιγμὴν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν τῶν Τούρκων. Οὗτος δὲ καί τινες ἄλλοι βλέποντες, ὅτι οὐδεμία ἐλπὶς σωτηρίας ὑπάρχει, ἐξεπήδησαν ἐκ τῶν παραθύρων, καὶ διὰ μεγάλης ταχύτητος ἔφυγον. Πόσον ἀσθμαίνοντες διέτρεχον τὸ ὀροπέδιον διὰ μέσου ὁμάδων μανιωδῶν ἐχθρῶν, καὶ πόσην χαρὰν ᾐσθάνθησαν, ὅτε εἶδον τὸν πρῶτον σταθμὸν τῶν ἐπαναστατῶν! Ὁ πλήρους ζωῆς ἱερεὺς προεγνώριζεν, ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς ἔμελλε νὰ γείνῃ ἔκρηξις, εἶχεν ἰδεῖ μάλιστα τὸν ἐπιστάτην τοῦ μοναστηρίου, (ὅστις, ὡς ἔλεγεν ὁ ἱερεὺς οὗτος, ἔθεσε τὸ πῦρ εἰς τὴν πυρίτιδα), βαδίζοντα πρὸς τὴν ἀποθήκην· καὶ δὲν ἐπίστευεν, ὅτι ἐκεῖνο, ὅπερ μετ' ὀλίγον συνέβη, ἐγένετο τυχαίως. Ἀλλὰ πᾶσα μαρτυρία ἄλλη εἶναι περιττὴ ἐνώπιον τῶν πτωμάτων, διεσκορπισμένων τῇδε κἀκεῖσε, τῶν ἀνατιναγμάτων, τῶν θραυσμάτων καὶ τῶν κεκαυμένων τοίχων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Νέον κέντρον ἐνεργειῶν.

Ἡ πλουσία ἐπαρχία τοῦ Μυλοποτάμου κατάφυτος ἀπὸ ἐλαιώνων καὶ ἀμπελώνων ἐπὶ τῶν ὀχθῶν ὡραίων ῥυάκων παρεῖχεν ἡμῖν θέαν ἀλλοίαν, ἢ τὰ τρομερὰ καὶ φρικώδη ἐρείπια, ἅτινα πρὸ μικροῦ ἐπεσκέφθημεν. Τὸ Μυλοπόταμον κεῖται μεταξὺ τοῦ ὄρους Ἴδης καὶ τῆς βορείας παραλίας, καὶ διαχωρίζει τὰ Τουρκικὰ φρούρια τῆς Ῥεθύμνης καὶ Ἡρακλείου. Ἡ δὲ τακτικὴ μεταξὺ τῶν φρουρίων τούτων ὁδὸς εἶναι δύςβατος ἀτραπὸς, διερχομένη διὰ τοῦ Μυλοποτάμου, τοσοῦτον πετρώδης καὶ δύσκολος ἀτραπὸς, ὥςτε μετὰ μεγίστης δυςκολίας δύναται πυροβολικὸν νὰ κινῆται δι' αὐτῆς· ἐνῷ δύναμις ἱππικοῦ εἶναι σχεδὸν ἄχρηστος μεταξὺ τῶν πυκνῶν ἐλαιώνων, ἀμπελώνων, βαθειῶν χαραδρῶν καὶ τῶν συχνῶν κοιτῶν τῶν ῥυάκων. Αὗται δ' αἱ βαθεῖαι καὶ ἀπόκρημνοι χαράδραι, αἱ διασχίζουσαι τὰς βαθείας ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ἴδης, μοὶ ὑπέμνησαν τὰς τοῦ Μεξικοῦ **Barrancas**· καὶ ἰδοὺ χιονεσκεπὴς κορυφὴ, ὑψουμένη ἔμπροσθεν τοῦ κυανοῦ οὐρανοῦ, ὁμοιάζει πρὸς ἓν τῶν τοῦ Μεξικοῦ μεγάλων ἡφαιστείων. Ἀλλ' ἕως ἐνταῦθα ἡ ὁμοιότης. Διότι μεταξὺ τῶν ἐν ταῖς χαράδραις θάμνων τοῦ Μυλοποτάμου δὲν φαίνονται τὰ πλατέα φύλλα τῦς Βανανέας· δὲν ὑπάρχουσι πέριξ τῶν Κρητικῶν χωρίων φραγμοὶ ἐκ Κάκτων. Τὸ δὲ **Sombrero** (εἶδος πίλου) μετὰ λιαν πλατέος γύρου ἀντικαθίσταται ἀσθενῶς ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ φεσίου.

Ἐνταῦθα δ' ἐν Μυλοποτάμῳ ἦτο τὸ νέον κέντρον τῶν ἡμετέρων ἐνεργειῶν. Οἱ ὁπλαρχηγοὶ ἤλπιζον νὰ λά-

βωσι προμηθείας ἐκ τῶν ἀποβιβαζομένων ἐπὶ τῆς βαρείας παραλίας μᾶλλον, ἢ νὰ μεταφέρωσιν ἄρτον καὶ πυριτοβολὰς ἐκ τῶν συχνῶν ἀποβιβάσεων ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τῆς νήσου. Τὰ δὲ χωρία δὲν εἶχον εἰςέτι ἐξαντλήσει τὰς τροφάς των, ὥςτε ν' ἀδυνατῶσι νὰ χορηγῶσι τοιαύτας εἰς ὀλίγας ἑκατοντάδας πολεμιστῶν, διεσκεδασμένων μεταξὺ τῶν χωρίων. Οἱ χωρικοὶ ἔχαιρον βλέποντες τὴν Σπαρτιατικὴν σημαίαν τοῦ Πετροπουλάκη προκυματίζουσαν τοῦ σώματος· διότι εἶχον πεποίθησιν εἰς τοὺς Μανιάτας τοὺς ὀνομαστοὺς διὰ τὸν πόλεμον. Μετὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Βαϊραμίου ἐπιστεύετο, ὅτι ὁ Ῥεσὶτ-Πασσᾶς ἔμελλε νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Μυλοποτάμου. Ἡμεῖς δ' οἱ ξένοι ὑπεδεχόμεθα καλῶς πανταχοῦ, οὐ μόνον διὰ τὸν πρὸς ὁπλαρχηγοὺς σεβασμὸν τῶν χωρικῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν προςδοκωμένην ἐπέμβασιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἣν μετὰ μεγάλης ἀγωνίας ἀνέμενον. Οἱ Κρῆτες ἠγωνίσθησαν μέχρι τοῦδε καὶ εἰσὶ πάλιν πρόθυμοι ν' ἀγωνισθῶσιν· ὑπέφερον πολλοὺς κινδύνους, καὶ ἤδη πάλιν εἰσὶν ἕτοιμοι ν' ἀντιταχθῶσι πρὸς τὴν ὀργὴν τοῦ Πασσᾶ. Γνωρίζουσιν ὅμως, ὅτι ἐπὶ τέλους μόνον δι' εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ των. Εἶδον δὲ πολλοὺς ὁπλαρχηγοὺς τῶν χωρίων καὶ ἄλλους νοημονεστέρους, ὅτι καλῶς κατενόουν τὴν θέσιν των. Οἱ Κρῆτες ἔκαμον ἔνοπλον διαμαρτύρησιν, ἥτις ἔχει ἤδη προξενήσει πολλὴν αἱματοχυσίαν καὶ δυςτυχίαν, δι' ἃς αἱ Εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις ὀφείλουσι νὰ ἐξυπνήσωσιν ἐπὶ τέλους καὶ πράξωσί τι ὑπὲρ αὐτῶν. Γνωρίζουσι καλῶς οἱ Κρῆτες, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πολιορκῶσι διὰ ξηρᾶς διαρκῶς τὰ Τουρκικὰ φρούρια, ἀλλ' ὅτι πρέπει ν' ἀπαυδήσωσι τοὺς Τούρκους δι' ἀμυντικοῦ πολέμου.

Εἰς μάτην δ' ὁ συνταγματάρχης Sotbried ὑπὸ τῶν αὐστηρῶν στρατιωτικῶν ἰδεῶν ἐμπνεόμενος προέτεινε σχέδια πρὸς σχηματισμὸν κανονοστειχίας ὀρεινῶν πυροβόλων, καὶ διοργάνωσιν τακτικοῦ στρατοῦ, ὅπως καταβάντες εἰς τὴν πεδιάδα δώσωσι μάχην ἐκ τοῦ συστάδην. Ἡ πρότασις αὕτη ἀπεκρούσθη· διότι, ὡς ἔχει ἤδη ἡ Κρήτη, εἶναι ἀδύνατος. Ἡ Κρήτη πρέπει νὰ ὑπερασπισθῇ ὑπὸ τῶν παλληκαρίων διὰ τῶν ἰδίων ὅπλων καὶ κατὰ τὸν συνήθη παλαιὸν τρόπον, καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην στρατιωτικῶν γυμνασίων, δι' ὧν νὰ διδαχθῶσι πῶς πρέπει νὰ φονεύωσι

τοὺς Τούρκους. Καὶ πυροβόλα ἐὰν εἶχον οἱ ἐπαναστάται, ἤθελον ἔχει πλείονας δυςκολίας, ἵνα ὑπερασπίζωνται αὐτὰ, ἢ ὅσας ἔχουσι περὶ τῶν γυναικοπαίδων· διότι ταῦτα ἐν καιρῷ ἀνάγκης δύνανται νὰ φεύγωσιν εἰς τὰ ὄρη καὶ διὰ τῶν ἰδίων ποδῶν. Ἐὰν δὲ τακτικὸς στρατὸς κατήρχετο εἰς τὴν πεδιάδα, ἤθελε φονεύσει καὶ φονευθῇ, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους οἱ Τοῦρκοι ἕνεκα τῆς πληθύος των ἤθελον μείνει νικηταί. Εἶναι δὲ συμφέρον τῷ Κρητικῷ πολέμῳ νὰ πίπτωσιν ἓξ Τοῦρκοι ἀντὶ ἑνὸς ἐπαναστάτου. Καὶ τοῦτο δύναται νὰ ἐπιτυγχάνηται, ἐὰν οἱ ἐπαναστάται κατέχωσι θέσεις ἰσχυρὰς εἰς τὰ στενὰ τῶν ὀρέων.

Δὲν διϊσχυρίζομαι, ὅτι δύναμαι νὰ ἐννοήσω τὰς ἰδέας, ἃς ἔμπειρος στρατιωτικὸς, οἷος ὁ συνταγματάρχης Sotfried, ἐσχημάτισε περὶ τακτικῆς τέχνης ἐν Κρήτῃ. Ἀλλ' ἀφ' οὗ διέμεινεν ἐν Κρήτῃ μετὰ ταῦτα πλειότερον χρόνον, συνωμολόγησε καὶ οὗτος, ὅτι ὁ αὐτοσχέδιος, οὕτως εἰπεῖν, πόλεμος τῶν Κρητῶν ἔχει πολλὰ πλεονεκτήματα, καὶ παρεδέχθη, ὅτι δι' ὀλίγης πειθαρχίας οἱ ἀνδρεῖοι οὗτοι ὀρεινοὶ δύνανται νὰ συγκροτῶσιν ἀξίους εὐζώνους.

Πολλάκις δ' ἀνεκαλύπτομεν ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ Μυλοποτάμου λείψανα Ἐνετικῶν κτιρίων· ὁτὲ μὲν θύραν κεκοσμημένην δι' ἐγγεγλυμμένου λίθου, καὶ φέρουσαν ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τὸν λέοντα τοῦ ἁγίου Μάρκου· ὁτὲ δὲ κρήνην λιθόκτιστον, ἢ λίθους τινὰς εἰς τοίχους καλύβης φέροντας καὶ ἤδη ἀκόμη σύμβολα Ἐνετικὰ εὐανάγνωστα. Σπανιώτερον δ' ἐφαίνετο ὁλοσχερὲς κτίριον κατὰ τὸν Ἰταλικὸν ῥυθμὸν μετὰ στερεοῦ ἀνωγείου καὶ κεκοσμημένων ὀτζακίων. Τὰ λείψανα ταῦτα εἶναι ἴχνη ὑπάρξεως τῶν πάλαι ποτὲ Ἐνετῶν δεσποτῶν ἐν Κρήτῃ, τεθραυσμένα καὶ ἄμορφα καὶ παρηκμακότα προώρως, ὡς πάντα τὰ πράγματα ἐν Κρήτῃ, καὶ περικυκλούμενα ὑπὸ πληθυσμοῦ, ὅςτις οὐδεμίαν προγονικὴν εὔκλειαν βλέπει ἐπ' αὐτῶν. Ἡ Κρήτη διετέλεσεν ἀείποτε οὖσα νῆσος Ἑλληνικὴ καθ' ὅλην τὴν μακρὰν καὶ ποικίλας περιπετείας ἔχουσαν ἱστορίαν της·— Ἑλληνικὴ, ἐν ᾧ ἐπεσκιάζετο ὑπὸ τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἰσχὺν τῆς Ῥώμης·— Ἑλληνικὴ, ὅτε οἱ Σαρακηνοὶ ἦλθον καὶ ἔφυγον ἐν τῇ προσκαίρῳ κυριαρχίᾳ των ἐπὶ τῆς νήσου·— Ἑλληνικὴ ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας ὑπὸ τὸν λέοντα τοῦ ἁγίου Μάρκου·— καὶ οὐχ ἧττον Ἑλληνικὴ, ὅτε 50,000 ἐκ τῶν κατοίκων αὐτῆς προσεύχονται, στρέ-

φοντες τὰ βλέματά των πρὸς τὴν Μέκκαν (α). Ὁ Κρητικὸς πόλεμος, καθ' ὃν στίφη χωρικῶν κατέρχονται ἐκ τῶν ὀρέων, ἵν' ἀποκρούσωσι τὰ στρατεύματα τοῦ Σουλτάνου, δὲν εἶναι ἀνταγωνισμὸς φυλῆς καὶ γλώσσης, ἀλλ' ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ τυφλοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῆς κοινοβουλευτικῆς Κυβερνήσεως. Εἶναι λοιπὸν δίκαιον οἱ ἐν Κρήτῃ χριστιανοὶ, ὑπερτεροῦντες τῶν Τούρκων κατά τε τὸν πληθυσμὸν καὶ τὴν δραστηριότητα, νὰ καταδυναστεύωνται, ὡς τάξις ὑποδεεστέρα, καὶ νὰ θεωρῶνται ὡς ἁπλοῖ ῥαγιάδες, στερούμενοι πάσης προστασίας; ἢ εἶναι δίκαιον νὰ λάβωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν των, καὶ ν' ἀποτελέσωσι μέρος τῆς πεπολιτισμένης Εὐρωπαϊκῆς οἰκογενείας; Ἡμεῖς δ' οἱ ξένοι ἴσως εἴμεθα προκατειλημμένοι ἐκ προτέρων ἀναγνώσεων· ἴσως θεωροῦμεν τοὺς φιλοδόξους σκοποὺς τῆς Ῥωσσίας ὡς σοβαρὸν λόγον τῆς διατηρήσεως τῆς Ἀνατολῆς, ὡς ἤδη ἔχει· ἢ θεωροῦμεν τὴν ἔνδοξον ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὡς ἐπιχείρημα ἀποχρῶν τοῦ νὰ ἑνωθῶσιν ἅπαντες οἱ νῦν Ἕλληνες ὑπὸ ἓν σκῆπτρον. Ἀλλ' οἱ Κρῆτες ἐπαναστάται ὁρμῶνται ἐξ ἐμφύτου αἰσθήματος. Ἐγεννήθησαν μαχόμενοι πρὸς τοὺς Τούρκους, καὶ ἤδη οὐδὲν ἄλλο πράττουσιν, ἢ ἐξακολουθοῦσι τὸ ἔργον τοῦ 1821. Τί ἔχουσι δ' οὗτοι ν' ἀπολέσωσιν ἀλλάσσοντες Κυβέρνησιν; Τί ἔπραξεν ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις ὑπὲρ αὐτῶν; Μήπως κατεσκεύασε δρόμους διὰ τῶν ὀρέων, ἢ ἤνοιξε νέους λιμένας, δι' ὧν νὰ καταστήσῃ τὴν κατακομιδὴν καὶ ἐξαγωγὴν τῶν προϊόντων εὐχερεστέραν; Μήπως εἶχεν ὑποστηρίξει τὰ προςβαλλόμενα ὑπὸ μειονοψηφίας κυριαρχούσης δικαιώματά των; Τῇ ἀληθείᾳ τοῦτο εἶναι τὸ πικρότατον ζήτημα πάντων. Ἤκουσ' ἀνθρώπους διηγουμένους μετὰ πικρίας, πῶς ἠναγκάζοντο νὰ προσκυνῶσι καὶ νὰ περιποιοῦνται «Κρῆτας Τούρκους,» ὁσάκις ἐνεφανίζοντο μεταξὺ αὐτῶν ἀλαζόνως. Καὶ ἂν ἀδίκημά τι ἐπράττετο κατὰ πεμουσίας ἢ τιμῆς, ἦτο ἀδύνατον νὰ λάβῃ δικαιοσύνην Χριστιανὸς ἀπέναντι Μωαμεθανοῦ.

Ἀρκοῦσι ταῦτα. Καιρὸν περὶ αἰτιολογιῶν καὶ ἐπιχειρημάτων δὲν ἔχομεν. Τὸ καλλίτερον ἐπιχείρημα εἰς

(α) Περίπου τὸ 1|5, ἢ ὡς λέγουσί τινες τὸ 1|4 τῶν νῦν Κρητῶν εἶναι Μωαμεθανοὶ κατὰ τὸ θρήσκευμα, καίτοι μὴ ἀλλάξαντες τὴν γλῶσσάν των.

ἄνθρωπον σπουδαῖον εἶναι τὸ νὰ ἐμμένῃ σταθερὸς εἰς τὰς δοξασίας του. Εἶδον ἐγὼ μετὰ ταῦτα, ὅτε εἰςήλθομεν εἰς τὸ Μυλοπόταμον, τὰς οἰκίας πολλῶν συναχθέντων περὶ ἡμᾶς ἀναπεμπούσας καπνὸν καὶ φλόγας. Ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ αἴτια τοῦ πολέμου, ὤφειλεν οὗτος νὰ προχωρήσῃ σταθερῶς. Ὁ Ῥεσὶτ-Πασσᾶς ἀνέμενε μόνον μέχρι τῆς ἑορτῆς τοῦ Βαϊραμίου, ἵνα ἐκστρατεύσῃ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ δὲ πλουσία ἐπαρχία, ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα, ἔπρεπεν ἢ νὰ ὑποταχθῇ, ἢ ν' ἀντιταχθῇ μετὰ καρτερίας.

Ὡς προεῖπον λοιπὸν ὁ λαὸς ὑπεδέχθη ἡμᾶς καλῶς. Οἱ δ' ἄνθρωποι ἔχαιρον βλέποντες ἡμᾶς τοὺς ξένους, ὧν ἡ παρουσία ἐφαίνετο, ὅτι ἥνονεν αὐτοὺς μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Καὶ ηὐχαριστοῦντο, ὅτι τοιοῦτοι ὀνομαστοὶ ἀρχηγοὶ, οἷοι ὁ Κόρακας καὶ Πετροπουλάκης, εὑρίσκονται μεταξὺ αὐτῶν ἐν τοιαύτῃ κρισίμῳ περιστάσει. Εἴς τι χωρίον προϋπαντήθημεν ὑπὸ παρατάξεως νέων, φερόντων σημαίαν ἔχουσαν τὸ σύνθημα «Ἐλευθερία ἢ θάνατος.» Εἰς ἕτερον δ' ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου, ἔχων τὸ ὅπλον ἐπ' ὤμου, καὶ παρακολουθούμενος ὑπὸ τῶν πλείστων ἀνδρῶν αὐτοῦ, συνώδευσε μεθ' ἡμῶν ἐπὶ μίαν ὥραν· καὶ ἀποχαιρετήσαντες ἡμᾶς ὑπεσχέθησαν, ὅτι θὰ μᾶς ἴδωσι καὶ πάλιν γρήγορα, ἂν προςκληθῶσιν εἰς τὰ ὅπλα. Ἐν ἐρειπωμένῃ Μονῇ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, ὀνόματι Δισκοῦρι, εὕρομεν τὴν Κυβερνητικὴν Ἐπιτροπὴν αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ὑπὸ τὴν Κεντρικὴν Ἐπαναςατικὴν Ἐπιτροπὴν ἐνεργοῦσα, πολλῷ ὀλίγον ἐπηρεάζετο ὑπ' αὐτῆς. Ἡ γενικὴ διαταγὴ τῆς Κυβερνήσεως ὁμοιάζει κατὰ πολὺ τὰς τοῦ Νέλσωνος διαταγὰς πρὸς τοὺς πλοιάρχους του· ἐν πάσῃ περιστάσει ἡ Ἐπαρχία πολεμοῦσα πρὸς τοὺς Τούρκους πράττει συνῳδὰ πρὸς τὴν γενικὴν διαταγήν· τὰ δὲ καθ' ἕκαστα τακτοποιοῦνται ὑπὸ τῆς Ἐπαρχίας, ὡς ἀπαιτοῦσιν αἱ περιστάσεις.

Κατελύσαμεν δ' ἔν τινι μικρῷ δωματίῳ τῆς Μονῆς, ὅπερ διέμενεν ἤδη σῶον· τὰ δ' ἄλλα δωμάτια κατεῖχον οἱ περὶ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς, ἡ Ἐπιτροπὴ, πρόσφυγες οἰκογένειαι καὶ μικρὸν ἀπόσπασμα ἐκ Μανιατῶν ἐθελοντῶν. Οἱ περισσότεροι τῶν ἐθελοντῶν καὶ τὸ σῶμα τοῦ Κόρακα ἦσαν διεσκεδασμένοι εἰς τὰ πέριξ χωρία, διότι οὔτε τροφαὶ, οὔτε καταλύματα ἐπερίσσευον δι' αὐτοὺς εἰς τὸ Δισκοῦρι. Ἡ Μονὴ δ' αὕτη ποτὲ δὲν ἦτο μέγα κτίριον· καὶ

ἤδη μόνον τὸ ἥμισυ εἶναι κατοικήσιμον, καὶ τοῦτο πλῆρες προσφύγων ξένων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ μετατοπισθῶσι χάριν φιλανθρωπίας, διότι ἦσαν γυναῖκες καὶ παιδία, αἵτινες ἐστερήθησαν τῶν ἰδίων ἑστιῶν. Τὸ σχέδιον δὲ τῆς Μονῆς ταύτης ἦτο ὡς καὶ τὸ τοῦ Ἀρκαδίου, καὶ πάντων τῶν ἐν Κρήτῃ, ἐξ ὅσων ἐγὼ εἶδον, Μοναστηρίων, πλὴν τοῦ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν. Ἔχει δὲ θολωτὴν μεγάλην πύλην, καὶ τετραγωνικὴν σειρὰν στερεῶν οἰκημάτων, περιβάλλουσαν ἐμβαδὸν ἱκανῆς χορητικότητος, καὶ ἐν μέσῳ τούτου τὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλ᾽ ἐν ᾧ τὸ Ἀρκάδιον κεῖται ἐπὶ ὀροπεδίου, ἔχον χῶρον ἔξω τοῦ κτιρίου ἀρκετὸν, ὥςτε καὶ 3,000 ἄνδρες νὰ παραταχθῶσι, τὸ Δισκοῦρι τοὐναντίον κεῖται ἐν κοιλάδι καταφύτῳ, ἢ μᾶλλον ἐν βαθείᾳ τινὶ χαράδρᾳ, ὁμοίᾳ πρὸς τὰς προμνησθείσας Barrancas τοῦ Μυλοποτάμου.

Ἀφίκετο δ᾽εἰς τὴν Μονὴν ἐθελοντής τις, ὅςτις εἶχεν ἀγωνισθῆ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης, πληγωμένος κατὰ τὸ πρόςωπον διὰ σφαίρας, ἥτις διῆλθεν ἀπὸ τῆς μιᾶς παρειᾶς μέχρι τῆς ἄλλης. Πληγὴ ὀδυνηρὰ μὲν, ἀλλ᾽ οὐχὶ καὶ ἐπικίνδυνος. Οὗτος ἦτο ἔνθερμος ζηλωτὴς ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος· δὲν ἦτο δ᾽ ἐξ ἐκείνων, οἵτινες μένοντες ὀπίσω ἐν τῷ ἀγῶνι προφασίζονται πληγὰς, ἀλλ᾽ ἦτο ἀτρόμητος πολεμιστὴς, πρόθυμος νὰ μάχηται, καίτοι πληγωμένος. Ὅτε δ᾽ ὁ Πετροπουλάκης ἠρώτησεν αὐτὸν περὶ τῶν δυνάμεών του, ἐκαυχᾶτο διὰ τὴν ἀπόστασιν, ἣν διέτρεξε τὴν προτεραίαν, καὶ μόνον ὅπλον νὰ τῷ δοθῇ ἐζήτησε καὶ νὰ τῷ δειχθῇ Τοῦρκος. Ηὐχαριστήθην δὲ ἰδὼν μετὰ ταῦτα τὸν ἀτρόμητον τοῦτον ζηλωτὴν τοῦ ἀγῶνος συνοδεύοντα μετὰ τοῦ σώματος, καὶ βεβαιωθεὶς, ὅτι ἡ πληγή του δὲν ἐχειροτέρευσεν ἕνεκα τῆς κατεσπευσμένης ὁδοιπορίας. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ φόβος δὲν ὑπῆρχε, μὴ ἐρεθισθῇ ἡ πληγή του ἕνεκα πλησμονῆς φαγητῶν ἐρεθιστικῶν, διότι τοιαῦτα δὲν ὑπῆρχον· δίπυρα καὶ ὕδωρ, καὶ πολλῷ σπανιώτατα ὀλίγον κρέας ἢ τυρὸς ἀπετέλουν τὸν κατάλογον τῶν φαγητῶν κατὰ τὸ διάστημα τῆς μετὰ ταῦτα ἐκστρατείας.

Τὸ Ναΐδιον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου πλησίον τοῦ Δισκοῦρι ἐπισκιάζεται ὑπὸ γιγαντιαίας δρυὸς, ἥτις βεβαίως εἶδε τὴν τῶν Τούρκων ἔλευσιν εἰς τὴν νῆσον. Τόσον ἀκμαία καὶ εὔρωστος εἶναι, ὥστε παρέχει ἐλπίδας, ὅτι θέλει ζή-

σει ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν. Ὑπὸ τὴν σκιὰν λοιπὸν τοῦ δένδρου τούτου ἐκαθήμεθα μέχρις οὗ ἐπλησίαζε νὰ δύσῃ ὁ ἥλιος, ὅτε εἰςσήλθομεν εἰς τὸ ναΐδιον, ὅπερ ἱεροσυλήθη ὑπὸ χειρῶν ἀνοσίων. Ἠκούσαμεν δὲ γέροντάς τινας χωρικοὺς, διηγουμένους ἐν ἐκτάσει τοὺς πρώτους αὐτῶν ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν ἦσαν μᾶλλον βέβαιοι, ὅτι ἤθελον ἐπιτύχει, ἢ τὰ νῦν, διότι ἡ θάλασσα τότε ἦτο ἐλευθέρα. Ἀλλ᾽ αἱ ἐλπίδες αὐτῶν ἐψεύσθησαν, καὶ ἴσως τὸ αὐτὸ θέλει συμβῇ καὶ πάλιν. Ἐὰν δὲ ἠδύναντο νὰ ἐξαποστείλωσιν ἔξω τὰ γυναικόπαιδα, ἤθελεν εἶναι μέγα εὐτύχημα! Εἶχον ἐλπίδας, ὅτι τινὰ τοὐλάχιστον ἠδύναντο νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἐπὶ τοῦ «Ἀρκαδίου», ὅταν ἔλθῃ εἰς τὴν βορείαν παραλίαν. Ἀκολούθως δ᾽ ἀπηύθυναν πρὸς ἡμᾶς τὴν συνήθη ἐρώτησιν, ἐὰν οἱ ἐν Εὐρώπῃ φίλοι ἡμῶν θέλουσι πέμψει ταχέως πολεμικὰ πλοῖα πρὸς μεταφορὰν οἰκογενειῶν.

Ἐν ᾧ δ᾽ ὡμιλοῦμεν ἠκούσθη πυροβολισμὸς πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἡρακλείου. Πάντες ἐξιππάσθησαν, καὶ ἠκροῶντο ἀνυπομόνως. Ἴσως ἐγένετο ἀψιμαχία ἐπὶ τῆς πεδιάδος ἔμπροσθεν τῆς πόλεως, ἢ τὸ πιθανώτερον κατ᾽ αὐτὴν τὴν ἐποχὴν οἱ Τοῦρκοι ἐπυροβόλουν διὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Βαϊραμίου. Ἠριθμήσαμεν δ᾽ ἑπτὰ πυροβολισμοὺς, εἶτα ἐπῆλθε σιγή. Ἐγένοντο βεβαίως ἕνεκα τῆς ἑορτῆς. Διὸ καὶ οἱ Κρῆτες προητοιμάσθησαν, ἵνα κοιμηθῶσι τὴν νύκτα ἡσύχως, Ὁ Πασσᾶς δὲν θέλει πράξει τι πρὶν ἢ παρέλθῃ τὸ Βαϊράμι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

Ὁ Πύρινος Σταυρός.

Διεδόθη ἐν τῇ πόλει, ὅτι ἔφθασε τέλος ἡ στιγμὴ διὰ τὴν ἐκστρατείαν. Φορτηγοὶ ἡμίονοι συνελέγοντο καὶ κίνησις ὑπῆρχεν ἐν τοῖς Τουρκικοῖς στρατεύμασιν. Ἡ εἴδησις δ' αὕτη διεδόθη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὰ ὄρη, κομισθεῖσα ὑπὸ ἀγγελιοφόρων, οἵτινες ἐῤῥιψοκινδύνευσαν τὴν ζωήν των, ὅπως ὑπηρετήσωσι τὸν χριστιανικὸν ἀγῶνα. Εὐθὺς λοιπὸν βοήθεια παρ' ὅλων τῶν μερῶν τῆς νήσου ἐζητήθη.

Διὰ κατωφερῶν δὲ κοιλάδων καὶ διὰ τῶν ξηρῶν καὶ πετρωδῶν ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους Ἴδης κατήρχοντο ταχύποδες νέοι Κρῆτες μετὰ μεγάλης σπουδῆς. Ποιμένες ἐφώναζον πρὸς ἀλλήλους ἐκ τῶν κορυφῶν τῶν λόφων πλησίον τῆς θαλάσσης· καὶ πανταχόσε διεδόθη, ὅτι πρέπει νὰ συναθροισθῶσιν οἱ φιλοπάτριδες, ὅπως ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρκους. Οὐδεὶς δὲ δισταγμὸς ἐπετρέπετο· διότι μιᾶς μόνης ὥρας ἀναβολὴ, ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ τὴν παντελῆ καταστροφὴν δέκα ἕως δώδεκα χωρίων. Ἡ διαταγὴ λοιπὸν αὕτη εἰςηκούσθη ἀμέσως. Μακρὰ ὅπλα λαμβάνονται ἐκ τῶν τοίχων, ὅπως τὸ πάλαι εἰς παρομοίας περιστάσεις οἱ ἐν Σκωτίᾳ ὀρεινοὶ ἥρπαζον τὰ ξίφη των. Καππόται ῥίπτονται ἐπὶ τῶν ὤμων ἀντὶ τῶν ποικιλοχρόων σαλίων τῶν Σκώτων, καὶ ὀλίγος χονδρὸς ἄρτος τίθεται εἰς τοὺς σάκκους. Ἀφιχθείσης δὲ τῆς στιγμῆς τῆς ἀναχωρήσεως, ἠσπάζοντο τὰ τέκνα των, καὶ ἔδιδον τὰς τελευταίας συμβουλὰς εἰς τὰς γυναῖκάς των ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ἤθε-

λον ἠναγκασθῆ νὰ φύγωσι. Μετὰ ταῦτα δὲ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ χωρίου ἀνεχώρει πρὸς τὸ στραταρχεῖον.

Προχωρήσαντες λοιπὸν μέχρι τῶν Γωνιῶν πλησίον τοῦ στενοῦ τῆς Τυλισσοῦ ἀνεμένομεν ἐκεῖ τὰς ἐπικουρίας. Ἡ δὲ Κυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς ἐπαρχίας ταύτης μετέβη τὴν ἐπιοῦσαν, ὅπως συμβουλευθῇ μετὰ τῶν ὁπλαρχηγῶν. Ὑπῆρχε σπουδαία συνάθροισις ὡπλισμένων χωρικῶν, οἵτινες ὁδεύσαντες διὰ τῶν Γωνιῶν κατέλαβον θέσιν τινὰ εἰς τὸ στενὸν πρὸς ἀνατολάς. Ἀπαύστως δὲ κατήρχοντο χωρικοί. Ἠκούσαμεν δὲ, ὅτι καὶ ὁ Κορωναῖος μετὰ τοῦ σώματος τῶν ἐθελοντῶν δὲν ἀπεῖχεν ἡμῶν πολὺ μακράν.

Ἦτο δὲ κίνησις παρὰ τὴν κρήνην τῶν Γωνιῶν, καὶ ἐπὶ τῶν ὀροφῶν τῶν οἰκιῶν τῶν ἀπέναντι τοῦ καταλύματος τοῦ Πετροπουλάκη. Οἱ εὐτραφεῖς ἡμίονοι ἐποτίζοντο ἐν τῇ κρήνῃ· οἱ δ' ἄνδρες συνηθροίζοντο περὶ αὐτὴν, ἵνα πίωσι βιαστικῶς διὰ τῆς παλάμης τῆς χειρός των. Ἐπὶ δὲ τῶν κορυφῶν τῶν οἰκιῶν ὑπῆρχον ὁμάδες Μανιατῶν καὶ Κρητῶν ἱερέων φερόντων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των μαῦρα καλύμματα, καὶ Ἑλλήνων ἐθελοντῶν φορούντων στρατιωτικοὺς χιτῶνας ἐφθαρμένους. Ἐνταῦθα δ' ἦτο καὶ αὐτὸς ὁ γέρων Πετροπουλάκης λίαν εὐδιάθετος, διότι προέβλεπε μάχην· Τὸ φέσι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του διέθεσεν ἐπιδεξιώτερον παρὰ τὸ σύνηθες. Ἡ δὲ καθαρὰ καὶ λευκὴ φουστανέλλα του οὐδὲν σημεῖον προτέρων ἐκστρατειῶν ἐδείκνυεν (α). Ἐνταῦθα ἦτο καὶ ὁ Κόρακας σύννους καὶ σιωπηλὸς, περικυκλούμενος ὑπὸ 5—6 ἐκ τῶν πιστοτέρων στρατιωτῶν του, καὶ ἀκούων τὰς κομιζομένας εἰδήσεις ὑπ' αὐτῶν μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ ὁ Ἡρακλείδης νέος δραστήριος, ὁπλαρχηγὸς τοῦ Μαλεβυζίου, ὡπλισμένος ὅπλα πλουσίως κεκοσμημένα, ἦλθεν εἰς τὴν συνάθροισιν, καὶ μετὰ προθυμίας προέτεινε νὰ προχωρήσωσι πρὸς τὰ πρόσω. Ἦλθον δὲ καὶ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς, καταβεβλημένα ἕνεκα τῶν παντοίων φροντίδων, διότι ἀναγκάζονται νὰ φροντίζωσι περὶ διπύρων καὶ πυριτοβολῶν μᾶλλον, ἢ περὶ τοῦ καταλληλοτέρου

(α) Πολλάκις κατακρίνουσιν τὴν φουστανέλλαν, ὅτι λερόνεται εὐκόλως διὰ τῆς χρήσεως, ἀλλ' ὁ γηραιὸς Μανιάτης ἐφρόντιζε πάντοτε ν' ἀποφεύγῃ τὴν κατάκρισιν ταύτην διὰ τῆς καθαριότητος.

σχεδίου τοῦ ν' ἀποκρούσωσι τὸν Ῥεσὶτ-Πασσᾶν. Τῇ ἀληθείᾳ δὲ δὲν εἶναι μικρὸν πρᾶγμα τὸ νὰ ἦναι τις πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ ν' ἀκούῃ ὅλα τὰ παράπονα, τὰ ὁποῖα προσέβαλλον εἰς τὰ ὦτα τοῦ ὑψηλοῦ καὶ ὡραίου ἱερέως, ὅςτις μετὰ κόπου πολλοῦ στηριζόμενος ἐπὶ τῆς βακτηρίας εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τὸ Δισκοῦρι, καὶ ὅςτις ἤθελε πάλιν ἐπιστρέψει ὀπίσω ἀδιαφορῶν περὶ τοῦ κόπου.

Οἱ Κρῆτες ἱερεῖς λαμβάνουσι μέρος ἐνεργητικὸν εἰς τὰς κοινὰς τοῦ λαοῦ ὑποθέσεις· τινὲς μὲν αὐτῶν διαχειρίζονται ἔργα, ἀπαιτοῦντα διανοητικὴν ἱκανότητα· ἄλλοι δὲ πολεμοῦσι διὰ τῶν ὅπλων. Ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ ἠγωνίσθησαν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου, καὶ ἐν ταῖς τάξεσι τῶν ἐθελοντῶν ὑπάρχουσί τινες εὔρωστοι ἱερωμένοι. Πρῶτος δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ πάτερ Βησσαρίων, ἱερεὺς τοῦ σώματος τοῦ Πετροπουλάκη.

Ἐξ ὅλων δὲ τῶν ὑπὸ τὴν Σπαρτιατικὴν σημαίαν ἐκστρατευσάντων ὁ πάτερ Βησσαρίων ἀνέπτυξε παντοίαν δραστηριότητα σωματικήν τε καὶ διανοητικήν. Ἦτο δ' ἐν ταὐτῷ ἱερεὺς, καταλυματίας, σιτιστὴς, καὶ αὐτῶν τῶν ἐλαχίστων πραγμάτων φροντιστής. Ὁτὲ μὲν ἐλάμβανε μέρος εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου, καὶ κατὰ τὰ ᾀδόμενα μέρη ἡ βροντώδης φωνή του διεκρίνετο τῆς τῶν συλλειτουργούντων ἱερέων, ἡ δ' ἀγριωπὸς ὄψις του ἐπί τινα στιγμὴν ἐφαίνετο μεταβαλλομένη ἐπὶ τὸ ἠπιώτερον· ὁτὲ δὲ ὑπὸ τὰς καυστικὰς τοῦ ἡλίου ἀκτῖνας συνεβίβαζεν ἔριν τινὰ μεταξὺ τῶν ἐθελοντῶν καὶ χωρικῶν, φωνάζων, ἐπιπλήττων καὶ καταβάλλων πᾶσαν ἀντίςασιν. Ἐὰν δὲ διενέμοντο δίπυρα, ὁ πάτερ Βησσαρίων παρίστατο παρὰ τοὺς σάκκους καὶ ἔδιδεν ἑκάστῳ τὴν ἰδίαν μερίδα· ἥρπαζε τμήματα παρὰ τοῦ λαμβάνοντος πλείονα, καὶ ὤθει ἄλλον πρὸς τὰ ὀπίσω, πλησιάζοντα εἰς τοὺς σάκκους πλέον τοῦ δέοντος. Ὁ πάτερ Βησσαρίων ἦτο ἐπιτετραμμένος καὶ τὰ τῶν ἀγγελιοφόρων τοῦ στραταρχείου νὰ παραλαμβάνῃ, καὶ τοὺς παραπονουμένους ἐξ οἱαςδήποτε ἀφορμῆς ν' ἀκούῃ. Ἦτο πρόθυμος νὰ εἰςαγάγῃ τοὺς ἀγγελιοφόρους, καὶ νὰ δίδῃ ἀπάντησιν πρὸς τοὺς παραπονουμένους. Καὶ τέλος ἔπραττεν ὅ,τι δήποτε συντελεστικὸν εἰς τὸν χριστιανικὸν ἀγῶνα. Ὅτε δὲ συνήπτετο μάχη ὁ πάτερ Βησσαρίων παρετάσσετο μεταξὺ τῶν ἀκροβολιστῶν, πολεμῶν καὶ προτρέπων τοὺς ἄλλους περισσό-

τερον καὶ αὐτῶν τῶν μᾶλλον τολμηροτέρων. Ἐσεμνύνετο δ' ἐπὶ τῇ καθαριότητι τοῦ ὅπλου του, καὶ ἐβοήθει καὶ ἄλλους εἰς τὸ καθαρίζειν τὰ ὅπλα των. Περὶ οἵας δήποτε ἐργασίας καὶ ἂν προέκειτο, ὁ πάτερ Βησσαρίων ἐθεωρεῖτο πάντοτε κατάλληλος εἰς τὸ νὰ λαμβάνῃ μέρος. Εἶδον αὐτὸν ἀγωνιζόμενον μεθ' ἱδρῶτος, ῥέοντος ἐπὶ τοῦ προσώπου του, ὅπως στερεώσῃ φορτίον ἐπὶ τοῦ σάγματος τοῦ ἡμιόνου του, καὶ μετά τινας στιγμὰς εὑρεθέντα πλησίον παλληκαρίου, ὅπως βοηθήσῃ αὐτὸ καταγινόμενον νὰ καταβιβάσῃ τὴν πυριτοβολὴν διὰ τοῦ ὀβελοῦ, ἥτις εἶχε σφηνώσει ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὅπλου. Ὁ πάτερ Βησσαρίων εὐθὺς ἁρπάζει ἐκ τῶν χειρῶν του τὸ ὅπλον, καὶ ἰσχυρότερον ὀβελίσας, κατέφερεν αὐτὴν εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον· καὶ ἐν τῷ ἅμα ἔφθασε τὸν ἡμίονον, πρὶν ἀπομακρυνθῇ τῶν ὀφθαλμῶν του, ἵνα βεβαιωθῇ, ὅτι τὸ φορτίον εἶχε καλῶς στερεωθῇ.

Τὸ δ' ἐξωτερικὸν τοῦ πάτερ Βησσαρίωνος δὲν ἦτο κομψὸν, οὔτε ἔφερε μαῦρον ἔνδυμα, ὑψηλὸν κάλυμμα καὶ εὐρύχωρον ἐπιχιτώνιον μέλαν, οὔτε τὸ τοῦ μοναχοῦ κάλυμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς εἶχεν, οὔτε τὰ εὐρύχωρα κυανᾶ βρακία καὶ τὸ κοντὸν ἐξωτερικὸν ἔνδυμα τοῦ Κρητὸς ἱερέως. Φαντάσθητε αὐτὸν ῥωμαλέον καὶ δραστήριον ἄνθρωπον, ἐνδεδυμένον στενὰ ἐνδύματα, ὑποδήματα καὶ περικνημῖδας κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῶν ἐθελοντῶν. Ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς του ἐφόρει μαῦρον μικρὸν κάλυμμα, ὅπερ πρὸς τὰ ἔμπροσθεν ἔφερεν ἐῤῥαμένον ὀρειχάλκινον σταυρὸν, καὶ περὶ τὴν ὀσφὺν δερματίνην ζώνην πρὸς ἀνάρτησιν τῆς λόγχης καὶ τῆς πυριτοβολοθήκης. Προεῖπον δ' ὅτι ὁ πάτερ Βησσαρίων εἶχεν ὄψιν ἀγριωπὸν καὶ ἐξηλλοιωμένην, ἀλλ' αἱ λέξεις αὗται δὲν ἐκφράζουσιν ἀρκούντως τὸ τρομερὸν καὶ ζωηρὸν αὐτῆς. Ἐφαίνετο δ' ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ ἔκαιε πῦρ σταυροφόρου, ἀποβαίνοντος τοῦ πλοίου εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Παλαιστίνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἡ περιμενομένη ἐπίθεσις.

Τῇ ἕκτῃ λοιπὸν Ἀπριλίου πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου τὸ σῶμα τοῦ Πετροπουλάκη ἐβάδιζε πρὸς τὸ στενὸν τῆς Τυλισσοῦ. Ἡ αὔρα τῆς πρωΐας ἦτο δροσερὰ καὶ καθαρά. Τὰ παλληκάρια προὐχώρουν πρὸς τὰ πρόσω μετὰ ζωηρότητος, καὶ ἀπὸ διαστήματος εἰς διάστημα ἔτρεχον ταχύτερον, ἵνα προφθάνωσιν τὸν σημαιοφόρον. Οὗτος δ' ὁ πιστὸς Μανιάτης προεπορεύετο λίαν ταχέως. Κατέβαινεν ἐκ τῶν Γωνιῶν πρὸς τὴν κοιλάδα μετὰ μεγάλης ταχύτητος, καὶ προὐχώρει ἐπὶ τῆς ὑπὸ δρόσου κεκαλυμμένης χλόης τῆς κοιλάδος οὕτως, ὥςτε δυσκόλως ἠδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτόν. Ἑκατέρωθεν δ' ἡμῶν αἰωροῦντο αἱ ἀπότομοι κορυφαὶ τῶν ὀρέων, ἐφ' ὧν αἱ πρῶται ἡλιακαὶ ἀκτῖνες ἐπέχεον ἡδὺ ῥοδόχρουν χρῶμα. Καί, προβαινούσης τῆς ἡμέρας, ἅπασα ἡ ἔκτασις τῶν πολιῶν βράχων καὶ θάμνων ἦτο πλήρης μαρμαρυγῶν διὰ τὴν θερμαινομένην ἀτμοσφαῖραν.

Ἀφιχθέντες λοιπὸν εἰς τὸ στενόν, ἐσταθμεύσαμεν ἔν τινι ἰσχυρᾷ θέσει, ἥτις ἐπέπρωτο τὴν ἐπιοῦσαν νὰ προςβληθῇ καὶ ὑπερασπισθῇ ἑαυτὴν μετὰ καρτερίας. Ἀλλὰ μέχρι ταύτης τῆς στιγμῆς ὁ ἐχθρὸς δὲν ἐφαίνετο· ὡς σημεῖον ὅμως τῆς προσεγγίσεως αὐτοῦ ἦτο ἡ ἄφιξις προςφύγων οἰκογενειῶν, αἵτινες ἀνήρχοντο μετὰ σπουδῆς ἐκ τῆς πεδιάδος, κομίζουσαι μεθ' ἑαυτῶν ὅ,τι ἐκ τῶν οἰκιακῶν πραγμάτων ἠδυνήθησαν νὰ λάβωσι. Μεγίστην δ' ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν ἡ διάβασις τούτων τῶν ἀπροστατεύτων

φυγάδων διὰ μέσου τῆς χριστιανικῆς γραμμῆς. Οἱ στρατιῶται ὑπεδέχοντο αὐτὰς ἐν σιωπῇ· καὶ αὗται ἵσταντο μικρὸν, ἵνα εἴπωσι λέξεις τινὰς μόνον, ἐὰν ἀνεγνώριζόν τινα τῶν στρατιωτῶν. Ἀνάγκη δὲ δὲν ἦτο νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἀνάβασίν των, ἢ νὰ παρακαλέσωσιν, ἵνα διακοπῇ ὁ δρόμος τῶν καταδιωκόντων αὐτάς. Ὁ δρόμος ἦτο διακεκομμένος, ἐκτὸς ἂν οἱ διώκοντες ἠριθμοῦντο κατὰ χιλιάδας, καὶ ἀπεφάσιζον ν' ἀπολέσωσι τὴν ζωήν των.

Ἐκ τοῦ ἑνὸς μὲν μέρους τῆς θέσεως, ἣν κατελάβομεν, ἦσαν ὑψηλοὶ βράχοι, κεχωρισμένοι ἀφ' ἡμῶν διὰ βαθείας χαράδρας, οὓς ὀλίγοι ἄνδρες δύνανται νὰ ὑπερασπίζωνται· ἐκ τοῦ ἑτέρου δὲ δύσβατος καὶ πετρώδης χῶρος, διακοπτόμενος ὑπὸ λόφων καὶ κοιλάδων, ἐν τῷ ὁποίῳ τακτικὸς στρατὸς μετὰ δυσκολίας δύναται νὰ κινηθῇ. Ἀσθενέστερον δὲ μέρος ἦτο τὸ κατ' εὐθεῖαν ἔμπροσθεν ἡμῶν, ἔνθα βαθμιαία ἀνάβασις ἔφερεν ἀπὸ τῆς πεδιάδος τοῦ Ἡρακλείου μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ στενοῦ· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρχον βράχοι καὶ βάτοι, οὓς ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο νὰ μεταχειρίζηται ὡς προμαχῶνας διὰ τοὺς ἀκροβολιστὰς, ἐὰν ἤθελεν ἐγκαταλείψει τὴν βατὴν ἀτραπόν. Εἰς ἐχθρὸν δ' ἀναβαίνοντα τὴν πλευρὰν τοῦ λόφου οὐδὲν ἄλλο ἤθελεν εἶναι ὁρατὸν, εἰμὴ ἐρυθρὸν φέσι, φαινόμενον ὑπεράνω τῶν βράχων, ἢ στόμιον μακροῦ ὅπλου διευθυνόμενον πρὸς αὐτόν. Καὶ ὅμως ἐὰν ἠδύνατο νὰ ῥίψῃ βλέμμα ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς θέσεως, ἤθελεν ἴδει πολλὰ φέσια, καὶ πολλὰ ὅπλα κεκρυμμένα ἐπιτηδείως ὄπισθεν τῆς ῥάχεως τοῦ ὄρους, καὶ παλληκάρια, ἄλλα μὲν ἐξηπλωμένα ἐπὶ τῆς χλόης, ἄλλα δὲ φέροντα ποικίλας ἐνδυμασίας τοποθετημένα καθ' ὁμάδας μεταξὺ τῶν θάμνων. Ἐπὶ τῆς ἄκρας τῆς χαράδραν, ἣν ἔμελλον τὴν ἐπαύριον ν' ἀναβῶσι, ἐστάθμευον οἱ ἐθελονταὶ καὶ ὁ Πετροπουλάκης· παρέκει δ' ἀριστερὰ ἐκυμάτιζεν ἡ κυανῆ μετὰ τοῦ λευκοῦ σταυροῦ σημαία τοῦ Κόρακα μετὰ πολλῶν ἡμιόνων καὶ ἵππων. Ἔτι δὲ πορρωτέρω τῆς θέσεως ταύτης ἦσαν οἱ ἐθελονταὶ τοῦ Κορωναίου, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ ἰσχυροῦ σώματος Κρητικῶν χωρικῶν. Ἄλλοι δὲ χωρικοὶ εἰς μικρὰς ὁμάδας κατέλαβον θέσιν ὀλίγον ἐμπρὸς, οἵτινες διετάχθησαν, ἵνα κατασκοπεύωσι τὸν ἐχθρὸν, καὶ δίδωσιν εἰδήσεις περὶ τῶν κινήσεων αὐτοῦ. Ἄλλοι δ' ἦσαν τοποθετημένοι ἐπὶ τῶν βράχων, πέραν τῆς χαράδρας. Ἐν ᾧ δ' ἤθελε προχωρεῖ ὁ

ἐχθρὸς, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἂν δὲν ἔϐλεπε, δύο χιλιάδες ὅπλα ἤθελον πυροϐολεῖ κατ' αὐτοῦ ζωηρότατα ἐκ τῶν πλαγίων, πρὶν ἢ λάϐῃ καιρὸν νὰ κάμῃ ἔφοδον διὰ τῆς λόγχης.

Ἐκ τῆς κορυφῆς δὲ τοῦ στενοῦ ἐϐλέπομεν πέραν τὸ Μαλεϐύζιον, ὅπερ ἐξηπλοῦτο κάτω ἡμῶν εἰς εὔφορον πεδιάδα μετὰ λόφων· καὶ διεκρίνομεν τὸ Λασίθιον τόσον καθαρῶς, ὡςεὶ ἀπεῖχεν ἡμῶν δέκα μόνον μίλια, καὶ οὐχὶ τριάκοντα. Οὐδὲν δὲ σημεῖον ἐφαίνετο, ὅτι ὁ Πασσᾶς ἤρχισε τὴν ἔξοδόν του ἐκ τοῦ Ἡρακλείου. Ἐϐλέπομεν δὲ μόνον ἢ ἐφανταζόμεθα, ὅτι ϐλέπομεν μικράν τινα δύναμιν τουρκικὴν, ϐαδίζουσαν διὰ τῶν ἀγρῶν πρὸς τὸν ἅγιον Μύρωνα, χωρίον φρουρούμενον καὶ κατεχόμενον ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς πρῶτος σταθμὸς πρὸς μεσημϐρίαν· ἀλλὰ πέραν τοῦ σημείου τούτου ἡ ἔκτασις ἐφαίνετο ἠρεμοῦσα καὶ ἡσυχάζουσα. Αἱ ὧραι παρήρχοντο, καὶ ὁ ἥλιος τῆς μεσημϐρίας ἔῤῥιπτε τὰς ἀκτῖνας του ἐπὶ τῶν πολιῶν ϐράχων δριμυτάτας καὶ καυστικωτάτας, ὅτ' ὁ Κόρακας καὶ ὁ Πετροπουλάκης ἀπεφάσισαν νὰ καταϐῶσιν εἰς τὴν πεδιάδα, ὅπως κάμωσιν ἐπίδειξιν ἔμπροσθεν τοῦ προῤῥηθέντος χωρίου τοῦ ἁγίου Μύρωνος. Ἐπὶ δὲ τοῦ στενοῦ ἔμειναν ἀρκετοὶ ἄνδρες, ἵνα κατέχωσιν αὐτό. Καὶ ἐὰν τὸ κίνημα τοῦτο ἤθελε προκαλέσει μάχην ἀμέσως ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, τοῦτο ἦτο ὠφελιμώτερον· διότι μεγάλη δυςκολία ἦτο ἐν Κρήτῃ τὸ νὰ διαμένῃ συσσωματωμένη μεγάλη δύναμις εἰς ἓν σημεῖον ἕνεκα τῶν ὀλίγων τροφῶν.

Ἀποφασισθέντος λοιπὸν, ἵνα καταϐῶμεν εἰς τὴν πεδιάδα, ἀνεχωρήσαμεν λίαν εὔθυμοι καὶ μετὰ μεγάλης σπουδῆς. Οὐδεὶς δ' ἐγόγγυζε προσταττόμενος νὰ ϐαδίζῃ ἐν τάξει, διότι ἐὰν ἀπεμακρύνετο ταύτης πολὺ, ἠδύνατο ν' ἀπολέσῃ τὴν κεφαλήν του. Ὁ καύσων ἦτο σφοδρότατος, ἀλλ' ἅπαντες ἀδιαφόρουν περὶ αὐτοῦ. Εἶναι δ' ἀληθὲς, ὅτι τὰ παλληκάρια ὀλίγα πράγματα ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν· πολλοὶ δὲ οὔτε τὰς κάππας των εἶχον, καὶ ἀντὶ στρατιωτικοῦ σάκκου εἶχον μόνον τὸ στρατιωτικὸν σακκίδιον ἀνηρτημένον ἐκ τοῦ ὤμου.

Καταϐάντες δὲ εἰς τὴν πεδιάδα, διήλθομεν διὰ χωρίου σχεδὸν ἐγκαταλελειμμένου. Οἱ μὲν ἱππεῖς τοῦ Κόρακα προεπέμφθησαν ὡς πρόςκοποι, ἵνα κατασκοπεύσωσι τὸν ἐχθρόν· τὸ δὲ κύριον σῶμα ἐσταμάτησεν ἐπὶ χλοεροῦ ὑψώματος, ἔνθα οἱ σημαιοφόροι ἐνέπηξαν τὰς σημαίας των·

Ἐντεῦθεν δ' ὄπισθεν μὲν ἡμῶν ἐβλέπομεν τὰ ὄρη, λίαν ὑψηλὰ αἰωρούμενα καὶ ἀπότομα, ἔμπροσθεν δὲ τὸν ἅγιον Μύρωνα. Ἐστενοχωρούμεθα δὲ διὰ τὴν μὴ ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθροῦ. Ἐνταῦθα δ' ὁ πάτερ Βησσαρίων συνεβίβασεν ἔριν δύο στρατιωτῶν φιλονεικούντων περὶ σιτηρεσίου. Ὁ δὲ Νικόλας ὁ μάγειρος ἀείποτε ἄγρυπνος ὢν διὰ προμήθειαν τροφῆς ἀνεζήτει κουκία διὰ τὸν ζωμὸν τοῦ κρέατος. Παρὰ τῶν ὀλίγων διαμενόντων ἐκεῖ χωρικῶν ἐμάθομεν, ὅτι ὁ δρόμος πρὸς τὸν Κρουσσῶνα ἦτο ἐλεύθερος· διὸ οἱ ὁπλαρχηγοὶ ἀπεφάσισαν νὰ βαδίσωσι πρὸς τὰ ἐκεῖ.

Ὁ Κρουσσὼν κεῖται ἐπὶ τοὺς πρόποδας τῆς σειρᾶς τῶν ὀρέων ἐν θέσει καταλλήλῳ εἰς ἄμυναν, ἢ ὑποχώρησιν, ἐὰν τυχὸν αὕτη κριθῇ ἀναγκαία. Ἀλλ' εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ διαβῶμεν ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου Μύρωνος, ἐκθέτοντες τὰ πλάγια ἡμῶν πρὸς τὰς προςβολὰς τῶν ἐχθρῶν κατὰ τὴν ἀνάβασιν ὑψώματός τινος ἀπέναντν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐπαρηγορούμεθα, διότι ἡ ἔκθεσις τῶν πλευρῶν ἡμῶν δὲν ἦτο σπουδαία, ἐκτὸς μόνον βολῆς πυροβόλου. Ἐμπροσθοφυλακὴ, ὀπισθοφυλακὴ καὶ πλευρὰ εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐν Κρήτῃ· ἀρκεῖ μόνον τὰ παλληκάρια πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἐχθροῦ νὰ εἰδοποιῶνται πρὸ 3 λεπτῶν τῆς ὥρας. Φορτηγὰς δ' ἁμάξας καὶ πυροβολικὸν δὲν εἴχομεν, ὥςτε νὰ κωλυώμεθα· καὶ ἂν τυχὸν σῶμα ἐχθρικὸν ἐνεφανίζετο αἴφνης εἰς τὰ πλάγια ἡμῶν, τὰ παλληκάρια ἠδύναντο δι' ὀλίγων πηδημάτων ἢ νὰ γίνωνται ἄφαντα, ἢ νὰ περικυκλῶσι τὸν ἐχθρὸν ὡς μέλισσαι, ὅπως ἐνέκρινον συμφερώτερον οἱ ὁπλαρχηγοὶ αὐτῶν.

Διαβαίνοντες λοιπὸν ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου Μύρωνος, διεφύγομεν τὴν προςοχὴν τῶν φρουρούντων ἐχθρῶν, διότι ἡ φρουρὰ πιθανὸν ν' ἀπελάμβανεν ἡσύχου ὕπνου, καὶ ἐφθάσαμεν εἰς Κρουσσῶνα ἄνευ κωλύματος. Τὸ στρατασχεῖον κατέλυσεν εἰς καλύβην τινὰ, ἥτις κατὰ τὸ ἥμισυ ἦτο πλήρης μεταξοσκωλήκων, ἐξηπλωμένων ἐπὶ καλαμωτῶν τεθειμένων τῆς μιᾶς ὑπεράνω τῆς ἄλλης. Τοὺς μεταξοσκώληκας δὲ τούτους διέτρεφε καὶ περιεποιεῖτο μικρὸς παῖς, ὅςτις παρετήρει ἡμᾶς μετ' ἀθώας περιεργείας· ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ ἀπελογήθη διὰ τὸν τρόπον τοῦτον, λέγουσα, ὅτι, ἂν καὶ πολλάκις εἶδε χριστιανικὰ παλληκάρια, οὐδέποτε ὅμως καὶ Κυρίους ἐξ Εὐρώπης. Καὶ ἐν τούτοις ὅμως μέγας ἀνὴρ οὐχὶ πρὸ πολλοῦ ἦτο ἐν τῷ χωρίῳ· ὁ

Πασσᾶς διαβὰς ἐκεῖθεν ἐκοιμήθη νύκτα τινὰ εἰς Κρουσσῶνα. Ἡ γυνὴ δ' αὕτη ηὔχετο νὰ μὴ ἐπανέλθωσι πάλιν οἱ Τοῦρκοι, διότι, ὡς ἔλεγε, προχωροῦντος τοῦ πολέμου, ἐγίνοντο ὠμότεροι· καὶ ἤδη πάντες διὰ τὴν ὠμότητα αὐτῶν ἐγκαταλείπουσι τὰ χωρία των.

Ὁ ἕνεκα τῆς ἀφίξεως ἡμῶν θόρυβος μετ' ὀλίγον ἐκόπασε. Τὰ μὲν παλληκάρια μετέβησαν εἰς τὰ καταλύματά των, ἵν' ἀναπαυθῶσιν, ὁ δὲ Νικόλας ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ζωμοῦ, διότι καθ' ὁδὸν συνήθροισεν ἄφθονον ὑλικὸν, ὅτε ἠκούσθη ἐκ τοῦ ἁγίου Μύρωνος πυροβολισμός. Ὁ ὑψηλὸς Θεσσαλὸς μετά τινων ἄλλων ἀνυπομόνων εἶχον ἐπιστρέψει ὀπίσω διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, δι' ἧς διήλθομεν πρὸ ὀλίγου, καὶ ἐπυρπόλησαν οἰκίαν τινὰ πλησίον τῶν ἐχθρῶν, ἵν' ἀναγκάσωσιν αὐτοὺς νὰ ἐξέλθωσι. Πάραυτα δ' ἠκούσθησαν τὰ τουρκικὰ πυροβόλα, καὶ ἤρχισεν ὁ πυροβολισμὸς, ὅςτις ἀνησύχησε τοὺς ἐν Κρουσσοῦνι. Τούτου δ' ἕνεκα οἱ μὲν χωρικοὶ ἐφόρτωσαν τοὺς ἡμιόνους καὶ ὄνους, ὅπως ὦσιν ἕτοιμοι πρὸς φυγὴν, οἱ δ' ἐθελονταὶ ἐξῆλθον πρὸς βοήθειαν τῶν συντρόφων των. Ὁ δὲ Λεωνίδας Πετροπουλάκης διὰ τῆς φωνῆς καὶ τῶν χειρῶν προέτρεπε τὸ σῶμά του, ἵνα προχωρήσῃ πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἐτοποθέτησεν ἓν μὲν ἀπόσπασμα πλησίον τῆς ἐκκλησίας, ἕτερον δὲ μεταξὺ τῶν βράχων ὀλίγον πορρωτέρω, καὶ ἐφώναζε δυνατὰ εἰς τοὺς προςερχομένους νὰ τοποθετῶνται καὶ νὰ ὦσιν ἕτοιμοι. Κατὰ τὸν ἁπλοῦν τρόπον τοῦ πολεμεῖν ἐν Κρήτῃ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχεν ὅπλον ἀνὰ χεῖρας, ἵνα βοηθῇ. Ἦτο δ' εὐχάριστον τὸ νὰ βλέπῃ τις αὐτὸν προτρέποντα πάντας διὰ τῆς τολμηρᾶς καὶ εἰλικρινοῦς φυσιογνωμίας του. Ἡ Ἑλληνικὴ στολὴ, ἣν ἐφόρει, δύναται νὰ παλαιωθῇ καὶ ἀλλοιωθῇ, ἀλλὰ πάντοτε ἐφαίνετο πρὸ τῶν ἄλλων, διότι ὁ Λεωνίδας εἶναι ἄξιος υἱὸς τοῦ πατρός του, ὅπερ τὰ μέγιστα τιμᾷ αὐτόν.

Αὕτη δ' ἡ σύγκρουσις ἡ ἔμπροσθεν τοῦ Κρουσσῶνος δὲν ἦτο σπουδαία· τούτου ἕνεκα καὶ ὁ γέρων Πετροπουλάκης δὲν ἠθέλησε ν' ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ ἡμιόνου, ἀλλ' ἐβάδιζεν ἄνω κάτω, ἀκροώμενος τῶν πυροβολισμῶν μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως, ἥτις ἐφαίνετο, ὅτι ἀνεκούφιζε τὸ γῆράς του. Ἐγὼ δὲ διέταξα αὐστηρότατα τὸν Νικόλα νὰ μὴ ἐγκατολείψῃ τὴν κατασκευὴν τοῦ ζωμοῦ, ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν συνέβαινε, διότι ἐδείκνυε συμπτώματα, ὅτι ἐπε-

θύμει καὶ αὐτὸς νὰ παρακολουθήσῃ τοὺς ἄλλους. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ τ' ἀποτέλεσμα τῆς διαταγῆς ταύτης ἀπέβη εὐχάριστον, διότι, ὅτ' ἐπεστρέψαμεν εἰς τὰ καταλύματα ἡμῶν μᾶς περιέμενε ἓν καλὸν δεῖπνον. Ἠδυνάμεθα δὲ διὰ τοῦ δείπνου τούτου νὰ ἱκανοποιήσωμεν τοὐλάχιστον τὴν πεῖναν, ἣν ὑπεφέραμεν ὅλην τὴν ἡμέραν, καὶ νὰ συζητῶμεν τὰ διάφορα συμβάντα τῆς ὁδοιπορίας ἡμῶν μετ' ἀρκούσης εὐχαριστήσεως. Ἴσως οἱ Τοῦρκοι ἔμελλον τὴν ἐπιοῦσαν νὰ προςβάλωσιν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ ἁγίου Μύρωνος, ἢ ἴσως συγκεντρώσωσιν ὅλας τὰς δυνάμεις των ὀλίγον πρὸς βορρᾶν, ὅπως εἰςβάλωσιν εἰς τὸ στενὸν τῆς Τυλισσοῦ. Φόβος δὲ μὴ προςβληθῶμεν διὰ νυκτὸς δὲν ὑπῆρχε, διότι νυκτεριναὶ ἐπιθέσεις σπανίως συμβαίνουσιν ἐν Κρήτῃ. Καλὸν ὅμως ἦτο νὰ ἔχωμεν φυλακὴν ἄγρυπνον, καὶ νὰ κοιμώμεθα μετὰ τῶν ὅπλων.

Τινὲς μὲν φρόνιμοι τῶν χωρικῶν ἀνεχώρησαν ἡσύχως τὴν νύκτα μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των· ἄλλοι δ' ἐκοιμῶντο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν οἰκιῶν, ὅπως ἀκουωσιν εὐκόλως πᾶσαν εἰδοποίησιν τῶν φρουρούντων. Καὶ ἐν πάσῃ περιστασει ἦτο καλὸν νὰ κοιμῶνται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν οἰκιῶν, διότι ὁ δροσερὸς ἐξωτερικὸς ἀὴρ ἦτο πλέον εὐχάριστος τῆς πνιγηρᾶς ἀτμοσφαίρας τῶν δωματίων. Ἡ δὲ φωνὴ «φύλακες γρηγορῆτε», ἀραιῶς προφερομένη κατὰ τὰς τελευταίας συλλαβὰς, ἀνεμιγνύετο ἁρμονικῶς πως μετὰ ὀνειροπολημάτων ὀρεινοῦ πολέμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἡ μάχη τῆς Τυλισσοῦ.

Τὴν ἐπιοῦσαν λοιπὸν πρωΐαν τῆς 7 Ἀπριλίου ἀνηγγέλθη, ὅτι ὁ Τουρκικὸς στρατὸς εὑρίσκεται εἰς κίνησιν. Περὶ τὸν ἅγιον Μύρωνα πάντα ἠρέμουν. Ἤρχοντο ὅμως ἐσπευσμένως ἀγγελιοφόροι, ἵν' ἀναγγείλωσιν ἡμῖν, ὅτι ἔμπροσθεν τῆς Τυλισσοῦ, ἤρξατο ἀκροβολισμὸς, ὅςτις προεμήνυεν, ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἔμελλε νὰ γείνῃ μεγάλη μάχη.

Τὰ οὕτω λοιπὸν ἡνωμένα στρατιωτικὰ σώματα τοῦ τε Κόρακα και Πετροπουλάκη ἐτάχθησαν ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ ὄρους ὄπισθεν τοῦ Κρουσσῶνος, κυματιζουσῶν τῶν σημαιῶν ὑπὸ τῆς αὔρας· οἱ δ' ἄλλοι στρατιῶται φέροντες ποικίλα ἐνδύματα ἦσαν τοποθετημένοι ζωγραφικώτατα καθ' ὁμάδας μεταξὺ τῶν βράχων καὶ τῆς χλόης· οἱ δὲ πρόσφυγες μετὰ κόπου ἀνέβαινον εἰς ὑψηλότερα μέρη, ὅπως ὦσιν ἐξησφαλισμένοι, ἐὰν τυχὸν συνέβαινε μάχη. Ἐπὶ δὲ τοῦ ὄρους ἦσαν διεσκεδασμένοι τῇδε κἀκεῖσε ποιμένες καὶ πρόςκοποι ὡπλισμένοι καὶ ἄοπλοι φίλοι τοῦ ἀγῶνος. Τινὲς δ' ἦσάν τοποθετημένοι ἐπὶ τῶν βράχων πρὸς βορρᾶν, ὅπως κατασκοπεύωσι τὸν ἐχθρὸν κατὰ τοῦτο τὸ μέρος. Ἄλλοι δὲ κατήρχοντο ἐκ τῶν ὀρέων, ἵνα ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ σώματος. Ἡ πρωΐα ἦτο λαμπρὰ, καὶ ἡ πεδιὰς τοῦ Ἡρακλείου κατέλαμπεν ἕνεκα τῶν ἐπ' αὐτῆς καταπιπτουσῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων· ὁ δὲ ἅγιος Μύρων ἐφαίνετο, ὅτι ἀπεῖχεν ἡμῶν βολῆς πιστολίου, ἐν ᾧ πράγματι ἀπεῖχεν βολῆς πυροβόλου μεγάλης ὁλκῆς. Ἡ περὶ

ἡμᾶς θέα ἦτο τόσον ὡραία, ἡ αὔρα τόσον τερπνὴ καὶ ζωογόνος, ὥςτε ἦτο δύςκολον νὰ πιστεύῃ τις, ὅτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ἐγίνετο πράγματι φοβερὰ μάχη. Ἦτο δύςκολον νὰ πιστεύῃ, ὅτι οἱ πρόςφυγες οὗτοι, οἱ μετὰ κόπου ἀναβαίνοντες τὰ ὄρη. φεύγουσι χάριν τῆς σωτηρίας των,— ὅτι οὗτοι οἱ ζωηροὶ ἐθελονταὶ καὶ οἱ ἡλιοκαεῖς χωρικοὶ στρατιῶται δὲν ἔχουσιν ἐλπίδα σωτηρίας, ἐὰν πέσωσιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν. Τοιαῦτα δὲ πράγματα ἤθελον εἶναι φυσικώτερα ὑπὸ ζοφώδη οὐρανὸν, καὶ ὑπὸ θύελλαν μυκωμένην διὰ τῶν κοιλάδων.

Δὲν ἐμείναμεν δὲ πολλὴν ὥραν ἐν τῷ πρώτῳ σταθμῷ ὄπισθεν τοῦ Κρουσσῶνος, διότι, ὅτε καὶ ἄλλοι ἀγγελιοφόροι ἔφθασαν, ἵν' ἀναγγείλωσιν, ὅτι ἡ συμπλοκὴ κατέστη σοβαροτέρα ἐν τῇ Τυλισσῷ, οἱ ἀρχηγοὶ ἡμῶν ἀπεφάσισαν νὰ μὴ βραδύνωσιν ἐπὶ πλέον, ἀλλ' ἐπιστρέψαντες νὰ ὑποστηρίξωσι τὸν Κορωναῖον. Οὕτω λοιπὸν παρέμεινεν ἐκεῖ ἓν ἀπόσπασμα, ὅπως κατέχῃ τὸ στενὸν τοῦ Κρουσσῶνος. Οἱ δὲ λοιποὶ ἀναχωρήσαντες ἐφθάσαμεν δι' ἀτραπῶν δυςβάτων εἰς μικράν τινα λεβητοειδῆ κοιλάδα καλλιεργημένην μεταξὺ τῶν ὀρέων, ἔνθα ὑπάρχει πηγὴ δροσεροῦ ὕδατος. Τὸ μικρὸν τοῦτο ὀροπέδιον δὲν ἔχει δένδρα· πανταχόθεν ὅμως φέρουσιν εἰς αὐτὸ, ὡς εἰς κέντρον, πολλαὶ ἀτραποί. Ἐνταῦθα δ' ἐσταματήσαμεν, ἵνα ἐπ' ὀλίγας στιγμὰς τὰ παλληκάρια ἀναπαυθῶσι. Τόσον μεγάλη ἀνάγκη νὰ ἐπισπεύδωμεν τὸν δρόμον ἡμῶν εἰς Τυλισσὸν δὲν ἦτο, διότι ἐμάθομεν, ὅτι ἡ ἐπίθεσις τοῦ ἐχθροῦ εἶχεν ἐλαττωθῆ, καὶ ὁ Κορωναῖος ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὴν ἑαυτοῦ θέσιν ἐν τῷ στενῷ. Ἴσως δ' οἱ ἐχθροὶ ἐσκέπτοντο νὰ κάμωσιν ἀπόπειραν εἰςβολῆς εἰς τὰ ὄρη διὰ τοῦ Κρουσσῶνος. Ὁπωςδήποτε ὅμως τὰ παλληκάρια ἤθελον ἔχει πλείονα ὄρεξιν, ἐὰν ἀνεπαύοντο ὀλίγον περὶ τὴν πηγὴν ἐπὶ τῆς χλόης, τρώγοντα δίπυρα βρεχόμενα ἐν τῷ ὕδατι.

Τὰ δίπυρα ἐτελείωσαν. Ὁ δὲ ἥλιος ἦτο καυςικώτατος, ἀναγκάζων ἄλλους μὲν νὰ τρέπωνται εἰς ὕπνον, ἄλλους δὲ νὰ γίνωνται ὀργίλοι καὶ ζωηρότεροι, ὅτε ἀγγελιοφόρος ἀσθμαίνων ἔφθασεν, ἵνα ζητήσῃ τὴν ταχίστην ἡμῶν συνδρομήν. Ἡ ἐπίθεσις τοῦ ἐχθροῦ, ἐνισχυθεῖσα ὑπὸ ἰσχυρᾶς ἐπικουρίας, ἐπανελήφθη ἐντονώτερον. Ὁ δὲ Κορωναῖος ἐστενοχωρεῖτο πολὺ, διότι ὁ Ῥεσὶτ Πασσᾶς, ἐγκαταλείψας τὴν κατὰ τῶν ἄλλων θέσεων προςβολὴν, εἶχε συγκεν-

6

τρώσει ἁπάσας τὰς δυνάμεις του ἔμπροσθεν τοῦ στενοῦ τῆς Τυλισσοῦ. Ἐὰν ἐπεταχύνομεν τὸν δρόμον ἡμῶν, ἠθέλομεν δυνηθῆ νὰ προςβάλωμεν τὸν ἐχθρὸν κατὰ τὰ πλάγια. Ὁ ἀγγελιοφόρος οὐδενὸς ἄλλου εἶχε χρείαν, ὅπως συμπληρώσῃ τὴν ἀποστολήν του. Τὰ παλληκάρια εὐθὺς ἀνεπήδησαν· οἱ ἀρχηγοὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τῶν ἡμιόνων, καὶ πάντες ἔσπευδον πρὸς τὰ πρόσω, ὡςεὶ ἐπρόκειτο περὶ βραβείου. Ὁ ὁδεύων ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἰσχυροὺς πνεύμονας καὶ μυώδη μέλη, ὅπως δύναται νὰ παρακολουθῇ τοὺς σημαιοφόρους, ἢ καὶ τοὺς ὀλίγους τοὺς μετ' αὐτῶν συμβαδίζοντας. Εἰςήλθομεν δὲ εἴς τινα χαράδραν, καὶ ταύτην ἀφέντες ἀνέβημεν εἰς ἄλλην. Ἐπηδῶμεν τοὺς βράχους, καὶ ἐπατῶμεν τοὺς ἀκανθώδεις βάτους. Οἱ δὲ στρατιῶται ἔτρεχον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε ἀφῆκαν ἀρκετὰ ὀπίσω τοὺς ἀρχηγούς· ἀλλὰ καὶ οὗτοι παρηκολούθουν, καθ' ὅσον ἠδύναντο οἱ κρητικοὶ ἰσχυροὶ ἡμίονοι νὰ τρέχωσιν.

Ὁτὲ μὲν μικρὸς ποιμὴν ἀπὸ τῶν ὑψηλῶν βράχων ἐφώναζε διαπεραστικώτατα «Ἀπ' ἐδῶ πατριῶται!» ἢ «στρέψατε δεξιὰ πατριῶται!» καὶ τὰ παρόμοια. Ὁτὲ δὲ πρόςφυξ οἰκογένεια ἀπὸ των βράχων ἐφώναζε στεντωρίᾳ τῇ φωνῇ· «Ὁ Θεὸς νὰ εὐλογήσῃ τὰ Χριστιανικὰ ὅπλα». Μετ' οὐ πολὺ δ' ἠκούσαμεν ζωηρὸν πυροβολισμὸν, ἀντηχοῦντα εἰς τὸ στενὸν τῆς Τυλισσοῦ. Οἱ στρατιῶται ἐπετάχυνον τὸ βῆμα, ἐκπέμποντες ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τοῦ σώματος μέχρι τοῦ τελευταίου φωνὴν πολεμικὴν μᾶλλον, ἢ ζητωκραυγάς.

Ὁ Λεωνίδας Πετροπουλάκης εἶχε προχωρήσει ἐμπρὸς, ἀφ' οὗ παρεκάλεσε τὸν πατέρα του, ἵνα προςέχῃ περὶ ἑαυτοῦ καὶ νὰ μὴ ἐκτίθηται εἰς κίνδυνον· καὶ ὁ γέρων συνεβούλευσε τὸν Λεωνίδαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀδιαφορῶν περὶ τῆς ἰδίας του προφυλάξεως. Ὁ δὲ νέος Γεώργιος Πετροπουλάκης εἶχε διαταχθῇ νὰ μένῃ πλησίον τοῦ γέροντος ἀρχηγοῦ, ἀλλ' ἀπεμακρύνετο μικρὸν κατὰ μικρὸν, ἀνυπόμονος νὰ παρακολουθῇ τὸν πατέρα του καὶ εἰς τὴν τελευταίαν ἀνάβασιν, ἔνθα ὁ πυροβολισμὸς ἠκούετο ἰσχυρότερος, καὶ αἱ σφαῖραι διέβαινον συρίζουσαι ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Πάντες δὲ, ὅσον ἦτο δυνατὸν, ἐφύλαττον τὰς τάξεις των. Εἰςήλθομεν εἰς τὸν χῶρον τῆς μάχης, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Λεωνίδας μετὰ σώματος ἐθελοντῶν διέβαινε τὴν χαράδραν, ἥτις ἔκειτο παρὰ τὰ πλάγια τοῦ

στενοῦ τῆς Τυλισσοῦ. Ἡ ἐμπροσθοφυκὴ διὰ πυροβολισμοῦ ἀνήγγειλε τὴν ἄφιξιν ἡμῶν πρός τε τοὺς ἡμετέρους καὶ τοὺς ἐχθρούς. Ἕκαστος τῶν στρατιωτῶν ἡμῶν φθάνων εἰς τὰς τάξεις τῶν ἡμετέρων, ἢ καὶ εἰς ἄλλην θέσιν κατάλληλον τοποθετούμενος, ἤρχιζε τὸ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πῦρ.

Ὁ δὲ Κόρακας ἐκκενώσας τὴν πρώτην βολὴν τοῦ ὅπλου του κατὰ τῶν Τούρκων, ὡμοίαζε γέροντα εὐγενῆ Ἄγγλον, ὅςτις καταδιώκει ἀλώπεκα, μόλις ἰδὼν αὐτήν. Ἦτο μὲν λίαν ἐνθουσιασμένος, ἀλλ' ἐνταὐτῷ καὶ προφυλακτικός. Εἶχε μέγα ἀγῶνα ν' ἀγωνισθῇ μέχρι τῆς δύσεως τοῦ Ἡλίου, καὶ ὤφειλε νὰ ἦναι προςεκτικὸς, μὴ ὑποπέσῃ εἰς λάθος τι. Κατέβη δὲ μετὰ προςοχῆς κάτω τῆς χαράδρας, καὶ παρηκολούθησε τὸν Λεωνίδαν Πετροπουλάκην εἰς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν, ὁδηγῶν τὸ Κρητικὸν σῶμα, ὅπως δώσῃ βοήθειαν εἰς τὸ κέντρον τῆς μάχης. Ἐν τούτῳ δὲ ὁ γέρων Πετροπουλάκης μετὰ ἰσχυροῦ ἀποσπάσματος ἐθελοντῶν παρέμενεν ἐπὶ τοῦ ὑψώματος πρὸς μεσημβρίαν τῆς χαράδρας, προςβάλλων τὸν ἐχθρὸν κατὰ τὰ πλάγια. Κατ' ἀρχάς τινες Τοῦρκοι ἀκροβολισταὶ ἀπήντησαν εἰς τὸ πῦρ αὐτῶν, ἀλλὰ γρήγορα ἀπεθαῤῥύνθησαν, διότι προςεβάλλοντο καιρίως· διὸ καὶ ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ κέντρον αὐτῶν.

Δὲν δύναμαι νὰ περιγράψω λεπτομερῶς τὴν μάχην, οὔτε νὰ δώσω καθαρὰν ἰδέαν τῶν κινήσεων ἑκατέρων τῶν μερῶν. Ἐντεῦθεν δὲ, ἐν ᾧ ἐβλέπομεν τὸ Ἡράκλειον σχεδὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, καίτοι κείμενον μακρὰν ἐπὶ τῆς παραλίας, καὶ διεκρίνομεν τὰς τῶν ὀρέων κορυφὰς, καίτοι πολὺ μακρὰν ἀπεχούσας, ὑπῆρχεν ὅμως μεγάλη δυςκολία νὰ διακρίνωμεν τὰ διαμαχόμενα μέρη, καίτοι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἐνεργοῦντα. Τοῦτο συνέβαινεν ἕνεκα τῶν βράχων καὶ θάμνων, ἕνεκα τῆς ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους, καὶ ἕνεκα τῆς ἀτμοσφαίρας, δι' ἣν πολλάκις ἀντικείμενα εἰς ἀπόστασιν πέντε χιλιάδων μέτρων φαίνονται, ὅτι ἀπέχουσι πεντακόσια. Εὑρισκόμεθα δὲ εἰς ἀπορίαν ποῦ οἱ Τοῦρκοι ἀπεσύρθησαν, καὶ ποῦ οἱ Χριςιανοὶ κατεδίωκον αὐτούς. Ὁπωςδήποτε ὅμως ἦτο θέαμα ἐνθουσιαστικώτατον. Ἐπὶ τῆς ἀπέναντι πλευρᾶς τοῦ λόφου ἐκινεῖτο σῶμα Τουρκικὸν, ἔχον κυματιζούσας σημαίας ἐρυθρὰς, αἵτινες εὐκρινῶς διεκρίνοντο. Ἐπὶ τῆς πετρώδους ὁδοῦ τοῦ στενοῦ ἄλλοι Τοῦρκοι ἐβάδιζον, ὧν τὰς

μανιώδεις κραυγὰς ἠκούομεν καλλίτερον τοῦ πυροβολισμοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐπίθεσις αὐτῶν, ἐν ὅσῳ προὐχώρουν, ἐξησθένει, ὡς τὸ τῆς θαλάσσης κῦμα ἀπολλύει τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ὠθούμενον ἐπὶ τῆς ὁμαλῆς ἄμμου. Ὁ Κόρακας ἔφθασεν ἐν καιρῷ, ὅπως φέρῃ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὸν ἐχθρόν. Ὁ δὲ Κορωναῖος ἤρχισε ν' ἀναλαμβάνῃ ἣν θέσιν ἀπώλεσεν. Ἐκ τῶν βράχων πρὸς μεσημβρίαν ὁ πυροβολισμὸς ἠκούετο ζωηρότερος. Ἐκ τῆς θέσεως ἡμῶν ἐβλέπομεν τοὺς μὲν Χριστιανοὺς προχωροῦντας μετὰ ζητωκραυγῶν, τὰς δὲ Τουρκικὰς σημαίας ἀμφιταλαντευομένας καὶ ὑποχωρούσας. Αὗται δ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπὶ τὸ ταχύτερον ὑποχωροῦσι· καὶ ἐπὶ τέλους τίθενται εἰς πλήρη φυγήν. Φωνὴ θριάμβου πανταχοῦ ἀκούεται «Νίκη τοῦ Σταυροῦ». Καὶ ἤδη τὸ ἡμέτερον πῦρ παύει· διότι δὲν ἠδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸν φίλον ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Κάτωθι δ' ἐπὶ τῆς πεδιάδος ὁ πυροβολισμὸς ἐξακολουθεῖ ζωηρότατα. Οἱ ἄτακτοι Τοῦρκοι φεύγουσιν ὡς αἶγες, ὁ δὲ τακτικὸς στρατὸς ὑποχωρῶν πυροβολεῖ κατὰ διαλείμματα. Ἡμεῖς δ' οἱ ὑψηλότερον ἱστάμενοι, παρετηροῦμεν, ὅτι ἤθελεν εἶναι φρονιμώτερον οἱ ἡμέτεροι φίλοι νὰ ἐσταμάτων, καὶ νὰ μὴ προὐχώρουν. Διότι διεκρίνομεν καθαρῶς ἐπὶ τῆς πεδιάδος μεγάλην ἐπικουρίαν Τούρκων μετὰ ἱππικοῦ καὶ πυροβολικοῦ, καὶ ἦτο ἐπισφαλὲς νὰ προχωρῶσιν εἰς τὰ πρόσω. Ἀλλ' οἱ Κρῆτες εἶχον ἐξαφθῆ καὶ προὐχώρουν μετὰ ἰσχυρῶν κραυγῶν, μέχρις ὅτου ἔφθασαν εἰς τὴν τελευταίαν σειρὰν τῶν βράχων, Ἐνταῦθα δ' ἔπρεπε νὰ σταματήσωσι, διότι τὰ πυροβόλα καὶ τὸ ἱππικὸν, ὡς διεκρίνομεν, ἤθελον διακωλύσει τὴν πρόοδον αὐτῶν. Καὶ οὕτω συνέβη μετ' ὀλιγας στιγμάς. Ἐκ τῆς Τουρκικῆς ἐπικουρίας εἴδομεν ἀνυψούμενα νέφη καπνοῦ μετὰ συριγμοῦ τῶν βομβῶν. Τότε τινὲς μὲν τῶν ἱππέων κινοῦνται πρὸς τὰ ἐμπρὸς, τὸ δ' Αἰγυπτιακὸν πεζικὸν ἐν λευκῇ στολῇ κάμνει ἔφοδον πρὸς τὸ στενόν. Οἱ Χριστιανοὶ ὑποχωροῦσιν ἐνώπιον τῶν νέων τούτων ἐχθρῶν, πυροβολοῦντες κατ' αὐτῶν θανατηφόρως, ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὴν ὑποχώρησίν των. Οἱ Αἰγύπτιοι προχωροῦν μετὰ θάῤῥους, καίτοι προσβαλλόμενοι ἐκ τοῦ ἡμετέρου μέρους. Ὁ Κορωναῖος καὶ ὁ Κόρακας ὑπεχώρουν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὥςτε δὲν προσεβάλλοντο ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Οὐδεμία δ' ἔφοδος διὰ τῆς λόγχης ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Καὶ

ὅτε ὁ ἐχθρὸς ἀπηύδησε διώκων ἡμᾶς, καὶ οἱ ἡμέτεροι ἐτελείωσαν τὴν πυρίτιδα, ἡ μάχη ἔπαυσεν.

Ἡ μάχη ἔπαυσε. Τὸ δ' ἀποτέλεσμα αὐτῆς ἦτο ἀνώτερον τῶν ἡμετέρων ἐλπίδων. Παρῆλθε σχεδὸν μὴν, πρὶν ἢ ποιήσωσιν οἱ Τοῦρκοι ἔξοδον πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ Μυλοποτάμου. Αἱ δὲ κατὰ τὴν 7 Ἀπριλίου ζημίαι αὐτῶν, ἂν καὶ ἦσαν ἀμφισβητήσιμοι περὶ τοῦ ποσοῦ, βεβαίως ἦσαν πολλῷ ἀνώτεραι τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἡ ἐπιστροφὴ δ' ἡμῶν εἰς τὰς Γωνιὰς περὶ λύχνων ἀφὰς ἐγένετο ζωηροτάτη. Ἐν ὅσῳ προὐχώρει ἡ νὺξ, καὶ ὁ θόρυβος τῆς μάχης ἐμετριάζετο, ἠκούοντο φωναὶ τῶν ἡμετέρων πέραν τῆς χαράδρας, προςκαλούντων ἀλλήλους, ἢ καὶ ἀνταλλασσόντων μετὰ τῶν Τούρκων ὕβρεις. Κατὰ διαλείμματα δ' ἠκούοντο πυροβολισμοὶ, καὶ ἐνίοτε συνομιλίαι ἀνθρώπων περιφερομένων μὲν τῇδε κἀκεῖσε, ἀλλὰ μὴ διακρινομένων ἕνεκα τοῦ σκότους. Ἦτο δ' ἀμφίβολον, ἂν ἦναι ἐχθροὶ ἢ φίλοι, ὅσους ἐμέλλομεν ν' ἀπαντήσωμεν καθ' ὁδόν. Πρὸς τούτοις δ' ἦτο καὶ κίνδυνος, μὴ κατακοπῶμεν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, διότι δυςκόλως διεκρίνομεν τὸν ἐχθρὸν τοῦ φίλου. Οἱ Κρῆτες Τοῦρκοι οὐ μόνον τὴν αὐτὴν γλῶσσαν μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν λαλοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτὴν ἐνδυμασίαν φέρουσι. Τὰ μακρὰ ὑποδήματα, τὰ εὐρέα κυανᾶ βρακία, ἡ γιακέτα καὶ τὸ φέσι εἰσὶ κοινὰ εἰς ἀμφοτέρους, Μικραὶ δὲ διαφοραὶ ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ μόνον ἐνπόπιοι δύνανται νὰ διακρίνωσιν αὐτάς (α).

Εἴχομεν πολλὰ συμβεβηκότα νὰ διηγηθῶμεν καὶ πολλὰς ἐρωτήσεις ν' ἀπευθύνωμεν πρὸς ἀλλήλους, ὅτ' ἐπιστρέφομεν εἰς τὸ χωρίον ἀτάκτως. Φίλοι ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ἐχάρησαν διὰ τὴν σωτηρίαν των· ἄλλοι δ' ἔλιπον, οἵτινες, ὡς μετὰ ταῦτα ἐμάθομεν, ἔμειναν ὀπίσω, ὅπως ἀναπαυθῶσιν. Ὁ συνταγματάρχης Sotfried, ὅςτις μετὰ τοῦ Κόρακα ἦτο τοποθετημένος εἰς τὸ κέντρον τῆς μάχης, ἔλεγεν, ὅτι αἱ ἐχθρικαὶ βόμβαι ἐκραγεῖσαι ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς τῶν ἡμετέρων δὲν ἐπραξένησαν μεγάλην θραῦσιν, καὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὴν ἔφοδον αὐτῶν προὐχώρησαν μετὰ θάῤῥους, καὶ ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἐπὶ τέλους ὑπεχώ-

(α) Σημ. Ἤκουσα ὅτι ὁ Τουρκικὸς τακτικὸς στρατὸς πολλάκις ἐπυροβόλησε κατὰ τῶν Κρητῶν Τούρκων, ἐκλαβὼν αὐτοὺς ὡς ἐπαναστάτας.

ρησαν, διότι δὲν εἶχον ἐν ταῖς πυριτοβολοθήκαις των οὔτε 2, 3 πυριτοβολάς. Ἐπειδὴ δ' εἴμεθα μετὰ τοῦ Πετροπουλάκη καὶ ἐβλέπομεν τὴν ἐλθοῦσαν Τουρκικὴν ἐπικουρίαν, δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν τὰς κινήσεις αὐτῆς, καὶ πῶς ὁ γερατὸς ἀρχηγὸς ἐπιθυμῶν νὰ ἴδῃ ἐκ τοῦ πλησίον τί ἐγίνετο πρὸς τὰ ἐμπρὸς, κατέβη εἰς τὴν χαράδραν μετ' ὀλίγων μόνον ἰδικῶν του, καὶ εὑρέθη πλησίον τινῶν Κρητικῶν Τούρκων· καὶ πῶς διαφυγὼν τὸν κίνδυνον τοῦτον μετ' ἀταραξίας, προερχομένης ἐκ τῆς μακρᾶς ἕξεως, ἀνέβη ὑψηλότερα· ἀλλὰ καὶ πάλιν, ἐν ᾧ συνέτεμε τὴν πρὸς ἡμᾶς διεύθυνσίν του, εὑρέθη ἐντὸς βολῆς τῶν Τούρκων ἀκροβολιστῶν. Ἐνθυμούμεθα δὲ ζωηρῶς τὸν πυροβολισμὸν, δι'οὗ οἱ Τοῦρκοι οὗτοι ἐγνωστοποίησαν τὴν ἄφιξίν των, καὶ ὅτι τινὲς τῶν ἡμετέρων κεκρυμμένοι ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ ὄρους ὑπεράνω ἡμῶν, ἐπυροβόλησαν κατὰ τούτων, καὶ διεκώλυσαν τὴν πρόοδόν των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Περίφημος ἀξιωματικός.

Τὸ χωρίον τῶν Γωνιῶν ἦτο πλῆρες ἐπαναστατῶν ἐπὶ 2, 3 ἡμέρας μετὰ τὴν μάχην. Στρατιῶται μὲν ἐκαθάριζον τὰ ὅπλα των παρὰ τὴν τοῦ χωρίου κρήνην, ἢ ἀνεπαύοντο ὑπὸ τὰ σκιερὰ δένδρα ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου· ἄλλοι δ' ἦσαν συνηγμένοι ἔξωθεν τῆς Ἐκκλησίας, πυροβολοῦντες κατὰ κορμοῦ δένδρου ἔν τινι ἀγρῷ. Μανιᾶται δέ τινες ἐφαίνοντο παίζοντες τὰ τραχέα αὐτῶν παιγνίδια, ἀλλὰ μετ' ὀλιγωτέρας παρὰ τὸ εἰωθὸς προθυμίας. Κατὰ πᾶσαν δὲ πρωιαν καὶ ἑσπέραν ἐτερπόμεθα, ἀκούοντες τοὺς ὀξεῖς τῆς σάλπιγγος ἤχους, διότι οἱ ἐθελονταὶ τοῦ Κορωναίου εἶχον μεθ' ἑαυτῶν σαλπιγκτὴν, ὅςις ἐξήγειρε διὰ τῆς σάλπιγγος ἐκ τοῦ ὕπνου τὸ σῶμα, καὶ προςεκάλει αὐτὸ εἰς ἀνάπαυσιν κατὰ τὸν συνήθη στρατιωτικὸν τρόπον. Οὗτοι δ' οἱ ἐθελονταὶ εἶχον ὑποφέρει πολλὰς κακουχίας· τούτου ἕνεκα ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἶχεν ἐλαττωθῇ πολύ. Ἡ ὄψις αὐτῶν διὰ τὰς ταλαιπωρίας ἦτο ἐξηλλοιωμένη, ἥτις πρεπόντως ἥρμοζεν εἰς τὰ διεῤῥωγότα αὐτῶν ἐνδύματα, καὶ τὰ καλῶς διατηρούμενα ὅπλα.

Ὁ Κορωναῖος εἶναι ἀνὴρ ἀξιοπρεπὴς, ὑψηλοῦ ἀναστήματος· ἡ πολιὰ γενειὰς παριστᾷ αὐτὸν πολὺ ἡλικιωμένον, ἢ ὅσον πράγματι εἶναι. Ἡ ἀκάματος δραστηριότης συνέδεσε τὸ ὄνομά του μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Κρητικοῦ πολέμου. Ἐκ τῆς πρώτης δ' ἀφίξεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς νήσου κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1866 ἀείποτε εὑρίσκετο ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ τοῦ κό-

σμου, ὁτὲ μὲν ὡς ἀποκρούων τοὺς ἐχθροὺς, ὁτὲ δὲ καταδιωκόμενος ὑπ' αὐτῶν. Ὑπό τινων μὲν ἐπιστεύετο, ὅτι εἶχε πλήρη πεποίθησιν εἰς τὸν ἀγῶνα, ὑπ' ἄλλων δὲ, ὅτι ἐπεθύμει νὰ παραδοθῇ ἐντίμως. Πολλάκις ἡ φήμη διέδιδεν, ὅτι ἐφονεύθη, ἢ ἐπληγώθη. Ἐν τούτοις ἰδοὺ ὁ ἴδιος ζῇ καὶ ὑγιαίνει περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου 1867, καὶ ἔχει πλήρη πεποίθησιν νὰ ἐξακολουθήσῃ ὑποστηρίζων τὸν ἀγῶνα.

Ἐξ ὅλων δὲ τῶν τηλεγραφικῶν καὶ δημοσιογραφικῶν μύθων, τῶν διαδιδομένων περί τε τῶν ἀρχηγῶν καὶ ἐθελοντῶν, οὐδεὶς ἦτο τόσον καθαρῶς ἀποκύημα τῆς φαντασίας, ὅσον ὁ περὶ τῶν καταλόγων τῶν δυνάμεων αὐτῶν. Ἑκατοντάδες πολεμιστῶν ἠριθμοῦντο ὡς χιλιάδες, καὶ ὀλίγαι τινὲς δεκάδες ὡς ἑκατοντάδες. Οἱ μὲν Τοῦρκοι ἦσαν προθυμότατοι νὰ κροκηρύττωσιν εἰς τὸν ἔξω κόσμον, ὅτι τὸ ἔργον αὐτῶν εὐοδοῦται, οἱ δ' Ἕλληνες ἐνθαῤῥύνονται πεποιθότες, ὅτι εἰσὶ πολλοὶ ἐθελονταὶ ἐν Κρήτῃ. Τοιουτοτρόπως δὲ τὰ πλαστὰ στρατιωτικὰ σώματα ηὐξάνοντο κατὰ τὸν ἀριθμόν. Εἶναι δ' ἀληθὲς, ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐγένοντο ἀποβάσεις σωμάτων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον καλῶς διωργανωμένων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἄφιξίν των ἐπὶ τῆς νήσου ἐνεποίουν κίνησίν τινα, διαταράττουσαν μὲν τοὺς Τούρκους, ἐνθαῤῥύνουσαν δὲ τοὺς ἐπαναστάτας. Ἡ φήμη ὅμως τῶν ἀρχηγῶν, οἵτινες ἐῤῥιψοκινδύνευον μεταβαίνοντες εἰς Κρήτην, ἦτο πολλῷ σπουδαιοτέρα, ἢ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀκολουθούντων αὐτοὺς ἐθελοντῶν. Τοιοῦτοι ἀρχηγοὶ, οἷοι ὁ Κορωναῖος, ὁ Πετροπουλάκης καὶ ὁ Ζιμβρακάκης (α) — ὁ ὑπερασπιστὴς τοῦ Ὁμαλοῦ — ἤρκουν νὰ παρέχωσι σημασίαν εἰς σῶμα χωρικῶν εἴτε 50, εἴτε 500 ἔχον ἐθελοντάς. Μέγ' ἄδικον ἦτο, ὅτι τὰ σώματα τῶν ἐθελοντῶν, πρὶν ἢ ἀναχωρήσωσιν ἐξ Ἑλλάδος, δὲν ἐσχηματίζοντο μετὰ πλείονος ἐπιμελείας, καὶ ὅτι πολλὰ ἄχρηστα μέλη δὲν ἐγκαταλείποντο ὀπίσω, ἀλλὰ μεταβαίνοντα εἰς τὸν νῆσον περιεπλανῶντο, οὐδὲν ἄλλο πράττοντα, ἢ καταναλίσκοντα τὴν πολλὰ ὀλίγην τροφὴν, ἣν εὕρισκον. Οἱ Κρῆτες ἔχουσιν ἰδιάζοντα τρόπον ἀμύνης ὑπὲρ τῶν χωρίων των, καὶ χρείαν μόνον τῶν

(α) Σημ. Κρὴς τὸ γένος, ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι ἐκπαιδευθεὶς καὶ κατοικῶν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κρήτην ὡς ἐθελοντής.

ἀρίστων ἐθελοντῶν ἔχουσι πρὸς ἐνθάῤῥυνσιν μᾶλλον καὶ ἔνδειξιν τῆς συμπαθείας τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἢ πρὸς βοήθειαν διὰ τὸν πόλεμον.

Δὲν πρέπει δὲ ν'ἀμνημονήσωμεν, ὅτι οἱ Κρῆτες ὁπλαρχηγοὶ συνῆλθον εἰς τὸν Ὁμαλὸν, ὅπως συσκεφθῶσι περὶ τῶν παραπόνων των· ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἐξεῤῥάγη ἄνευ συμπράξεως ἐθελοντῶν· καὶ ὅτι, ὅτε μετὰ ἓξ μῆνας σχεδὸν χίλιοι ἐθελονταὶ συνθηκολογήσαντες ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ Κρῆτες ἐξηκολούθουν ἀνθιστάμενοι μετὰ πλείονος θάῤῥους, ἢ πρότερον. Εἶχον τὴν Κυβερνητικὴν αὐτῶν Ἐπιτροπὴν, τὴν ἐπίσημον Ἐφημερίδα, τοὺς Διοικητὰς τῶν Ἐπαρχιῶν καὶ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς τῶν χωρίων. Ἐὰν δ' ἦτο ἐλπὶς, ὅτι θέλουσιν ἔχει τακτικὸν στρατὸν πρὸς βοήθειαν τοῦ ἀγῶνος, καὶ πιθανότης, ὅτι δύνανται νὰ διατηρήσωσι τοῦτον, οἱ Κρῆτες βεβαίως ἤθελον μετ' εὐκολίας ἐκδιώξει τῆς νήσου τοὺς Τούρκους Ἀλλ'ἀφ' οὗ τοιοῦτος στρατὸς δὲν ὑπάρχει, εἶναι πολὺ ἄδικον νὰ νομίζωσιν οἱ ξένοι, ὅτι οἱ περιπλανώμενοι οὗτοι ἱππόται, πολεμοῦντες κατὰ τὸν τρόπον τοῦ τόπου, ἠλάττωσαν τὴν γνησιότητα τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος.

Ὅτι δὲ μέγας στρατὸς εἶναι δύσκολον νὰ διατηρηθῇ ἐν Κρήτῃ, γίνεται δῆλον καὶ ἐκ τῆς δυσκολίας τοῦ νὰ διατηρθῇ καὶ αὐτὸς ὁ μικρὸς στρατὸς μετὰ τὴν μάχην τῆς Τυλισσοῦ. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἐν Γωνιαῖς ἠδύνατό τις νὰ λέγῃ καὶ ν' ἀκούῃ πολλὰ, ἀλλὰ πολὺ ὀλίγον εἶχε νὰ φάγῃ. Διὸ, ὅτ' ἐγένετο σχεδὸν βέβαιον, ὅτι ὁ Ῥεσὶτ-Πασσᾶς δὲν θέλει κάμει ἄλλην ἐπίθεσιν, οἱ μὲν χωρικοὶ οἱ συνοθροισθέντες, ὅπως ἀποκρούσωσιν αὐτὸν, διελύθησαν ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια· τὰ δὲ σώματα τῶν ἐθελοντῶν ἔλαβον διαφόρους διευθύνσεις πρὸς ἀναζήτησιν τροφῶν.

Ἀνεχωρήσαμεν δ' ἐκ τῶν Γωνιῶν μετὰ σάκκων σχεδὸν κενῶν τροφῶν. Τὰ παλληκάρια καθ' ὁδὸν ἐτραγῴδουν, διότι δὲν καταβάλλονται τόσον εὐκόλως ἐκ τῶν προςκαίρων κακουχιῶν, καὶ μάλιστα ἀφ' οὗ εἶχον καὶ ἐλπίδας καλλιτερεύσεως. Ἐγνώριζον πρὸς τούτοις, ὅτι ὁ Πετρουπουλάκης θέλει πράξει πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ ὅτι τὸ Ἀρκάδιον ἀνεμένετο καθ' ἑκάστην, ἵνα κάμῃ ἀποβίβασιν τροφῶν ἐπὶ τῆς βορείας παραλίας μεταξὺ Ῥεθύμνης καὶ Ἡρακλείου. Ἀλλὰ τὸ Ἀρκάδιον ἐβράδυνε τὴν προςέγγισίν του, καὶ τὰ πράγματα ἦσαν πολὺ ἤρεμα

ἐν ταῖς κεντρικαῖς Ἐπαρχίαις, ὅτε ἡμεῖς μετεβάλομεν τὴν θέσιν ἡμῶν πρὸς ἀναζήτησιν τροφῶν. Οὐδέτερον τῶν διαμαχομένων μερῶν ἦτο προπαρεσκευασμένον, ὅπως προςβάλῃ τὸ ἕτερον σπουδαίως, ἂν καὶ ἐγένετο μικρά τις ἀψιμαχία ἐν τῇ πεδιάδι, καθ' ἣν Τοῦρκοί τινες ἐξῆλθον πρὸς κατασκόπευσιν, ταὐτοχρόνως δὲ καὶ ἐπαναστάται κατῆλθον πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, πλησιάσαντες οὐχὶ μακρὰν τῆς πόλεως. Ὑπῆρχε δὲ πεποίθησις γενικὴ, ὅτι θέλει γείνει διακοπὴ τοῦ πολέμου, μέχρις ὅτου ὁ νέος Διοικητὴς, ὁ Ὀμὲρ-Πασσᾶς, ὡριμάσῃ τὰ σχέδιά του πρὸς ὑποταγὴν τῆς Κρήτης.

Μεταξὺ δὲ τῶν διαφόρων σταθμῶν ἡμῶν κατὰ τὰς δασώδεις κοιλάδας τοῦ Μυλοποτάμου ὑπῆρχε καὶ χωρίον τι πυρπολημένον, ὀνόματι Ἀστυράκι. Αἱ κεκαυμέναι δοκοὶ καὶ οἱ γυμνοὶ τοῖχοι παρεῖχον ὀλίγον καταφύγιον εἰς τοὺς ἐθελοντὰς, οἵτινες ἐστρατοπέδευσαν ἐν ὑπαίθρῳ. Ὑπῆρχεν ὅμως μία οἰκία σώα, ἧς ἐφείσθησαν οἱ Τοῦρκοι, ἐπειδὴ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν κατέλυεν ἐν αὐτῇ· καὶ ἐν ταύτῃ κατέλυσεν ὁ Πετροπουλάκης καὶ ἡμεῖς οἱ ξένοι. Ἡ οἰκία δ' αὕτη εἶχε δωμάτιόν τι ἐκ σανίδων ὀλίγον ὑψηλότερον τοῦ ἄλλου ἐδάφους, ἀρκούντως εὐρύχωρον διὰ 10, 12 ἀνθρώπους. Δύο τρία καθίσματα εὑρέθησαν εἰς τὸ κάτω μέρος αὐτῆς μεταξὺ σωροῦ τεθραυσμένων ἐπίπλων. Ἡμεῖς δ' οἱ ἀξιωθέντες τοιούτου οἰκήματος, ἐνδεχόμενον ἦτο ἐν ἀνάγκῃ, νὰ καταλύσωμεν καὶ ἐν χειροτέρῳ, ἂν καὶ τὸ χωρίον παρίστα θέαμα οἰκτρότατον. Τὸ οὕτως ἔχον χωρίον ἐδείκνυε βάρβαρον πόλεμον· καὶ ἀνάγκη νὰ ἐνθυμώμεθα, ὅτι ὁ αὐτὸς πόλεμος ἐξακολουθεῖ εἰςέτι· διότι τὴν πρωΐαν ταύτης τῆς ἡμέρας ἠκούσαμεν, ὅτι σῶμα Κρητῶν Τούρκων εὑρίσκετο εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας,

Οὗτοι δ' οἱ φοβεροὶ ἄτακτοι ἔχρῃζον μεγάλης προσοχῆς. Οἱ Μανιᾶται ἦσαν πρόθυμοι νὰ κινηθῶσι κατὰ τὴν πρώτην διαταγήν. Καὶ ἐστάλησαν πρόςκοποι, ἵνα βεβαιωθῶσι περὶ τῆς ἀληθείας. Παρετήρησα δὲ μετὰ περιεργείας, ὅτι πολλοὶ τῶν ἡμετέρων ἐνόμιζον, ὅτι τότε ἦτο ἀδύνατο νὰ γείνῃ μάχη· διότι εἶχον παρατηρήσει τοὺς οἰωνούς των, δηλαδὴ εἶχον ἐξετάσει μετὰ προσοχῆς τὴν ὠμοπλάτην ἀρνίου τινὸς, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς δεῖπνον ἡμῶν κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑσπέραν, καὶ εὗρον, ὅτι αἱ ἐρυθραὶ γραμμαὶ, αἱ προμηνύουσαι κατ' αὐτοὺς αἱματοχυσίαν, ἦσαν

ὀλίγαι καὶ διεσκορπισμέναι. Οἱ ἀρχηγοὶ ὑπεμειδίων ἐπὶ τῇ παραδόξῳ ταύτῃ δεισιδαιμονίᾳ· ἐν τούτοις ὅμως ἠρώτων μετὰ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος, πῶς ἔχει ἡ πλάτη. Καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἡσυχάζωσιν, ὅτε ἡ πλάτη προεμήνυε κακὸν, δηλαδὴ ὅτε αἱ ἐρυθραὶ γραμμαὶ ἦσαν πυκναὶ πρὸς τὸ μέρος τῶν Χριστιανῶν, καθὼς καὶ καλῶς ἀνατεθραμμένοι ἄνθρωποι παρ' ἡμῖν δὲν δύνανται νὰ ἡσυχάζωσιν, ὅταν κάθηνται ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ γεύματος δέκα τρεῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Μαρία καὶ Καλλιόπη.

Τῇ ἀληθείᾳ δυςάρεστον εἶναι τὸ νὰ προςβάλληταί τις ὑπὸ πυρετοῦ ἐν τοιούτοις ἐπικινδύνοις καιροῖς, ἀλλ' — ἔχων τὸν πυρετὸν — εἶναι πολὺ εὐχάριστον νὰ διαμένῃ παρὰ τῷ Καπετὰν Βασίλῃ τοῦ χωρίου, ὅπερ ὀνομάζεται Φιλοξενία (α). Ἐπὶ πολὺν χρόνον θέλω ἐνθυμοῦμαι τὴν πατρικὴν αὐτοῦ περιποίησιν. Και ὁ Κ. Desmaze ὁ συμμετασχὼν τῆς τε κακῆς μου καὶ τῆς μετὰ ταῦτα καλῆς μου τύχης θέλει γείνει ὁ γεροντότερος μεταξὺ τῶν Γάλλων Ἀλγερίνων, πρὶν ἢ λησμονήσῃ τὴν ἀσθένειαν καὶ ἀνάῤῥωσιν ἡμῶν.

Τὸ χωρίον δὲ τοῦτο κεῖται ἐπὶ εὐφόρου κοιλάδος πλησίον τῆς θαλάσσης. Ὑπάρχουσι μεγάλαι δρῦς συσκιάζουσαι τὸν δρόμον, καὶ σιτοφόροι ἀγροὶ γοργῶς κυματιζόμενοι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, οἵτινες ἐξαπλοῦνται μέχρι τῶν πολιῶν βράχων τῶν ὀρέων. Φαίνεται δ' ὅτι ὅλον τὸ χῶμα τῆς κοιλάδος κατεσύρθη ἐκ τῶν ὀρέων, ἵνα ἡ Φιλοξενία κατακοσμηθῇ ὑπὸ δένδρων καὶ σιτοφόρων ἀγρῶν. Εἰςέρχεται δέ τις εἰς τὸ χωρίον διὰ δρόμου ἔχοντος ἑκατέρωθεν μικρὰ δένδρα, ὅςτις ὁμοιάζει πρὸς ἀτραπὸν τῆς Δε-

(α) Σ. Μ. Τὸ χωρίον τοῦτο ὀνομάζεται Ἀλοΐδες· ἀλλ' ὁ φιλέλλην καὶ συμπολίτης ἡμῶν Σκίννερ διὰ τὰς πολλὰς περιποιήσεις, ἃς ἔλαβε κατὰ τὴν ἐκεῖ ἀσθένειάν του παρὰ τοῦ ἀπλοϊκοῦ καὶ φιλοπάτριδος Καπετὰν Βασίλη καὶ τῆς εὐγενοῦς οἰκογενείας του, εὐγνωμονῶν ἐπονομάζει αὐτὸ Φιλοξενίαν.

6ωνιας (ἐπαρχίας τῆς Ἀγγλίας). Παρὰ τῷ χωρίῳ δ'ὑπάρχει καὶ εἶδος λίμνης — πρᾶγμα σπάνιον ἐν Κρήτῃ —, ἔνθα αἱ γυναῖκες πλύνουσι τὰ ἐνδύματά των. Ἠδύνασο νὰ φαντάζεσαι, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς μεγάλης δρυὸς ἀναπαυόμενος, ὅτι εὑρίσκεσαι ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐὰν μὴ εἶχες ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς σου τὸν 6αθὺν κυανοῦν οὐρανὸν, καὶ τὰς παραδόξως πως φαινομένας καλύ6ας μετὰ τῶν ἐπιπέδων ὀροφῶν.

Ἡ οἰκία δὲ τοῦ Καπετὰν Βασίλη εἶναι μεγαλειτέρα τῶν λοιπῶν, ἀλλ' ᾠκοδομημένη ἄνευ κομψότητος κατὰ τὸ αὐτὸ σχέδιον. Εἶναι ἰσόγειος ἄνευ πατώματος μετὰ μεγάλου ὀτζακίου. Ἐν τῷ τοίχῳ εἶναι προσηλωμένοι ἧλοι, ἢ μικροὶ πάσσαλοι χρησιμεύοντες, ἵν' ἀναρτῶσι μανδύας, ἢ καὶ ὅπλα. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ψάθα παχεῖα, ἥτις τὴν μὲν ἡμέραν περιετυλίσσετο, τὴν δὲ νύκτα ἐκτυλισσομένη ἡπλοῦτο χαμαὶ, ἵνα, ἐὰν τυχὸν ὑπάρχωσι ξένοι, ἀναπαύωνται. Ἡμεῖς δ' οἱ ἀσθενεῖς ἐτύχομεν ἐξαιρετικῆς πολυτελείας· εἴχομεν ὡς κλίνας τοὺς πάγκους, ἀφ' ὧν ἐ6λέπομεν ἀλλήλους ὑπεράνω τῆς συνοδίας ἡμῶν, ἀναπαυομένης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μετὰ τῶν καππῶν. Σημειωτέον δ' ὅτι Νικόλας ὁ μάγειρος μετά τινος πιστοῦ γηραιοῦ Μανιάτου, καί τινων παλληκαρίων ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὰ τῆς περιποιήσεως ἡμῶν, καὶ διατεταγμένοι, ἵνα μεταφέρωσιν ἡμᾶς εἰς τὸ στραταρχεῖον εἴτε ζῶντας, εἴτε νεκροὺς, ἐὰν τυχὸν εἰςέ6αλλον Τοῦρκοι εἰς τὸ χωρίον.

Ἀλλ' ἂν καὶ διεδόθη, ὅτι ἐπήρχοντο κατὰ τοῦ χωρίου Τοῦρκοι, δὲν ἐπε6ε6αιώθη ὅμως. Ἡμεῖς δὲ 6αθμηδὸν ἀνελαμ6άνομεν ἐκ τῆς ἀσθενείας ἕνεκα τῶν καλῶν περιποιήσεων τοῦ Καπετὰν Βασίλη. Καὶ οὐχὶ μόνον ἕνεκα τῶν περιποιήσεων τούτου. Φύγε ἀπ' ἐδῶ, Νικόλα, μὲ τὰς λεπτὰς προετοιμασίας τῶν χόρτων, καὶ τὰς ἐπιτηδείους δόσεις τοῦ χυμοῦ τοῦ λεμονίου· δὲν ἐπιθυμῶ τόρα ν' ἀναπολῶ σὲ εἰς τὴν μνήμην μου. Εἴχομεν νοσοκόμους, ὧν ἡ παρουσία ἦτο λαμπροτέρα καὶ χαριεστέρα — Τὴν Μαρίαν, ἔχουσαν ἀρχαιοπρεπῆ χαρακτηριστικὰ, ὄψιν μικρὸν ἐλαιόχρουν, μέλανας μαρμαίροντας ὀφθαλμοὺς, ἐκφράζοντας την ἀγαθὴν καρδίαν της· καὶ τὴν Καλλιόπην, χαρίεσσαν καὶ ὡραίαν, πλήρη ἀγαθότητος, καὶ λίαν ἐπιδέξιον πρὸς πάντα. Αἱ νεάνιδες αὗται, θυγάτηρ καὶ νύμφη τοῦ Καπετὰν Βασίλη, εἰσὶ φύσει εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς, ὡς καὶ ὁ

πατὴρ αὐτῶν. Ἐνδεδυμέναι ἁπλούστατα, καὶ ἐνασχολούμεναι περὶ τὰ οἰκιακὰ ἔργα, ἦσαν ἀείποτε εὐπροςήγοροι καὶ προσηνεῖς. Ὡμίλουν δὲ μετὰ ἰδιαζούσης γλυκύτητος, καὶ ἀπεσύροντο τοῦ δωματίου μετὰ συστολῆς (κατὰ τὰ ἔθιμα τοῦ τόπου), ὁσάκις εἰςήρχοντο ξένοι. Ἡ συστολή των δὲν ἦτο ἄγροικος. Ἡ Μαρία ἐνησχολεῖτο ἐπιῤῥίπτουσα ἐνίοτε ξύλα ἐπὶ τῆς ἑστίας· ἡ δὲ Καλλιόπη κατεγίνετο, ὅπως προπαρασκευάσῃ φαγητὸν ἐκ κουκίων, ἀδιαφοροῦσα περὶ τίνος ἡμεῖς ὡμιλοῦμεν,

Τῇ ἀληθείᾳ θέλετε νομίσει, ὅτι κατελύσαμεν παρ' οἰκογενείᾳ λίαν φιλοξένῳ, καὶ ἔτι μᾶλλον ἠθέλετε πιστεύσει τοῦτο, εἰ διήρχεσθε τὰς ἡσύχους ἐκείνας ἡμέρας ὑπὸ τὴν στερεὰν γηΐνην ὀροφὴν τῆς οἰκίας τοῦ Καπετὰν Βασίλη. Ἀδυνατῶ νὰ ἐκφράσω ἱκανῶς τὰς περιποιήσεις τοῦ γέροντος τούτου, καὶ τοὺς ζωηροὺς καὶ πλήρης στοργῆς τρόπους τῆς ἑαυτοῦ συζύγου, ἥτις, ὅπως παραβληθῇ πρὸς τὰς ὑψηλῆς περιοπῆς μητέρας, ἔπρεπε νὰ ἦναι κομψῶς ἐνδεδυμένη καὶ συνοδεύουσα τὴν Μαρίαν της εἰς χορόν. Ἐν τούτοις ὅμως προτιμῶ νὰ ἐνθυμῶμαι αὐτὴν μᾶλλον ὡς διευθύνουσαν τὰ πάντα ἐν τῇ οἰκίᾳ, ὅταν φθάσῃ τὸ αἴσιον ἐκεῖνο ἦμαρ, ὅπερ ἐπὶ τέλους θέλει φθάσει, καθ' ὃ δὲν θέλει ὑπάρχει πλέον φόβος τουρκικῆς ἐπιδρομῆς, ἥτις πλούτη καὶ θυγατέρας καθιστᾷ κτήσεις ἀβεβαίους. Ἡ οἰκογένεια δ' ἦτο πολυμελής· καὶ ἡ μήτηρ μετὰ μεγάλης δυςχερείας ἐξοικονόμει τὰ τῆς διατροφῆς. Ὑπῆρχον γείτονες πτωχοί, καὶ πρόςφυγες διαβαίνοντες ἐζήτουν βοήθειαν, ἔστω καὶ τμῆμα ἄρτου. Τοὺς ἀσθενεῖς ὅμως ξένους ἐθεώρουν καθῆκον νὰ περιποιῶνται μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς ἐπιμελείας. Ὅτε δ' ἡ ἀνάῤῥωσις προὐχώρησεν ἀρκούντως, προςέφερον ἡμῖν οἶνον ἐκ τῆς τελευταίας φιάλης, ἵνα πίωμεν· ὁ δὲ Νικόλας ἐφρόντισε καὶ εὗρε κρέας, ὅπως προπαρασκευάσῃ φαγητὸν δι' ἡμᾶς.

Πόσον ἐντελῶς ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἦτο ἐξοικειωμένος πρὸ ὅλα! Ὁ Κ. Matthews (α) παριςάνων τὴν κωμῳδίαν «Δροσερὸς 'ςὰν ἀγγοῦρι» εἶναι μηδὲν παραβαλλόμενος πρὸς αὐτόν, Ὁ Νικόλας ἐγνώριζε νὰ ἐπισκευάζῃ ὑποδήματα, νὰ κόπτῃ καὶ ῥάπτῃ ἐνδύματα, νὰ διηγῆται μύθους τερατώδεις περὶ συμβάντων κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν κατὰ

(α) Σ. Μ. Ἄγγλος ὑποκριτὴς κωμικός.

τὴν ἑσπέραν περὶ τὴν ἑστίαν, ἢ ἀνεγίνωσκε μεγαλοφώνως εἰς ἐπήκοον πάντων· ὁτὲ μὲν ἀπήγγελλεν ἐκ στήθους ὁλόκληρα φύλλα τῆς Ἰλιάδος, ὁτὲ δ' ἐδείκνυε τῇ Μαρίᾳ νέον τρόπον κατασκευῆς πλακουτίων ἐκ μυζήθρας. Ὁ δὲ πάτερ Βησσαρίων, ὁ ἱερεὺς τοῦ σώματος τῶν ἐθελοντῶν, ἦτο δραστήριος μὲν καὶ ἐνεργητικὸς, ἀλλ' ὁ Νικόλας ὑπερέβαλλεν αὐτὸν σχεδὸν καθ' ὅλα. Εἶδον δ' αὐτὸν νὰ ἐνθουσιᾷ ἐν τῇ μάχῃ τῆς Τυλισσοῦ, ἐγκαταλιπὼν μόνους τοὺς ἡμιόνους, ὧν τὴν ἐπιμέλειαν ἦτο ἐπιτετραμμένος, ἵνα τρέξῃ πρὸς τὰ ἐμπρὸς, καὶ κάμῃ τὸν «μικρόν του πόλεμον». Ὁμολογητέον ὅμως, ὅτι δὲν ἐνοστιμεύετο τόσον πολὺ τὸν πόλεμον, ὅσον ἄλλα λεπτότερα ἔργα καὶ ἐπαγγέλματα. Διηγεῖτο δὲ πρὸς ἡμᾶς τὰς ὑπηρεσίας, ἃς προςήνεγκέ ποτε πρός τινα «μέγαν Ἀμερικανὸν Λόρδον», ὁδηγῶν αὐτὸν κατὰ τὴν περιήγησίν του εἰς Ἀσίαν τὴν Μικράν. Προςηνέχθη αὐτόκλητος, ἵνα δώσῃ πρὸς τὸν ὁπλαρχηγὸν τοῦ χωρίου ἓν μάθημα γαλλικόν· ἀλλ' ὁ γηραιὸς Βασίλης εὐχαριστῶν αὐτὸν, ὑπεμειδία, λέγων, ὅτι εἶναι ἄτοπον τόρα εἰς τὰ γηρατειά του νὰ μάθῃ νέαν γλῶσσαν· ἐπεθύμει ὅμως νὰ μάθῃ γαλλικήν τινα φράσιν, ὅπως δι' αὐτῆς προςαγορεύῃ τοὺς παρ' αὐτῷ φιλοξενουμένους ξένους.

Ἦτο δ' ἀρκούντως ἐκτεταμένη ἰδιαιτέρα συζήτησις μεταξὺ τοῦ Νικόλα καὶ τοῦ Καπετὰν Βασίλη, ἧς ἡ ἔκβασις ὑπῆρξε τὴν ἐπιοῦσαν πρωΐαν αἱ λέξεις «Edmond Desmaze, je te salue!» Τὴν φράσιν ταύτην ἐπρόφερε μεθ' ὕφους θριαμβευτικοῦ· ἡ δὲ οἰκογένεια αὐτοῦ ἠκροάζετο μετὰ θαυμασμοῦ. Ἦτο ὄντως γαλλικὴ φράσις — «Edmond Desmaze, je te salue!» Ὁ ξένος ἐνόησεν αὐτάν· καὶ ὁ Καπετὰν Βασίλης θέλει βραδύνει νὰ λησμονήσῃ τὴν φράσιν ταύτην, διότι εἶχε σημειώσει ἑκάστην λέξιν διὰ τουρκικῶν χαρακτήρων κατὰ τὸν τουρκικὸν τρόπον ἐκ δεξιῶν πρὸς τ' ἀριστερά. Ἐξεπλάγημεν δ' ἰδόντες αὐτὸν νὰ μεταχειρίζηται τουρκικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ἔλυσε τὴν ἀπορίαν ἡμῶν, διηγηθεὶς, ὅτι, αἰχμαλωτισθεὶς κατὰ τὸν πρῶτον ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας μέγαν ἀγῶνα, ἐπωλήθη ἐν Σμύρνῃ ὡς δοῦλος εἰς τοὺς Τούρκους· ὅτι παρὰ τῷ αὐθέντῃ του ἔχαιρεν ἐμπιστοσύνην, καὶ ὅτι ἐκεῖ ἔμαθε νὰ γράφῃ Τουρκικὰ, ἵνα τῷ γίνηται χρησιμώτερος· καὶ οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ἐγνώριζε νὰ γράφῃ Τουρκικὰ μᾶλλον,

ἢ Ἑλληνικά. «Ἀλλ' ἐν τούτοις εἶμαι καλὸς Χριστιανὸς»' ζωηρῶς ἀνέκραξεν ὁ γέρων Βασίλης, «καὶ ὁ υἱός μου ἐκεῖ, οὐχὶ μόνον Ἑλληνικὰ γνωρίζει νὰ γράφῃ, ἀλλὰ καὶ ποιήματα νὰ κάμνῃ».

Ὁ δεύτερος δὲ υἱὸς τοῦ Καπεντὰν Βασίλη, νέος δεκαεξαετὴς ἢ δεκαεπταετὴς, ἠγάπα πολὺ τὰ γράμματα, χωρὶς νὰ ἐξασθενῆται ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐνασχολήσεως. Ἐάν ποτε μικρά τις ἀνησυχία ἀνησύχει τὸν πατέρα του, μὴ ἡ ὑπερβολικὴ τάσις πρὸς τὰ γράμματα ἐξασθενήσῃ τὰς δυνάμεις του, τὰς προωρισμένας διὰ τὸν πόλεμον, αὕτη διεσκεδάσθη κατὰ τὸν παρόντα ἀγῶνα. Ὁ Μαθητὴς ἠκολούθησε τὸν Καπετὰν Βοσίλη εἰς τὸν πόλεμον, καὶ μετεχειρίσθη τὰ ὅπλα του σχεδὸν τόσον καλῶς, ὅσον καὶ ὁ ῥωμαλέος πρεσβύτερος ἀδελφός του, ὁ σύζυγος τῆς ἐρατεινῆς Καλλιόπης. Ἤδη δ' ὅτε ὑπῆρχε διακοπὴ τοῦ πολέμου, τὸ ὅπλον εἶχε καθαρισθῆ καὶ ἀναρτηθῆ ἐκ τοῦ πασσάλου, ὁ δὲ Μαθητὴς κατεβίβασε τὴν μικράν του βιβλιοθήκην, ὅπως διέρχηται τὰς ὥρας του. Ἐλυπεῖτο δὲ, διότι δὲν εἶχε περισσότερα βιβλία. Καὶ ἔλεγεν ὅτι, τοιαῦτα πέντε ἓξ πεπαλαιωμένα πρέπει νὰ φαίνωνται μηδὲν εἰς ἐμὲ, ὅςις διέτριψα εἰς Ἀθήνας. Ἄχ! πόσον ἐπεθύμει νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς Ἀθήνας, καὶ νὰ ἴδῃ τινὰς χώρας τῆς Εὐρώπης. Εἶναι δ' ἀληθὲς, ὅτι ἔμαθε κάτι τι ἐν Κρήτῃ, ἀλλ' ἐπεθύμει πολὺ νὰ περιηγῆται, διότι ἀνέγνωσεν ἱστορίαν τινὰ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐν ᾗ πολλὰ ὀνομαστὰ μέρη ἀνεφέρονται. Οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ νέου ἐσπινθηροβόλουν, ὅτε ὡμίλει περὶ τοῦ πέραν τοῦ τουρκικοῦ ἀποκλεισμοῦ κόσμου.

Ὁ Μαθητὴς ἐξήγαγε τὸ καλαμάριον, καὶ ἐκάθισεν ἡσύχως, ἵνα γράφῃ, ὁσάκις ἐν τῷ δωματίῳ δὲν ἦσαν πολλοὶ ἄνθρωποι. Ἴσως ἐσυλλογίσθη στίχους τινὰς περὶ τοῦ Μουσταφᾶ-Πασσᾶ, καὶ ἔπρεπε νὰ σημειώσῃ αὐτοὺς, μὴ τῷ διαφύγωσιν· ἢ ἴσως φράσις τις τῷ ἐπῆλθεν, ἐν ᾧ ἔφερεν εἰς τὸν οἶκον ξύλα, καὶ ἐπεθύμει νὰ μεταβάλῃ στίχον τινὰ ἤδη γεγραμμένον. Οὕτως ἐνησχολεῖτο ἡμέραν τινὰ, ὅτε ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ εἰςῆλθε μετὰ σπουδῆς, κομίζων τὴν εἴδησιν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι εὑρίσκονται εἰς κίνησιν. «Δὲν ὑπῆρχε κίνδυνος ἐπὶ τοῦ παρόντος κατὰ τοῦ χωρίου, ἀλλ' ὁ πατὴρ αὐτῶν εἶχεν ἐξέλθει μετά τινων ἄλλων ἀνδρῶν, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμελλον ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον νὰ παρακολουθήσωσι αὐτῷ».

Ὁ Μαθητὴς δ' ἐν τῷ ἅμα ἀνεπήδησε. Τὸ ἰδανικὸν ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸ πραγματικόν. Ἐνέθηκε τὸ χειρόγραφον εἰς τὸν κόλπον του, κατεβίβασε τὸ ὅπλον καὶ ἀνήρτησεν ἐκ τοῦ ὤμου τὸ στρατιωτικὸν σακκίδιον, ὅπερ ἡ Μαρία ἐπλήρωσε τροφίμων. Τότε δ' ἀποχαιρετήσας τὴν μητέρα, τὴν ἀδελφήν του καὶ ἡμᾶς τοὺς ξένους, ἀπῆλθε πρὶν ἡ ἀγαθὴ Καλλιόπη ἐπανέλθῃ προπέμψασα τὸν ἀδελφόν του. Αὕτη δ' ἐπέστρεψε μετ' ὀφθαλμῶν πεπληρωμένων δακρύων, ἀλλὰ πρὶν εἰςέλθῃ ἀπέμαξεν αὐτὰ, ἵνα μὴ δείξῃ δειλίαν· καὶ μετὰ μικρὸν ἤρξατο πάλιν νὰ ἐνασχολῆται μετὰ φαιδρότητος περὶ τὴν ἀνέμην. Ἐν Κρήτῃ μιᾶς ἡμέρας πόλεμον δὲν συλλογίζονται πλειότερον, ἢ ὅσον παρ' ἡμῖν ἀνήσυχος νεόνυμφος, ὅταν ὁ σύζυγος αὐτῆς ἐξέρχηται μετὰ τῶν κυνῶν πρὸς θήραν ἀλωπέκων.

Αἱ ὧραι τῆς ἀσθενείας ἡμῶν διήρχοντο μετ' εὐχαριστήσεως, ἂν καὶ οἱ πάγκοι, ἐφ' ὧν ἀνεπαυόμεθα, δὲν ἦσαν τόσον εὐάρεστοι. Οἱ ἄνδρες τῆς οἰκογενείας ἐπανέκαμψαν ἐκ τῆς τοπικῆς συνελεύσεως, ἐν ᾗ παρευρέθησαν. Καὶ πάλιν ἀκούομεν τὴν ζωηρὰν φωνὴν τοῦ Καπετὰν Βασίλη, λέγοντος ἡμῖν νὰ γείνωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον ὑγιεῖς, καὶ νὰ παραμείνωμεν παρ' αὐτῷ, ὅσον καιρὸν βουλόμεθα. Ὁ δὲ νέος Μαθητὴς κατεβίβασε καὶ πάλιν τὴν βιβλιοθήκην. Ἀφ οὗ δ' ἐτελείωσε τὸ δεῖπνον, εἷς τῶν παρακαθημένων ἀνεγίνωσκε μεγαλοφώνως ὑπὸ τὸ ἀμυδρὸν φῶς τοῦ λύχνου, καὶ τὴν λάμψιν τῶν καιομένων ξύλων ἐπὶ τῆς ἑστίας. Τὰ μικρὰ παιδία ἀπεσύρθησαν εἰς ἕτερον δωμάτιον· εἶτα δ' ἐπανῆλθον ἡμίγυμνα, ὅπως ἐκροασθῶσιν, ἱστάμενα παρὰ τῇ ἀνοικτῇ θήρᾳ, ἀλλ' ἐξεδιώχθησαν πάλιν ὑπὸ τῆς Μαρίας. Μόνον δ' εἰς ἓν τούτων φιλάσθενον ἐπετρέπετο, ὡς μέγα προνόμιον, νὰ διαμένῃ ἐν τῷ δωματίῳ. Ἡ Καλλιόπη τὸν μικρὸν τοῦτον παῖδα ἔλαβεν ἐπὶ τῶν γονάτων της. Ὁ Νικόλας ἀνεγίνωσκε τὰς «Ἀραβικὰς Νύκτας»· εἶτα δ' ὁ Μαθητὴς ἀνέγνωσε τὸ ποίημά του, τοῦ Νικόλα ἀκροαζομένου καὶ ἐπικρίνοντος. Ἦτο δὲ πόνημα ζωηρὸν, ἐμπεριέχον πολλὰς κατὰ τυράννων ἀρὰς, καὶ πολλὰς καταλλήλους ὁμοιοκαταληξίας διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Μουσταφᾶ. Ὁ νέος ποιητὴς ἐν τῷ πατριωτισμῷ αὐτοῦ ἀνεγίνωσκε τὸ ποίημα μετ' ἐμφάσεως καὶ τόνου.

«Ἀξιόλογα, ἀξιόλογα!» ἀνέκραξεν ὁ Καπετὰν Βασί-

λης, ἀτενίζων πρὸς ἐμὲ, ὡςεὶ ἔλεγε «Σᾶς εἶπον, ὅτι δύναται νὰ κάμνῃ ποιήματα». Καὶ ὁ Νικόλας προςέθηκεν «ἀξιόλογα» μὲ ὕφος ἀνθρώπου, ἀποφαινομένου ἐν πλήρει πεποιθήσει.

Καὶ πάλιν ἐζήτησαν ν' ἀναγνώσωσι τὰς «Ἀραβικὰς Νύκτας». Ὁτὲ μὲν ὁ Νικόλας, ὁτὲ δ' ὁ Μαθητὴς ἀνεγίνωσκαν ἐπὶ τοῦ διεφθαρμένου ἕνεκα τῆς τριβῆς καὶ τοῦ χρόνου βιβλίου, πλησιάζοντες αὐτὸ ἐγγύτερον τῶν ὀφθαλμῶν ἕνεκα τοῦ ἀμυδροῦ φωτός. Ὁποῖα τῇ ἀληθείᾳ θαυμάσια παραμύθια! Ὁ Καπετὰν Βασίλης, ἂν καὶ πολλάκις εἶχεν ἀκούσει αὐτὰ, δὲν ἐβαρύνετο ἀκροαζόμενος. Ἐγέλα, καὶ ἐγίνετο σοβαρὸς, καὶ πάλιν ἐγέλα καθ' ἑκάςην περιπέτειαν τοῦ περιπλανωμένου Sinbad. Αἱ δὲ ὄψεις τῶν νεανίδων ἐφαίνοντο, ὅτι ἐπληροῦντο ἀγαλλιάσεως. Τὰ δὲ παρ' ἡμῖν διατεταγγένα νὰ παραμένωσι παλληκάρια ἐφαίνοντο πλησίον τῆς θύρας ἀκροαζόμενα μετὰ πολλῆς τῆς προςοχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄.

Τὰ ἐρείπια τῆς Χαλέπης.

Μεταβάντες δ' εἰς τὸ στραταρχεῖον τοῦ σώματος τῶν Μανιατῶν, εὕρομεν τὸν μὲν Πετροπουλάκην καταλύοντα ἐν κατερειπωμένῃ Μονῇ, κειμένῃ ἐπὶ κορυφῆς λόφου, ἄλλους δὲ τοῦ ἐπιτελείου ἐν χωρίῳ παρὰ τοὺς πρόποδας αὐτοῦ. Ὁ γέρων ἀρχηγὸς, ὡς ἀείποτε εὐπροςήγορος καὶ εὔχαρις, ὑπεδέξατο ἡμᾶς μετ' ἐγκαρδίου ὑποδοχῆς, ἵνα συμμετάσχωμεν καὶ ἡμεῖς τοῦ περιπλανωμένου αὐτοῦ βίου. Ὡςαύτως δ ὑπεδέξοντο ἡμᾶς καὶ οἱ ἄλλοι ἡμέτεροι φίλοι τοῦ ἐπιτελείου, ὁ Λεωνίδας Πετροπουλάκης, ὁ ἀνθυποπλοίαρχος Βότζης καὶ ὁ ἀγαθὸς Οὔγγρος συνταγματάρχης. Ὁ δὲ πάτερ Βησσαρίων συσφίγξας μετ' εὐχῆς τὰς ἡμετέρας χεῖρας, ἀπῆλθεν εὐθὺς εἰς τὰς ἰδιαιτέρας του πολλὰς ἀσχολίας. Πολλὰ δὲ τῶν παλληκαρίων προςῆλθον, ὅπως συγχαρῶσιν ἡμᾶς ἐπὶ τῇ ἀναῤῥώσει.

Παρὰ τὴν Μονὴν δὲ ταύτην παρατείνεται λειμὼν ἐπὶ ὁμαλοῦ ἐδάφους, ἔνθα ἐπαίζοντο συχνὰ τὰ τραχέα παιγνίδια, καὶ ἄλλα διάφορα γυμνάσματα τῶν Μανιατῶν. Ἡμεῖς δ' οἱ ξένοι, ἂν καὶ δὲν συμμετέσχομεν τῶν παιγνιδίων τούτων, ἐθεώμεθα ὅμως αὐτὰ εὐαρέστως ἐπὶ ὥρας ὁλοκλήρους, ὅτε δὲν εἴχομεν ἑτέραν ἀσχολίαν. Αἱ σωματικαὶ ἡμῶν δυνάμεις τοσοῦτον ἐβελτιώθησαν, ὥςτε παρεσύρθημεν ὑπὸ τοῦ κρητικοῦ ἐθίμου εἰς τὸ νὰ πυροβολῶμεν καὶ ἡμεῖς ἐπὶ κορμοῦ δένδρου χάριν παιδιᾶς. Ἴσως δὲ δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ ἐξοδεύωμεν πυριτοβολὰς, ἀφ' οὗ εἴχομεν σπάνιν τοιούτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ συνταγμα-

τάρχης Sotfried, ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἔχῃ ἀποθήκας τακτικὰς, καὶ συνοδίας ἡμιόνων μετ' ἀποσκευῶν ἐπικουρικῶν, ἐλάμβανε μέρος εἰς τὴν σπατάλην ταύτην· καί ποτε βολή τις τυχαία ἐπαναστάτου γυμναζομένου διῆλθε συρίζουσα παρὰ τὴν κεφαλήν του. Προτιμότερον δ' ἦτο νὰ παρακολουθῶμεν τὸ ἔθιμον, καὶ νὰ δαπανῶμεν εἴκοσι πυριτοβολὰς, ὅπως αἱ ἄλλαι εἴκοσιν αἱ ὑπολειπόμεναι ὦσιν ἀποτελεσματικώτεραι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Ἀπὸ τοῦ παρὰ τῇ Μονῇ λειμῶνος ἐθεώμεθα τὴν ὡραίαν θέαν τῆς εὐφόρου ἐπαρχίας τοῦ Μυλοποτάμου, κειμένης πρὸ τῶν ποδῶν ἡμῶν, ὡς χάρτου ἐξηπλωμένου. Πρὸς μεσημβρίαν μὲν ὑψοῦται τὸ ὄρος Ἴδη, πρὸς δυσμὰς δὲ οἱ χιονοσκεπεῖς κορυφαὶ τῶν Σφακίων. Ἐβλέπομεν πέραν τῆς Ῥεθύμνης τὸν κόλπον τῆς Σούδας, καὶ πρὸς τὰ βορειο-ανατολικὰ τὸ κυανοῦν καὶ ἀεικίνητον Αἰγαῖον πέλαγος. Πρὸς βορρᾶν δὲ καὶ ἀνατολὰς ἡ θέα ἡμῶν περιωρίζετο ὑπὸ τῶν ἀποτόμων βράχων, οἵτινες διεχώριζον ἡμᾶς τῆς παραλίας καὶ τῆς πεδιάδος τοῦ Ἡρακλείου. Ὥςτε ἡ ὅλη θέα ἡμῶν ἐξετείνετο πρὸς μεσημβρίαν καὶ δυσμὰς, πρὸς τὰς τοῦ ὄρους Ἴδης καὶ τῶν Σφακίων χιόνας, τὰς καταστιλβούσας ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ, καὶ πρὸς τὴν πορφυρᾶν λάμψιν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου.

Ἡ Μονὴ δ' αὕτη τῆς Χαλέπης ὑπῆρξεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς της ὡραία, ἰδοῦσα πολλὰ δεῖπνα, καὶ, δὲν ἀμφιβάλλομεν, χρησιμεύσασα ὡς καταφύγιον πολλῶν διαβατῶν· ἀλλ' ἤδη ὡς εὕρομεν αὐτὴν, δὲν ἔχει ἄλλο τι, εἰμὴ ὀλίγα δωμάτια κατοικήσιμα· τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς οἰκοδομῆς εἶναι ἑτοιμόρροπον, πλὴν τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ περιβόλου, ἅτινα διασώζονται λόγῳ θρησκευτικῆς εὐλαβείας. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων εὑρίσκονται τεμάχια λίθων καταδεικνύοντα, ὅτι ἡ Χαλέπη εἶχεν ᾠκοδομηθῆ μετ' οὐχὶ μικρᾶς ἀρχιτεκτονικῆς τέχνης. Καὶ ἐν τοῖς κατοικησίμοις δὲ δωματίοις εὕρομεν ἐγγεγλυμμένους λίθους θυρῶν καὶ ὀτζακίων ἀποδεικνύοντας τὴν προτέραν αὐτῆς λαμπρότητα. Νῦν δὲ τὰ πάντα εἰσὶ καταστροφὴ καὶ δυςτυχία. Τὰ λείψανα τοῦ παρελθόντος καὶ τὰ δεινοπαθήματα τοῦ ἐνεστῶτος ἀναμὶξ παραδόξως πως εἶναι τύπος τῆς ὅλης Κρήτης. Πρόςφυγες δ' οἰκογένειαι συνωθοῦντο κατὰ πᾶσαν γωνίαν, ἥτις ταῖς παρεῖχεν ἄσυλον. Μία μὲν ἐξ αὐτῶν εἶχε χωθῇ εἰς κονιορτώδη τρύπαν, διαταράξασα τὰς ἀρ-

χαίας ἀράχνας· ἄλλη δ' ἵστατο ὑπὸ τὴν ἑτοιμόῤῥοπον πύλην, ἥτις ἐπεκρέματο ἐπ' αὐτῆς. Τὰ οἰκιακά των σκεύη εἶχον μεταφέρει ἐνταῦθα ἐκ τῆς πεδιάδος δι' ὄνων τινῶν, οἵτινες ἔβοσκον ἡσύχως ἐν τῷ παρακειμένῳ λειμῶνι. Τὰ δὲ ζῶά των ὡδηγήθησαν ἐνταῦθα ὑπὸ μικρῶν ἐπαναστατῶν ποιμένων.

Τα παιδία ταῦτα τῶν προςφύγων εἰσὶν ἱκανὰ νὰ λαμβάνωσι μέρος ἐν τοῖς ταραχώδεσι τούτοις καιροῖς. Ὅτε δ' εἴμεθα ἐν τῇ Χαλέπῃ παρετήρησα μικρόν τι κοράσιον ἑξαετὲς, καὶ τὸν ἀδελφόν του μόλις δυνάμενον νὰ περιπατῇ, ὁδηγοῦν πέντε ἓξ κερασφόρα ζῶα καὶ διπλάσια πρόβατα, ὅπως διέλθωσι γωνίαν τινὰ τοῦ δρόμου. Ὁ Δημήτριος ἵστατο κρατῶν ῥάβδον, ἵνα φυλάττῃ τὴν δίοδον, ἡ δὲ ἀδελφή του μετὰ θάῤῥους κτυπῶσα δι' ἑτέρας ῥάβδου τὰ ζῶα ἐδίωκε πρὸς τὰ πρόσω· καὶ εἶτα ἀναλαβοῦσα αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας της ὡδήγει αὐτὰ φωνάζουσα κατόπιν των.

Σφόδρα δ' ἐχάρησαν οἵτε ἐθελονταὶ καὶ χωρικοὶ, ὅτε ἡμέραν τινὰ ἀνηγγέλθη, ὅτι τὸ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον προςδοκώμενον, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον βραδῦνον Ἀρκάδιον, προςωρμίσθη ἐπὶ τῆς παραλίας παρὰ τῇ Φοδέλῃ, καὶ επέτυχε ν' ἀποβιβάσῃ ἀσφαλῶς φορτίον ἐφοδίων. Οὐδὲ στιγμὴ ἀπωλέσθη. Ἡμίονοι καὶ ὄνοι ἐσάχθησαν, ὅπλα ἐξεκρεμάσθησαν, σακκίδια ἀνηρτήθησαν ἐκ τῶν ὤμων—ὅσῳ κενώτερα, τόσῳ καλλίτερα —. Ὅσοι δ' εἶχον ἴδια φορτηγὰ ζῶα ἢ ἠσθάνοντο ἑαυτοὺς ἱκανῶς ἰσχυροὺς, ὅπως φέρωσι σάκκους ἐπ' ὤμου, ἀνεχώρησαν εἰς Φοδέλην. Ἤκουσα δ' ὅτι ἐγίνετο μεγάλη ζημία εἰς τὸν ἀγῶνα, διότι ἡ διανομὴ τῶν διὰ τοῦ Ἀρκαδίου μεταφερομένων τροφίμων δὲν γίνεται τακτικωτέρα. Μοὶ φαίνεται ὅμως, ὅτι ἂν καὶ δὲν γίνεται αὕτη μετά τινος τάξεως, πάντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἱκανοποιοῦνται. Τῷ ὄντι κατὰ τὴν παραλαβὴν τῶν ἀπὸ τῆς παραλίας τροφίμων συνέβαινε μεγάλη συῤῥοὴ καὶ ἀταξία, καὶ πολλαὶ ὕβρεις ἀντηλλάσσοντο ἐπὶ τῶν σάκκων· οὐδέποτε ὅμως παρετήρησα, ὅτι, ὅσοι ἐλάμβανον πλειότερον τοῦ δέοντος, ἐδεικνύοντο ἀφιλόδωροι πρὸς τοὺς πεινῶντας γείτονας αὐτῶν. Ἐκ τῶν παρὰ τῇ Φοδέλῃ ἀποβιβασθέντων τροφίμων πολλαὶ τῶν προςφυγουσῶν εἰς τὴν Μονὴν οἰκογενειῶν ελάμβανον δίπυρα παρὰ τῶν ἀνδρῶν ἄλλων οἰκογενειῶν, οἵτινες ἠδυνήθησαν νὰ λάβωσι σάκκον πλήρη.

Ὁ Πετροπουλάκης δὲ μετ' ἰσχυροῦ σώματος ἐθελοντῶν κατέβη εἰς τὴν παραλίαν, ἵνα προστατεύσῃ τὸ φορτίον ἀπὸ ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων τοῦ Ἡρακλείου. Ἀλλ' ἐνῷ ἀνεμένομεν τὴν ἐπανάκαμψιν αὐτοῦ, αἴφνης συνέβη μεταβολὴ τῆς ἀτμοσφαίρας· ῥαγδαῖαι βροχαὶ ἐξώγκωσαν τοὺς ῥύακας τῶν ὀρέων, καὶ ἄνεμος δυτικὸς μετὰ σφοδρᾶς θυέλλης, ὠρυόμενος πέριξ τῆς γεγηρακυΐας Μονῆς, ὤθει στίφη νεφῶν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὑψηλοτέρων ὀρέων. Ἐκ διαλειμμάτων δὲ διεσκεδάζοντο τὰ νέφη, ὅτε προσέπιπτεν εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν θέα καθαρωτάτη ὅλης τῆς περὶ τὴν Ῥέθυμναν χώρας, καὶ πέραν ἀνεφαίνοντο τ' ἄγρια καὶ χιονοσκεπῆ ὄρη τῶν Σφακίων. Ἀλλ' εἶτα πάλιν συνεπυκνοῦντο, καὶ τὰ πάντα κατεκαλύπτοντο. Οὗτος δ' ὁ θυελλώδης ἄνεμος, καὶ αἱ ποικιλίαι τοῦ τε φωτὸς καὶ σκιᾶς ἐπὶ τοῦ ἔμπροσθεν ἡμῶν πανοράματος, δὲν ἦσαν δυςάρεστος μεταβολὴ, παραβαλλόμενα πρὸς τὴν διηνεκῆ ζέστην καὶ τὴν δριμύτητα τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων. Ἠσθανόμεθα δ' ἀναψυχὴν, ὁσάκις, ἀνοιγομένης τῆς θύρας, εἰςήρχετο ῥεῦμα δροσεροῦ ἀέρος· καὶ ὁσάκις ἐβλέπομεν τοὺς ἀγγελιοφόρους φθάνοντας ν' ἀποτινάσσωσι τὰς βεβρεγμένας κάππας των, πρὶν εἰςέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν· ἐνταὐτῷ ὅμως καὶ ἐλυπούμεθα διὰ τὰς πέριξ ἡμῶν κατοικούσας οἰκογενείας, ὧν τὸ καταφύγιον ἦτο ἀνεπαρκὲς, καὶ αἵτινες ἔτρεμον ἕνεκα τοῦ ψύχους, συσσωρευμέναι περὶ τὴν ὑγρὰν γωνίαν. Ἡ βροχὴ δ' ἂν καὶ ἐκώλυσε τὴν ἔξοδον τῶν Τούρκων, ἐκώλυσεν ἐνταὐτῷ καὶ τὴν μεταφορὰν τῶν τροφίμων ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, διότι πολλοὶ δρόμοι ἄγοντες παρὰ τὰ ῥεῖθρα τῶν ῥυάκων ἦσαν σχεδὸν ἀδιάβατοι.

Ἡ βροχὴ δὲ παρὰ προςδοκίαν ἡμῶν διήρκεσεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας· καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν δὲν εἴχομεν πλέον λόγους ἀποχρῶντας, ἵνα μὴ λυπώμεθα ἐπὶ τῇ κακοκαιρίᾳ. Αἱ βεβρεγμέναι κάππαι δὲν ἐπαρουσίαζον πλέον ἔκτακτόν τι. Οἱ ἡμέτεροι ἐπιστρέφοντες ἐκ Φοδέλης ἦσαν καταβεβρεγμένοι καὶ οὐδεμίαν ἐλπίδα εἶχον ἀλλαγῆς ἐνδυμάτων. Τὸ μόνον δὲ σωτήριον δι' αὐτοὺς ἦτο ν' ἀνάψωμεν τοσαύτην πυρὰν ἐπὶ τῆς ἑστίας, ὥςτε καὶ αὐτοὶ οἱ τοῖχοι καὶ δοκοὶ νὰ καταλάμπωσιν ὑπὸ τῆς ἐρυθρᾶς λάμψεως, καὶ νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι ἴσως στεγνώσωσι τὰ ἐνδύματά των ὑπὸ τὸν ἥλιον τὴν ἐπιοῦσαν. Πρὸς τούτοις δ' ἔμελ-

λαν νὰ στεγνώσωσιν αὐτὰ μετὰ σημαντικῆς συνοδίας· διότι μετ' οὐ πολὺ ἀφίκοντο ὁδοιπόροι, ὥςτε τὰ δωμάτιον ἐπληρώθη ὑπὸ τῶν γειτόνων, εἰςελθόντων, ὅπως μάθωσι τὰ νέα. Οἱ νεωστὶ ἐλθόντες εἰσὶν ἄξιοι ἐξαιρετικῆς προςοχῆς, ἐπειδὴ ἦσαν ἄνδρες δραστήριοι καὶ γενναῖοι, καλῶς ἐγνωσμένοι ἐν Κρήτῃ διὰ τὴν πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα ἀφοσίωσιν αὐτῶν. Τοιοῦτοι δ' ἦσαν ὁ Flourens ἔνθερμος φιλέλλην, οὗ τὰ δημοσιευόμενα ἄρθρα κατέστησαν γνωστὰ ἐν τῷ κόσμῳ τὰ δεινοπαθήματα καὶ ἀγῶνας τῶν Κρητῶν, ὁ εὔθυμος καὶ ζωηρὸς Jules Anemos Γάλλος καὶ οὗτος, ἂν καὶ τὸ ὄνομά του φαίνεται Ἑλληνικὸν, καὶ ὁ Κ. Poinsot ἕτερος Γάλλος, ὅςτις μετέβη εἰς τὴν νῆσον ὁδηγῶν 50 ξένους ἐθελοντάς. Οἱ Κύριοι Flurens, Anemos καὶ Poinsot ἦσαν πάντες κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἔμπειροι Κρῆτες, διότι εἶχον διέλθει τὸν δριμύτατον χειμῶνα ἐν τῷ Ὁμαλῷ μετὰ τοῦ Ζυμβρακάκη. Οὗτοι δ' ἐμαρτύρουν μετὰ πεποιθήσεως τὴν γενναιοψυχίαν καὶ καρτερίαν τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες ἐπροτίμων νὰ ὑποφέρωσι πεῖναν καὶ ψῦχος ἐπὶ τῶν ὀρέων μᾶλλον, ἢ νὰ ὑποταχθῶσιν, ὅτε ὁ Μουσταφᾶ-Πασσᾶς ἦτο πρόθυμος νὰ διαπραγματευθῇ μετ' αὐτῶν περὶ ὑποταγῆς.

Προσθετέον δ' εἰς τοὺς ἐλθόντας εἰς τὴν Χαλέπην καταβεβρεγμένους καὶ τὸν Νικολαΐδην, Ἕλληνα μηχανικὸν, περὶ οὗ καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναφέρωμεν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, καὶ τὸν Κ. Achille Degrandi, ἀξιωματικὸν τοῦ Ἰταλικοῦ στρατοῦ, νέον γενναῖον καὶ ἔμπλεων θάῤῥους καὶ δραστηριότητος, ὅςτις μετὰ ταῦτα πληγωθεὶς ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Λασιθίου, καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ διαφύγῃ, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν ἀτάκτων τούρκων. Ὁ Νικολαΐδης ἀποσποσθεὶς εἶχε μεταβῇ εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας, ὅτε ὁ Desmaze καὶ ἐγὼ ἐνοσηλευόμεθα ἐν τῇ Φιλοξενίᾳ, καὶ ἐπανακάμψας εἰς τὸ στρατασχεῖον τοῦ Πετροπουλάκη ἔλαβε πάλιν τοὺς ἄλλους ὑπὸ τὰς ὁδηγίας του.

Αἱ τόσαι ἀφίξεις, τὰ βεβρεγμένα ἐνδύματα καὶ ἡ μεγάλη πυρὰ ἐπὶ τῆς ἑστίας ἀπήτουν, ὅπως τιμηθῶσι πρεπόντως. Τούτου ἕνεκα ζωμὸς παρὰ τὸ σύνηθες δυνατὸς ἔπρεπε νὰ προπαρασκευασθῇ, ἄρτοι νὰ ζυμωθῶσιν ἐκ τοῦ διὰ τοῦ Ἀρκαδίου μετακομισθέντος ἀλεύρου, καὶ πλακούντια ἐκ μυζήθρας, ἣν ἐντὸς πίθου προσέφερε ποιμήν. Ὀλίγος δὲ καφφὲς εἶχε λαθραίως μετακομισθῇ ἐξ Ἡρα-

κλείου, ὥςτε μόλις ἠδύνατο νὰ δοθῇ ἑκάστῳ τῶν ξένων μία φιάλη, ὡς πρᾶγμα λίαν σπάνιον. Ὁ Νικόλας συνέλεξεν, ὅσα ξύλινα κοχλιάρια ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ εἰς τοὺς πρόςφυγας. Ἐφαίνετο δὲ πολυάσχολος καὶ σπουδαῖος, προβλέπων δεῖπνον ἄξιον τοῦ στραταρχείου, ἀλλὰ κακῇ μοίρᾳ προςεβλήθη καὶ ἐξυβρίσθη ὑπό τοῦ πάτερ Βησσαρίωνος, παρ' οὗ δὲν ἠθέλησε νὰ λάβῃ συγχώρησιν, διϊσχυριζόμενος, ὅτι ὁ Βησσαρίων κάμνει καλὰ ν' ἀφήσῃ τὸ μαγερεύειν κατὰ μέρος, διότι ἂν καὶ γνωρίζῃ πολλὰ πράγματα, τὸ τοιοῦτον ὑπερβαίνει τὰς δυνάμεις του. Ἐν ἀκαρεὶ ὁ Νικόλαος λαμβάνει ἓν ῥάπισμα, ὥςτε μικροῦ ἐδέησεν τοῦ νὰ καταπέσῃ· ὁ πάτερ Βησσαρίων ἁρπάξας εὐθὺς τὴν κοχλιάραν καὶ διατάξας τοὺς ὑπ' αὐτὸν νὰ ἐνασχολῶνται περὶ τὰ ἔργα των δραστηριώτερον, ἐκένονεν εἰς τὰ πιάτα τὸν ζωμὸν, καὶ προςέφερεν ἑκάστῳ ἐκ τοῦ καλῶς μαγερευμένου φαγητοῦ μετὰ μειδιάματος ἐνταὐτῷ ὀργίλου καὶ θριαμβευτικοῦ, ὅπερ ὑπέφαινε σαφῶς «δύναμαι νὰ κατορθώσω ὅ,τι δήποτ' ἀναλάβω.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὁδοιπορία πρὸς τὴν βόρειον παραλίαν.

Εἶναι ἀνωφελὲς νὰ διηγηθῶμεν τὰς πολλὰς ἡμῶν εἰκασίας περὶ τοῦ τὶ ἔμελλε νὰ πράξῃ ὁ Ὀμὲρ-Πασσᾶς. Εἶχεν ἀπειλήσει τὰ Σφακιὰ ἐντόνως· καί τινες ἐπίστευον, ὅτι ἤθελε πιάσει τὸν ταῦρον ἐκ τῶν κεράτων, ἐὰν προςέβαλλε ταῦτα, τὴν ἰσχυροτέραν ἐπαρχίαν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ἤδη (περὶ τὰ μέσα Μαΐου) φλὸξ ἐπαναστατικὴ ἤναψεν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις,, ἥτις ἴσως ἀπασχολήσει αὐτὸν ἐπί τινα χρόνον. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ἐλπὶς ἀμυδρὰ ξένης ἐπεμβάσεως, ἥτις συντόμως θέλει καταπαύσει τὸν πόλεμον.

Ἡ μεταφορὰ τῶν γυναικοπαίδων εἰς τόπον ἀσφαλείας ἦτο τὸ μόνον ἐνδιαφέρον τοὺς Κρῆτας, καὶ συντελεστικὸν εἰς τὰ πρὸς ἄμυναν σχέδια αὐτῶν. Οἱ ἄνδρες δὲν ἐταράττοντο διὰ τὰς προπαρασκευὰς τοῦ Ὀμὲρ-Πασσᾶ· καὶ ἀφόβως προςέβλεπον εἰς ἀγῶνα, ὅςτις ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον· ἴσως δὲ καὶ τὸν ἐπερχόμενον χειμῶνα. Ἀλλὰ πολλοὶ αὐτῶν ἀνησύχουν διὰ τὴν διάσωσιν τῶν οἰκογενειῶν των, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τοιαύτης ἐποχῆς. Ἐὰν δ' ἔλειπον αἱ οἰκογένειαι, ἤθελεν ὑπάρχει καὶ πλειοτέρα τροφὴ τοῖς ὑπολειπομένοις, καὶ ὀλιγωτέρα ἀνάγκη τοῦ νὰ κατέχωσι θέσεις τινὰς, ἔνθα αἱ οἰκογένειαι κατέφευγον. Παρετήρησα δ' ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ ἠδύνατο νὰ ὑψωθῇ πολὺ, ἂν ἑκατοντάδες μόνον ἀδυνάτων ψυχῶν ἀνεχώρουν ἀπὸ τοῦ Μυλοποτάμου. Ἀλλὰ φεῦ! ὅτε ἦλθε τὸ Ἀρκάδιον, δὲν προςήγγισεν εἰς τὴν

Φοδέλην, ἐν ᾗ ἀνέμενον πολλοὶ, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐπιβῶσιν ἐπ' αὐτοῦ. Ἐνδεχόμενον δ' ἦτο νὰ ἐπανέλθῃ καὶ προςορμίσῃ ἓν ἢ δύο μίλια μακρὰν τῆς Φοδέλης, ἢ καὶ νὰ μὴ προςεγγίσῃ πρὸς αὐτὸ τὸ μέρος τῆς παραλίας ἐπὶ πολλὰς ἑβδομάδας. Ἐν τούτοις ὅμως ὑπῆρχε κίνδυνος τουρκικῆς εἰςβολῆς εἰς τὴν ἐπαρχίαν, δι' ὃν αἱ δυστυχεῖς οἰκογένειαι αἱ καταφυγοῦσαι εἰς τὴν Φοδέλην, ἤθελον φύγει, φοβούμεναι μὴ ταῖς διακοπῇ ἡ συγκοινωνία μετὰ τῶν ἡμετέρων, ἢ καὶ ἔτι δεινότερον ἀπομονωθῶσιν ἄνευ ἐλπίδος διεκφυγῆς τοῦ νὰ ἑνωθῶσι μετ' αὐτῶν. Συνεβουλεύθημεν λοιπὸν μετὰ διαφόρων Κρητῶν ὁπλαρχηγῶν, καὶ ἀπεφασίσαμεν, ὅπως τινὲς ἐξ ἡμῶν μεταβῶσιν εἴς τι μέρος παρὰ τῇ Φοδέλῃ, ἔνθα ἦτο κεκρυμμένη μικρά τις λέμβος, ἵνα δι' αὐτῆς μεταβῶμεν εἰς τὴν Θήραν, νῆσον Ἑλληνικὴν, ἀπέχουσαν 60 μίλια περίπου, καὶ γνωστοποιήσαντες τὸν κίνδυνον, ὃν διατρέχουσιν αἱ οἰκογένειαι, πράξωμεν ὅ,τι δυνηθῶμεν πρὸς διάσωσιν αὐτῶν. Τὸ ἔργον δὲ τοῦτο ἦτο δυςκολώτερον, ἢ ὅσον ἐφανταζόμεθα αὐτὸ, ὡς μετ' ὀλίγον δειχθήσεται. Διὸ ἠναγκάσθημεν μετὰ ταῦτα νὰ ἐγκαταλίπωμεν τὸ σχέδιον. Ἦτο ὅμως ἀναγκαία ὡραία τις ὁδοιπορία πρὸς τὴν βόρειον παραλίαν πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἀπατυχίας ἡμῶν ταύτης.

Πρωΐαν λοιπὸν τινα λαμπρὰν τοῦ Μαΐου, ὅτε ὁ συνήθης εὔδιος καιρὸς τῆς Κρήτης ἐπανῆλθεν, ἡμεῖς οἱ ξένοι οἱ παρουσιασθέντες ἑκουσίως διὰ τὴν κατὰ τὴν παραλίαν ἐκδρομὴν συμπαραλαβόντες τόν τε Βότζην καὶ Νικολαΐδην καὶ τὸν Καπετὰν Ἀνδρέαν ἔμπειρον γέροντα Σφακιανὸν καί τινα παλληκάρια ὡς ἐπικουρίαν ἡμῶν, ἀνεχωρήσαμεν ἐκ τοῦ στραταρχείου. Ὁ δὲ Πετροκουλάκης κατέβη μέχρι τοῦ περὶ τὴν Μονὴν ἄκρου τοῦ λειμῶνος, ἵνα προπέμψῃ ἡμᾶς, καὶ ἵστατο ἐκεῖ — ἡ ὑψηλὴ καὶ σεβαστὴ μορφή του κεκυφυῖα ἕνεκα τοῦ γήρατος καὶ τῶν πληγῶν — μέχρις οὗ κατέβημεν σχεδὸν τὸν λόφον. Ἐὰν δὲ δὲν ἀφήσῃ τὰ κόκκαλά του ἐν Κρήτῃ, θέλει εἶναι θαῦμα, διότι ὁ γηραιὸς στρατιωτικὸς δὲν συλλογίζεται, ὅτι εἶναι δύςκαμπτος καὶ βραδύπους, ἵνα σώσῃ ἑαυτὸν, ὡς οἱ ἄλλοι, ἐὰν τυχὸν ὁ ἡμίονός του πληγωθῇ, καὶ ὅτι αἱ σκληραγωγίαι, αἵτινες εἰς ἄλλους εἶναι μηδὲν, ἐξησθένησαν τὰς δυνάμεις του ἐπαισθητῶς.

Κατέβημεν δ' ἀπὸ τῆς Μονῆς, καὶ ἀνέβημεν ἀνωφέ-

ρειαν· καὶ πάλιν κατέβημεν, καὶ οὕτως ἐξηκολουθοῦμεν ἀνακύπτοντες καὶ κατακύπτοντες· ἀλλὰ πλήρης περιγραφὴ τῆς ὁδοιπορίας ἡμῶν ταύτης διὰ τῆς τραχείας μὲν, ἀλλὰ ζωγραφικῆς χώρας, ἤθελεν εἶναι δυςάρεστον διὰ τὴν συχνὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν. Ὁτὲ μὲν οἱ ἡμίονοι ἡμῶν ὠλίσθαινον ἐπὶ τῶν ἀνωμάλων βράχων, ὁτὲ δὲ διήρχοντο διὰ πεπυκνωμένων θάμνων, διαῤῥηγνύοντες αὐτοὺς, ὥςτε ἀπῃτεῖτο μεγίστη προςοχὴ, μή τις ἡμῶν καταπέσῃ ἐκ τοῦ ἡμιόνου, προςκρούσας εἰς προέχοντας κλάδους δένδρων. Ὁ J Anemos ὅςτις ἐπέμενε νὰ περιπατῇ, καὶ ἐβάδιζε θαῤῥαλέως μετὰ τῶν παλληκαρίων, ᾄδων ἐνίοτε διάφορα ᾄσματα μετ' εὐθυμίας, ἅπερ δὲν ἐνόουν οἱ ἄλλοι, ἴσως εὑρίσκετ' ἐν καλλιτέρᾳ ἡμῶν διαθέσει. Ἀλλ' ὅμως δι' ἡμᾶς τοὺς πρὸ μικροῦ ἀναῤῥώσαντας ἦτο μέγας κίνδυνος νὰ βαδίζωμεν ὑπὸ τὰς καυστικὰς τοῦ ἡλίου ἀκτῖνας, καὶ νὰ μὴ φροντίζωμεν, ὅπως προφυλάττωμεν τὰς ὀλίγας ἡμῶν δυνάμεις καὶ διὰ τὸ μέλλον. Οἱ κύριοι Desmaze καὶ Flourens εἶχον ἀσπασθῇ τὴν γνώμην ἡμῶν, καὶ συνηκολούθουν· ὁ δὲ Οὔγγρος συνταγματάρχης ἔμεινε πρὸς ὥραν ὀπίσω, οἱ δὲ Poinsot καὶ Degrandi ἀπεδοκίμασαν τὴν γνώμην ἡμῶν, ἐπειδὴ προὐτίμων τὴν κατὰ ξηρὰν ὁδοιπορίαν, καὶ οὐχὶ τὰς περιπετείας τῆς θαλάσσης. Ὁ Κ. Poinsot ἐκέκτητο ἰσχυρὰν σωματικὴν δύναμιν, καὶ δὲν ἐφαίνετ' ἐξησθενημένος ὑπὸ τῶν ταλαιπωριῶν, ἃς ὑπέστη ἐν Κρήτῃ· τὸ σῶμα τῶν ἐθελοντῶν αὐτοῦ εἶχε μειωθῇ μέχρις ἑνὸς Γάλλου καὶ Ἰταλοῦ, οἵτινες ἀκόμη ἠκολούθουν τὴν τύχην του. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἔχων, ἦτο πάλιν προθυμότατος νὰ ὑπηρετήσῃ παντοιοτρόπως τὸν ἀγῶνα, εἴτε ὡς ἀξιωματικὸς, εἴτε ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης· διὰ τοῦ καλάμου ἢ διὰ τοῦ ὅπλου· εἴτε νὰ φονευθῇ ἐν Κρήτῃ, εἴτε ν' ἀποπερατώσῃ τὸν σκοπόν του ἐν θριάμβῳ.

Ἐσταθμεύσαμεν δ' ἐν μικρᾷ τινι κοιλάδι ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας, καὶ ἀνεύρομεν τὴν λέμβον, περὶ ἧς εἴχομεν ἀκούσει, ἀποκεκρυμμένην ἐν μέσῳ ἀνθουσῶν δαφνῶν. Ἔκειτο δὲ καὶ ἑτέρα μικροτέρα λέμβος ὀλίγα βήματα κατωτέρω τοῦ ῥύακος, ἔνθα τὸ γλυκὺ ὕδωρ αὐτοῦ ἑνοῦται μετὰ τοῦ τῆς θαλάσσης. Ἐνταῦθα δὲ συνηντήσαμεν καὶ γέροντά τινα ἁλιέα ἀγριωπὸν, ὅςτις κατῴκει ἔν τινι τρώγλῃ τῶν ἀποτόμων βράχων, καὶ ἐνίοτε τὴν νύκτα ἐ-

ξήρχετο, ἵνα ἐξασκῇ τὸ ἐπάγγελμά του. Ἐντεῦθεν δ' ἐθεώμεθα τὰς τραχείας παραλίας πρὸς δυσμὰς καὶ ἀνατολὰς ἄνευ σημείου ἀνθρωπίνης κατοικίας, ἐκτὸς τῆς ἐκ τεσσάρων τοίχων ἀστεγοῦς καλύβης ἐπὶ τῆς παραλίας παρὰ τῷ σταθμῷ ἡμῶν. Ἡ Φοδέλη ἀπεκρύπτετο ἡμῶν δι' ὑψηλοῦ ἀκρωτηρίου, ὅπερ ἔφραττε τὴν θέαν ἡμῶν πρὸς αὐτὸ τὸ μέρος. Ἡ δὲ Ῥέθυμνα κειμένη εἰς τ' ἀντίθετον μέρος ἐντὸς τοῦ κόλπου δὲν προσέπιπτεν εἰς τὴν θέαν ἡμῶν, ἐκτὸς εἰ ἀνεβαίνομεν πολὺ ὑψηλότερον τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης. Ἐνίοτε δ' ἐντεῦθεν διεκρίνομεν τὸν ἡφαιστογενῆ καπνὸν τῆς καιομένης Θήρας 60 μήλια ἀπέχοντα ἡμῶν πρὸς βορρᾶν· καὶ κατὰ τὴν νύκτα ἡ λάμψις τοῦ Ἡφαιστείου ἐφαίνετο ἐπὶ τοῦ ὁρίζοντος. Δὲν ἐφαίνετο δὲ διόλου δύςκολον τὸ νὰ κωπηλατῇ τις τὸ ἠρεμοῦν καὶ ἄνευ παλιῤῥοίας διαχωρίζον διάστημα τῆς θαλάσσης, ἧς τὰ κυανᾶ καὶ γελῶντα κύματα κουκλουκκίζουσι πρὸς τὰς κοιλότητας τῶν βράχων, καὶ ἀναφλύουσι τὰ ἄνθη αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἀμμώδους παραλίας. Ἑξήκοντα δὲ μίλια χρήζουσι μεγάλης κωπηλασίας· ἀλλ' ὅμως ἔχοντες δίπυρα καὶ ἱκανὸν ὕδωρ ἠδυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι ἠθέλομεν φθάσει εἰς Θήραν μετὰ δύο ἡμέρας, καὶ νὰ λάβωμεν τὴν εὐχαρίστησιν νὰ πέμψωμεν βοήθειαν πρὸς τοὺς δυςτυχεῖς πρόςφυγας εἰς Φοδέλην.

Ἡ μόνη δὲ δυςκολία ἐνώπιον ἡμῶν ἦτο ὁ Τουρκικὸς ἀποκλεισμὸς, καὶ δυςκολία, ἣν ἔπρεπε νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν. Μεταξὺ τῶν βράχων κεκρυμμένοι ἐβλέπομεν ἀτμόπλοια τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου παραπλέοντα τὴν παραλίαν βραδέως· τινὰ μὲν αὐτῶν ἓν ἢ δύο μίλια μακρὰν τῆς ξηρᾶς, ἄλλα δὲ εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος, ἅτινα ἠδύναντο νὰ καταλάβωσι λέμβον, ἥτις εἶχεν ἀποπλεύσει τῆς παραλίας ἀφ' ἑσπέρας. Διεκρίνομεν δὲ τουρκικὰς λέμβους μεθ' ἱστῶν περιπλεούσας τὴν παραλίαν· καὶ ἐμάθομεν, ὅτι εἰδοποίουν διὰ σημείων τ' ἀτμόπλοια, ὅπως πλησιάζωσιν, ὁσάκις παρετήρουν τι ὕποπτον. Ὁ δ' ἡμέτερος γέρων ἁλιεὺς ἔδειξεν ἡμῖν ἓν ταχὺ καταδρομικὸν, ὅπερ εἶχεν ἀναχωρήσει ἀφ' ἑσπέρας ἐκ τῶν κρητικῶν παραλίων, διευθυνόμενον πρὸς τὴν Θήραν, ἵνα συναντήσῃ κατὰ τὸ μέσον τοῦ πλοῦ τὸ Ἀρκάδιον, εἰ δυνατόν. Μικρὸν μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου εἴδομεν αὐτὸ ἐπιστρέφον ἡσύχως. Ἐκ τούτου δ' ἐγένετο κατάδηλον, ὅτι ἀπόπλους διὰ λέμβου

ἐκ Μυλοποτάμου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἑκουσία παράδοσις εἰς τοὺς Τούρκους, μετὰ μεγάλης πιθανότητος, ὅτι ἠθέλομεν καταδυθισθῆ εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης διὰ βολῆς πυροβόλου, ἥτις ἤθελε ριφθῆ καθ' ἡμῶν, ἵνα σταματήσωμεν.

Ἀπορίας δ' ἄξιον εἶναι πῶς καὶ αὐτὸ τὸ Ἀρκάδιον δύναται νὰ κάμνῃ καὶ ἓν μόνον πλοῦν διὰ τόσου στενοῦ ἀποκλεισμοῦ. Ἐφαίνετο δ' ἡμῖν ἀνωφελὲς ν' ἀπαιτῶμεν, ἵνα ἐπανέλθῃ πάλιν· τοὐλάχιστον ἐν ὅσῳ ἦτο πανσέληνος καὶ ἀστερόεις οὐρανός. Οὔτε στιγμὴ σκότους ὑπῆρχε, διότι μόλις ἔσβενεν ἡ λάμψις τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, καὶ εὐθὺς ἀνέτελλεν ἡ μαρμαίρουσα καὶ γλυκεῖα λάμψις τῆς σελήνης. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόγαιος αὔρα, ἥτις ἀνὰ πᾶσαν ἑσπέραν ἔπνεε δροσερὰ ἐπὶ τῆς κοιλάδος ἡμῶν δὲν ἔφερε νέφη, ἵνα στεγάσῃ τὸν οὐρανόν.

Ἐνταῦθα δ' εἴχομεν εὐχάριστον μεταβολὴν θέσεως καὶ κλίματος, παραβαλλομένην πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν ὀρέων κείμενα χωρία, πρὸς ἃ εἴχομεν ἐξοικειωθῆ. Εἰ καὶ δὲν ἠδυνήθημεν ν' ἀποπλεύσωμεν, ἠδυνάμεθα τοὐλάχιστον νὰ κάμωμεν θαλάσσια λουτρὰ, καὶ νὰ διασκεδάζωμεν διὰ τῆς λέμβου ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης ἐν τῇ σκιᾷ τῶν βράχων. Ἀπελαμβάνομεν τῇ ἀληθείᾳ τερπνόν τι παρευρισκόμενοι πλησίον τῆς ἀπεράντου καὶ ἀταράχου θαλάσσης, τῆς οὕτως εἰπεῖν λεωφόρου, τῆς ἀγούσης εἰς χώρας οὔτε εἰς λεηλασίαν καὶ διαρπαγὴν ὑποκειμένας, οὔτε εἰς ἀποκλεισμόν. Ἐκαθήμεθα δ' ἔν τινι σπαλαίῳ παρὰ τὴν παραλίαν, καὶ ἀνεπνέομεν τὴν δροσερὰν θαλασσίαν αὔραν, ἐν ᾧ ἐκτὸς ὁ ἥλιος ἦτο δριμύτατος. Ἀνεῤῥιχώμεθα δ' εἰς τὸν λόφον, ὅστις ἔκλειε τὴν κοιλάδα ἡμῶν, ἵνα θεώμεθα τὴν πορφυρᾶν δύσιν τοῦ ἡλίου καὶ τὸν μακρόθεν ἡφαιστογενῆ καπνὸν τῆς Θήρας, τὸν ἐκτυλισσόμενον ὑπεράνω αὐτῆς. Ἐνίοτε δ' ἠκούετο φωνή τις λέγουσα, ὅτι πρέπει νὰ κρυβῶμεν, διότι πλησιάζει τουρκικὸν ἀτμόπλοιον. Τοῦτο δ' ἂν ἔβλεπεν, ὅτι ἄνθρωποι περὶ ἐκεῖνα τὰ μέρη περιφέρονται, ἴσως ἀποβιβάσει στρατὸν, καὶ καταστρέψει τὰς λέμβους. Ἄλλοτε ὁμὰς Κρητῶν συνηθροίζετο περὶ ἡμᾶς καὶ συνεζήτουν, ἐὰν ὑπάρχῃ ἐλπὶς τοῦν ἁ ἐπανέλθῃ πάλιν τὸ Ἀρκάδιον. Κατὰ τὴν γνώμην των τὸ Ἀρκάδιον εἶναι πλοῖον μεμαγευμένον, τὸ ὁποῖον ἀναδύεται ἐκ τῆς θαλάσσης, ἀποστελλόμενον ὑπὸ τῶν Νηρεΐδων, ἵνα φέρῃ βοήθειαν πρὸς τοὺς ἐν ἐσχάτῃ ἐνδείᾳ εὑρισκομένους φιλοπάτριδας Κρῆτας. Τὴν γνώμην

των ταύτην καὶ ἡμεῖς ἐπεδοκιμάζομεν· διότι τῷὄντι οὐδὲν ἄλλο, ἢ πλοῖον μεμαγευμένον δύναται νὰ διαῤῥηγνύῃ τὸν τουρκικὸν ἀποκλεισμὸν, ἐὰν ταῦτα τὰ ὡραῖα πολεμικὰ πλοῖα εἶχον ἐπ' αὐτῶν πράγματι ναύτας.

Ἐν ᾧ δὲ περιεπάτουν περὶ τὴν παραλίαν ἐν τῇ δρόσῳ τῆς ἑσπέρας, πηδῶν ἀπὸ βράχου εἰς βράχον, θεώμενος τὰς ἀγέλας μικρῶν ἰχθυδίων, ἅτινα ἅμα τῇ προσεγγίσει μου ἀπεσύροντο ἀπὸ τῶν κοιλοτήτων τῶν βράχων, αἴφνης ξένος τις ῥωμαλέος ἵσταται ἔμπροσθέν μου. Οὗτος δ' ἐβάδιζεν ἀντιθέτως ἐπὶ τῆς αὐτῆς σειρᾶς τῶν βράχων, ἐφ' ἧς καὶ ἐγὼ, χωρὶς νὰ μὲ ἴδῃ, ὥςτε ἡ ἔκπληξις ἀμφοτέρων ὑπῆρξεν ἀμοιβαία. Ἐπὶ στιγμὴν δέ τινα ἐβλέπομεν κατὰ πρόςωπον ἀλλήλους, ἔχοντες τὰς χεῖρας ἐπὶ τῆς λαβῆς τοῦ πιστολίου, ὑποθέτων ἑκάτερος τὸν ἄλλον ἐχθρόν. Ἀλλ' ὁ ἀπέναντί μου ὑψηλὸς πωγονοφόρος ἀνὴρ δὲν ἦτο Μουσουλμάνος.

«Εἶμαι Χριστιανὸς, παππᾶ,» εἶπον ἐγὼ, παρατηρήσας τὸν ἱερατικόν του πῖλον.

Ἐκεῖνος ἐξέτεινεν ἀμέσως τὴν χεῖρα, καὶ συσφίγξας τὴν ἡμετέραν ἐγκαρδίως, εἶπε.— «Φαίνεται νὰ ἦσαι ἐκ τῶν Φιλελλήνων— σᾶς εἶδον μακρόθεν, ὅτε διέβαινον σήμερον τὴν πρωΐαν, ἀλλ' ἤδη ἐνόμισα, ὅτι εἶσαι Τοῦρκος».

Ὁ Παππᾶς εἶχεν ἀποτελειώσει τὸ ψάρευμά του. Ἔφερεν δ' ἐπ' ὤμου δίκτυον, καὶ κυνηγητικὸν ὅπλον· οἱ πόδες του ἦσαν γυμνοὶ, ὅπως πατῇ στερεώτερον ἐπὶ τῶν βράχων· κατὰ τὴν δεξιὰν πλευράν του ἦτο ἀνηρτημένον μικρὸν σακκίδιον, ἐμπερικλεῖον τὴν ἄγραν τῆς ἡμέρας. Σήμερον δὲν ἐπέτυχε τόσον καλὰ, ἀλλ' ἐνίοτε ψαρεύει πολλὰ ὀψάρια «ἅτινά εἰσι πολὺ εὐπρόςδεκτα εἰς τὴν οἰκογένειάν του.»

«Δὲν ὑπάρχει πολὺς κίνδυνος ἐκ τῶν παραπλεόντων ἀτμοπλοίων.» Ἀλλ' ηὔχετο, «οὔτε καὶ ἐκ τῶν τουρκικῶν ἀκατίων νὰ προςβληθῇ αἰφνιδίως, τὰ ὁποῖα παρεφύλαττον παρὰ τὴν παραλίαν, διότι ταῦτα διοικοῦνται ὑπὸ Κρητῶν Τούρκων.»

Παρετήρησα δ' ὅτι ἂν καὶ ὑπῆρχε πιθανότης, ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ συναντήσωμεν τουρκικὸν ἀκάτιον πλησίον τῶν βράχων, ἐν γένει ὅμως ταῦτα ἀπεῖχον τῆς παραλίας ἐκτὸς βολῆς πυροβόλου. Τοῦτο δὲ τὸ μέρος τῆς παραλίας δὲν φυλάττεται τόσον πολὺ, ὅσον τὸ μεσημβρινὸν καὶ δυ-

τικόν· διότι κατ'ἀποστάσεις παρὰ τῇ θαλάσσῃ εἰσὶ χωρία ὑποτεταγμένα, ἐν οἷς σπανίως φαίνονται ἐπαναστάται. Ἀλλ' ἡ ὑποψία τοῦ ὅτι σφαῖραι ἐπαναστατικοῦ πυροβόλου δύνανται νὰ συρίττωσι περὶ τ' ἀκάτια, ἀναγκάζει αὐτὰ νὰ μὴ πλησιάζωσι τὴν παραλίαν ἐντὸς βολῆς πυροβόλου. Ὅτε δὲ διεσκεδάζομεν διὰ τῆς λέμβου ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης ἐν μέσῳ τῆς σκιᾶς τῶν βράχων, δύο ἀτμόπλοια παρέπλευσαν πολὺ πλησίον, ἀνησυχήσαντα ἡμᾶς— διότι ἂν καὶ καθ' ἑνὸς ἁλιέως δὲν ἤθελον πυροβολήσει, ἀφεύκτως ὅμως ἤθελον πράξει τοῦτο κατὰ λέμβου— ἀλλ' ὅμως πλοῖα ἱστιοφόρα ἀμυδρῶς πως διεκρίνομεν εἰς τὸ πέλαγος.

Ἴσως δ' ἤθελέ τις γογγύσει ἐπὶ τῇ προςκλήσει 'ς τὰ ὅπλα, ἐν μέσῳ δριμυτάτου καύσωνος ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ, ὅτε μόλις ἡσυχάσαμεν παρὰ τῇ εἰςόδῳ τοῦ δροσεροῦ σπηλαίου ἡμῶν, ἵν' ἀναπνεύσωμεν τὴν ἐλαφρῶς πνέουσαν θαλασσίαν αὔραν τοῦ Ζεφύρου. Ἦτο μὲν λίαν ὀχληρὸν τοῦτο, ἀλλ' ὁ πρόςκοπος ὁ δοὺς τὴν εἴδησιν δὲν ἠδύνατο νὰ κατηγορηθῇ. Ἰδοὺ μία ὁλόκληρος μοῖρα τουρκικῶν ἀτμοπλοίων, πεπληρωμένων στρατιωτῶν, εἰςέρχεται εἰς κόλπον οὐχὶ μακρὰν ἡμῶν πρὸς δυσμάς. Ἕνεκα δὲ τῆς βραδύτητος τῶν κινήσεων τῶν πλοίων ἐνομίσαμεν, ὅτι εἶχον σκοπὸν νὰ κάμωσιν ἐκεῖ ἀπόβασιν. Κρότος δὲ πυροβόλου δὲν ἠκούετο, ὅπως ἀναχαιτίσῃ αὐτά. Εἶχον ἐκλέξει τὴν θέσιν τῆς ἀποβάσεως λίαν ἐπιτυχῶς, ἐπειδὴ ἡ παραλία πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος εἶναι ἀρκούντως ἐπίπεδος, ὥςτε τὰ πολεμικὰ ἀτμόπλοια δύνανται διὰ τῶν πυροβόλων νὰ δεσπόζωσι ταύτης.

Ἀνηγγέλθη δ' ἡμῖν, ὅτι καὶ ἐξ Ἡρακλείου οἱ Τοῦρκοι προετοιμάζονται, ὅπως εἰςβάλωσιν εἰς τὸ Μυλοπόταμον. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀπόβασις τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ἐσκόπει νὰ προςβάλῃ τὴν ἐπαρχίαν ταύτην κατὰ τὸ κέντρον. Ἡ συναθροιζομένη λοιπὸν καταιγὶς ἤθελεν ἐντὸς ὀλίγου ἐκραγῇ ἐπὶ τῆς γονίμου ταύτης ἐπαρχίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚʹ.

Αἱ μάχαι τῆς 16 Μαΐου.

Ὅτε λοιπὸν ἡ ἀπόβασις ἐγένετο, καὶ ἰσχυρὸν Τουρκικὸν σῶμα ἐστρατοπέδευσεν ἀσφαλῶς πλησίον τῆς ἡσύχου ἡμῶν μικρᾶς κοιλάδος, ἐπέστη ἀνάγκη νὰ σκεφθῶμεν περὶ ὑποχωρήσεως. Τὴν πρώτην ἡμέραν δὲν ἠνωχλήθημεν ἐκτὸς τῆς δυσαρέστου ἐκείνης προκλήσεως 'ς τὰ ὅπλα ἐν τῷ δριμυτάτῳ καύσωνι τοῦ ἡλίου. Ἀλλ' ἡ ὄψις τῶν πραγμάτων ἐγίνετο ἀπειλητικωτέρα, ὅτε τὴν ἄλλην ἡμέραν, ὡς καὶ τὴν μετ' αὐτὴν, ἐμάθομεν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔσπευδον καταλαμβάνοντες θέσεις πρὸς τὰ πρόσω. Ὁ Πετροπουλάκης, ὡς ἐμανθάνομεν, εἶχεν ἀποκρούσει τὰ ὑπὸ τὸν Ῥεσὶτ-Πασσᾶν στρατεύματα οὐχὶ μακρὰν τοῦ Κρουσσῶνος· ὁ δὲ Κόρακας εἶχε μεταβῇ εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ἐν αἷς ἡ παρουσία αὐτοῦ ἤθελεν ἐμψυχώσει τὴν ἐπανάστασιν. Ἐπαναστατικαὶ δυνάμεις συνηθροίζοντο εἰς τὰς βορείους ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ἴδης· Τοῦρκοι ἐκ τοῦ Ἡρακλείου ἐπλησίαζον πρὸς τὴν Φοδέλην, ἄλλοι ἐξωρμῶντο ἐκ τῆς Ῥεθύμνης· καὶ τὸ ἀποβιβασθὲν ἀπόσπασμα εἰς τὸ Μπάλι, ὅπερ πρὸ ὀλίγου εἴδομεν, ἔσπευδεν καταλαμβάνον θέσεις. Ἦτο δὲ δύσκολον νὰ προγινώσκῃ τις ποῦ ἠθέλομεν ἀπαντήσει φίλους ἢ ἐχθροὺς, διότι ἅπασα ἡ χώρα εὑρίσκετο εἰς μεγίστην σύγχυσιν· μόνον δὲ τὸ ὄρος Ἴδη ἦτο τὸ γνωστὸν σημεῖον τῆς συγκεντρώσεως. Ἓν μόνον πρᾶγμα ἦτο βέβαιον, τὸ νὰ ἐγκαταλίπωμεν τὴν παραλίαν, ἐν ὅσῳ ὁ δρόμος ἡμῶν ἦτο ἐλεύθερος.

Οὕτω λοιπὸν, ἐπειδὴ εἴχομεν λάβει καὶ ἀναψυχήν τινα

ἐκ τῶν θαλασσίων λουτρῶν, καὶ εἴμεθα πρόθυμοι νὰ μεταβῶμεν ἐκ νέου ἐπὶ τῶν λαμπρῶν ὀρέων, διελύσαμεν τὸ μικρὸν ἐν τῇ κοιλάδι στρατόπεδον ἡμῶν, καὶ ἐβαδίζομεν πρὸς τὰ μεσόγαια, ἀναλαβόντες τά τε σακκίδια ἡμῶν, καὶ τὴν ἀποσκευήν. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ἡ ἀποσκευὴ συνέκειτο ἐκ μικροῦ σάκκου διπύρων, καὶ ἑνὸς πίθου τυροῦ, ἅπερ ἀμφότερα ἦσαν ἀναγκαῖα διὰ τὸν ὁδοιπορίαν. Ὁ Σφακιανὸς **Καπετὰν** Ἀνδρέας ὁ ὁδηγὸς ἡμῶν δὲν ἤθελε κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἐγκαταλίπωμεν αὐτὰ, διότι ἐγνώριζε πολὺ καλῶς, πόσον δύςκολον ἦτο νὰ εὕρωμεν καὶ τμῆμα ἄρτου ἔντισι μέρεσι, δι' ὧν ἐμέλλομεν νὰ διέλθωμεν. Οὔτε δ' ἠδυνάμεθα νὰ καταφύγωμεν εἰς τὸν ἀγριωπὸν γέροντα ἁλιέα τῆς κοιλάδος, ὅςτις εἴτε ὑπῆρχον, εἴτε μὴ Τοῦρκοι, ἠδύνατο νὰ ζῇ ἐν τῇ μεταξὺ τῶν βράχων τρώγλῃ του, ἀποκρυπτόμενος, ἀναφαινομένου κινδύνου, καὶ 'ψαρεύων ἀρκετὰ ὀψάρια πρὸς διατήρησίν του· διότι καὶ οὗτος στερούμενος τροφῶν, παρεκάλεσεν ἡμᾶς πολὺ, ἵνα τῷ ἀφήσωμεν ὀλίγα δίπυρα.

Ὁ πρῶτος ἡμῶν σταθμὸς ἦτο μικρὸν «ὑποτεταγμένον» χωρίον, ἐν ᾧ οἱ ἄνθρωποι ὑπεδέξαντο ἡμᾶς λίαν φιλοφρόνως, ἂν καὶ ἦσαν ἔντρομοι ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τῶν Τούρκων. Τὸ σχέδιον δὲ τῶν χωρικῶν τούτων ἦτο νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ ὄρη, καταλείποντες μόνον ὀλίγους τινὰς γέροντας, οἵτινες ἤθελον ἀναγγείλει εἰς τὸν ἐχθρὸν, ὅτι τὸ χωρίον ἦτο «ὑποτεταγμένον,» καὶ προςπαθήσει νὰ διασώσωσι τὰς οἰκίας των ἐκ τοῦ πυρός. Ἦτο δὲ πρόδηλον, ὅτι οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην εἶχον εἰς τοὺς ἀτάκτους Τούρκους, καὶ ἐλυποῦντο λίαν ἀργὰ, διότι εἶχον παραδώσει τὰ ὅπλα των· τοὐλάχιστον ταῦτα ἔχοντες, ἠδύναντο ν' ἀποθάνωσιν ὡς καλοὶ χριστιανοί,

Δὲν εἶναι δ' ἀνάγκη ν' ἀναφέρω, ὅτι οἱ χωρικοὶ καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἀνησύχουν, διότι οἱ πρόσκοποι εἶχον ἀναγγείλει, ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸ **Μπάλι** ἦσαν εἰς κίνησιν, καὶ ὅτι περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου διεδόθη φωνὴ ἀπὸ κορυφῆς λόφου εἰς κορυφὴν ἑτέρου, ἀναγγέλλουσα τὴν προςέγγισιν αὐτῶν. **Κατὰ** τὴν πρώτην εἴδησιν ἡμίονοι καὶ ὄνοι ἐσάχθησαν, τὰ οἰκιακὰ πράγματα προητοιμάσθησαν πρὸς μετακόμισιν, καὶ πάντες ἠκροῶντο τεταμένοις ὠσὶ, μὴ ἀκούσωσιν ἑτέραν φωνὴν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῶν λόφων. Τέλος δ' ἠκούσθη φωνή τις ἀσαφὴς καὶ βαθεῖα, ἣν

τὰ μὴ συνειθισμένα ὦτα ἡμῶν δὲν διέκρινον, ἀλλ' οἱ χωρικοὶ ἔλαβον θάῤῥος, διότι ἐνόησαν αὐτήν. Καὶ μετά τινας στιγμὰς ἑτέρα φωνὴ σαφεστέρα καὶ πλησιεστέρα τῆς πρώτης, ἀγγέλλουσα σαφῶς, ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχον σταματήσει. Ἀλλὰ, καὶ οὕτως ἔχοντος, αἱ προπαρασκευαὶ πρὸς ἀναχώρησιν ἐξηκολούθουν περὶ ἡμᾶς δραστηρίως γινόμεναι. Ἡμεῖς δ' ἐκοιμήθημεν ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου ὀροφῆς τῶν οἰκιῶν, ἵνα μὴ ἀνησυχῶμεν τὸν φιλοξενοῦντα ἡμᾶς.

Ἐκοιμήθημεν δ' ὑπὸ τὸ λαμπρὸν φῶς τῆς Σελήνης, ὅπερ τοὺς πέριξ βράχους καὶ δένδρα καθίστα εὐδιάκριτα ἐπὶ πολλὰ μίλια. Κατὰ τὸν βαθὺν ὄρθρον τῆς 6 Μαΐου ἐξεγερθέντες τοῦ ὕπνου, ἐξηκολουθοῦμεν τὴν ὁδοιπορίαν ἡμῶν πρὸς τὴν Φιλοξενίαν καὶ τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ἴδης. Ἠναγκάσθημεν δὲ ν' ἀναῤῥιχώμεθα εἴς τι ὄρος πλησίον τῆς παραλίας, πρὶν ἢ φθάσωμεν εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Φιλοξενίας. Ἐντεῦθεν δ' εἴχομεν θέαν ἐξαισίαν κάτωθεν ἡμῶν ἐπί τε τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης. Διεκρίνομεν οὐχὶ μόνον τὸ Ἡφαιστογενὲς νέφος τῆς Θήρας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν νῆσον καὶ ἄλλας Ἑλληνικὰς νήσους, ἀπεχούσας πολλῷ πλειότερον ταύτης. Παρετηροῦμεν δ' ἐπὶ τοῦ πελάγους τουρκικὴν πολεμικὴν λέμβον περιπλέουσαν τῇδε κἀκεῖσε, καὶ φαινομένην ὡς μικρόν τι σημεῖον ἐπὶ τοῦ κατόπτρου τῆς θαλάσσης πρὸ τῶν ποδῶν ἡμῶν. Ὁ ἀὴρ ἦτο καθαρώτατος, καὶ ἄνω ἐπὶ τοῦ ὄρους ἔπνεεν ἀρκετὸς ἄνεμος, ὅςτις καθίστα τὴν ὁδοιπορίαν λίαν εὐχάριστον. Ὁτὲ μὲν ἐθεώμεθα τὴν χιονοσκεπῆ κορυφὴν τοῦ ὄρους Ἴδης, ὁτὲ δὲ, καταβαίνοντες εἰς τὴν κοιλάδα, τὰς μεγάλας δρῦς καὶ τοὺς σιτοφόρους ἀγροὺς τοὺς γοργῶς κυματιζομένους ὑπὸ τοῦ ἀνέμου.

Ἡ Φιλοξενία ἦτο σχεδὸν ἐγκαταλελειμμένη· διότι οἱ Τοῦρκοι ἡμίσειαν ὥραν περίπου ἀπεῖχον αὐτῆς. Εὕρομεν δὲ τὸν Καπετὰν Βασίλη μετὰ τῆς οἰκογενείας του περιμένοντα, ἑτοίμων ἁπάντων τῶν οἰκιακῶν πραγμάτων, ἕως ὅτου βεβαιωθῇ θετικῶς, ποῖον δρόμον ὁ ἐχθρὸς μέλλει νὰ λάβῃ. Ὁ Καπετὰν Βασίλης ἦτο σύννους καὶ ἀτάραχος, οὐδόλως πεφοβισμένος ἐπὶ τῷ φοβερῷ κινδύνῳ, ὅςτις ἐπεκρέματο ἐπὶ τῶν τιμαλφεστάτων του· καὶ ὅμως συνεκέντρονεν ἁπάσας τὰς δυνάμεις του, τίνι τρόπῳ δύναται νὰ διασώσῃ ταῦτα. Καὶ αἱ γυναῖκες δ' αὐταὶ ἐδείκνυον ἀταραξίαν καὶ γενναιότητα. Ἔχυσαν μὲν ὀλίγα δάκρυα, ἐγκα-

ταλείπουσαι εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐχθροῦ τὴν ἑστίαν αὐτῶν, ἀλλ' ὅμως εἰργάζοντο μετὰ σπουδῆς εἰς ὅ,τι ἔπρεπε πρὶν ἢ εἰςέτι ἀναχωρήσωσιν. Ἀνυπομόνως δὲ περιέμενον τὸ σημεῖον τῆς ἀναχωρήσεως· μάλιστα δ' ἐζήτησαν καὶ παρ' ἡμῶν συγγνώμην, διότι δὲν εἶχον τὰ οἰκιακά των πράγματα πρόχειρα, ἵνα δώσωσιν ἡμῖν πρόγευμα, ὡς ἔπρεπεν. Ἡ δ' ἐρατεινὴ Καλλιόπη προςέφερεν ἡμῖν φιάλην πλήρη γάλακτος μετὰ τοῦ συνήθους ἡδέος μειδιάματος.

Ἐξηκολουθήσαμεν λοιπὸν τὴν πορείαν ἡμῶν μετὰ καρδίας συγκεκινημένης, ματαίως ἐλπίζοντες, ὅτι οἱ Τοῦρκοι θέλουσι φεισθῆ τῆς Φιλοξενίας. Ἐπροχωροῦμεν ταχέως πρὸς τὸ μέρος, ἔνθα ἔμελλε νὰ γείνῃ ἡ μάχη. Ἐν ᾧ δ' ἐβαδίζομεν πρὸς τὰ πρόσω, αἴφνης ὁ Σφακιανὸς ὁδηγὸς ἡμῶν εἰδοποίησε νὰ σιωπήσωμεν, ἐπειδὴ ἤκουσε ψιθυρισμὸν, ἐξ οὗ διέκρινεν, ὅτι σῶμα τουρκικὸν δὲν ἀπεῖχε πολὺ ἡμῶν. Προβάντες δ' ὀλίγον πρὸς τὰ πρόσω, εὕρομεν περὶ τοὺς εἴκοσι ῥωμαλέους Κρῆτας ἐκ τοῦ σώματος τοῦ Καπετὰν Ἡρακλείδου, οἵτινες εἶπον πρὸς ἡμᾶς, ὅτι ἐφύλαττον τὸν δρόμον, περιμένοντες ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ. Τινὲς μὲν ἐνόμιζον, ὅτι οἱ Τοῦρκοι θέλουσιν ἔλθει ἐκ δυσμῶν, ἄλλοι δ' εἴκαζον, ὅτι θέλουσι κάμει κύκλον διὰ τῶν παρὰ τὴν παραλίαν στενῶν, καὶ ἐμφανισθῆ ἐκ βορρᾶ. Ἐν ᾧ δ' ἠρχίσαμεν πάλιν νὰ προχωρῶμεν, ἐλάβομεν δευτέραν εἰδοποίησιν παρὰ τοῦ ὁδηγοῦ ἡμῶν νὰ βαδίζωμεν ἡσύχως. Οὗτος δ' ἐξέλεξεν ἀτραπόν τινα, συσκιαζομένην ὑπὸ πυκνῶν δένδρων, ἀποφεύγων τὰς ὑψηλοτέρας σειρὰς τῶν ὀρέων, καὶ παρήγγειλε πρὸς ἡμᾶς ν' ἀκολουθῶμεν αὐτὸν τρέχοντες, μέχρις ὅτου ἀπαντήσαντες πρόςφυγάς τινας, οἵτινες ἐβεβαίωσαν ἡμᾶς, ὅτι τὰ ἔμπροσθεν μέρη ἦσαν ἐλεύθερα Τούρκων. Τότε δὲ μετριάσαντες τὸ βῆμα ἡμῶν, ἐβαδίζομεν ὀλίγον ἀνέτως· καὶ διελθόντες χλοερὸν ἀνοικτὸν μέρος, διακοπτόμενον ὑπὸ βράχων, κατέβημεν εἰς βαθεῖαν χαράδραν παρεμφερῆ πρὸς τὰς Barrancas, καὶ ἀναβάντες τὴν ἀπέναντι ἀνωφέρειαν, εὑρέθημεν ὄπισθεν τοῦ στρατοῦ τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἐνταῦθα δ' εὕρομεν ἀρκοῦσαν συνάθροισιν χωρικῶν Κρητῶν. Ὁ Κορωναῖος μετὰ τῶν ἐθελοντῶν κατεῖχε τὸ κέντρον τῆς γραμμῆς, ὁ δὲ Πετροπουλάκης, ὅστις εἶχεν ἐπιστρέψει ἐσπευσμένως ἐκ τῶν ὁρίων τοῦ Μαλεβυζίου,

κατεῖχεν ὀχυρὰν θέσιν κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον. Ἀρξαμένης δὲ τῆς μάχης, ἅπασα ἡ ἐπαρχία τοῦ Μυλοποτάμου ἦτο εἰς κίνησιν ἕνεκα τῶν ὡπλισμένων ἀνδρῶν, καὶ ἀντήχει ὑπὸ τῶν κρότων τῶν ὅπλων, ὥςτε ἦτο σειρὰ μαχῶν μᾶλλον, ἐκτεινομένη ἐξ ἀνατολῶν τῆς ἐπαρχίας μέχρι δυσμῶν, ἢ μία μόνον μάχη, ἥτις ἐγένετο, προϊούσης τῆς ἡμέρας. Ἐκ τῆς κεντρικῆς δ' ἡμῶν θέσεως ἐπὶ τῆς ἄκρας τῆς χαράδρας ὄπισθεν τῆς γραμμῆς τῶν ἐπαναστατῶν ἐβλέπομεν τὰς τουρκικὰς σκηνὰς κάτωθι ἐπὶ τῆς πεδιάδος, φρουρουμένας ὑπὸ σώματος πεζικοῦ καὶ πυροβολικοῦ, ὅπερ ἐπυροβόλει ἐκ διαλειμμάτων κατ' εὐθεῖαν ἐμπρὸς κατὰ τῶν βράχων καὶ θάμνων. Ἦτο δὲ δύςκολον νὰ διακρίνῃ τις τοὺς ἀκροβολιστὰς τοῦ ἐχθροῦ, διότι ἐκρύπτοντ' ὄπισθεν τῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ ἐδάφους· ἀλλ' ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν πεπυκνωμένον σῶμα Τούρκων ἔκαμνεν ἔφοδον πρὸς τὰ πρόςω μετὰ μεγάλων κραυγῶν· οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀπήντων διπλασιάζοντες ζωηρότερον τὸ πῦρ. Ἐντεῦθεν ἠκούομεν τὰς φωνὰς τῶν ὁπλαρχηγῶν τῶν χωρίων προσκαλούντων καὶ προτρεπόντων τοὺς ὀπαδούς των. Ἐνίοτε δὲ σφαῖραι συρίττουσαι διήρχοντο περὶ ἡμᾶς, μικρὸν κατὰ μικρὸν αὔξουσαι καὶ μετριάζουσαι, ὡς ὁ ἀφρὸς αὐξανούσης παλιῤῥοίας. Μετ' ὀλίγον δὲ τὸ κῦμα τῶν σφαιρῶν ἐμετρίασε, καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ λευκοῦ καπνοῦ ὑπεχώρησεν εἰς τὴν πρώτην της θέσιν. Ζωηρὸς δ' ἀκροβολισμὸς ἐγένετο καὶ μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Ὀθωμανῶν Κρητῶν, πολεμούντων πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὸν συνήθη τρόπον μετ' οὐ μικρᾶς ἐπιδεξιότητος, οἵτινες προεκάλουν ἀλλήλους δι' ὕβρεων, ἀναφέροντες ὀνομαστὶ ὁ εἷς τοῦ ἑτέρου τὸ ὄνομα.

«Ἔ! Σὺ Δημήτρη ἀχρεῖε, μοῦ διέφυγες πολλάκις, ἀλλὰ σήμερον θὰ σὲ φονεύσω!»

«Κατηραμένε Φαζὶλ ἔχω σφαῖραν ἑτοίμην διὰ σέ! Ἔλα πλησιέστερον, ἂν κοτᾷς.»

«Ὕψωσον τὴν χεῖρά σου ὑπεράνω τοῦ βράχου» λέγει τις, «καὶ θὰ τὴν κτυπήσω.»

«Ὕψωσον μόνον τὸν δάκτυλόν σου» ἀποκρίνεται ὁ ἐχθρός του, «καὶ εἶναι χαμένος.»

Τότε δὲ τὰ πάντα πνίγονται εἰς ἰσχυρότερον κρότον τῶν ὅπλων, ὅταν ἄλλοι Χριστιανοὶ σπεύδουσι πρὸς ὑποστήριξιν τῶν φίλων των, καὶ Τοῦρκοι τακτικοὶ κάμνουσι νέαν ἔφοδον.

Ἦτο δὲ ἡμέρα τρόμου καὶ κινήσεως καθ' ἅπασαν τὴν ὡραίαν ἐπαρχίαν τοῦ Μυλοποτάμου. Ἡ ἀτμοσφαῖρα ἦτο πεπυκνωμένη ὑπὸ νεφῶν καπνοῦ, προερχομένου ἐκ καιομένου τινὸς χωρίου πολὺ μακρὰν, κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς γραμμῆς ἡμῶν. Ἐκ δεξιῶν δ' ἠκούετο ζωηρὸς πυροβολισμὸς, μαχομένου τοῦ Πετροπουλάκη κατὰ τουρκικοῦ σώματος, ὅπερ προςεπάθει νὰ καταλάβῃ τὰ νῶτα, καὶ ἀπεκρούετο ὑπ' αὐτοῦ μετὰ καρτερίας ἀκαταγωνίστου Περὶ τὴν δείλην ἔφθασαν ἀγγελιοφόροι κομίζοντες τὴν εἴδησιν, ὅτι ἡ κα-ὰ τοῦ Πετροπουλάκη προςβολὴ ἐμετριάσθη· ἀλλὰ ταὐτοχρόνως ἐμάθομεν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐπροχώρουν θαῤῥαλέως ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ μέρους, ὡςεὶ ἐπρόκειτο νὰ καταλάβωσι μέρος τι ὀχυρόν. Νέα χωρία ἐκαίοντο, ὡς ἠδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐκ τῶν πολλῶν νεφῶν τοῦ καπνοῦ, ὅςτις ἀνυψοῦτο τῇδε κἀκεῖσε ἄνω τοῦ λευκοῦ καπνοῦ τῶν πυροβόλων. Ἂν καὶ ὁ ἥλιος ἔλαμπεν ἐπὶ τῆς χιονοσκεποῦς κορυφῆς τοῦ μεγάλου ὄρους, ὄπισθεν ἡμῶν, ἐνίοτε ἦτο λίαν δύςκολον νὰ διακρίνῃ τις ἀντικείμεν' ἀπέχοντα δύο τρία μίλια ἕνεκα τῆς ὁμιχλώδους σχεδὸν ἀτμοσφαίρας, ἥτις διήρχετο δι' αὐτῶν βραδέως.

Αἱ φωναὶ δὲ καὶ ὁ πυροβολισμὸς ἐξηκολούθουν ἀκουόμεναι κάτωθεν τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους, καὶ ἀντήχουν εἰς τὰς βαθείας χαράδρας μετὰ μεγίστου πατάγου. Ἐκ τῶν ὄπισθεν τῆς γραμμῆς τῶν ἡμετέρων, ἔνθα ἄνθρωποι κεκμηκότες, ἢ ὑποχωρήσαντες τῆς μάχης ἐκάθηντο ἀναπαυόμενοι, ἤρχοντο πρὸς ἡμᾶς εἰδήσεις ἀβέβαιοι περὶ τῶν ἐν τῇ μάχῃ συμβαινόντων. Αἱ εἰδήσεις δ' αὗται ἐκομίζοντο ὑπὸ μικρῶν παίδων, τολμηρῶν καὶ ῥιψοκινδύνων, οἵτινες περιεργίας χάριν κατέβησαν ἐκ τῶν ὑψηλῶν ὀρέων, ἵνα θεωρῶσι τὴν μάχην, καὶ οἵτινες ἔμενον μακρὰν ἐκτὸς τουρκικῶν σφαιρῶν, ἔνθα ὁμάδες μὴ πολεμούντων ἐκ τῶν βράχων καὶ τῶν ὀροφῶν τῶν οἰκιῶν παρετήρουν μετὰ παλλούσης καρδίας τὴν ἀντίστασιν, ἣν ἔκαμνον οἱ συγγενεῖς αὐτῶν.

Οὗτοι δ' οἱ μὴ λαμβάνοντες μέρος ἐν τῇ μάχῃ, ἀλλὰ παρατηροῦντες καὶ ἀκροώμενοι, ἠδύναντο δι' ἄλλης ἐργασίας νὰ συμπράττωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα. Ὁ Κορωναῖος ἐζήτησε πολεμοφόδια· καὶ ἐν ᾧ διεβαίνομεν διὰ τοῦ χωρίου, ἐβλέπομεν γέροντας καὶ παιδία, ἐνασχολουμένους περὶ τὴν κατασκευὴν πυριτοβολῶν, χρησίμων εἰς κρητικὰ

ὅπλα· πυριτοβολαὶ δὲ δι᾿ὅπλα Ἀγγλικὰ καὶ Γαλλικὰ ἦσαν ἕτοιμοι, καὶ ἐστέλλοντο εὐθὺς διὰ τῶν ἡμιόνων. «Γρήγορα! Γρήγορα πατριῶται! Πρέπει νὰ φύγωμεν, διότι τὰ παλληκάρια δὲν θὰ ἔχωσι πολεμοφόδια», ἐφώναζον οἱ ὁδηγοῦντες τοὺς ἡμιόνους. Καὶ αἱ γυναῖκες ἠρώτων μετ' ἀνυπομονησίας «πῶς πηγαίνει ὁ πόλεμος;» Αἱ χεῖρες τῶν γερόντων ἔτρεμον ἕνεκα τῆς προθυμίας, ἐν ᾧ προσέθετον νέας πυριτοβολὰς εἰς τὸν σωρόν. Σφίγγετε τὸ χαρτὶ καλὰ, ἵνα μήτε κόκκος πυρίτιδος χύνηται· πᾶσα σφαῖρα δὲν εἶναι προωρισμένη δι' ἕνα μισητὸν Τοῦρκον; Δὲν πνιγόμεθα ὑπὸ τοῦ καπνοῦ τῶν καιομένων οἰκιῶν, καὶ δὲν ἀντηχοῦσιν εἰςέτι εἰς τὰ ὦτα ἡμῶν αἱ κραυγαὶ νεάνιδός τινος, ἥτις ὡς μαινομένη διέφυγεν ἐκ τῶν ἀνοσίων χειρῶν τοῦ ἐχθροῦ;

Τῇ ἀληθείᾳ οὗτος ὁ πόλεμος δὲν εἶναι πεπολιτισμένος μετὰ φιλοφρονήσεων καὶ προςρήσεων τῶν διαμαχομένων, ἀλλ' εἶναι φοβερὸς ἀγὼν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου, καθ' ὃν οἱ φανατικοὶ ὀπαδοὶ τοῦ ψευδοῦς προφήτου πολεμοῦνται μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, ὧν ἡ πίστις σημαίνει *ἐλευθερίαν πολιτικήν, καὶ τιμὴν τῆς ἑστίας*. Οἱ Κρῆτες ἔχουσιν ἀρκοῦσαν φιλανθρωπίαν, ἵν' ἀναχαιτίζωνται ἀπὸ τοῦ νὰ βασανίζωσι τοὺς αἰχμαλώτους· ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἧττον ἀναχαιτίζονται. Ἄνδρες Κρῆτες μετεκομίζοντο ἠκρωτηριασμένοι φρικωδῶς ὑπ' αὐτῶν. Τοιαῦτα φρικώδη θεάματα κάμνουσι τὸν λαὸν νὰ βλέπῃ μετ' εὐχαριστήσεως ἀποκεκομμένας κεφαλὰς Τούρκων, καὶ μετακομιζομένας ἐν θριάμβῳ, ὡς ὁ Δαβὶδ ἀπέκοψε τὸ πάλαι τὴν κεφαλὴν τοῦ Γολιάθ.

Ἡ δύσις τοῦ ἡλίου ἦτο λαμπροτάτη· τὰ ὄρη τῶν Σφακίων τόσον καθαρῶς διεκρίνομεν ἕνεκα τῆς ἄκρας αἰθριότητος, ὥστε, ἂν καὶ ἀπεῖχον ἡμῶν τρεῖς ἡμέρας, ἐφαίνοντο, ὡςεὶ ἀπεῖχον τρεῖς ὥρας. Διεκρίνομεν δ' ἐπὶ τῶν ἀποτόμων πλευρῶν τοῦ ὄρους Ἴδης γραμμὰς φωτὸς καὶ σκιᾶς. Τὸ κυανοῦν Αἰγαῖον πέλαγος ἐκινεῖτο χαριέντως πρὸς τὴν Κρήτην· καὶ αὐτὰ τὰ τουρκικὰ καταδρομικὰ πλοῖα ἐφαίνοντο ἐπὶ τοῦ πελάγους ἕνεκα τῆς μακρᾶς ἀποστάσεως ὡς ζωγραφικὰ σημεῖα. Ἡ φύσις ἦτο ὡραία, ὡραιοτάτη, ὥστε οὐδεμίαν ἁρμονίαν εἶχε πρὸς τὸν ἐν τῇ πεδιάδι φρικώδη πάταγον. Τὰ πυροβόλα καὶ τὰ διάφορα ὅπλα ἐκρότουν σφοδρότερον καὶ ζωηρότερον, δύοντος τοῦ

ἡλίου. Αἱ δὲ φωναὶ τῶν Χριςιανῶν ἠκούοντο εὐκρινέςερον τῶν τουρκικῶν. Οἱ Τοῦρκοι ὑπὸ τοῦ ῥαγδαίου πυροβολισμοῦ τῶν Χριστιανων ὠθοῦντο πρὸς τὰ ὀπίσω μετὰ βίας. Τότε δ' ἤρξατο ὁ πολὺς πυροβολισμὸς τῶν Τούρκων, ὡς συνεθίζουσι τὰ στρατεύματα τοῦ Σουλτάνου νὰ καταπαύωσι τὴν μάχην, ἵνα ἐξοδεύσωσι τὴν πυρίτιδα καὶ τὰς βολάς των *ἐντίμως*. Ἀκόμη ὀλίγος κρότος τοῦ πυροβολικοῦ, καὶ οἱ τελευταῖοι τῶν ἄλλων ὅπλων ἀκούονται· καὶ αἴφνης ἐπέρχεται παντελὴς σιγὴ ἐπὶ τῆς πεδιάδος.

Οὐδὲν δ' ἀποφασιστικὸν ἐγένετο· καὶ ὅμως οἱ ἐπαναστάται ἦσαν τὰ μέγιστα ηὐχαριστημένοι διὰ τὴν μάχην. Εἶχον ἀποκρούσει εἴς τι μέρος τὸν ἐχθρὸν, καὶ εἰς ἕτερον ἀναχαιτίσει αὐτὸν, προςπαθοῦντα νὰ προβῇ περαιτέρω. Ἦτο ἤδη σκότος, καὶ ἡ μάχη ἴσως ἐξακολουθήσῃ καὶ αὔριον, ἢ ἴσως ἀναβληθῇ ἐπὶ 15 ἡμέρας, ὅπως ὁ Πασσᾶς ἐγκρίνῃ. Οἱ ἡμέτεροι δὲν ἦσαν ἀρκούντως ἰσχυροὶ, ὥςτε νὰ ἐκδιώξωσιν αὐτὸν ἐκ τῆς πεδιάδος· καὶ ἂν οὗτος ἐνόμιζεν, ὅτι ἠδύνατο ν' ἀναβῇ εἰς τὸ ὄρος ἐπωφελῶς, εἰς τὴν ἐξουσίαν του ἦτο, ἵνα δοκιμάσῃ καὶ ἐκ δευτέρου τὴν τύχην του. Οὕτω λοιπὸν οἱ ἐπαναστάται φαγόντες τὸν λιτὸν δεῖπνον, ἀνεχώρησαν· τοὺς δὲ πληγωμένους μετεκόμισαν δι' ἡμιόνων, ὅπως διασώσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ· καὶ αἱ γυναῖκες δ' ἔχουσαι τὰ παιδία ἐν ἀγκάλαις, ἢ ἐπ' ὤμου δεδεμένα, ἐστάλησαν ὑψηλὰ ἐπὶ τῶν ἀποτόμων βράχων τοῦ ὄρους Ἴδης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Νυκτερινὴ ἐπίθεσις.

Ἐξεγερθέντες τοῦ ὕπνου αἰφνιδίως ἐν μέσῳ φωνῶν φοβερᾶς ταραχῆς, εὕρομεν, ὅτι καὶ οἱ κοιμώμενοι σύντροφοι ἡμῶν εἶχον ἐξεγερθῇ, καὶ ὅτι ἕκαστος, ἀφ' οὗ ἐπρομηθεύετο, ὅσας πυριτοβολὰς ἠδύνατο νὰ εὕρῃ προχείρους, ἀνεχώρει μετὰ μεγίστης ταχύτητος. Ἀπὸ τοῦ χωρίου δὲ καταβαίνοντες εἰς τὴν κάτω χαράδραν, καὶ ἀπὸ ταύτης ἀναβαίνοντες εἰς μικρόν τι ὀροπέδιον, καὶ πάλιν εἰς ἑτέραν χαράδραν, ἔτρεχον δεκάδες ταχυπόδων παλληκαρίων, τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο ἀδιαφοροῦντα περὶ τῶν κόπων τῆς παρελθούσης ἡμέρας. «Ἐμπρός»! «Ἐμπρός»! ἠκούετο πανταχόθεν, ἐν ᾧ τινὲς μὲν ἔτρεχον πρὸς τὰ δεξιὰ, ἄλλοι δὲ πρὸς τ' ἀριστερὰ, ἵνα εὕρωσι μέρος κατάλληλον καὶ ἀρχίσωσι τὸ κατ' ἐχθροῦ πῦρ.

Οἱ Τοῦρκοι ἐξ ἑνὸς μέρους τῆς γραμμῆς των εἶχον κινηθῇ πρὸς τὰ πρόσω· τοῦτο μόνον ἦτο γνωστόν· ἀλλὰ δὲν ἦτο καὶ βέβαιον, ὅτι ἤρχοντο μετὰ πολλῶν δυνάμεων, ἢ ἁπλῶς ἐδοκίμαζον τὴν ἀγρυπνίαν τῶν Χριστιανῶν, προσποιούμενοι ἐπίθεσιν. Δὲν ἐμείναμεν δ' ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς ἀπορίαν, διότι ἐγένετο δῆλον μετ' οὐ πολὺ, ὅτι τὸ τουρκικὸν πῦρ ἐκόπαζε, καὶ ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἐπεθύμει ν' ἀποσυρθῇ ἐκ τοῦ ἀνωφελοῦς ἀγῶνος.

Ἀλλὰ δὲν ἦτο τόσον εὔκολον νὰ πραγματοποιηθῇ τοιαύτη ὑποχώρησις. Διότι φίλοι καὶ ἐχθροὶ πολλάκις ἀνεμίχθησαν, καὶ τ' ἀποτέλεσμα ἦτο πρόδηλον, ὁσάκις ἀνεγνώριζον ἀλλήλους. Ὅπλα ἐξεπυρσοκρότουν ἐν τοῖς βρά-

χοις καὶ θάμνοις· ὁμάδες ἀνθρώπων ἀμυδρῶς ὁρατοὶ διὰ τοῦ φωτὸς τῆς Σελήνης ἐπλησίαζον ἀλλήλους, καὶ ἀπηύθυνον ἐρωτήσεις. Τὴν ἀπάντησιν ἴσως παρηκολούθει πυροβολισμὸς ἑκατέρωθεν, ἢ συχνότερον ἦτο φωνὴ ἀναγνωρίσεως· καὶ οἱ πλησιάζοντες ἔστρεφον τὰ ὅπλα των κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν. Ἐκ τῶν ὄπισθεν ἀσθμαίνοντες κατέφθανον οἱ βραδυποροῦντες. Ὀλίγοι δὲ, οἵτινες εἶχον πληγωθῆ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀνίκανοι εἰς μάχην, προὐχώρουν ὅσον ἠδύναντο ταχύτερον· καὶ ἡμεῖς δ' οἱ ξένοι ἐβαδίζομεν μετὰ προσοχῆς, μὴ πυροβοληθῶμεν κατὰ λάθος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων.

Τῇ ἀληθείᾳ πολλοὶ κατὰ τὴν νύκτα ταύτην ἐκινδύνευσαν ἐν τῷ ἀδιακρίτῳ φωτὶ τῆς Σελήνης, τὸ ὁποῖον κατὰ διαλείμματα ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῶν διερχομένων νεφῶν, καὶ τὸ ὁποῖον, ὁτὲ μὲν καθίστα τοὺς βράχους ὁρατοὺς, ὁτὲ δὲ σκιεροὺς. Ἐμάθομεν δὲ, ὅτι Κρής τις Τοῦρκος εὑρεθεὶς περικυκλωμένος ὑπὸ ἐπαναστατῶν ὡμίλησε πρὸς αὐτοὺς διὰ τρόπου οἰκείου, ἕως ὅτου εἰςῆλθε μετ' αὐτῶν εἰς μικρὸν πυκνὸν δάσος, ὅτ' ἐβύθισε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ εἰς τὸ στῆθος τοῦ πλησιεστέρου ἐχθροῦ του, καὶ ἐξαπλώσας αὐτὸν χαμαὶ ἐγένετο ἄφαντος. Παλληκάριον ἐκ τῶν Χριστιανῶν κατὰ λάθος εὑρέθη μεταξὺ δύο τουρκικῶν στρατιωτικῶν σωμάτων, καὶ διελθὸν δι' αὐτῶν πρὸς τὰ ὀπίσω ἔκαμε μακρὸν κύκλον, ἵνα ἑνωθῇ πάλιν μετὰ τῶν ἡμετέρων. Ἦτο πολὺ δύςκολον νὰ βεβαιωθῶσιν οἱ Κρῆτες, Ὀθωμανοὶ καὶ Ἐπαναςάται, ποῖοι ἦσαν οἱ ἐχθροί των μεταξὺ ἀνθρώπων ἐχόντων τὴν αὐτὴν ἐνδυμασίαν καὶ γλῶσσαν. Καὶ ἴσως τούτου ἕνεκα νυκτεριναὶ ἐπιθέσεις δὲν γίνονται.

Οἱ Ὀθωμανοὶ Κρῆτες δύνανται οἱονδήποτε πρόςχημα μὴ ἀναγνωρίσεως νὰ λάβωσιν ἕνεκα τῆς κρητικῆς ἐνδυμασίας· ὁ τακτικὸς ὅμως στρατὸς τῶν Τούρκων εὐκόλως ἀναγνωρίζεται. Φοβερὸς πυροβολισμὸς προσέβαλεν αὐτὸν, ἐν ᾧ ἠγωνίζετο νὰ διατηρήσῃ τὰς τάξεις του ἐπὶ τοῦ ἀνωμάλου ἐδάφους, καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐφονεύθησαν, χωρὶς νὰ προφθάσωσι ν' ἀντιπυροβολήσωσιν. Οἱ πυροβολισμοὶ τῶν Τούρκων ἐκκενούμενοι διὰ μιᾶς διήρχοντο συρίττοντες διὰ τῶν θάμνων, καὶ προσέπιπτον ἐπὶ τῶν βράχων. Ἀλλὰ τ' ἀποτέλεσμα τοῦ κρουνηδὸν τούτου πυροβολισμοῦ κατὰ πλῆθους ἀκροβολιστῶν, κεκρυμμένων ὄπισθεν τῶν βρά-

χων κατὰ τὸ ἔθιμόν των, ἦτο μικρὸν, ἐν ᾧ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀκροβολισταὶ ἐξεκένουν κατ' αὐτῶν πανταχόθεν θανατηφόρον πῦρ. Ἐὰν δ' οἱ ἐπαναστάται δὲν ἐτελείονον τὰ πολεμοφόδια, οἱ Τοῦρκοι οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὴν νυκτερινὴν ταύτην ἐπίθεσιν, ἤθελον ὑποστῆ μεγάλας ζημίας. Ὁπωςδήποτε ὅμως πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔπεσον, ἵν' ἀποκοπῶσιν αἱ κεφαλαί των κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦ παλαιοῦ κόσμου. Πολλὰ δὲ λάφυρα ἔμειναν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης.

Ὅτε δὲ κατέπαυσεν ἡ συμπλοκὴ, καὶ διεσκορπισμέναι ὁμάδες ἐπαναστατῶν ἐπέστρεφον ἀνέτως εἰς τὰ ἴδια, συνηντήσαμεν τὸν πιστὸν ἡμῶν Νικόλαν φορτωμένον ἀπὸ λάφυρα. Ἴσως συνέλεξεν ὅλα ταῦτα μόνος του· ἴσως δ' ἐβοηθήθη καὶ ὑπὸ φίλων. Ἡμεῖς ὅμως ἐθαυμάσαμεν τὴν ἐπιτυχίαν του. Ἰδοὺ μία ἐρυθρὰ ζώνη, ἓν ξίφος, ἓν ὅπλον κυνηγετικὸν καὶ εἷς στρατιωτικὸς μανδύας. Τὸν μανδύαν δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ φορέσῃ, διότι ἦτο αἱματόφυρτος ἄνωθεν τῆς ζώνης· ἐσκέπτετ' ὅμως ἐκ τῶν κάτω αὐτοῦ μερῶν νὰ κατασκευάσῃ μίαν γιακέταν. Ὁ Νικόλας ἦτο ἐπιτήδειος εἰς ὅλα καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ λάφυρα καὶ διὰ τοὺς κυρίους του, καὶ ἂν οὗτοι ἐπεθύμουν ταῦτα, δὲν ἤθελον εὐχαριστήσει αὐτὸν κατὰ πολύ;

Οὐδὲν ἄλλο συνέβη, δυνάμενον κατὰ τὸ ἐπίλοιπον τῆς νυκτὸς νὰ διακόψῃ τὴν ἡσυχίαν ἡμῶν. Τὸ ὠχρὸν φῶς τῆς Σελήνης ὑπεχώρει βαθμηδὸν εἰς τὴν ἀρχίζουσαν ν' ἀνατέλλῃ λαμπρὰν ἡμέραν· καὶ ἡ 7 Μαΐου παρῆλθε χωρὶς νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ ἐπίθεσις τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν καιομένων χωρίων ἀνήρχετο καπνὸς περιστρεφόμενος. Τοὺς δὲ δυςτυχεῖς πρόςφυγας βλέποντες ἀναχωροῦντας εἰς τ' ἀπότομα μέρη τοῦ ὄρους Ἴδης κατελαμβανόμεθα ὑπὸ λύπης καὶ μελαγχολίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Τὰ τέκνα τῆς Ὁμίχλης.

Ἐκ τῶν καλλιεργημένων ἀγρῶν, ἔνθα ὁ καπνὸς τῶν καιομένων χωρίων ἐκυματίζετο ὑπὸ τῆς αὔρας τοῦ Ζεφύρου, ἀνεῤῥιχώμεθα διαρκῶς εἰς τὰ ἄνω, ἕως οὗ ἐπλησιάσαμεν ἀρκετὰ εἰς τὴν χιονοσκεπῆ κορυφὴν τὴν ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων στίλβουσαν. Ἐκεῖ εἴχομεν ἀνάπαυσιν δροσερὰν, ἂν καὶ ὁ ἥλιος ἦτο καυστικός. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν διήρχοντο νέφη, ἅτινα περιέβαλλον τὸ ὄρος, καὶ περιεκάλυπτον ἡμᾶς, ὥςτε ὁ καιρὸς μετεβάλλετο εἰς ψυχρόν· εἶτα παρήρχοντο καὶ τὰ πάντα ἐλάμβανον τὴν προτέραν των ὄψιν.

Ἐν τούτοις δὲ χωρὶς ν' ἀπομακρυνθῶμεν πολὺ, εἴδομεν πολλοὺς πρόςφυγας, πρὶν ἢ φθάσωμεν εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς πορείας ἡμῶν. Εἴδομεν οἰκογενείας ἐκτεθειμένας ἐν ὑπαίθρῳ ἐν μέσῳ βράχων ἀσύλων, ἢ ἐν κοιλάδαις, ὑπὸ τὴν σκιὰν μικρῶν δένδρων. Ἦτο δ' ἀδύνατον, ἀναβαίνοντες ἀπὸ μιᾶς κοιλάδος εἰς ἑτέραν, νὰ μὴ βλέπωμεν πέντε ἓξ ἀνυπόδητα παιδία, σπεύδοντα ν' ἀναγγείλωσι πρὸς τὰς μητέρας των τὴν προσέγγισιν ἡμῶν. Παρετηροῦμεν διηνεκῶς ἑκατέρωθεν τῆς ἀτραποῦ, δι' ἧς ἀνεβαίνομεν, δυστυχῆ ὄντα ἐν μέσῳ τῶν βράχων καὶ θάμνων, προςβλέποντα πρὸς ἡμᾶς μετὰ θαυμασμοῦ. Οὗτοι δ' οἱ πρόςφυγες ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν ὀλίγα πρόβατα καὶ αἶγας, ὥςτε εἶχον γάλα πρὸς διατροφήν των, καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀνάγκῃ καὶ τὸ κρέας αὐτῶν. Ἀλλ' ἂν ἐθυσίαζον καὶ αὐτὰ τὰ μόνα ποίμνιά των, οὐδὲν ἤθελον ἔχει πρὸς

διατροφήν των. Οὗτοι λοιπὸν περιεποιοῦντο ταῦτα, ἵνα διατρέφωνται διὰ τοῦ γάλακτος αὐτῶν, καὶ τοῦ ἀβεβαίου ἄρτου.

Εἴδομεν δ' εἰς τὰς κάτω ὑπωρείας τοῦ ὄρους γυναῖκας τινὰς, αἵτινες ἦσαν ἐκμανεῖς σχεδὸν διὰ τὰ δεινοπαθήματα καὶ δυςτυχίας των, καὶ ἔτρεχον τῇδε κἀκεῖσε συσφίγγουσαι τὰς χεῖρας, καὶ ὀλολύζουσαι, ἢ ἔφευγον ἀφ' ἡμῶν, ὡς πεφοβισμένα ζῶα. Ἄλλαι ὅμως ὀλίγον εὐτυχεῖς ἐτοποθέτουν τὰ πράγματά των, ἵν' ἀναπαυθῶσι, θέτουσαι ἐνταῦθα μὲν ἀγγεῖον ὕδατος, ἐκεῖ δὲ μετακινοῦσαι λίθους, ὅπως κατασκευάσωσι μικρὰν καλύβην διὰ τὰ πολύτιμα πράγματά των. Ὀλίγην φιλοξενίαν τὰ δυστυχῆ ταῦτα ὄνμα ἠδύναντο νὰ δώσωσιν, ἂν καὶ ὑπεδέχοντο ἡμᾶς λίαν φιλοφρόνως, προςφέροντα ὕδωρ, ὅπερ ἦτο πολυτιμότατον, ἢ καὶ γάλα, ἐὰν τυχὸν εἶχον.

Οἱ πρόςφυγες δ' οὗτοι εἶχον ποίμνια, τὰ ὁποῖα ἐφύλαττον παῖδες· αἱ δὲ γυναῖκες κατασκευάζουσαι ἄρτους, ἔψηνον αὐτοὺς ἐν τῇ ἑστίᾳ ἐπὶ λείας πλακός. Ἄλλαι δὲ γυναῖκες ἔκαμνον μακρὸν δρόμον μετὰ βήματος σταθεροῦ, ἵνα μετακομίσωσιν ὕδωρ πρός χρῆσιν τῆς οἰκογενείας των. Τινὲς δὲ τῶν μεγαλειτέρων παίδων, ἔχοντες ὅπλα μακρὰ ἐκ τῶν προςτυχοτέρων καὶ παλαιοτέρων, ἐφύλαττον τὰ οἰκιακά των πράγματα. «Δὲν εὑρισκόμεθα ἐπὶ τῆς πολυπίδακος Ἴδης.» Ἐνταῦθα κατὰ τὸ θέρος οὔτε σταγόνα ὕδατος δύναταί τις νὰ εὕρῃ. Οἱ πρόςφυγες εἶχον τοὐλάχιστον ἓν πλεονέκτημα, οὗτινος στεροῦνται οἱ πένητες τῶν μεγάλων πόλεων τῆς Ἀγγλίας. Οὗτοι οἱ δυςτυχεῖς Κρῆτες, ἂν καὶ καθ' ἑκάστην ἐπαπειλοῦνται ὑπὸ βιαίου θανάτου, καὶ ὑπὸ παντὸς, ὅπερ βάρβαροι στρατιῶται δύνανται νὰ πράξωσι κατ' αὐτῶν, ἀναπνέουσιν ὅμως ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐλεύθερον ἀέρα, ἄνευ τῶν στενοχωριῶν τῶν ἐν ταῖς πόλεσι πενήτων. Δύνανται δὲ νὰ συλλέγωσι ξύλα διὰ τὴν ἑςίαν, καὶ νὰ βόσκωσι τὰ ποίμνιά των χωρὶς νὰ ἔχωσι τὴν ἰδέαν, ὅτι βλάπτουσιν ἄλλους. Ὁ ἀγὼν αὐτῶν ἔχει μέγαν σκοπὸν, τὴν ἐλευθερίαν, ὅςτις κάμνει αὐτοὺς νὰ συναισθάνωνται, ὅτι εἴτε οὕτως, εἴτε ἄλλως ἐπὶ τέλους θέλουσι τὰ δεινά των ἀνταμειφθῇ.

Ὀφείλομεν δὲ νὰ γνωρίζωμεν, ὅτι οἱ Κρῆτες χωρικοὶ ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς τοὺς παρ' ἡμῖν ἀνεπτυγμένους χωρικοὺς, ἢ πρὸς τὴν τάξιν τῶν ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι

τῆς Ἀγγλίας πενήτων. Οὗτοι ἐπροτίμησαν, θυσιάζοντες οἰκίας καὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ ἐν πλήρει γνώσει, τὸ ν' ἀνακτήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν των, ἢ νὰ κατατήκωνται ὑπὸ τῆς σκληρᾶς καὶ τυφλῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς πολύπλοκον κοινωνικὸν οἰκοδόμημα. Οὕτω λοιπὸν οἱ Κρῆτες ἔχουσι καὶ δεύτερον πλεονέκτημα, ὅτι δηλ. ἀφ' ἑαυτῶν ἐξέλεξαν καὶ ἐπέβαλον ἑαυτοῖς τὴν πενίαν, ζῶντες ἐν τοῖς ὄρεσιν ὑπὸ ἐλευθερίαν.

Ὁ Κρητικὸς ἀγὼν παρέχει τόσον λαμπρὸν πολιτικὸν στάδιον τοῖς ἀγωνιζομένοις, ὅσον δύναται νὰ ἐπιθυμῇ ὁ μᾶλλον ἔνθερμος φιλόπατρις. Μακρὰν ὑπεράνω τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν καὶ τῶν ἐρειπίων τῶν κεκαυμένων οἰκιῶν εὑρίσκονται οἱ Κρῆτες, οἵτινες δὲν θέλουσι νὰ ὦσι δοῦλοι, κρυπτόμενοι ἐν τοῖς βράχοις ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ὄρους, ἐφ' οὗ οἱ Θεοὶ τῶν εἰδωλολατρῶν προπατόρων αὐτῶν ἐκάθηντο, ὡς ἐπιστεύετο, ἐν θείᾳ μεγαλοπρεπείᾳ. Πολλαὶ δ' ὡραῖαι ἐπαρχίαι ἐξαπλοῦνται ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τῶν προσφύγων· καὶ ἡ κυανῆ ἔκτασις τῆς θαλάσσης περιβρέχει τὴν ἀμυδρὰν ἐξωτερικὴν γραμμὴν τῶν νήσων ἐκείνων, αἵτινες ἀποτελοῦσι μέρος τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Διατὶ τὸ ὡραῖον καὶ λαμπρὸν ἔργον τοῦ **1821** νὰ διαμένῃ ἀκόμη ἀτελὲς, ἔνθα ἔμεινε πρὸ **40** ἐτῶν; Ἐν Κρήτῃ δὲ δὲν ὑπάρχει κενὸς ἐνθουσιασμὸς, κεναὶ συγκινήσεις καὶ ζητοκραυγαὶ ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' αὐτὸς ὁ λαὸς ὁ μᾶλλον ἐνδιαφερόμενος ἐξαγοράζει ἁδρότατα ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπιθυμεῖ ν' ἀπολαύσῃ.

Ἐν ᾧ παρετηροῦμεν τὸν πρῶτον τοῦτον σταθμὸν τῶν προσφύγων— τὸ εἰς τοὺς ὑπὸ νεφῶν κεκαλυμμένους βράχους καταφύγιον αὐτῶν, ὅπως διασώζωσι τὴν τιμὴν καὶ ζωήν των—, δὲν ἠδυνάμεθα, ἢ νὰ πιστεύωμεν, ὅτι τὸ ἀντίτιμον, ὅπερ ὁ λαὸς πληρόνει, θέλει φέρει ἐπὶ τέλους τὴν πλήρη ἀμοιβήν. Ἐνδεχόμενον δὲ νὰ παρεμβῶσι βραδύτητες καὶ ἀποτυχίαι— τινὲς μὲν νὰ περιπλανῶνται παρὰ τὴν παραλίαν, καὶ νὰ μεταφέρωνται ἐπὶ ξένων πλοίων, ἄλλοι δὲ νὰ ἐμμένωσιν ἐπὶ τῆς Κρήτης, ὑφιςάμενοι σκληραγωγίας ἔτι μείζονας τῶν ὅσων ἄχρι τοῦδε ὑπέστησαν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ νῆσος θέλει ἐλευθερωθῇ. Ἡμεῖς δ' ἐσμὲν μάρτυρες μιᾶς τῶν φοβερῶν σκηνῶν τοῦ ἐπὶ μακρὸν παρατεταμένου ἀγῶνος. Ἐπὶ στιγμὴν τὰ πάντα ἦσαν εἰς σύγχυσιν, καὶ θέλουσι παρέλθει πολλαὶ ἡμέραι, ἢ ἴσως

καὶ ἑβδομάδες πρὶν ἢ οἱ Τοῦρκοι ἀποσυρθῶσιν εἰς τὰ φρούριά των, ἀφίνοντες τοῖς ἀπηυδημένοις ἐπαναστάταις ὀλίγον χρόνον ἀναψυχῆς. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ πόλεμος ἀκμάζει πανταχοῦ. Οἱ δύο στρατοὶ ἀντιπαρετάσσοντο ἐν Μυλοποτάμῳ· εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην ἡ ἐπανάστασις ἦτο ἐν ἀκμῇ. Καὶ περὶ τοὺς πρόποδας τῶν ὀρέων Σφακίων ἦτο ἀδιάκοπος σειρὰ ἀψιμαχιῶν. Ἐν τούτοις δ' ἐλάβομεν εἴδησιν, ὅτι σῶμα τουρκικὸν ἐκ τοῦ Ἀρκαδίου ἐβάδιζεν εἰς Πισταγήν. Εἶτα συνηντήσαμεν ὁπλαρχηγούς τινας τῶν χωρίων μετὰ τῶν ὀπαδῶν των σπεύδοντας μετὰ ταχύτητος, ὅπως ἀποκλείσωσι τὸν δρόμον αὐτοῦ. Συνηντήσαμεν πρὸς τούτοις καὶ σῶμα ἐθελοντῶν νεωστὶ ἐλθόντων διὰ τοῦ Ἀρκαδίου, ἐχόντων ἐνδύματα καὶ ὅπλα ἐν πλήρει στρατιωτικῇ τάξει, πολὺ διαφορετικὰ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ὁ Κ. Anemos ὠνόμαζε grande tenue dela Créte.

Τίς ἄλλος ἠδύνατο νὰ ἦναι καλλίτερος σύντροφος τοῦ Κ. Anemos ἐν καιρῷ σκληρῶν ὁδοιποριῶν; Οὗτος ἐδείκνυε τὴν 'ξεσχισμένην γιακέταν του, καὶ διηγούμενος τὰς περιπετείας αὐτῆς προὐξένει ἄσβεστον γέλωτα.

«Οὐρὰς θέλετε νὰ ἔχῃ; Parbleu ! Αὐτὴ εἶναι πολυτέλεια, ἣν δὲν πρέπει τις νὰ συλλογίζηται! Τοιαύτην πολυτέλειαν δὲν ἐθυσίασα πρὸ πολλοῦ, ὅπως κατασκευάσω πίλους δι' ἐμαυτὸν καὶ τὸν Flourens ;»

Ἀπὸ τῆς 'ξεσχισμένης δὲ γιακέτας μέχρι τῶν πεπαλαιωμένων ὑποδημάτων του, ἅπερ, ὡς ἐβεβαίου ἡμᾶς, ἐφύλαττεν ὡς ἀνάμνησιν, ὁ Κ. Anemos ηὐχαριστεῖτο νὰ ἐπικρίνῃ τὴν ἰδίαν του ἐνδυμασίαν. Ὡμολόγει δὲ, ὅτι εἶχε τόσον πολὺ μεταβληθῇ διαμένων ἐν Κρήτῃ, ὥστε δὲν ἐφρόντιζε παντάπασι περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Τούρκων. Οὗτοι δὲ, ἦτο πλέον βέβαιον, ἤθελον ἐπιστρέψει εἰς τὰ φρούριά των, ἀφ' οὗ προὐξένουν βλάβην τινὰ εἰς τοὺς ἐπαναστάτας, ἀδιαφοροῦντες, ἂν ἡ δεξιὰ πτέρυξ αὐτῶν ἢ ἡ ἀριστερὰ ὑφίστατο τὰς μεγαλειτέρας ζημίας ἐν τῇ ὑποχωρήσει. Ὥστε ὁ φίλος ἡμῶν ἦτο ἐντελῶς ἀδιάφορος περὶ τούτου. Εἰς τὰ ᾄσματα ἡ φωνὴ αὐτοῦ ἦτο ἡ ἐναρμονιωτέρα καὶ εὐδιακριτοτέρα· ὁ χαιρετισμός του πρὸς τοὺς καθ' ὁδὸν συναντωμένους δυστυχεῖς πρόσφυγας ἦτο λίαν παρηγορητικὸς, καὶ σχεδὸν τόσον καλῶς καταληπτὸς, μετὰ τεσσάρων λέξεων Ἑλληνικῶν καὶ πέντε Γαλλικῶν ἀναμεμιγμένος διὰ καταλλήλου τόνου, ὅσον καὶ ὁ τοῦ κυ-

ρίου Flourens, ὁμιλοῦντος τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου ἀπροσκόπτως.

Πρὶν ἢ τελειώσωμεν τὴν ὁδοιπορίαν ἡμῶν ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἴδης, ἐτύχομεν, ὡς πολλάκις ἐν Κρήτῃ, φιλοξενίας ἔν τινι Μονῇ, καὶ εἴδομεν καὶ ἕτερον παράδειγμα Κρητὸς, σεβομένου τὰ τοῦ ἄλλου δικαιώματα, ὡς ἄλλοτε εἴπομεν.

Ἐνταῦθα δ' ὑπῆρχε καλύβη ποιμένος τινὸς ἀνήκουσα εἰς μίαν τῶν ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ ὄρους Μονῶν, εἰς ἣν ὡδηγήθημεν ὑπὸ δύο σεβασμίων μοναχῶν ἀνδρείων καὶ καλῶς ὡπλισμένων, ὡς ὁ Friar Tuck (α), καὶ ἐν ῇ εὕρομεν ἀγγεῖον πλῆρες γάλακτος προσφάτου, ἵνα πίωμεν, καὶ λάβωμεν ἀναψυχὴν μετὰ τὴν μακρὰν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁδοιπορίαν. Περὶ τὴν καλύβην δ' εὑρίσκοντο ἐν ὑπαίθρῳ πολλαὶ ἄποροι οἰκογένειαι, αἵτινες εἶχον ἀπολέσει τὰ ποίμνιά των, διαφυγοῦσαι τοὺς Τούρκους, καὶ ηὐχαριστοῦντο νὰ λαμβάνωσιν ὅσον γάλα ἠδύναντο οἱ ἄλλοι ποιμένες νὰ ταῖς δίδωσι. Τὸ πλεῖστον γάλα μετεποίουν εἰς τυρὸν, ἵνα τοῖς ἦναι χρήσιμον καὶ διὰ τὸ μέλλον, ἀλλ' ἀρκετὸν ἐδίδετο καὶ πρὸς τοὺς πρόσφυγας, ὥστε ἡ καλύβη καθίστατο καταφύγιον σωτήριον τοῖς προσερχομένοις. Ἐνταῦθα δ' εὕρομεν καὶ χωρικούς τινας πορευομένους εἰς τὸν πόλεμον, οἵτινες εἶχον σταθμεύσει ἐκεῖ, ἵν' ἀναπαυθῶσιν. Ὁμάδες ἀνδρῶν καθημένων ἐπὶ τῶν ῥιζῶν τῶν πέριξ δρυῶν παρίστων χαρακτῆρα ἰδιάζοντα· λευκότριχες πάπποι ἔχοντες ἀκόμη δύναμιν ἀρκετὴν ν' ἀναῤῥιχῶνται καὶ βαδίζωσιν, ἔτρωγον τὸ λιτὸν αὐτῶν δεῖπνον πλησίον ἄλλων γεροντοτέρων των, ὧν αἱ ἡμέραι τοῦ πολέμου εἶχον παρέλθει· καὶ παῖδες μόλις ἱκανοὶ νὰ ὁδηγηθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐθεῶντο ζηλοτύπως ὑπὸ νεωτέρων κατ' ὀλίγους μῆνας παίδων, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα μητέρων καὶ ἀδελφῶν. Ἀπηντήσαμεν πρὸς τούτοις καὶ ἄλλα οὐκ ὀλίγα ἀνδρεῖα παλληκάρια ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας των σπεύδοντα εἰς τὸν πόλεμον. Καὶ ἐφαίνετο ἐν τῇ σοβαρᾷ ταύτῃ περιστάσει, ὡσεὶ εἶχε προσκληθῇ τὸ Land-sturm, ὡς τὸ καλοῦσιν οἱ Πρῶσσοι.

Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰ δικαιώματα τοῦ ἄλλου ἀπεδείχθη ἐπὶ τοῦ στενοῦ πετρώδους δρόμου ἔκ τινος ἐλαχίστου πράγματος. Ἐνταῦθα ἦσαν δύο μικροὶ ὀξύφωνοι παιδες ἐ-

(α) Πρόσωπον γνωστὸν ἐκ τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Walter Scott.

ρίζοντες πρὸς πολλοὺς μεγάλους ἐπαναστάτας, οἵτινες καὶ διὰ μικροῦ γρόνθου ἠδύναντο νὰ κάμωσιν αὐτοὺς νὰ σιωπήσωσι, ἀλλὰ σεβόμενοι τὴν ἐπαρχίαν, ἢ τὸ χωρίον, ἢ πιθανὸν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατρός των δὲν ἔπραξαν ἄλλο, ἢ ἁπλῶς νὰ βλασφημήσωσι κατ' αὐτῶν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶχον πράγματά τινα, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ φέρωσιν αὐτοί, καὶ ἠθέλησαν νὰ παραλάβωσιν ὄνον, ὃν οἱ φυλάττοντες ὀξύφωνοι παῖδες ἠρνήθησαν νὰ παραχωρήσωσιν.

«Θὰ τὸν λάβητε ὀπίσω αὔριον», εἶπον οἱ ἄνδρες διὰ τρόπου καταπειστικοῦ.

«Ὄχι», ἀνέκραξαν οἱ παῖδες διὰ φωνῆς ὀξυτέρας, «πρέπει νὰ ὁδηγήσωμεν αὐτὸν εἰς τὴν μητέρα ἡμῶν».

Καὶ εἰς αὐτὴν ἀνεχώρησαν μετὰ τοῦ ὄνου, ἀδιαφοροῦντες περὶ τῶν βλασφημιῶν καὶ παραπόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Προςδοκία χριστιανικῶν πολεμικῶν πλοίων.

Ἡμεῖς οἱ ξένοι συνεκροτοῦμεν ἀπόσπασμα ἰσχυρὸν ὡς πρὸς τὸν Κρητικὸν πόλεμον, ὅτ' ἐφθάσαμεν εἰς τὰ παλαιὰ ἡμῶν καταλύματα, εἰς τὸ Πρέβελι, ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας. Ὁ Οὔγγρος συνταγματάρχης μετασχὼν τῶν ἄρτι συναφθεισῶν μαχῶν τοῦ Πετροπουλάκη ἡνώθη μεθ' ἡμῶν, ὡς καὶ ὁ Κ- Desmaze μετὰ τοῦ Ἕλληνος ἀξιωματικοῦ Βότζη, διελθόντες τὴν ὡραίαν ἐπαρχίαν τοῦ Μυλοποτάμου. Ἦτο δὲ λίαν παράδοξον πῶς ἄνθρωποι συνηντῶντο πάλιν, οἵτινες εἶχον ἀποχωρισθῆ ἔκ τινος σημείου μετ' ἀβεβαίου ἐλπίδος, ἂν ὁ εἷς ἔμελλε νὰ ἐπανίδῃ τὸν ἕτερον μετὰ πολλὰς ἑβδομάδας. Ἀλλ' ἰδοὺ εὑρισκόμεθα εἰς τὸ Πρέβελι μετὰ τοῦ Βότζη, Νικολαΐδου, Desmaze καὶ τοῦ συνταγματάρχου, συγκροτοῦντες, ὡς ἄνω εἶπον, ἀπόσπασμα ἰσχυρὸν ὡς πρὸς τὸν Κρητικὸν πόλεμον. Τί ἔβλαπτεν, ἂν ὁ καλὸς καὶ πιστὸς ἡμῶν Νικόλας μετέβη εἰς γειτονικὸν χωρίον, ἵνα ἐπισκεφθῇ τοὺς συγγενεῖς του, καὶ ἂν ἓν μόνον παλληκάριον ἀπέμεινεν ἐκ τῆς συνοδίας ἡμῶν, μεθ' ἧς ἀνεχωρήσαμεν ἐκ τῆς Χαλέπης; Ἐν τούτοις δ' εἴμεθα ἀρκετοί, ὥςτε νὰ ἐμβάλωμεν εἰς ἀμηχανίαν τὸν Σφακιανὸν ἡμῶν ὁδηγόν, τίνι τρόπῳ δύναται νὰ εὑρεθῇ ἀκάτιον ἀρκούντως εὐρύχωρον, ἐὰν ἐλαμβάνομεν ἀνάγκην νὰ πλεύσωμεν παρὰ τὴν παραλίαν.

Ἴσως δὲ πλοῦς παρὰ τὴν παραλίαν δὲν ἦτο τὸ συμφορώτερον σχέδιον τοῦ νὰ μεταβῶμεν εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας. Ἀλλ' ἵν' ἀποπλεύσωμεν εἰς λιμένα Ἑλληνικὸν

πολλῷ συμφορώτερον ἦτο νὰ ὁδεύσωμεν πρῶτον διὰ ξηρᾶς εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας. Ἀλλ' οἱ πλείονες τῆς συνοδίας ἡμῶν εἶχον ἀποφασίσει ν' ἀναχωρήσωμεν διὰ θαλάσσης. Ἐνῷ δ' ἐγένοντο προετοιμασίαι διὰ τὴν ἀναχώρησιν, παρετηροῦμεν μετὰ μεγίστης περιεργείας τοὺς ἐπὶ τῆς παραλίας καταβάντας πρόςφυγας.

Ἐφαίνετο δ', ὅτι οἱ πρόςφυγες οὗτοι ηὔξανον κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἀναλόγως τῆς προςφυγῆς τῶν οἰκογενειῶν εἰς τὰ ὄρη καὶ τῆς γενικῆς καταστροφῆς τῶν περιουσιῶν τῆς συμβαινούσης ἕνεκα τοῦ πολέμου. Ὁ δεύτερος οὗτος σταθμὸς τῶν προςφύγων ἦτο πολλῷ μελαγχολικώτερος τοῦ πρώτου, περὶ οὗ προείπομεν. Τὰ ὀλίγα πρὸς συντήρησίν των ἐφόδια εἶχον ἐξαντληθῆ, καὶ ὁ λαὸς παρεδίδετο εἰς ἐλπίδας, περιμένων ἀνυπομόνως τὴν ἔλευσιν χριστιανικῶν πολεμικῶν πλοίων, ἅτινα ἐπέπρωτο νὰ μὴ ἐμφανισθῶσι πρὶν ἢ παρέλθῃ τὸ ἥμισυ τοῦ θέρους. Περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου ἤλπιζον, ὅτι τὸ Ἀρκάδι ἤθελε προςεγγίσει περὶ τὴν κατὰ τὸ Πρέβελι παραλίαν. Μία ἐκ τῶν ἀβεβαίων ἐκείνων φημῶν, αἵτινες διεψεύδοντο ὑπὸ τῶν γεγονότων, ἦτο, ὅτι ἤθελεν ἔλθει ἀφεύκτως· τούτου ἕνεκα πολλαὶ οἰκογένειαι, αἵτινες ἄλλως ἠδύναντο νὰ διαμένωσιν ἐπὶ τῶν ὀρέων, εἶχον καταβῆ ἐπ' ἐλπίδι ἀναχωρήσεως. Οἱ δὲ καλοὶ μοναχοὶ τοῦ Πρέβελι ηὔχοντο καὶ ἤλπιζον νὰ ἴδωσι φιλικόν τινα ἱστόν, ὡς καὶ ὁ περὶ αὐτοὺς λαός. Αἱ τροφαὶ ἤρξαντο νὰ ἐκλείπωσι, καὶ αἱ ἀποθῆκαι τῆς Μονῆς δὲν εἶχον νὰ διδῶσι τροφὰς πρὸς ὅλους τοὺς προςερχομένους. Ἑπομένως δὲ πάμπολλοι τούτων ἐξ ἀνάγκης ἀφέθησαν, ἵνα οἰκονομηθῶσιν, ὅπως ἄλλως ἠδύνατο ἕκαστος. Ἡμᾶς τοὺς ξένους ὑπεδέξαντο λίαν φιλοφρόνως, καὶ ἐτίμησαν δι' ἑνὸς καλοῦ γεύματος, συγκειμένου ἐξ ἄρτου καὶ τυροῦ. Ἦτο πρόδηλον, ὅτι, ἐὰν ἐντὸς ὀλίγου δὲν ἔφθανε βοήθεια, τὰ δεινὰ τοῦ λαοῦ ἤθελον κορυφωθῆ.

Ἐν τῷ μυχῷ δὲ κολπίσκου τινὸς βραχώδους, ἀπέχοντος τοῦ Πρέβελι μίαν περίπου ὥραν, εὕρομεν ἑκατοντάδας οἰκογενειῶν, προςμενουσῶν καὶ προςβλεπουσῶν ἀνυπομόνως πρὸς τὸ πέλαγος, ἵν' ἀποπλεύσωσιν, ἀλλὰ μετά τινος ἰδιαζούσης καρτερίας, ἥτις καὶ αὐτὰ τὰ δεινά των ἔκαμνε νὰ μὴ αἰσθάνωνται. Ὡς καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, οὕτω καὶ αὐτοὶ ἦσαν συνειθισμένοι εἰς λιτὴν τροφήν, συνισταμένην ἐξ ὀλίγου ἄρτου ξηροῦ καὶ εὐαρίθμων ἐλαιῶν,

ἂς ἔπλυνον διὰ πηγαίου ὕδατος. Ἐκ τούτου δὲ δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὑπέφερον τὴν πεῖναν μετὰ τῆς μεγαλειτέρας καρτερίας. Ἦτο ἐκ τῶν μᾶλλον παραδόξων θεαμάτων, ἅπερ δύναταί τις νὰ φαντασθῇ. Οἱ πρόσφυγες οὗτοι μετὰ τῶν πραγμάτων των ἦσαν διεσπαρμένοι παρὰ τὴν παραλίαν μεταξὺ ἀνθουσῶν δαφνῶν καὶ ὄπισθεν τῶν βράχων. Πᾶν ὅ,τι ἦτο εὐμετακόμιστον ἐκ τῶν καέντων χωρίων των ἐπὶ τῶν βορείων ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους, εἶχον μετακομίσει ἐνταῦθα οἱ δυστυχεῖς οὗτοι πρόσφυγες, καὶ ἀποτελέσει σωρὸν, χρησιμεύοντα ὡς καταφύγιον, διά τε τὴν μητέρα καὶ τὰ τέκνα! Τινὲς εἶχον ἀγγεῖα, σκεπάσματα, καὶ μικροὺς σάκκους ἀλεύρου. Οὗτοι ἦσαν οἱ μᾶλλον πλουσιώτεροι καὶ εὐτυχέστεροι πρόσφυγες· ἄλλοι δ' ὀλιγώτερον εὐτυχεῖς ἐστεροῦντο σάκκων ἀλεύρου, καὶ πενιχρῶς ἐφωδιασμένοι ἀπὸ σκεπασμάτων· τινὲς ἦσαν ἐντελῶς ἄποροι — χῆραι ἀπολέσασαι τὸ πᾶν πλὴν ατάμνου τινὸς, καὶ ὀλίγων σκληρῶν διπύρων, ἢ γέροντες λίαν ἀδύνατοι, ὥστε νὰ φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν τ' ἀναγκαῖα. Οἱ πρόσφυγες δ' οὗτοι προσέβλεπον πρὸς τὴν θάλασσαν ἀπὸ πρωΐας μέχρι τῆς ἑσπέρας, καὶ ἤλπιζον, ὅτι τὴν νύκτα ἤθελεν ἔλθει τὸ Ἀρκάδιον. Ξένα πλοῖα εἶχον διασώσει πολλὰ γυναικόπαιδα τὸν χειμῶνα. Ἴσως τοιαῦτα πλοῖα θέλουσιν ἐπανέλθει καὶ πάλιν, ὅπως διασώσωσι καὶ τούτους ἀπὸ τῆς ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπαπειλούσης πείνης. Ἦτο φρικῶδες νὰ λιμοκτονῇ τις ἐπὶ ὡραίας παραλίας, καὶ ὑπὸ αἴθριον κυανοῦν οὐρανὸν ἐν μέσῳ ἀνθουσῶν δαφνῶν. Ἔμπροσθέν των εἶχον τὴν ὑγρὰν κέλευθον, τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν διάσωσιν καὶ διατροφήν των, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀσφαλῆ. Διότι τὰ πολεμικὰ πλοῖα βαρβάρου ἐχθροῦ παρέπλεον τὴν παραλίαν ἡσύχως μακρὰν βολῆς πυροβόλου. Εἰς μάτην ἤλπιζέ τις, ὅτι ἄλλα πολεμικὰ πλοῖα ἔμελλον νὰ ἔλθωσι· διότι χριστιανικὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐπιφυλακτικῶς ἔπλεον εἰς ἄλλα μέρη. Ἐν τούτοις δ' ἡ ἐλπὶς ἀνεζωπυροῦτο, ὁσάκις γραμμὴ καπνοῦ ἐνεφανίζετο πέραν ἐπὶ τοῦ ὁρίζοντος, καὶ ἀτμόπλοιον ἐπλησίαζεν εἰς τὸν κολπίσκον. Τοῦτο πιθανὸν νὰ ἦτο τὸ Ἀρκάδι, ἢ ὁ γενναῖος πλοίαρχος Pym, ἐρχόμενος ἵνα ἐπαναλάβῃ καὶ πάλιν τὸ ἀνδραγάθημα τοῦ παρελθόντος χειμῶνος, καὶ τύχῃ τῆς εὐγνωμοσύνης παντὸς Ἕλληνος. Ἀλλὰ φεῦ! Ὅτε τὸ πλοῖον ἐπλησίαζεν ἐγγύτερον, ἡ ἐλπὶς ἐσβέννυτο, διότι

ἐπ' αὐτοῦ ἐκυμάτιζεν ἡ ἡμισέληνος μετὰ τοῦ ἀστέρος, ἥτις ἦτο εὐδιάκριτος εἰς τοὺς ἀναμένοντας πρόςφυγας.

Μεταξὺ δὲ τῶν προςφύγων οἰκογενειῶν, ἦσαν καί τιτις ἄνδρες ὡπλισμένοι, ἵνα προφυλάττωσιν αὐτὰς ἀπὸ τῆς προςβολῆς τῶν πληρωμάτων ἐπὶ τῶν τουρκικῶν λέμβων· μάλιστα δ' ὁλόκληρος ἡ μεσημβρινὴ παραλία ἐφρουρεῖτο ἰσχυρῶς. Οὐδεμία λέμβος ἠδύνατο νὰ πλησιάζῃ αὐτὴν χωρὶς νὰ ἐρωτηθῇ τίς εἶ παρὰ τῶν φυλαττόντων, ὡς ἡμεῖς μετὰ ταῦτα ἐλάβομεν πολλάκις ἀφορμὴν νὰ πειραθῶμεν, ἐκτὸς μόνον, ἐὰν ὑπερασπίζετο ὑπὸ τῶν πυροβόλων στόλου. Πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς Κρήτης ὁ ἀγὼν ὁμοιάζει πρὸς πόλεμον μετὰ ξένων ἐχθρῶν, καὶ οὐχὶ μετ' ἐγχωρίων τυράννων. Οἱ Τοῦρκοι ἔρχονται διὰ τῶν πλοίων, ἵνα πραγματοποιῶσι τὸν ἀποκλεισμὸν, ἀλλ' ἔρχονται ὡς ξένοι ἐκ μέρους μακρὰν ἀπέχοντος, καθ' ὧν ἡ παραλία θέλει ὑπερασπισθῇ ἑαυτὴν μετὰ καρτερίας καὶ γενναιότητος. Φρούρια ἐνταῦθα δὲν κατέχουσιν ἐκτὸς τῆς μικρᾶς φρουρᾶς τοῦ Τυμπάκι· πρὸς δυσμὰς τοῦ μέρους τούτου εἰς ἀπόςασιν 100 μιλίων περίπου δὲν ὑπάρχει μέρος ἐπίπεδον, εἰς ὃ νὰ κινῆται ἀποτελεσματικῶς τὸ ἱππικὸν καὶ πυροβολικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ΄.

Πλοῦς εἰς τὰ Σφακία παρὰ τὴν παραλίαν.

Ἦτο λαμπρὰ πρωΐα τοῦ θέρους, ὅσην ἐπιθυμεῖ τις νὰ ἴδῃ, ὅτ' ἀπεπλεύσαμεν ἐκ τοῦ βραχώδους κολπίσκου τοῦ Πρέβελι καὶ διευθύνθημεν πρὸς δυσμὰς παρὰ τὴν κρητικὴν παραλίαν. Τὸ ἀκάτιον ἡμῶν ἦτο ταχὺ μὲν, ἀλλ' ἐθαλασσοῦτο, ἔχον πρύμνην ὀξεῖαν κατὰ τὸν τρόπον τῶν λέμβων, δι' ὧν θηρεύουσι τὰ κήτη. Ἀμφότερα δὲ τ' ἄκρα τὰ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἦσαν ἐπίπεδα. Αἱ κῶπαι ἐστηρίζοντο ἐπὶ ἑνὸς πασσάλου· ἂν καὶ ἦσαν λίαν χονδροειδεῖς, ἐκινοῦντο ὅμως μετ' ἐπιδεξιότητος. Εἴχομεν πηδάλιον, ὅπερ ποτὲ εἶχε καλλιτέραν κατάστασιν· ἱστὸν μικρὸν καὶ στερεὸν, ἀνάλογον πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἀκατίου. Ἀλλ' ὅτε ἀπεπλεύσαμεν κατὰ πρῶτον οὔτε ἱστία εἴχομεν οὔτε ἔμβολον κατὰ τὴν πρῷραν· καὶ ἀντὶ μικρᾶς ἀγκύρας εἴχομεν διάτρητον μέγαν λίθον, δεδεμένον διὰ σχοινίου ἐφθαρμένου καὶ τόσον παχέος, ὅσον ὁ δάκτυλος ἀνθρώπου.

Τὸ ἀκάτιον ἡμῶν ἠδύνατο ἀναμφισβητήτως νὰ ἦναι καλλίτερον ἐφωδιασμένον· ἐν τούτοις ὅμως ἔπλεε πολὺ ἐπιδεξίως ὑπεῖκον εἰς τὰς χονδροειδεῖς κώπας τοῦ πληρώματός του. Ἡμεῖς δ' ἐσεμνυνόμεθα, διότι εἴχομεν εἰς τὴν κυριότητα ἡμῶν πλοῖον πλώϊμον. Δύο ἐκ τῆς ἡμετέρας συνοδίας τῇ τελευταίᾳ στιγμῇ τοῦ ἀπόπλου μεταβαλόντες γνώμην ἀπεφάσισαν νὰ ὁδεύσωσι διὰ ξηρᾶς. Οἱ μοναχοὶ τοῦ Πρέβελι, ὅτ' ἀνεχωροῦμεν, ἔδωκαν ἑκάστῳ ἀνὰ ἓν δίπυρον, ὥστε ὁ Καπετὰν Ἀνδρέας ἐφαίνετο ἤδη ἧττον σύννους περί τε τῆς ἐλλείψεως τροφῆς καὶ χώρου ἐν τῷ ἀκα-

τίῳ, ἢ πρότερον πρὸ μιᾶς ὥρας. Ὁ περιεσκεμμένος ὅμως Σφακιανὸς προέβλεπε δυςκολίας κατὰ τὸν πρόσω πλοῦν ἡμῶν· οὐχ ἧττον ὅμως μετὰ μεγάλης προθυμίας ἐκωπηλάτει, καὶ ὑπεμειδία ἐμβλέπων πρὸς ἡμᾶς συσσεσωρευμένους ἐν τῇ πρύμνῃ.

Παρεπλέομεν δὲ βράχους, ἐφ' ὧν διεκρίνετο ἀπὸ διαστήματος εἰς διάστημα ἐρυθρὸν φέσι, ἢ λευκὴ κάππα μετὰ μακρῶν ὅπλων, προτεινομένων καθ' ἡμῶν. Πρὸς τοὺς κεκρυμμένους τούτους κρητικοὺς φρουροὺς ἀντηλλάσσαμεν ἐρωτήσεις, βεβαιοῦντες αὐτοὺς, ὁποῖοι εἴμεθα, καὶ ποῦ διευθυνόμεθα. Ἡ θάλασσα ἦτο τόσον γαληνιαία καὶ ἀκύμαντος, ὥςτε ἠδυνάμεθα νὰ παραπλέωμεν ἐγγυτέρω τῆς παραλίας ἄνευ κινδύνου, μὴ προςκρούσωμεν εἰς τοὺς βράχους. Ἐκ τοῦ ἀκατίου εἰς βάθος 40 ποδῶν ἐθεώμεθα τὸν ἀμμώδη πυθμένα πλήρη λίθων καὶ ὀστράκων· καὶ εἴς τινα μέρη ἦτο κεκαλυμμένος ὑπὸ ποικιλοχρόων φυκίων· ὑπῆρχον δὲ καὶ ζωηρῶν χρωμάτων ἀνεμόναι ἐπὶ τῶν ὑπὸ τὴν θάλασσαν ἀποτόμων βράχων, οἵτινες μικρὰς ἐλπίδας σωτηρίας παρέχουσι πρὸς τοὺς ναυαγοῦντας. Ὀλίγος δὲ χρόνος ἀπώλλυτο, ἀνταλλασσομένων τῶν κωπηλατῶν, διότι πάντες οἱ συμπλωτῆρες ἦσαν πρόθυμοι νὰ δοκιμάζωσι τὰς δυνάμεις των εἰς τὴν εἰρεσίαν, καὶ μετ' ὀλίγων στιγμῶν γύμνασιν ἕκαστος ηὐχαριστεῖτο νὰ παραιτῇ τὴν κώπην εἰς τὸν ἄλλον. Ἡ θάλασσα ἦτο ἀκύμαντος καὶ γαληνιαία καὶ τὸ πλοῖον ἡμῶν ταχὺ, ὥςτε σύντομα ἐφθάσαμεν εἰς μικρὸν ὅρμον, περιφρασσόμενον ἑκατέρωθεν ὑπὸ βράχων, ἔνθα ἀπέβημεν πρὸς ἀναζήτησιν τροφῶν. Δὲν εἶναι δ' ἀνάγκη νὰ διηγηθῶ ἐν ἐκτάσει, ὅτι περὶ τοὺς δώδεκα χωρικοὺς ἐπλησίασαν ἡμᾶς μετὰ προςοχῆς, ἵνα κατασκοπεύσωσι, καὶ ὅτι ἐγένοντο εἰλικρινεῖς φίλοι, βεβαιωθέντες παρ' ἡμῶν, ὁποῖοι εἴμεθα. Οἱ καλοὶ οὗτοι χωρικοὶ οὐδὲν ἄλλο ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ὑπὲρ ἡμῶν, ἢ νὰ δείξωσι πηγὴν ὕδατος, ἵνα γεμίσωμεν τὴν στάμνον· προςέθηκαν δὲ, ὅτι εἰς τὸ οὐ πολὺ ἀπέχον χωρίον ἠδυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τυρὸν πρὸς ἀγορὰν, ἴσως δὲ καὶ ἀρνίον. Ἐνθαρρυνθέντες λοιπὸν ἐπὶ τῇ εἰδήσει ταύτῃ, ἐπέμψαμεν τὸν Κ. Anemos καὶ Νικολαΐδην εἰς τὸ χωρίον· ἡμεῖς δ' ἐκαθίσαμεν ὑπὸ δροσερὰν καὶ ζωογόνον σκιὰν μικροῦ τινος σπηλαίου, ἐξ οὗ ἠδυνάμεθα καταλλήλως νὰ φρουρῶμεν καὶ τὸ ἀκάτιον ἡμῶν.

Ὁ ἥλιος ἔξωθεν ἔῤῥιπτε τὰς ἀκτῖνάς του δριμυτάτας· ἀλλ' ἡμεῖς εἴχομεν ἀρκοῦσαν ζωογόνον θαλασσίαν αὔραν τοῦ Ζεφύρου, ἥτις ἠρέμα καὶ εὐαρέστως ἐκίνει τὴν κυανῆν θάλασσαν· καὶ ὅτε τοὺς συμπλωτῆρας ἡμῶν εἴδομεν ἀναχωροῦντος δὲν ἐφθονήσαμεν διὰ τὴν ὁδοιπορίαν των. Ἐκ τῆς δροσερᾶς σκιᾶς ἡμῶν ἐβλέπομεν τὴν ἀνωφερῆ ἀτραπὸν ὑψουμένην ἐπὶ πολλὰς ἑκατοντάδας μέτρων, καὶ διεκρίνομεν καλῶς τοὺς καταβαίνοντας δι' αὐτῆς. Ἕκαστος τούτων παρετήρει μετὰ μεγάλης περιεργίας τὸ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἀκάτιον ἡμῶν. Τινὲς μὲν παρεσκεύαζον τὰ μακρὰ ὅπλα των, ἄλλοι δ' ἔθετον τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ πιστολίου ἢ τῆς λαβῆς τῆς μαχαίρας, ἄλλοι δὲ διευθύνοντο κατ' εὐθεῖαν πρὸς ἡμᾶς, ἵνα ἐρωτήσωσιν, ὁποῖοι εἴμεθα. Καὶ ὅτ' ἔμαθον τὰ ὀνόματα ἡμῶν, δὲν ἔδειξαν ἔλλειψιν εὐγενείας· καὶ ἐξέφραζον πολὺ ἐνδιαφέρον, ἂν δυνηθῶμεν νὰ διέλθωμεν ἐν ἀσφαλείᾳ τὸ Καστελο—φράγκον. Τοῦτο δ' ἦτο τὸ ἐπικινδυνωδέστερον μέρος τοῦ πλοῦ ἡμῶν παρὰ τὴν παραλίαν. Ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδις ἐτέθησαν πολὺ ἐγγὺς ἀλλήλων· διότι ἐμάθομεν, ὅτι εὑρίσκοντο πάντοτε ἠγκυροβολημένα τουρκικὰ πλοῖα παρὰ τῷ παλαιῷ ἐνετικῷ φρουρίῳ, καὶ ὅτι παρὰ τῇ παραλίᾳ ὑπῆρχον βράχοι καὶ ὕφαλοι, ἐφ' ὧν ὁρμητικῶς καταῤῥήγνυται ἡ θάλασσα.

Πρὶν ἐπανακάμψωσιν οἱ συμπλωτῆρες ἡμῶν, Anemos καὶ Νικολαΐδης, ἐκ τῆς πρὸς ἀναζήτησιν τροφῆς ὁδοιπορίας, εἴδομεν πολλὰς ὁμάδας Κρητῶν διαβαινούσας παρὰ τὸ δροσερὸν σπήλαιον ἡμῶν. Μεταξὺ τούτων διεκρίναμεν καὶ καπνοπώλην τινὰ μετὰ ἡμιόνου, φέροντος καπνὸν, καὶ τρεῖς ὡπλισμένους ὀπαδούς του. Ἂν ἄρτος μόλις δύναται νὰ εὑρεθῇ εἴτε χάριν φιλίας εἴτε καὶ ἀγοραζόμενος, τὸ ἐμπόριον ὅμως τοῦ καπνοῦ εἶναι ζωηρὸν καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον. Ὁ μικρὸς ὄγκος καὶ ἡ μεγάλη ἀξία καθιστᾷ αὐτὸν ἄξιον νὰ ἐξέρχηται λαθραίως τῶν πόλεων, ἐν ᾧ ἄρτος εἶναι ἀδύνατον. Οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι τὸν καπνὸν ὡς παρηγορίαν εἰς τὸ λιτὸν καὶ ἀνεπαρκὲς σιτηρέσιόν των· καὶ ὅσῳ πλειότερον στενοχωροῦνται πρὸς εὕρεσιν τροφίμων, τόσῳ πλειότερον εὐχαριστοῦνται νὰ καπνίζωσιν. Οὕτω λοιπὸν οἱ ἐπὶ ποδὸς, οὕτως εἰπεῖν, πωληταὶ τοῦ καπνοῦ, οἱ διακωλύοντες τὴν ἔλλειψιν ταύτην, δύνανται νὰ ὠφελῶνται πολλὰ κέρδη, ἅτινα ἀνταμείβουσι τοὺς κινδύνους, οὓς διατρέχουσι καὶ πρὸς τούτοις ὑποδέχονται καλῶς παν-

ταχοῦ ὡς κόμισται εἰδήσεων ἐκ τῶν πόλεων. Μὴ φαντασθῆτε τοὺς ἀνθρώπους τούτους δειλοὺς, ἐπισπεύδοντας, καὶ ῥίπτοντας πανταχόσε βλέμματα ἀνήσυχα, ἀλλ' ἰσχυροὺς καὶ ῥωμαλέους ἄνδρας, φέροντας ὅπλον ἐπ' ὤμου καὶ πιστόλιον ἐν τῇ ζώνῃ, καὶ προθύμους ὄντας νὰ πολεμήσωσιν, ἢ νὰ πωλήσωσι τὸν καπνὸν ἀντὶ ὀλίγων γροσίων, ὡς αἱ περιστάσεις ἀπαιτοῦσιν.

Ὅτε δὲ οἱ φίλοι ἡμῶν ἐπανέκαμψαν, καὶ τὸ μικρὸν ἀκάτιον ἡμῶν ἤρξατο πάλιν τὸν πλοῦν αὐτοῦ, εἴχομεν μέγαν τυρὸν, καὶ τὸ σῶμα λίαν ἰσχνοῦ ἀρνίου. Ἀπεφασίσθη νὰ προσορμίσωμεν εἰς τὸν πρῶτον παρακείμενον ὅρμον, ἵνα 'ψήσωμεν τὸ ἀρνίον, καὶ ἀποπειραθῶμεν καὶ αὖθις πρὸς εὕρεσιν ἄρτου, χρησιμεύσοντος καὶ διὰ τὸν μέγαν τυρόν. Διὸ ἐπεταχύναμεν τὴν εἰρεσίαν ἡμῶν, καὶ φθάσαντες ἀπέβημεν, καθ' ἣν στιγμὴν καπνὸς τουρκικοῦ πολεμικοῦ πλοίου ἐνεφανίζετο ἔμπροσθεν, περιδινούμενος ἄνωθεν τῶν παρακειμένων ἀκρωτηρίων και λόφων εἰς πυκνὸν κελαινὸν νέφος. Κατὰ τὴν ἀκτὴν τοῦ ὁρμίσκου εὕρομεν ἁλιέα λίαν ἐκπλαγέντα πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ ἀκατίου ἡμῶν. Ἀκάτιον, ὅπερ ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ εἰςήρχετο εἰς τὸν ὁρμίσκον, ἔπρεπε βεβαίως νὰ ἦτο Τουρκικὸν, καὶ ἐνόμισεν ἑαυτὸν ἀπολωλότα ἀτενίζων ἀνησύχως πρὸς τὸ ὅπλον του· Ὁ Καπετὰν Ἀνδρέας ἐφώνησε πρὸς αὐτὸν δὶς, ὅπως πεισθῇ, ὅτι εἴμεθα Χριστιανοί· τέλος δὲ πεισθεὶς περὶ τῆς ἀληθείας ἐγένετο οἰκειότατος, καὶ προέτεινεν ἡμῖν, ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν οὐ μακρὰν καλύβην του, καὶ κατασκευάσῃ ὀλίγους λειψοὺς ἄρτους ἐκ τοῦ ὀλίγου σωζομένου ἀλεύρου ἐν αὐτῇ.

Τὸ πλήρωμα τοῦ ἀκατίου συνέλεξε ξύλα ξηρὰ παρὰ τὴν παραλίαν, καὶ ἐπεσώρευσεν αὐτὰ εἰς μέρος, ἔνθα ὁ καπνὸς τῆς πυρᾶς νὰ μὴ διακρίνηται ἐκ τῆς θαλάσσης. Τὸ ἀρνίον ἐψήθη, καὶ ὁ φίλος ἡμῶν ἁλιεὺς ἔφερεν ὀλίγους λειψοὺς ἄρτους θερμοὺς ἔτι, καὶ ἐγευματίσαμεν λαμπρότατα. Τὸ γεῦμα δὲ τοῦτο πρὶν παρέλθωσι πολλαὶ ἡμέραι, ἐθεωροῦμεν ὡς λαμπρὰν εὐωχίαν. Μετὰ τὸ γεῦμα δ' ἐξηκολουθήσαμεν τὸν πλοῦν ἡμῶν μετὰ πλείονος προθυμίας καὶ ζωηρότητος, καὶ περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἀπεκρύβημεν ὄπισθεν βράχου, καθ' ἣν στιγμὴν τουρκικὸν πλοῖον παρέπλεεν. Ἐνταῦθα δ' ὑπῆρχε θάλασσα ἀρκοῦσα, ἵνα ἵσταται τὸ ἀκάτιον ἡμῶν ἐν ἀσφαλείᾳ, ἕτοιμον ὂν πρὸς ἀπόπλουν,

παρελθόντος τοῦ κινδύνου, ὥςτε δὲν ἀπωλέσαμεν χρόνον. Τὸ τουρκικὸν πλοῖον παρῆλθε, καὶ ἡμεῖς πάλιν ἠρχίσαμεν τὸν πρὸς τὰ πρόσω πλοῦν ἡμῶν, πρὶν ἢ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς καλύψῃ τὴν παραλίαν. Ἠλπίζομεν δ' ὅτι τὸ σκότος ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ τρεῖς τέσσαρας ὥρας, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἠδυνάμεθα νὰ διέλθωμεν τὸ Καστελο-φράγκον, εἰ δυνατόν. Εἶτα δ' ἔμελλε ν' ἀνατείλῃ ἡ φθίνουσα Σελήνης, ἥτις μετὰ τὴν διάβασιν τούτου, ἤθελεν εἶναι λίαν εὐχάριστος. Τὸ κυριώτερον λοιπὸν σχέδιον ἡμῶν ἦτο νὰ διέλθωμεν τοῦτο ὑπὸ τὸ σκότος. Ἀλλ' εἵμαρτο νὰ μὴ προχωρήσωμεν πέραν τοῦ Ῥοδακίνου κατὰ τὴν πρώτην νύκτα τοῦ πλοῦ ἡμῶν. Ἐν ᾧ τὸ μικρὸν ἀκάτιον παρέπλεε τὸ στόμιον τῆς κοιλάδος, καὶ ἐβλέπομεν ἄνωθεν τὰ ἐπὶ τοῦ χωρίου φῶτα λάμποντα, ἐφάνη πλησίον ἔμπροσθεν ἡμῶν ἠγκυροβολημένον τουρκικὸν πλοῖον παρὰ τῇ ἀκτῇ. Τοῦτο πιθανὸν νὰ ἔφθασε μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἵνα τοποθετηθῇ καταλλήλως πρὸς τὸν σκοπόν του, διότι ὁ Καπετὰν Ἀνδρέας, δὲν εἶχε ἰδεῖ αὐτὸ ἐκ τοῦ ὁρμίσκου, ὅτε παρετήρει πρὸς δυσμάς. Ἤδη ὅμως ἔβλεπεν αὐτὸ πολὺ καλῶς, καὶ ἐνόμιζεν, ὅτι διέκρινε παρ' αὐτῷ καὶ μικρὰν λέμβον. Ἦτο στιγμὴ κρισιμωτάτη.

« Σιωπή, ἀδελφοί ! κωπηλατήσατε πρὸς τὰ ὀπίσω, στρέψατε ταχέως τὸ πηδάλιον!» ἐφώνησεν ἡσύχως ὁ γηραιὸς Σφακιανός.

Ὁ πλοῦς ἡμῶν πρὸς τὰ πρόσω πάραυτα διεκόπη· οὐδεὶς ὡμίλει· καὶ ἐστρέψαμεν αὐτὸ ταχέως πρὸς τὴν ἀκτήν. Ἐκεῖνο τὸ σκοτεινὸν σκάφος τὸ βολὴν πιστολίου ἀπέχον ἡμῶν ἠδύνατο νὰ ἐκσφενδονίσῃ παντελῆ καταστροφὴν καθ' ἡμῶν, πρὶν ἢ δυνηθῶμεν νὰ κρυβῶμεν ὄπισθεν τῶν βράχων, ἢ ἡ τουρκικὴ λέμβος προκαταλάβῃ ἡμᾶς ἐν τῇ παραλίᾳ καὶ συλλάβῃ τὴν πολύτιμον μικρὰν Ἀργὼ ἡμῶν.

« Σιωπή ! καὶ κωπηλατεῖτε ταχέως» φωνεῖ πάλιν ὁ Σφακιανὸς κάμπτων ὅλαις δυνάμεσι τὴν κώπην του.

Ἤδη εὑρισκόμεθα ὑπὸ τοὺς ἀποτόμους βράχους πρὸς ἀνατολὰς τῆς κοιλάδος, καὶ τὸ ἀκάτιον ἡμῶν ἐγγίζει πρὸς τὴν ἀκτήν, ἔνθα περὶ τοὺς εἴκοσιν ὡπλισμένους περιεκύκλωσαν ἡμᾶς, καὶ προέτειναν τὰ ὅπλα καθ' ἡμῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπυροβόλησαν, διότι προεγνώριζον, ὅτι φιλέλληνές τινες παρέπλεον τὴν παραλίαν.

«Ὁποῖοι εἶσθε;» ἠκούσθησαν πολλαὶ φωναὶ βραγχωδῶς.

«Εἴμεθα Χριστιανοὶ» ἀπήντησεν ὁ Καπετὰν Ἀνδρέας μετὰ φωνῆς ἐντονωτέρας τῆς πρότερον.

«Βοηθήσατε ἡμᾶς, πατριῶται,» ἐξηκολούθησεν ὁ ἴδιος, «ἵν' ἀνελκύσωμεν ἐπὶ τῆς παραλίας τὸ ἀκάτιον.»

Οὗτοι ἐβοήθησαν ὅλαις δυνάμεσιν, λίαν εὐχαριστούμενοι διὰ τὴν προςέγγισιν καὶ ἀπόβασιν ἡμῶν. Τὸ μικρὸν ἀκάτιον ἀνειλκύσθη τῆς θαλάσσης, καὶ μετεκομίσθη εἰς μέγα ἄντρον, πλησίον τῆς εἰςόδου τοῦ ὁποίου ἦτο μέγας λίθος. Φῶτα δὲν ὑπῆρχον, διότι οἱ Τοῦρκοι ἦσαν πολὺ πλησίον καὶ τοιαύτη τόλμη ἤθελεν εἶναι ἄφρων. Οἱ συνηθροισμένοι πολεμισταὶ ὑπεδέχθησαν ἡμᾶς ἐγκαρδίως, καὶ ἐμάθομεν παρ' αὐτῶν τὰ ἑξῆς.

Πρῶτον ὁ ἄρτος ἦτο λίαν σπάνιος· δεύτερον, ὅτι ἀνεμένετο τὸ Ἀρκάδιον· καὶ τρίτον περιέμενον ἐνταῦθα πρόςφυγες, ἵνα ἐπιβῶσιν ἐπ' αὐτοῦ. Περὶ δὲ τοῦ οὐ μακρὰν ἠγκυροβολημένου τουρκικοῦ πλοίου ἐμάθομεν, ὅτι πρὸ μικροῦ εἶχε φθάσει. Πιθανὸν νὰ διαμένῃ καθ' ὅλην τὴν νύκτα, πιθανὸν δὲ καὶ ν' ἀποπλεύσῃ κατὰ τὴν ἀνατολὴν τῆς Σελήνης. Ἐνοήσαμεν εὐθὺς, ὅτι ἦτο ἀνωφελὲς ν' ἀνησυχῶμεν ἕνεκα τούτου, καὶ συνάμα ἀφροσύνη νὰ προτρέψωμεν τὸ πλήρωμα νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὸν πλοῦν ἡμῶν πρὸς τὰ πρόσω, ἐν ὅσῳ τὸ τουρκικὸν πλοῖον ἦτο πλησίον ἠγκυροβολημένον, ὥςτε ἐκλέξαντες μέρος ἀναπαυτικὸν ἐπὶ τῆς παραλίας, ἐκοιμήθημεν ὑπὸ τὴν ἄνυδρον γλυκεῖαν αὔραν τῆς νυκτὸς, ὡς καὶ ἄλλοτε πολλάκις ἐπράξαμεν τοῦτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Διάπλους μεταξὺ τουρκικῶν πλοίων καὶ βράχων.

Τὸ καταδρομικὸν τουρκικὸν ἀτμόπλοιον οὐδὲν σημεῖον ἀναχωρήσεως ἔδειξε μέχρι τῆς πρωΐας· ἡμεῖς δ' ἑκόντες ἄκοντες ἠναγκάσθημεν νὰ παραμείνωμεν ἐν Ῥοδακίνῳ. Ἐγὼ ἀνέβην εἰς τὸ χωρίον πρὸς ἀναζήτησιν τροφῶν διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, δι' ἧς καὶ ὅτε κατὰ πρῶτον ἀπέβην τοῦ Ἀρκαδίου· οἱ δὲ συμπλωτῆρές μου ἔμειναν ἐν τῇ παραλίᾳ πρὸς φρούρησιν τοῦ ἀκατίου ἡμῶν. Λίαν εὐάρεστος ἐγένετο ἡ ἀνάβασίς μου εἰς τὸ χωρίον διὰ μέσου ἀνθουσῶν δαφνῶν καὶ κελαρύζοντος μικροῦ ῥύακος. Διῆλθον διὰ προσφύγων οἰκογενειῶν ἐσκηνωμένων ἐν ὑπαίθρῳ οὐ μακρὰν τῆς παραλίας, καὶ διὰ χωρικῶν γερόντων καθημένων μικρὸν πορρωτέρω ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν δένδρων. Περὶ τὰς οἰκίας ὀλίγοι ἄνδρες ἐφαίνοντο, διότι ἡ Κυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν Κρητῶν εἶχε μεταβῆ εἰς ἄλλο μέρος, καὶ πολλοὶ τῶν γενναίων χωρικῶν μεταβῆ εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον. Τινὲς δὲ τῶν ἐθελοντῶν εἶχον ἀποπλανηθῆ εἰς τοῦτο τὸ ἥσυχον μέρος (κοπροσκυλίζοντες), εὐχαριστούμενοι καθήμενοι ὑπὸ τὸν ἥλιον. Εἶχον ἀπομείνει ἐνταῦθα καὶ πολλὰ γυναικόπαιδα. Ηὐτύχησα δὲ νὰ φθάσω εἰς τὸ χωρίον, καθ' ἣν στιγμὴν διενέμοντο ἄρτοι, πρὸ ὀλίγων στιγμῶν ἐξελθόντες τοῦ κλιβάνου. Ἑκάστη οἰκογένεια ἐλάμβανεν ὡς μερίδα ἕνα ἢ δύο ἄρτους κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἀλεύρου, ὅπερ εἶχε συνεισφέρει. Ἂν καὶ οὐδεὶς ἄρτος ἐπερίσσευεν, εἶχον ὅμως ἐλπίδας, ὅτι ἤθελεν εὑρεθῆ τις καὶ πρὸς πώλησιν.

«Πωλεῖτε ἄρτον;» ἠρώτησα εἰς μίαν καὶ ἄλλην οἰκίαν δεικνύων τὴν χεῖρά μου πλήρη ἀργυρῶν νομισμάτων εἰς ἀπόδειξιν, ὅτι εἶμαι ἄξιος ἀγοραστής.

«Ὄχι, κύριε, δὲν περισσεύει νὰ πωλήσωμεν·» ἀποκρίνονται διὰ τρόπου ἀρνητικοῦ μὲν, ἀλλ' εὐγενοῦς.

Ἐγὼ ὅμως ἐπέμενον εἰς τὴν αἴτησίν μου· διότι κάτω ἐπὶ τῆς παραλίας ἀνέμενον τέσσαρες κύριοι πεινῶντες σφόδρα· ὡς καὶ οἱ μετ' ἐμοῦ εὑρισκόμενοι φίλοι οὐδὲν εὕρισκον νὰ φάγωσιν.

Αὕτη ἡ ἐπίμονος αἴτησίς μου, ἐπιβαλλομένη ὑπὸ πραγματικῆς καὶ ἀκρατήτου πείνης, ὑπῆρξεν ἐπιτυχεςέρα, ἢ ἡ πρότασις τῶν χρημάτων. Προςεφέρθη λοιπὸν εἷς ἄρτος, ἀντὶ τοῦ ὁποίου οἱ φιλάνθρωποι χωρικοὶ κατ' οὐδένα τρόπον δὲν ἤθελον νὰ λάβωσι χρήματα. Ἐβεβαίουν ἡμᾶς, ὅτι πολὺ ἔμελλον νὰ στενοχωρηθῶσιν ἕνεκα ἐλλείψεως τροφῶν, μέχρις ὅτου φθάσωσιν ἐνταῦθα ἄλλαι.

Παραλαβὼν λοιπὸν ἐν θριάμβῳ τὸν ἄρτον μου ἐπανέκαμψα εἰς τὸ ἄντρον. Οἱ ἀναμένοντες ἐκεῖ συμπλωτῆρές μου ἐφαίνοντο λίαν σκυθρωποὶ ἕνεκεν τοῦ δυτικοῦ πνέοντος ἀνέμου καὶ τῆς ταραχῆς τῆς θαλάσσης, ἥτις παρεκώλυε τὸν ἀπόπλουν ἡμῶν. Ἤδη δ', ἀποπλεύσαντος τοῦ τουρκικοῦ ἀτμοπλοίου, ἠδυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ πράξωμεν τὸ αὐτὸ, καὶ νὰ μὴ ἀναμένωμεν τὸ σκότος τῆς νυκτὸς, ὅπως καλύπτῃ τὰς κινήσεις ἡμῶν. Ἀλλ', ἐναντίου ἀνέμου πνέοντος, ἀπόπλους δὲν ἠδύνατο νὰ γείνῃ. Τούτου ἕνεκα ἐκάμαμεν θαλάσσια λουτρὰ ἐν μέσῳ κυμάτων καταῤῥηγνυομένων ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἡμιλλώμεθα ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τρέχοντες, παρηγορούμενοι ἐπὶ τούτῳ.

Ἐξηκολούθει ἔτι πνέων ὁ ἐναντίος ἄνεμος καὶ ἡ ταραχὴ τῆς καταῤῥηγνυμένης ἐπὶ τῶν βράχων θαλάσσης. Κατεσκοπεύσαμεν μακρόθεν πρὸς τὰ μέρη τοῦ Καστελοφράγκου, ἀλλ' οὐδεμίαν παρηγορίαν ἐλαμβάνομεν, διότι δύο τουρκικὰ ἀτμόπλοια ἐφαίνοντο πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ ἐνταὐτῷ ὕφαλοι, ἐφ' ὧν κατεσπῶντο τὰ κύματα τῆς κυμαινομένης θαλάσσης. Ἐγὼ δὲ πάλιν ἀπεστάλην εἰς ἄλλην ὑπηρεσίαν, καὶ διελθὼν διαφόρους βαθυσκίους κοιλάδος ἔφθασα εἰς μέρος, ἔνθα ἔβλεπον μακρόθεν τὸ τετραγωνικῶς ᾠκοδομημένον φρούριον λίαν εὐκρινῶς, καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ χώραν καλλιεργημένην καὶ ἐκτεινομένην μέχρι τῶν προπόδων τῶν ὀρέων, Ἐνταῦθα δ' εὗρον χωρικούς τι-

νας θεριστὰς ἀναπαυομένους ὑπὸ τὴν σκιὰν δένδρου παρὰ τῇ ὁδῷ. Εἷς γέρων καὶ πέντε ἓξ εὔρωστα καὶ ἀνθηρὰ κοράσια ἐκάθηντο περὶ στάμνον τρώγοντα τμήματα διπύρων διαβρεχόμενα εἰς ἀγγεῖον ὕδατος. Πλησιάζοντα δὲ πρὸς ταῦτα μὲ παρετήρουν μετὰ περιεργείας, καὶ μὲ ἠρώτησαν, ἂν ἤμην ἐκ τῶν φιλελλήνων· ὅτε ἀπεκρίθην καταφατικῶς, μοὶ προσέφερον μέρος τοῦ γεύματός των· καὶ ἤδη εἶχον καὶ ἐγὼ σειρὰν νὰ προτείνω πρὸς αὐτὰ ἐρωτήσεις.

«Μήπως ποτὲ οἱ Τοῦρκοι ἐξέρχωνται τῶν πλοίων καὶ μεταβαίνουσιν εἰς τὸ φρούριον;»

«Μάλιστα ἐνίοτε ἐξέρχονται τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ τὴν νύκτα πάντοτε ἀναχωροῦσιν· ἐὰν ἐπιθυμῆτε νὰ διέλθητε διὰ τοῦ ἀκατίου, πρέπει νὰ προφυλάττησθε τ' ἀτμόπλοα· διότι οὔτε Τούρκους οὔτε Χριστιανοὺς θέλετε εὕρει ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ ἀκρωτηρίου.»

Ἔμαθον, ὅτι οἱ χωρικοὶ οὗτοι ἦσαν ἔκ τινος χωρίου ἐπὶ τῶν ὀρέων οὐ πολὺ ἀπέχοντος, ἀλλὰ μακρὰν κινδύνου ἀπὸ τῶν τουρκικῶν πλοίων. Ἐγέλων ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει μου, διατὶ διέτριβον περὶ τοὺς ἀγρούς των πλησίον τῆς θαλάσσης. «Ἀκούσατε! εἶπον αὐτά· ἐὰν οἱ Τοῦρκοι μέχρι τοῦδε δὲν ἦλθον ἐνταῦθα, θέλουσιν ἔλθει κατόπιν καὶ τὰ πάντα καταστρέψει.»

Ἐν ᾧ δ' ἐπανέκαμπτον κεκμηκὼς πρὸς τοὺς συμπλωτῆράς μου, ἔχων δεδεμένην τὴν κεφαλὴν διὰ μανδυλίου ἐκ μετάξης πρὸς προφύλαξιν ἐκ τῶν σφοδρῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, συνηντήθην μετά τινος οἰκογενείας, ὁδευούσης πρὸς τὸ Πρέβελι, Ὁ πατὴρ αὐτῆς ὑψηλὸς Σφακιανὸς, ἔχων χαρακτῆρα ἀγριωπὸν, καὶ ἀνάστημα ἀθλητικὸν, ὡδήγει τὰς τρεῖς αἶγάς του, τὰ μεγαλείτερα παιδία, καὶ τὸν φορτηγὸν ἡμίονον, φέροντα τὰ οἰκιακὰ πράγματά του· δύο μικρότερα παιδία ἐκάθηντο ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ δὲ μήτηρ αὐτῶν μετὰ βρέφους ἐν ἀγκάλαις ἐβάδιζε ζωηρῶς παρὰ τὸν ἄνδρα αὐτῆς.

«Καλὴ 'μέρα σας» εἶπον ἐγώ.

«Καλή σας ὥρα, ἀδελφέ!» ἀτενίσας πρὸς ἐμὲ, ἀπήντησεν ὁ ὑψηλὸς Σφακιανός.

«Εἶσαι Εὐρωπαῖος;» ἐπανέλαβε μετ' ἀποτόμου ἐρωτήσεως.

«Μάλιστα» ἀπήντησα ἐγώ, «ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν — Ἄγγλος Φιλέλλην.»

Ὁ ὑψηλὸς Σφακιανὸς ἀμέσως συσφίγξας τὴν ἐμὴν χεῖρα μετ᾽ ἐγκαρδίου εὐγνωμοσύνης μὲ προσέβλεπε μετὰ περιεργείας ζωηροτέρας ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν. Μοὶ εἶπεν, ὅτι κατὰ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην οἱ φιλέλληνες οἱ μεταβαίνοντες εἰς Κρήτην εἶναι ἄξιοι πλείονος εὐγνωμοσύνης, ἢ οἱ Ἕλληνες· διότι ἔρχονται ἐκ πολὺ μακρὰν κειμένων χωρῶν ὁρμώμενοι ἐξ ἄκρου ἔρωτος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες ὡς ὁμογενεῖς ὀφείλουσι νὰ συνδράμωσιν σιν ἡμᾶς ἀμοιβαίως· Ὁ νέος γνώριμός μου ἐπιθυμῶν τὴν γυναῖκα καὶ τὰ παιδία του ν᾽ ἀποστείλῃ ἔξω τῆς νήσου διὰ τοῦ Ἀρκαδίου, μετέφερε ταῦτα εἰς τὸ Πρέβελι, ὅπως τύχωσιν εὐκολωτέρας ἀναχωρήσεως. Ἦτο δὲ διαδεδομένη φήμη, ὅτι τὸ Ἀρκάδιον ἔμελλε νὰ προσεγγίσῃ γρήγορα περὶ ἐκεῖνα τὰ μέρη τῆς παραλίας. Τὸ Ἀρκάδιον πρὸ ὀλίγου χρόνου εἶχε προσεγγίσει εἰς τὰς Κομμητάδας τῶν Σφακίων, ὥστε ὁ νέος φίλος ἡμῶν εἶχε πολλὰ δίπυρα ἀποβιβασθέντα ἐξ αὐτοῦ.

«Πεινᾶτε;» Ἴσως ἐνόησε τὴν πεῖνάν μου, ἐκ τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ προσώπου μου, ὅτε ἤκουσα, ὅτι εἶχε μεθ᾽ ἑαυτοῦ πολλὰ δίπυρα. Πρὶν ἀποχωρισθῶμεν μὲ ἠνάγκασε νὰ παραλάβω τέσσαρα πέντε ἐκ τῶν μεγάλων διπύρων τοῦ Ἀρκαδίου, εἴτε ἔχων χρείαν τούτων, εἴτε οὐχί. Μοὶ ἐφαίνετο, ὅτι ἦσαν πολλὰ τὰ διδόμενα, ἀλλ᾽ ὁ ὑψηλὸς Σφακιανὸς προσέφερεν αὐτὰ μετὰ προθυμίας. Καὶ ἵνα εἴπω τὸ ἀληθὲς, τὸ δῶρον τοῦτο ἦτο τὸ μόνον φαγητὸν, ὅπερ εἴχομεν τὴν ἑσπέραν ἐκείνην ἐν τῷ ἄντρῳ.

Καὶ ἄλλη ἡμέρα ἀπελπιστικὴ διὰ τὸν ἀπόπλουν ἡμῶν—τὰ κύματα κατεσπῶντο ἐπὶ τῆς παραλίας, καὶ οὐδεμία ἐλπὶς τροφίμων. Τούτου ἕνεκα δύο ἐξ ἡμῶν ἀπεφασίσαμεν νὰ μεταβῶμεν πρὸς δυσμὰς διὰ ξηρᾶς, ἀφέντες τὸ ἀκάτιον ἐν τῷ ἄντρῳ. Ὁ δὲ Καπετὰν Ἀνδρέας ἀπῆλθεν εἰς Σφακία πρὸς ἀναζήτησιν τροφῶν. Εἷς ἰσχνὸς πειναλέος τὴν ὄψιν ἁλιεὺς, ὅστις συναπετέλει μέρος τοῦ πληρώματος τοῦ ἀκατίου, ἐγένετο εὐθὺς ἄφαντος, παραλαβὼν καὶ ὅπλον, ἀνῆκον εἰς ἄλλον. Προχωρησάσης δὲ τῆς ἡμέρας, ὁ Κ. Flourens προέτεινε νὰ μεταβῶμεν, εἰς τὸ χωρίον, ἔνθα πιθανὸν νὰ εὕρωμεν γάλα ἢ τυρὸν, πρὸς ἀγορὰν ἐν ἀποτυχίᾳ ἄρτου. Οὕτος λοιπὸν ἐγὼ καὶ ὁ Κ. Anemos μετέβημεν εἰς τὸ χωρίον, καὶ ἐπεσκέφθημεν τὸ ὑψηλότερον μέρος αὐτοῦ, εἰς ὃ ἐγὼ δὲν εἶχον μεταβῆ τὴν προη-

γουμένην πρωΐαν. Ἐνταῦθα δὲ ἠγοράσαμεν λίαν εὐχάριστον ζεστὸν γάλα, κατεσκευασμένον κατὰ τὸν τρόπον τῶν χωρικῶν. Ἐν δὲ τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἱερέως τοῦ χωρίου κατεσκευάσθησαν χάριν ἡμῶν πλακούντια ἐκ νεοπαγοῦς τυροῦ. Καὶ γευματίσαντες, ἐκοιμήθημεν, μέχρις ὅτου ὁ ἥλιος ἐκρύβη ὄπισθεν τῶν ὀρέων.

Ἡ ἑσπέρα ἦτο ἤρεμος καὶ λίαν εὐχάριστος, ἡ δὲ θάλασσα ἧττον ταραχώδης, ἢ πρὸ ὀλίγων ὡρῶν. Ἐπὶ τῆς παραλίας ὑπῆρχε λεπτοτάτη ὁμίχλη, ἥτις συνέπραττεν εἰς τὸν σκοπὸν ἡμῶν. Ἐὰν ἔμελλέ ποτε τὸ ἀκάτιον ἡμῶν νὰ φθάσῃ εἰς λιμένα Ἑλληνικὸν, ὡς πρότερον ἀπεφασίσθη, ἤδη ἦτο κατάλληλος καιρὸς νὰ πραγματοποιηθῇ τοῦτο. Παρεκαλέσαμεν λοιπὸν πολλοὺς τῶν προσφύγων, ἵνα βοηθήσωσιν ἡμᾶς νὰ καθελκύσωμεν τὴν πολύτιμον μικρὰν Ἀργὼ εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁ Κ. Flourens ἐξήγησε πρὸς αὐτοὺς συντόμως, τί ἐμέλλομεν νὰ πράξωμεν τὴν νύκτα ταύτην· οὗτοι δὲ ἠκροάζοντο μετὰ προθυμίας, ἔμπλεοι ὄντες ἐγκαρδίου εὐγνωμοσύνης καὶ συμπαθείας πρὸς οἱονδήποτε προκινδυνεύοντα τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῶν Τούρκων. Τινὲς δ' ἐξ αὐτῶν προσέφερον ἡμῖν τεμάχια ἄρτου, τὸ ἥμισυ τῶν ὅσων εἶχον, ἵνα μὴ στερώμεθα τροφῆς· καὶ καταβάντες ἐπὶ τῆς παραλίας ἐν ἀκαρεῖ καθείλκυσαν τὴν μικρὰν Ἀργὼ εἰς τὴν θάλασσαν. Περιεμείναμεν δὲ ἀκίνητοι μέχρις ὅτου τὰ πορφυρόχροα ἕνεκα τοῦ δυομένου ἡλίου χρώματα τῆς θαλάσσης ἀντικατασταθῶσιν ὑπὸ τῶν βαθέως κυανῶν, ὅτε καὶ ἀπεπλεύσαμεν μετὰ πληρώματος ὀλιγωτέρου τοῦ πρότερον, ἐπωφελούμενοι, ὅσον ἦτο δυνατὸν, ἐκ τοῦ σκότους.

Δὲν ἦτο δὲ συνετὸν νὰ ἔχωμεν ἐπὶ τοῦ ἀκατίου ἡμῶν ἄνδρας ἀπείρους εἰρεσίας· καὶ ἴσως δὲν ἐπράξαμεν φρονίμως, ὅτε παρελάβομεν ῥακενδύτην τινὰ ἐθελοντὴν, ὅςτις ἱκέτευσεν ἡμᾶς μετὰ δακρύων, ἵνα παραλάβωμεν αὐτόν. Οὗτος δ' εἶχε προςκολληθῇ πρὸς ἡμᾶς ὡς σκιὰ, καὶ ὅτ' ἐγνώσθη, ὅτι ἦτο ἄπειρος εἰρεσίας, ἐπετράπη αὐτῷ νὰ κάθηται ἐπὶ τοῦ πυθμένος τοῦ ἀκατίου χρησιμεύων ὡς ἕρμα. Ἡμεῖς δὲ διείλομεν τὰς ἐνεργητικὰς ἡμῶν δυνάμεις ὡς ἑξῆς· Εἷς ἐκάθητο ἐπὶ τῆς πρῴρας ὡς ἄγρυπνος πρόςκοπος· ὁ ἄλλος ἐκωπηλάτει δι' ἀμφοτέρων τῶν κωπῶν· καὶ ὁ τρίτος διεύθυνε τὸ πηδάλιον. Ἐπλέομεν δὲ βραδέως, πλησιάζοντες τοὺς βράχους, ὅσον ἦτο δυνατὸν, διότι τὰ κύματα ἔτι

κατεῤῥήγνυντο ἐπ' αὐτῶν. Τὸ ἀκάτιον ἐκινεῖτο βραδέως ἐπὶ τῆς ἀκυμάντου μὲν, ἀλλ' ὑποταρασσομένης ἔτι θαλάσσης. Ἡ δὲ πρῷρα αὐτοῦ ἀνυψοῦτο καὶ κατέβαινε μετὰ ῥόθου, ὅςτις ἠδύνατο ν' ἀκουσθῇ ὑπὸ τῶν σκοπῶν τοῦ τουρκικοῦ πλοίου· ἀλλὰ καὶ ἂν ἤκουον αὐτὸν, βεβαίως ἤθελον ὑποθέσει, ὅτι προέρχεται ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς παραλίας καὶ τῶν βράχων κατασπωμένων κυμάτων τῆς θαλάσσης. Μέχρι τινὸς διαστήματος τὸ τουρκικὸν πλοῖον δὲν ἐφαίνετο. Ὁ Κ. Flourens, ὅςτις εἶχε τὴν ὀξυδερκεστάτην ἁπάντων ἡμῶν ὅρασιν, ἐβεβαίονεν, ὅτι τουρκικὸν πλοῖον δὲν φαίνεται. Μετὰ ταῦτα ὅμως διέκρινεν ἀτμόπλοιον τουρκικὸν ἠγκυροβολημένον μακρὰν ἡμῶν, καὶ περὶ αὐτὸ ἐνόμιζεν, ὅτι διέκρινε λέμβον κινουμένην. Πάραυτα ἅπαντες εἴδομεν φῶς κατερχόμενον ἐκ τῶν πλευρῶν τοῦ πλοίου, ὡςεί τις κατέβαινεν εἰς τὴν λέμβον. Εὐθὺς στρέφομεν τὸ πηδάλιον καὶ εἰςπλέομεν εἰς σκοτεινόν τινα ὁρμίσκον μεταξὺ δύο σειρῶν βράχων, καὶ ἐμείναμεν ἐκεῖ ταλαντευόμενοι τῇδε κἀκεῖσε ἐπὶ τῆς κυμαινομένης ἀφροέσσης θαλάσσης, ἕως ὅτου ἐγένετο δῆλον, ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν διευθύνονται πρὸς ἡμᾶς. Εὐθὺς λοιπὸν ἐκπλέομεν τοῦ ὁρμίσκου, καὶ κωπηλατοῦμεν μετὰ μεγάλης προφυλάξεως. Τόσον βαθὺ ἦτο τὸ σκότος, ὥςτε τὸ τουρκικὸν ἀτμόπλοιον μόλις διεκρίνετο ἔμπροσθεν ἡμῶν εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων. Ἡμεῖς εἴχομεν ἀποφασίσει νὰ διέλθωμεν ἀπαρατήρητοι, καὶ ἀνησυχοῦμεν, ὅτε οἱ Τοῦρκοι ἐξήγαγον ἡμᾶς τῆς ἀνησυχίας, ἀνελκύσαντες τὴν ἄγκυραν. Τὸ ἀτμόπλοιον προὐχώρει· οἱ τροχοί του ἔπληττον θορυβωδῶς τὴν θάλασσαν πολὺ ἐγγὺς ἡμῶν, ὡς κατελάβομεν. Ἤδη ἀπομακρύνεται ἀποτέρω, καὶ κατὰ μικρὸν ἐντελῶς ἐξέρχεται τῆς ὁράσεως ἡμῶν. Ἐπὶ στιγμήν τινα ἐταλαντευόμεθα τῇδε κἀκεῖσε ἐπὶ τῶν τεταραγμένων κυμάτων, τὰ ὁποῖα ἀφῆκεν ὄπισθεν αὐτοῦ. Καὶ ἤδη εἴμεθα ἐκτὸς κινδύνου, καὶ δυνάμεθα νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἡσύχως τὸν πρὸς τὰ πρόσω πλοῦν ἡμῶν, μέχρις οὗ νέον τι κώλυμα ἐμφανισθῇ ἔμπροσθεν ἡμῶν.

Παρὰ τῷ Καστελο-φράγκῳ ἡ θάλασσα ἦτο ἀκύμαντος μὲν, ἀλλὰ μᾶλλον τεταραγμένη, ἢ παρὰ τῷ Ῥοδακίνῳ. Ὁδηγούμενοι λοιπὸν ὑπὸ τοῦ ῥόθου τῶν καταῤῥηγνυμένων ἐπὶ τῶν ὑφάλων κυμάτων, διευθύνθημεν ὄπισθεν αὐτῶν, ἔνθα τὸ ὕδωρ ἦτο ἤρεμον· ἀλλὰ μικρὸν κατὰ μι-

κρὸν αἱ κῶπαι ἡμῶν ἤρχισαν ἐγγίζουσαι ἐπὶ τοῦ πυθμένος. Ὁ δὲ Κ. Flourens ἀνήγγειλεν εὐθὺς, ὅτι ἔμπροσθεν ἡμῶν ἦσαν ὕφαλοι. Τούτου ἕνεκα σταματήσαντες τὸ ἀκάτιον, ἐστρέψαμεν αὐτὸ ὀπίσω διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, καὶ ἐφθάσαμεν πάλιν εἰς τὰ βαθέα ὕδατα. Ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ χρόνου μᾶς ἀνησύχησεν οὐ μικρόν. Ἦτο δ' ἀνάγκη νὰ διέλθωμεν πρὸς μεσημβρίαν τῶν ὑφάλων· ἀλλὰ δυσκόλως ἠδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν, ποῦ εὑρισκόμεθα ἐν νυκτὶ τόσον σκοτεινῇ, μὴ ἔχοντες οὔτε βολίδα, οὔτε χάρτην, οὔτε πυξίδα (α). Ἀλλὰ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐξήλθομεν εἰς τὸ πέλαγος· καὶ ὅτ' ὠχραί τινες ἀκτῖνες τῆς φθινούσης Σελήνης ἔπιπτον κατὰ πρῶτον ἐπὶ τῆς θαλάσσης, διεκρίναμεν ἀμυδρῶς πως ὄπισθεν ἡμῶν τὸ ἐνετικὸν φρούριον.

Τὸ φῶς τῆς Σελήνης προχωροῦν κατέπιπτεν ἀφθονώτερον· καὶ ἡ ἐπὶ τῇ παραλίᾳ ὁμίχλη διεσκεδάννυτο ὑπὸ τοῦ ἐλαφρῶς πνέοντος Ζεφύρου. Ἐντεῦθεν δ' ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐβλέπομεν τὴν σειρὰν τῶν ἀποτόμων ὀρέων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἔκτασιν τῆς ἀκυμάντου μὲν, ἀλλὰ ὑποταραττομένης ἔτι θαλάσσης. Κατὰ διαλείμματα ἤρχοντο μικρά τινα κύματα, προμηνύοντα, ὅτι ὁ ἄνεμος μέλλει ν' αὐξήσῃ· καὶ μικρὰ λευκὰ νέφη ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ὠθοῦντο μετὰ ταχύτητος, προμηνύοντα καὶ ταῦτα τὴν αὔξησιν τοῦ ἀνέμου πρὸ τῆς πρωΐας. Ἐπλέομεν δὲ μεθ' ἁπάσης τῆς δυνατῆς ταχύτητος ἐν τῷ κόλπῳ τῶν Κομμητάδων, ἐξ οὗ ἐξήλθομεν πάλιν, κάμψαντες ἀπότομον βραχῶδες ἀκρωτήριον, ἔνθα τὰ κυανᾶ κύματα τῆς θαλάσσης κατεσπῶντο μετὰ μεγάλου ῥόθου, ἀναρρίπτοντα πρὸς τὰ ἄνω λεπτότατον ἀφρόν.

Ἐπ' ὀλίγας στιγμὰς τὰ πάντα ἦσαν λίαν εὐδιάκριτα ἐνώπιον τοῦ λαμπροῦ φωτὸς τῆς Σελήνης· οἱ δὲ βράχοι καὶ ἡ θάλασσα λίαν ὁρατά· μάλιστα δὲ καὶ βράχοι ὑπὸ τὴν θάλασσαν ἐφαίνοντο κατὰ διαλείμματα. Ἔπειτα νέφη διερχόμενα ὑπὸ τὴν Σελήνην συνεσκίαζον τὰ πάντα. Ἤδη λαμπρὰ ἀκτὶς τῆς Σελήνης δεικνύει οὐ μακρὰν τῆς ξηρᾶς πλοῖον ἠγκυροβολημένον. Εἶναι μέγα πλοῖον, ἔχον ὑψηλοὺς ἱστοὺς καὶ τὰς κεραίας ἐν τάξει. Πιθανὸν νὰ ἦναι τουρκικὸν πλοῖον. Τούτου ἕνεκα μετριάζομεν τὴν φωνὴν ἡμῶν μέχρι ψιθυρισμοῦ, καὶ διευθύνομεν τὸ ἀκάτιον πα-

(α) Μόνον ἐγὼ εἶχον μικρὰν πυξίδα, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμων ν' ἀνάψω φῶς, ὅπως παρατηρήσω αὐτὴν πρὸς ὁδηγίαν ἡμῶν.

ρὰ τοὺς βράχους. Τινὰ δὲ διαβαίνοντα ὑπὸ τὴν Σελήνην νέφη συσκοτάζουσι πάλιν ἀμφότερα· καὶ ὁ ἀναφανεὶς ξένος εἴτε Τοῦρκος εἶναι, εἴτε φάντασμα γίνεται σχεδὸν ἀόρατος. Προχωροῦμεν μικρὸν παρατηροῦντες μετὰ μεγάλης ἀγωνίας πρὸς τὰ πρόσω, καὶ κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν λάμψιν τῆς Σελήνης, διακρίνομεν ἀπταίστως, ὅτι εἶναι τουρκικὸν πλοῖον.

Γινώσκοντες δὲ, ὅτι ἐκεῖνα τὰ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος πυροβόλα, τὰ καθ' ἡμῶν τὰ στόμια ἐστραμμένα ἔχοντα, εὑρίσκονται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, καὶ ὅτι αὕτη εἶναι παραλία τῆς ἐπανεστατημένης καὶ ἀποκεκλεισμένης Κρήτης, ἀναμένομεν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ν' ἀκούσωμεν τὴν βροντώδη ἐκπυρσοκρότησιν, ἢ νὰ ἴδωμεν πολλὰς λέμβους, διευθυνομένας καθ' ἡμῶν ἐκ τῶν πλευρῶν τοῦ πλοίου. Ὥςτ' οὐδεὶς ὁμιλεῖ· αἱ δὲ κῶπαι ἐκτελοῦσι μὲν τὸ ἑαυτῶν καθῆκον ταχέως, ἀλλ' ἄνευ κρότου. Ἤδη δ' εὑρισκόμεθα ἀπέναντι αὐτοῦ, ὥςτε πᾶν σχοινίον αὐτοῦ διακρίνεται εὐκρινέστερον ἔμπροσθεν τοῦ οὐρανοῦ ὑπὸ τὸ λαμπρὸν φῶς τῆς Σελήνης. Ἐν τῇ κρισίμῳ δὲ ταύτῃ ϛιγμῇ συνησθανόμεθα, ὅτι ἔβλεπον ἡμᾶς, ἀλλ' εὐτυχῶς οὐδεμίαν ἐκπυρσοκρότησιν ἐβλέπομεν, οὔτε λέμβον καταῤῥιπτομένην εἰς τὴν θάλασσαν. Ἠκούσαμεν μὲν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος μετὰ τοῦ συνήθους τόνου φωνὴν καλοῦσάν τινα, καταταράξασαν ἡμᾶς σφόδρα, ἀλλ' ὁ ἐκπέμπων αὐτὴν ἥκιστ' ἐφαντάζετο, ὅτι ἐνέβαλλεν ἡμᾶς εἰς ταραχήν. Εἶτα εὑρισκόμεθα ὀλίγον περαιτέρω· καὶ μικρὸν ἔτι ἀφίνομεν αὐτὸ ὄπισθεν ἡμῶν· καὶ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν οἱ ἱστοὶ αὐτοῦ ἐξαφανίζονται τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν.

Κατὰ τὰς πρώτας δὲ ῥοδοχρόους ἀκτῖνας τῆς ἠοῦς ἐπαλαίομεν πρὸς τὰ κυανᾶ κύματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐξεγερθῆ ἕνεκα τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀνέμου· ἡ δὲ παραλία ἀπότομος καὶ βραχώδης οὖσα, παρεῖχεν ἡμῖν ἄσυλον, πολλοὺς ὁρμίσκους πρὸς ἀσφάλειαν. Κατευθυνθέντες λοιπὸν πρὸς τὸν πλησιέστατον τούτων, εἰςήλθομεν εἰς ὕδατα ἤρεμα καὶ ἐκαθίσαμεν τὸ ἀκάτιον ἐπὶ τῆς ἄμμου. Τότε ὁ Κ. **Flourens** ἀδιαφορῶν περὶ τῶν πεπαλαιωμένων ὑποδημάτων του ἐξεπήδησεν εἰς τὸ ὕδωρ ἀφ' ἑνὸς, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ὁ Κ. **Anemos** ἔπραξε ταὐτὸ, μὴ συλλογιζόμενος καὶ οὗτος περὶ τῆς ἐνδυμασίας του· ἐγὼ δ' ἀφύπνησα τὸν ῥακενδύτην ἐθελοντὴν, ἵν' ἀκολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τούτων.

Τινὲς μὲν εἰς τὰ ὕδατα μέχρι τῶν γονάτων, ἄλλοι δὲ μέχρι τῆς ζώνης, ἠγωνίσθημεν, ὅπως στρέψωμεν τὸ ἀκάτιον, καὶ κατασύρωμεν αὐτὸ εἰς γωνίαν τινὰ τοῦ ὁρμίσκου, ἔνθα δὲν ἦτο καταφανὲς ἐκ τῆς θαλάσσης. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀποπερατώσωμεν τὸ ἐπίπονον ἡμῶν ἔργον, νέος τις Κρὴς κατέβη πηδῶν ἐπὶ τῶν βράχων, ἵνα μάθῃ ὁποῖοι εἴμεθα. Πρὸς τὰς ἐρωτήσεις αὐτοῦ ἀπηντήσαμεν συντόμως, καὶ ἠρωτήσαμεν αὐτὸν ποῦ εὑρισκόμεθα.

«Ποῦ;» ἀπεκρίνεται. «Εἰς τὰ Σφακιὰ, Κύριοι· τὸ χωρίον εἶναι ἐκεῖ ἐπάνω οὐ μακρὰν· τὰ δ' ἀκάτια αὐτοῦ εὑρίσκονται ὄπισθεν τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου.»

Λοιπὸν ζήτω ἡ ἀσφαλὴς ἡμῶν ἄφιξις. Ἐνταῦθα εἶναι τὰ Σφακία, καὶ δυνάμεθα νὰ κοιμηθῶμεν ἡσύχως πρὶν ἢ παρουσιασθῶμεν εἰς τὸ χωρίον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

Ἀμερικανοὶ Ἐθελονταί.

Τὸ χωρίον τῶν Σφακίων εὕρομεν κενὸν καὶ ἔρημον σχεδὸν κατοίκων· τὸ ἐπὶ τῆς παραλίας καφφενεῖον κεκλεισμένον δι' ἔλλειψιν καφφὲ καὶ φοιτητῶν. Οἱ δ' ὀλίγοι διαμένοντες κάτοικοι ἦσαν πάντοτε ἕτοιμοι πρὸς φυγήν. Τὰ τουρκικὰ πλοῖα ἐνίοτε ἐπυροβόλουν κατὰ τῶν κάτω μερῶν τοῦ χωρίου, ὡςὰν ἤθελον νὰ ἐπιδεικνύωσι τὴν πολεμικὴν αὐτῶν ἱκανότητα, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδὲν εἶχον πράξει κατ' αὐτοῦ. Τὰ Σφακία ἀφέθησαν ἀπρόςβλητα ὑπὸ τῶν τούρκων, ἵν' ἀπολαμβάνωσιν ἡσυχίας ἀμφιβόλου. Ἡ ἐπαναστατικὴ ὅμως κυβέρνησις προβλέπουσα τὴν τουρκικὴν προςβολὴν ὅσον οὔπω συμβησομένην, εἶχε διατάξει νὰ ἐγκαταλειφθῇ τὸ χωρίον.

Δὲν ἦτο δ' ἀπηγορευμένη ἡ διαμονὴ τῶν ὁδοιπόρων, ὅσοι ἐπεθύμουν νὰ ῥιψοκινδυνεύωσιν εἰς τὰς κενὰς κατοίκων οἰκίας τὰς ἐπὶ τῆς παραλίας· οὔτε ὑπῆρχεν ἔλλειψις ὡπλισμένων Σφακιανῶν, ὅπως ἀποκρούσωσιν ἐνδεχομένην ἐπίθεσιν τουρκικῶν λέμβων· ἀλλὰ τὸ πλεῖστον μέρος τῶν κατοίκων εἶχεν ἀποσυρθῇ εἰς τὴν ὄπισθεν ὀρεινὴν ἐπαρχίαν. Εἴχομεν δ' ἀπεριόριστον ἐκλογὴν καταλυμάτων καὶ ἐν τῷ ἄνω μέρει τοῦ χωρίου, καὶ ἐν τῷ κάτω, καὶ ἐν τῷ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν βράχων κατεστραμμένῳ ἐνετικῷ φρουρίῳ, καὶ ἐπὶ τοῦ εὐρυχώρου ἐξώστου τοῦ ἐγκαταλελειμμένου καφφενείου. Τοῦτον δὲ τὸν ἐξώστην ἠγάπων πολὺ νὰ ἐπισκέπτωνται περιπλανώμενοι ἐθελονταί. Καὶ ὁ ῥακενδύτης ἡμῶν συμπλωτὴρ δὲν ἐβράδυνε νὰ κατευθυνθῇ ἐκεῖσε. Δὲν

ἦτο ἤδη ῥακενδύτης, οὔτε ἐπείνα πλειότερον ἄλλων ὁμοίων αὐτῷ ἐθελοντῶν, οἵτινες μετέβησαν εἰς Κρήτην, μὴ προσκεφθέντες περὶ τῶν κακουχιῶν, ἃς πάντως ἔμελλον νὰ ὑποστῶσιν ἐν αὐτῇ, καὶ οἵτινες ἤδη εἶχον παραλύσει στερούμενοι ἐνδυμάτων καὶ τροφῶν, καὶ αὐτοῦ τοῦ λεπτοῦ, οὐχὶ κατὰ τὸν διασκεδαστικὸν τρόπον, ὡς ἄλλοτε εἴπομεν, τοῦ Κ. Anemos, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀηδίας καὶ τῆς ἐντελοῦς ἀποθαῤῥύνσεως. Οὗτοι εἶχον ἀποσπασθῆ καὶ ἀποπλανηθῆ τοῦ σώματος, οὗ κατὰ πρῶτον ἀπετέλουν μέρος, καὶ περιεφέροντο ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον δίκην αὐθάδους ἐπαίτου, ἢ κατέβαινον εἰς τὴν παραλίαν εὐελπιστοῦντες, ὅτι θέλουσιν ἐπιτύχει πλοίου, ἵν' ἀπέλθωσι τῆς νήσου.

Λίαν δὲ διάφοροι τῶν ῥακενδυτῶν τούτων ἐθελοντῶν, τῶν ἐπὶ πολὺ διαμεινάντων ἐν Κρήτῃ, ἦσάν τινες ἄρτι ἀφιγμένοι, οὓς συνηντήσαμεν ἐνταῦθα. Προεγνωρίζομεν ἐκ φήμης τοὺς Ἀμερικανοὺς καὶ τὴν θαυμαστὴν αὐτῶν μηχανὴν πολὺν χρόνον πρότερον, πρὶν ἢ ἴδωμεν αὐτούς. Καὶ μόλις δέκα λεπτὰ εἴχομεν διαμείνει ἐν τῷ κάτω μέρει τοῦ χωρίου, ὅτ' ἔδειξαν ἡμῖν κομψῶς κεχρωματισμένην λέμβον ὡς τὸ ἀμερικανικὸν ἀκάτιον. Αὕτη ἔκειτο ἐν τῷ μικρῷ λιμένι τῶν Σφακίων διαφέρουσα τῶν ἄλλων ἀχρωματίστων λέμβων. Ὁ ἡλιοκαὴς καὶ μυώδης Παῦλος ἦτο ὁ πρωρεὺς καὶ ὁ δύτης ὁ μέλλων νὰ προσκολλήσῃ εἰς τὸ τουρκικὸν πλοῖον τὴν ὀλεθρίαν μηχανήν. Ἦσαν δὲ καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἀνήκοντες εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἧττον γνωστοὶ τοῦ Παύλου. Ἀρχηγοὶ δὲ καὶ διευθυνταὶ τοῦ ἐπιχειρήματος ἦσαν ὁ Κ. Ῥοδοκανάκης καὶ ὁ Κ. De Kay. Ὁ Ῥοδοκανάκης πολίτης Ἀμερικανὸς, ἀλλ' Ἕλλην τὸ γένος, εἶχεν ὑπηρετήσει ἐν τῷ ἀμερικανικῷ ναυτικῷ, διαρκοῦντος τοῦ μεγάλου ἐμφυλίου πολέμου· ὁ δὲ De Kay ἦτο ταγματάρχης τοῦ ἀμερικανικοῦ ἱππικοῦ, λαβὼν μέρος καὶ οὗτος ἐν τῷ ἀμερικανικῷ ἀγῶνι. Ἀμφότεροι δ' ἦσαν δραστήριοι καὶ ἐνεργητικοὶ ἄνδρες, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐφευρεταὶ καὶ προνομιοῦχοι τῆς μηχανῆς, ἣν μετεχειρίζοντο.

Ἐπεσκέφθημεν δ' αὐτοὺς ἐν τοῖς καταλύμασιν αὐτῶν ἐπὶ τῆς παραλίας, καὶ εὕρομεν κατέχοντας εὐρύχωρον ἀνώγειον, καὶ ἔχοντας ὡραίαν θέαν τῆς κυανῆς καὶ ὑπ' ἀφροῦ κεκαλυμμένης θαλάσσης. Ὁ δυτικὸς ἄνεμος ἦτο σφοδρὸς, ὥστε τὰ κύματα ὠθούμενα κατεῤῥήγνυντο ἐπὶ τῶν βράχων· τὰ δ' ἐν τῷ λιμένι μικρὰ πλοῖα δεδεμένα διὰ

κάλων ἐταλαντεύοντο τῇδε κἀκεῖσε. Ἂν καὶ ὁ ἥλιος ἦτο σφοδρότατος, ἔσω ὅμως ἐν τῇ οἰκίᾳ εἴχομεν ἀέρα δροσερὸν καὶ λίαν εὐχάριστον. Οἱ Ἀμερικανοὶ εἶχον κομίσει μεθ' ἑαυτῶν καὶ σάκκον πλήρη ἀλεύρου, ὅςτις δὲν εἶχε ἐξαντληθῆ εἰςέτι. Διὰ τοῦ ἀλεύρου δὲ τούτου, καὶ διὰ τοῦ ὀλίγου κρέατος, ὅπερ ἠδύνατο νὰ προμηθευθῇ ἐν Σφακίοις διὰ χρημάτων, παρεσκευάσθη φαγητὸν τόσον πολυτελές, ὥςτε τὸ γεῦμα ἡμῶν μετὰ τῶν Ἀμερικανῶν ἦτο τὸ κάλλιστον, ἐξ ὅσων ἐγεύθημεν πρὸ πολλοῦ.

Ἡ δ' ἄνω μνησθεῖσα μηχανὴ σύγκειται ἐξ ἠλεκτρικῆς λαγήνου, συνδεομένης διὰ σύρματος μετὰ τοῦ Torpedo. Τοῦτο τὸ Torpedo ἔμελλε νὰ προςκολληθῇ εἴς τι τουρκικὸν πλοῖον, καὶ δι' ἐκπυρσοκροτήσεως, προερχομένης ἐκ τῆς ἠλεκτρικῆς λαγήνου, ἔμελλεν εἴτε νὰ καταβυθίσῃ τὸ πλοῖον, ἢ νὰ βλαβῇ ὑπ' αὐτοῦ καιρίως· καὶ οὕτω νὰ ἐμποιήσῃ φόβον εἰς τὰ τουρκικὰ πλοῖα τοῦ νὰ προςεγγίζωσιν εἰς τὰ παράλια. Ὁ Παῦλος εἶχεν ἀναδεχθῇ νὰ κολυμβήσῃ μετὰ τοῦ Torpedo μέχρι τοῦ τουρκικοῦ πλοίου. Ἦτο δὲ τόσον ἐπιτήδειος δύτης, ὥςτε παρεῖχε πολλὰς ἐλπίδας ἐπιτυχίας. Ἀλλὰ συνέβη, εὑρεθείσης νυκτὸς σκοτεινῆς καὶ πλοίου ἠγκυροβολημένου καταλλήλως, νὰ ὑπάρχῃ μεγάλη δυςκολία τοῦ νὰ πλησιάσωσιν ἀρκετά, διότι τὸ σύρμα τῆς μηχανῆς δὲν ἔφθανε μέχρι τοῦ πλοίου. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ περιγράψω τὴν τολμηρὰν ἐπιχείρησιν τοῦ Κ. De Kay, πρὶν ὁμιλήσω περὶ τῆς διαμονῆς ἡμῶν ἐν Σφακίοις.

Δύο ἐκ τῆς πρώτης ἡμῶν συνοδίας ὁ Κ. Desmaze καὶ Νικολαΐδης ἡνώθησαν μεθ' ἡμῶν ἐνταῦθα. Ἄλλους δὲ μὴ σκοπεύοντας ν' ἀναχωρήσωσιν εἴδομεν καὶ ὡμιλήσαμεν μετ' αὐτῶν ἐνταῦθα. Μόνος δ' ὁ Οὔγγρος συνταγματάρχης δὲν ἐνεφανίσθη, διότι οὗτος εἶχε μεταβῆ πρὸς βορρᾶν διὰ τῶν ὀρέων πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς Κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς, ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀναχωρήσωμεν τῆς Κρήτης συνηντήσαμεν αὐτῷ· ἐπειδὴ ἦτο εἱμαρμένον φίλοι καὶ γνώριμοι νὰ συναντῶνται κατὰ τόπους ἐπὶ τῆς μεμαγευμένης νήσου, ὅπερ καὶ ἄλλοτε ἔλαβον ἀφορμὴν ν' ἀναφέρω. Ὁ συνταγματάρχης ἦτο καλῆς φύσεως, καὶ πλήρης γνώσεων, ἀλλὰ τὴν θάλασσαν δὲν ἠγάπα· διὸ καὶ ἐπροτίμα νά πορεύηται διὰ ξηρᾶς.

Ἐκάμομεν θαλάσσιον λουτρὸν· καὶ μετὰ τοῦτο ἐπε-

σκέφθημεν τοὺς περὶ τὸ χωρίον αἰωρουμένους ἀποτόμους βράχους, διερχόμενοι οὕτω τὰς ὥρας, μέχρις ὅτου βελτιωθῇ ὁ καιρὸς, καὶ δυνηθῶμεν ν' ἀποπλεύσωμεν. Δύο ἔμπειροι Ἕλληνες ναῦται, φοροῦντες μάλλινα ὑποκάμισα καὶ πανταλόνια ἐκ τσόχας ἐμισθώθησαν, ὅπως κωπηλατῶσι κατὰ τὸν πλοῦν. Κατεβλήθη μεγάλη φροντὶς πρὸς προμήθειαν τροφῶν, ἀλλ' ἀδύνατον νὰ εὑρεθῶσι πλείονες τῆς μιᾶς ἡμέρας. Ὁ Νικολαΐδης ἐκοπίασε πολὺ, διατρέξας πολλὰ μίλια, ὅπως εὕρῃ σάκκον ἀλεύρου, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ. Ὅσοι δὲ τῶν χωρικῶν εἶχον τροφὰς ἀρκούσας πρὸς τὴν χρείαν ἡμῶν, οὗτοι ἦσαν ὀλίγοι, καὶ ἐδίσταζον νὰ πωλήσωσι μέρος αὐτῶν, διότι μετὰ μίαν ἑβδομάδα ἴσως ἤθελον ἔχει πλείονα χρείαν τούτων. Οἱ ἄνθρωποι ἦσαν φιλόξενοι κατὰ τὸν ἁπλοϊκὸν αὐτῶν τρόπον— καὶ πολλῷ μᾶλλον φιλόξενοι, ἢ ὅσον συνεθίζεται παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις ἔθνεσιν. Ἀφέθημεν λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ πεπρωμένον, εὐελπιστοῦντες, ὅτι ἴσως, παραπλέοντες τὴν παραλίαν, ἐπιτύχομεν τροφῶν.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ Μαΐου ἐπῆλθε νηνεμία— νεκρὰ ἄνευ ἐλαχίστης πνοῆς γαλήνη—, εὐνοϊκωτάτη πρὸς ἀπόπλουν, ἀλλ' ἐπίσης εὐνοϊκωτάτη καὶ πρὸς τὸ τολμηρὸν ἐπιχείρημα τῶν ἀμερικανῶν ἐθελοντῶν. Τούτου ἕνεκα ἀνεβάλομεν τὸν ἀπόπλουν ἐπὶ μίαν εἰςέτι νύκτα, ἵνα ἴδωμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τ' ἀποτελέσματα τούτων.

Κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐβλέπομεν τὸ τουρκικὸν πλοῖον ἠγκυροβολημένον ὑπὸ τοὺς πρὸς δυσμὰς βράχους ἐν θέσει τοιαύτῃ, ὥςτε ἐὰν ἀπεφασίζομεν ν' ἀποπλεύσωμεν ἠθέλομεν ἀφεύκτως διατρέξει τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων. Μίαν ὥραν μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἡ ἠλεκτρικὴ μηχανὴ ἕτοιμος οὖσα πρὸς χρῆσιν κατευθύνθη πρὸς τὸ τουρκικὸν πλοῖον. Πάντες οἱ εὑρισκόμενοι ἐν τῷ χωρίῳ κατέβησαν ἐπὶ τῆς παραλίας ἀνυπόμονοι ὄντες, ἵνα ἴδωσιν ἔκρηξίν τινα. Πολλαὶ δεκάδες ὀρεινῶν, εἰς οὓς εἶχε διαδοθῆ, ὅτι κατὰ τὴν νύκτα ταύτην ἔμελλε νὰ συμβῇ τι, κατέβησαν μέχρι τῶν βράχων, πλησίον τῶν ὁποίων ἦτο ἠγκυροβολημένον τὸ τουρκικὸν πλοῖον, ὅπως ὑπερασπισθῶσι τὸν Κ. De Kay καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν, ἐν περιπτώσει καταδιώξεως. Ἡ ὥρα διεδέχετο τὴν ὥραν ἐν ἄκρᾳ σιγῇ. Ἐπὶ στιγμήν τινα ἐνομίσαμεν, ὅτι εἴδομεν αἴφνης λάμψιν τινὰ, ὡςεὶ ἐρρίπτετο ἐκ τοῦ πλοίου κυανοῦν φῶς· ἀλλὰ

πάλιν ἐπῆλθε σκότος, ὡς καὶ πρότερον. Τῇ ἀληθείᾳ φῶς ἐῤῥίφθη· διότι ὁ τουρκικὸς σκοπὸς παρετήρησέ τι ἐκ τοῦ καταστρώματος πλησιάζον. Αἱ δὲ λέμβοι κατεῤῥίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Κ. De Kay ὑπεχώρησεν ὄπισθεν τῶν βράχων νησυδρίου παρὰ τῇ παραλίᾳ. Διὸ τὸ πλοῖον ὑποπτεῦσαν ἀπευκταῖόν τι ἐγκαταλείπει τὴν ἄγκυραν, καὶ ἀπομακρύνεται τῆς παραλίας περίπου ἓν μίλιον περιμένον τὴν πρωΐαν. Ἡ ἄγκυρα προςδεθεῖσα ἐκ ξύλου, ὡς σημείου τῆς θέσεώς της, κατελείφθη ἐκεῖ. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην οἱ Ἀμερικανοὶ ἐσκέφθησαν, ὅπως δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ των, ὅταν ἐπιστρέψωσιν οἱ τοῦρκοι πρὸς ἀνέλκυσιν τῆς ἀγκύρας· τὸ Torpedo νὰ προςκολλήσωσιν ἐπὶ τῆς ἁλύσεως τῆς ἐγκαταλελειμμένης ἀγκύρας, καὶ νὰ τοποθετήσωσι τὴν ἠλεκτρικὴν μηχανὴν ἐπὶ τοῦ νησυδρίου. Ἡ πρωΐα ἀνέτειλε χωρὶς νὰ ἐπιφέρῃ δυνατὸν ἢ ἐκπληκτικὸν κρότον εἰς τοὺς καταβάντας ἐπὶ τῶν βράχων τῆς παραλίας ὀρεινούς, οἵτινες εἶχον διανυκτερεύσει ἀναμένοντες ἐνταῦθα.

Ἡμεῖς δ' εἴχομεν ἀναβῆ δι' ἀνωμάλου καὶ ἑλικοειδοῦς ἀτραποῦ ἄνω τοῦ χωρίου, καὶ πλησιάσει πρὸς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως, ὅτε ἡ δευτέρα σπουδαία ἀπόπειρα ἔμελλε νὰ τεθῇ εἰς ἐνέργειαν. Τὸ τουρκικὸν πλοῖον πράγματι ἐπανέκαμψεν, ὡς ἐπίστευεν ὁ Παῦλος, ὅπως ἀνελκύσῃ τὴν ἐγκαταλειφθεῖσαν ἄγκυραν. Κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμὴν οἱ διευθύνοντες ἐπὶ τοῦ νησυδρίου τὴν ἠλεκτρικὴν μηχανὴν εἶχον χρηστὰς ἐλπίδας ἐπιτυχίας, ἃς μετά τινας στιγμὰς παρηκολούθησε λυπηροτάτη ἀποτυχία. Διότι, ὅτε, ἀνελκυομένης τῆς ἀγκύρας ὑπὸ τῶν ναυτῶν μετὰ τοῦ προςκεκολλημένου Torpedo καὶ πλησιαζούσης εἰς τὴν πρῷραν, ἀνεμένετο ἡ ἐκπυρσοκρότησις μετὰ φοβεροῦ κρότου, τὸ πεπρωμένον ηὐνόησε τοὺς τούρκους, ἀποκοπέντος τοῦ συνδέοντος σύρματος. Τὸ δὲ Torpedo ἐτέθη ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ὡς πρᾶγμα ἀβλαβές. Ἐὰν ὅμως μετὰ ταῦτα ἐξεπυρσοκρότησεν, ὅτε ἐπὶ τῆς αἰθούσης τοῦ Πασσᾶ ἐξητάζετο, ὥς ποτε συνέβη εἰς Ἄγγλον ναύαρχον ὑπὸ Ῥωσσικοῦ Torpedo, δὲν ἐμάθομεν. Ἐπηκολούθησεν ὅμως ζωηρὸς πυροβολισμὸς μεταξὺ τοῦ πλοίου, καὶ τῶν ἐπὶ τῶν βράχων ἐπαναστατῶν. Ὁ Κ. De Kay καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μετὰ θάῤῥους ἤρχισαν τὸ πῦρ ἐκ τοῦ νησυδρίου· ταὐτοχρόνως δὲ καὶ οἱ ἐκ τῶν βράχων

Σφακιανοὶ ἐπυροβόλουν. Εἰς τὸν πυροβολισμὸν τοῦτον τὸ πλοῖον ἀπήντησε διὰ πυροβόλων. Τὰ ἐκπυρσοκροτοῦντα πυροβόλα ἀντήχουν μεταξὺ τῶν φαράγγων τῶν ὀρέων. Καὶ ἐνῷ τὸ πλοῖον λαβὸν τὴν ἄγκυραν ἀπέπλεε λίαν βραδέως, νέφος λευκοῦ καπνοῦ περιεχύθη περὶ αὐτὸ, ὅπερ ἀπέκρυπτεν ἀφ' ἡμῶν τὸ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος συμβαῖνον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Διάσωσις ἡμῶν ἀπὸ προσβολῆς τῶν φίλων.

Μετά τινα ἐκδρομὴν εἰςήλθομεν εἰς χωρίον, πολὺ πόῤῥω κείμενον τῶν χιονοσκεπῶν κορυφῶν τῶν Σφακιανῶν ὀρέων, καὶ ἐκαθίσαμεν, ὅπως ἀναπαυθῶμεν. Καθ' ὁδὸν ὕδωρ δὲν εὕρομεν, διότι οἱ ῥύακες εἶχον στειρεύσει. Ἓν ποτήριον ὕδατος δι' ἡμᾶς ἦτο πολύτιμον. Οἱ χωρικοὶ ὅμως προςέφερον ἡμῖν ἄλλο τι μᾶλλον εὐχάριστον· παρέθεσαν ἀγγεῖον πλῆρες γάλακτος, καὶ ξύλινα μεγάλα κοχλιάρια· καὶ ὅτε τὸ ἀγγεῖον ἐκενώθη, ἐπληρώθη καὶ πάλιν, ὅπως ἔχωμεν αὐτὸ ἄφθονον. Οὗτοι δ' οἱ ἁπλοϊκοὶ καὶ φιλόξενοι ἄνθρωποι ἐνδιεφέροντο τὰ μέγιςα περὶ τῆς ἠλεκτρικῆς μηχανῆς τῶν Ἀμερικανῶν. Εἷς παῖς ἐκάθητο ἐπὶ τῶν βράχων καθ' ὅλην τὴν νύκτα, ὅπως ἴδῃ τ' ἀποτέλεσμα αὐτῶν· ἕτερος δ' ἦτο παρὼν κατὰ τὸν πυροβολισμὸν τῆς πρωΐας. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐγέλα ὁμιλῶν περὶ αὐτοῦ, καὶ μετ' ἀκριβείας περιέγραφε πῶς αἱ τουρκικαὶ σφαῖραι ἐξεσφενδονίζοντο κατὰ τῶν βράχων.

Πρὶν ἢ ἐπανακάμψωμεν εἰς τὴν παραλίαν ἐγένετο καὶ δευτέρα ἀπόπειρα πρὸς ἀγορὰν ἀλεύρου, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀποτυχία· διότι οἱ χωρικοὶ δὲν εἶχον περισσεῦον πρὸς πώλησιν. Καίτοι δὲ ὑπαρχούσης ἐντελοῦς ἐλλείψεως τροφῶν, ὁ ἀπόπλους ὅμως ὑπέσχετο πολλὰς ἐλπίδας. Ἐπὶ τοῦ ἀκατίου λοιπὸν οὐδὲν τρόφιμον εἴχομεν· καὶ ὅμως ἦτο μεγάλη ἀνάγκη ν' ἀποπλεύσωμεν, διότι ἥ τε νὺξ ἦτο σκοτεινὴ καὶ ἡ θάλασσα γαληνιαία.

Κατέβημεν λοιπὸν διὰ κατωφεροῦς καὶ ἑλικοειδοῦς ἀτραποῦ εἰς μικρόν τινα ὁρμίσκον πρὸς δυσμὰς τῶν Σφακίων, ἔνθα ἐγένετο τὸ τολμηρὸν ἐπιχείρημα τοῦ Κ. De Kay. Οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ εἶχον φύγει· ὁ δὲ ὁρμίσκος ἦτο ἔρημος. Ἐν ᾧ ἐκαθήμεθα ἐπὶ τῆς ἄμμου περιμένοντες τὸ ἀκάτιον ἡμῶν, ἐσχεδιάζομεν διὰ τῆς φαντασίας, πῶς τὸ ἀπόκεντρον τοῦτο μέρος, ἐφ' οὗ διατηροῦνται ἤδη ἐνετικὰ ἐρείπια, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς καταφύγιον εἰς ἀσθενεῖς ἐν καιρῷ χειμῶνος. Ἴσως ἤθελεν ἑνωθῇ διὰ σιδηρᾶς γεφύρας τὸ νησύδριον μετὰ τῆς παραλίας, καὶ ἀνεγερθῶσιν ἐπ' αὐτοῦ παραπήγματα πρὸς χρῆσιν λουτρῶν· ἐπὶ δὲ τῆς παραλίας οἰκοδομηθῇ μέγα ξενοδοχεῖον. Οἱ ἐπισκεπτόμενοι αὐτὰ ἤθελον ἀναπνέει τὸν ζωογόνον Ζέφυρον τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους, ὠθοῦντα τὰ κυανᾶ καὶ παίζοντα κύματα μέχρι τῶν ποδῶν των· ἐν ᾧ ἀπὸ τοῦ βορείου ἀνέμου οὐδόλως ἤθελον προςβάλλεσθαι. Τοῦτο δ' ὅπως κατορθωθῇ, ἀπαιτεῖται, ἵνα ἐκδιωχθῶσι τῆς νήσου οἱ Τοῦρκοι, ἐκπολιτισθῇ ἡ Κρήτη, ἐνισχυθῇ ἡ δημοσία πίστις, ὑπερνικηθῶσι ξέναι προλήψεις, καί τινα ἄλλα—δυςκολώτερα τῆς ἐκδιώξεως τῶν Τούρκων. Ἐν τούτοις τὸ μέγα ἡμῶν ξενοδοχεῖον καὶ τὰ περὶ αὐτὸ ἦσαν ὀνειροπολήματα. Καὶ ἰδοὺ ὁ Κ. Anemos φέρει τὴν πολύτιμον ἡμῶν Ἀργώ.

Ὁ Κ. Anemos εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὸ χωρίον, ὅπως φροντίσῃ περὶ τοῦ ἀκατίου. Καὶ παραλαβὼν τοῦτο, αὐτὸς μὲν διεύθυνε τὸ πηδάλιον, οἱ δὲ μισθωτοὶ ναῦται ἐκωπηλάτουν· καὶ οὕτως ἔφερον αὐτὸ ἔμπροσθεν ἡμῶν. Ὅτε δ' ὅλοι εὑρέθημεν ἐντὸς αὐτοῦ, δὲν ἦτο τόσον εὔκολον νὰ πλέωμεν πρὸς τὰ πρόσω ταχέως. Καὶ αὐτὸς ὁ ῥακενδύτης ἐθελοντὴς συνετέλει εἰς τὸ βάρος, καίτοι λίαν ἰσχνός. Οἱ ὀκτὼ ἐπιβάται ἀπετέλουν πλεῖον βάρος, ἢ ὅσον τὸ ἀκάτιον ἐπέτρεπε· ἀλλ' ἄλλοτε εἶχε δεχθῇ καὶ ἐννέα ἐν μεγίστῃ ἀνάγκῃ, ὡς καὶ μετὰ ταῦτα συνέβη. Οἱ ναῦται ἦσαν πρόθυμοι, ἵνα παραλάβωμεν τὸν ῥακενδύτην ἐθελοντήν, ἐπειδὴ εἴχομεν νηνεμίαν, λέγοντες, ὅτι αὐτοὶ θέλουσι κοπιάζει περισσότερον κωπηλατοῦντες.

Ἐπλέομεν λοιπὸν ἀδιακόπως πρὸς δυσμὰς παρὰ τὴν ὑψηλὴν καὶ σκοτεινὴν παραλίαν, ἧς οἱ ἀπότομοι βράχοι αἰωροῦνται ὡς τοῖχοι ὑπὸ τὸν κατάςερον οὐρανόν. Ἐνίοτε δὲ φωναὶ ἐκ τῆς παραλίας ἐχαιρέτων ἡμᾶς, πρὸς ἃς, πλη-

σιάζοντες, ἀπηντῶμεν, λέγοντες ὁποῖοι εἴμεθα· ἐνίοτε συνέβαινε νὰ συναντῶμεν Κρῆτας ἁλιεύοντας διὰ καιομένων λαμπάδων, τὴν λάμψιν τῶν ὁποίων ἐξηκολουθοῦμεν νὰ βλέπωμεν ὡς ἐρυθρὸν σημεῖον ἐπὶ τῆς παραλίας ἐπὶ μακρὸν διάστημα ἀπομακρυνόμενοι αὐτῶν. Εἶτα δ' ἐπήρχοντο διαλείμματα σιωπῆς καὶ σκότους, ὅτε οἱ μέλανες ἕνεκα τῆς νυκτὸς βράχοι οἱ ἀποφράσσοντες τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τὸ πρὸς βορρᾶν στερέωμα, ὡμοίαζον πρὸς κελαινὸν πυκνὸν νέφος. Ἐχωροῦμεν πρὸς τὰ πρόσω παρατηροῦντες μετὰ μεγάλης ὀξυδερκείας ἐπὶ τῆς θαλάσσης, μὴ ἐμφανισθῇ σημεῖόν τι τουρκικοῦ πλοίου, μεταλλάσσοντες ἐνταὐτῷ καὶ τὴν θέσιν τῶν κωπηλατῶν, ὅπως ἀναπαύωνται. Ἀπὸ καιροῦ δ' εἰς καιρὸν συνεζητοῦμεν πόσον ἦτο ἀσφαλὲς ν' ἀπέχωμεν τῆς παραλίας. Αἱ συζητήσεις αὗται ἐγένοντο διὰ διαφόρων γλωσσῶν καὶ μετὰ ψιθυρισμοῦ. Ἐν ἄλλῃ δὲ περιστάσει οὐχὶ τόσον σπουδαίᾳ, οὕτω γινόμεναι, ἤθελον παράσχει ἄσβεστον γέλωτα. Εἷς τῶν ναυτῶν ἐγνώριζε τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν, ὁ ἕτερος τὴν Ἰταλικήν. Ὁ Κ. Flourens ὡμίλει τὴν Ἑλληνικὴν εὐστοχώτερον τῆς Ἰταλικῆς· ὁ δὲ Κ. Anemos τὴν Ἰταλικὴν, ἢ τὴν Ἑλληνικήν. Οἱ δὲ λοιποὶ ἐξ ἡμῶν ὡμιλοῦμεν, ὁποίαν ἕκαστος ἤθελε. Καὶ ἦτο ὄντως ἀνάμιξις πολλῶν γλωσσῶν· ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀνάμιξις οὐδόλως ἐκώλυε τὸν πλοῦν ἡμῶν. Κἄτι τι φαίνεται ἔμπροσθεν.

«Easy, Sir, easy! not you pull!» φωνεῖ ἡσύχως ὁ ὁμιλῶν τὴν Ἀγγλικὴν ναύτης.

«Ecco un vapore!» ψιθυρίζει ὁ ἕτερος ναύτης.

« Τούρκικο Βαπῶρι » λέγουσιν αὐτοὶ γρήγορα ὁ εἷς πρὸς τὸν ἄλλον.

« Je ne vois qu'un rocher» φωνάζει ὁ Κ. Flourens, προσθέτων Ἑλληνιστὶ «κωπηλατεῖτε, ἀδελφοὶ, κωπηλατεῖτε, δὲν εἶναι τίποτε· βράχος εἶναι!»

Ὁ Κ. Flourens εἶχε δίκαιον. Διότι καὶ ἡμεῖς παρατηρήσαντες ἐπείσθημεν εἰς τὴν ὀξυδερκῆ ὅρασιν αὐτοῦ, καὶ εἴδομεν, ὅτι δὲν ἠπατήθη ὡς πρὸς τὸ ἐπαπειλοῦν ἡμᾶς φαινόμενον. Ἡ μετὰ ταῦτα συζήτησις προῆλθεν ἐκ πραγματικοῦ κινδύνου— δηλ. πλοῖον μακρὰν τῆς παραλίας, ὅπερ ἠνάγκασεν ἡμᾶς νὰ προσεγγίσωμεν εἰς τὴν ξηράν. Καὶ μετ' αὐτὴν ἄλλη συζήτησις ἐνέπεσεν ἕνεκα σωρείας βράχων, φαινομένων ἡμῖν ὡς λέμβων τουρκικῶν, ὥς-

τε ὑπῆρχεν ἀρκοῦσα ἀνησυχία, ἵνα διατηρῇ ἅπαντας ἐγρηγορότας καθ' ὅλην τὴν νύκτα, καὶ κόπος διαρκὴς εἰς τοὺς κωπηλατοῦντας. Διεπλεύσαμεν λοιπὸν τὴν ἤρεμον καὶ γαληνιαίαν θάλασσαν, ἥτις ἐσπινθηροβόλει εἰς τὰς πλήξεις τῶν κωπῶν, ἀφίνοντες ὄπισθεν ἡμῶν τὴν Ἁγίαν Ῥουμέλην, τὸν εὐνοούμενον ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων λιμένα. Καὶ ὅτε αἱ μεγαλοπρεπεῖς καὶ βαθεῖαι σκιαὶ τῶν ὀρέων ἤρξαντο σβεννύμεναι ἐνώπιον τοῦ λαμπροῦ φωτὸς τῆς ὑπομειδιώσης πρωΐας εὑρέθημεν πλησιάζοντες πρὸς τὸ Σέλινον.

Ἦτο ὄντως ἀγρία, ἀλλὰ καὶ ζωγραφικὴ ἐνταῦτῷ ἡ παραλία, παρὰ τὴν ὁποίαν ἐπλέομεν, προτείνουσα ἀπὸ διαστήματος εἰς διάστημα ποικιλοχρόους βράχους, βαθείας φάραγγας καταβαινούσας μέχρι τῆς παραλίας, καὶ ὁρμίσκους βραχώδεις, ἐντὸς τῶν ὁποίων μία μόνη λέμβος δύναται νὰ εἰςέλθῃ. Τινὲς δὲ τῶν βράχων καθήκουσιν εἰς τὴν θάλασσαν τόσον ἀποτόμως καὶ σκληρῶς, ὥςτε καὶ πλοῖον μέγα δύναται νὰ συντριβῇ ἐπ' αὐτῶν. Εἴς τινα δὲ μέρη φαίνεται ἐπὶ τῆς παραλίας ἄμμος μετὰ λεπτοτάτων πετραδίων. Ἐπὶ τοιαύτης λοιπὸν ἄμμου ἐξελθόντες κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ἀπεκρύψαμεν τὸ ἀκάτιον ἡμῶν μεταξὺ δύο ὑπερμεγέθων βράχων, καθ' ἣν στιγμὴν διέβαινε τουρκικὸν πλοῖον. Τοῦτο εἰκάσαμεν, ὅτι ἦτο ἐκεῖνο, ὅπερ ἀνησύχησεν ἡμᾶς τὴν νύκτα. Ἀποβάντες λοιπὸν ἐπὶ τῆς παραλίας, ἐκοιμήθημεν ἐπὶ δύο ὥρας εἰς ἀμμῶδες ἄντρον ὑπὸ τοὺς πρόποδας τῶν βράχων, καὶ ἀνεχωρήσαμεν πάλιν ἀναλαβόντες νέας δυνάμεις. Ἡ πρωΐα ἦτο λίαν τερπνὴ, ἀλλὰ, προχωρούσης τῆς ἡμέρας, ὁ ἥλιος κατέστη τόσον σφοδρὸς καὶ δριμὺς, ὥςτε ἠναγκάσθημεν νὰ καταφύγωμεν πάλιν εἰς τὴν ξηρὰν ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τουρκικοῦ πλοίου, κάμπτοντος τὸ φρούριον τοῦ Σελίνου, καὶ ἐξακολουθοῦντος τὸν πλοῦν πρὸς ἀνατολὰς ἐν ἀνέσει. Ἐν ἀκαρεῖ λοιπὸν ἀπεκρύψαμεν τὸ ἀκάτιον, ἀποσύραντες αὐτὸ ὄπισθεν τῶν ἐπὶ τῆς παραλίας βράχων, καὶ διεμείναμεν εἰς σύσκιον μέρος ἐσθίοντες μετὰ μοναδικῆς ὀρέξεως τὸ λιτὸν ἡμῶν σιτηρέσιον, συγκείμενον ἐκ τυροῦ καὶ ἄρτου. Πρόσκοποι δ' ἐπαναστατῶν δὲν κατέβαινον, ὅπως ἐξετάσωσιν ἡμᾶς· διότι τοῦτο τὸ μέρος τῆς παραλίας εἶναι δύςβατον καὶ ἀπροςπέλαστον, ὥςτε δὲν ἔχει χρείαν ἐπιτηρήσεως. Μετ' ὀλίγον δὲ τὸ τουρκικὸν πλοῖον ἐξῆλθε τῆς ὁράσεως ἡμῶν,

πρὶν ἢ ἀναχωρήσωμεν ἐντεῦθεν. Τοῦ πλοῦ δὲ ὄντος ἤδη ἐλευθέρου, δὲν ἔπρεπε ν' ἀπολέσωμεν ματαίως τὸν καιρόν· διὸ δὴ καὶ ἀνεχωρήσαμεν. Ἂν καὶ ἦτο σφοδρὸς καύσων, ἐκωπηλατοῦμεν ὅμως ἁπάσαις δυνάμεσιν, ὅπως διέλθωμεν τὸ φρούριον τοῦ Σελίνου.

Τῇ ἀληθείᾳ δ' ἐκεῖνοι οἱ παλαιοὶ Ἐνετοὶ εἶχον καταθέσει στερεὰ θεμέλια τῆς κυριαρχίας των ἐπὶ τῆς Κρήτης, καὶ ἀφῆκαν μετὰ τὴν ἀναχώρησίν των ἄξια λόγου ἐρείπια. Τὸ ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου φρούριον τοῦ Σελίνου δεικνύει καὶ ἤδη τὰ λείψανα σειρᾶς τειχῶν ὀχυρῶν, καὶ ἐκτίσθη εἰς κατάλληλον θέσιν, ἵνα δεσπόζῃ τῆς παρακειμένης παραλίας, ἀλλ' ἡ προσοχὴ ἡμῶν ἦτο μᾶλλον προσηλωμένη εἰς τὰ παρόντα συμβάντα, ἢ εἰς τὴν μελέτην ἐνετικῶν ἐρειπίων. Τινὲς δὲ τῶν χωρικῶν εἶχον καταβῆ, ὅπως συλλέξωσιν ἐπὶ τῶν βράχων ἅλας· ἐννοεῖται δὲ, ὅτι ἦσαν ὡπλισμένοι· καὶ ἰδόντες τὸ ἀκάτιον ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ διευθυνόμενον ταχέως πρὸς τὴν παραλίαν, ὑπέλαβον αὐτὸ τουρκικόν. Ἐν ἀκαρεῖ λοιπὸν πυροβολοῦσιν, αἱ δὲ σφαῖραι διήρχοντο ἄνω τῶν κεφαλῶν ἡμῶν τόσον πλησίον, ὥστε προὐξένησαν μεγάλην ἀγανάκτησιν εἰς τοὺς ναύτας.

«Εἴμεθα Χριστιανοί!» φωνάζουσιν οἱ ναῦται. «Διατὶ πυροβολεῖτε καθ' ἡμῶν; Εἴμεθα Χριστιανοί! Παύσατε τὸ πῦρ! Ἀδελφοί! Πατριῶται! Κρῆτες! Μὴ πυροβολῆτε!»

Φαντάσθητε δὲ τὴν ὡραίαν μετ' ὀλίγας στιγμὰς σκηνήν. Τινὲς ἡμῶν ἐξεπηδήσαμεν εἰς τοὺς βράχους, ἄλλοι δ' ἔμειναν ἐν τῷ ἀκατίῳ. Οἱ ναῦται ἐξηκολούθουν φωνάζοντες, οἱ δὲ Κρῆτες γεμίζουσιν ἐκ δευτέρου τὰ ὅπλα μετὰ ταχύτητος. Ὁ Κ. Flourens πλησιάζει εἰς τὸν πρῶτον ἐξ αὐτῶν· οἱ δὲ λοιποὶ ἐξελθόντες εὑρισκόμεθα εἰς διαφόρους ἀποστάσεις. Ὁ Κ. Flourens οὔτε ξίφος οὔτε πιστόλιον λαμβάνει εἰς χεῖρας, ἀλλ' ἐκτείνει τὴν χεῖρα διὰ τρόπου φιλικοῦ, καὶ ἀπωθεῖ τὸ προτεταμένον ὅπλον τοῦ Κρητὸς, χαιρετῶν μετὰ φωνῆς πειστικῆς.

«Καλὴ 'σπέρα, ἀδελφὲ, εἴμεθα χριστιανοὶ καὶ φιλέλληνες, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ νομίζητε ἡμᾶς τούρκους;»

Παρετήρησα, ὅτι τοῦτο τὸ εὐγενὲς sang-froid ἔκαμεν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Κρῆτας, ὧν τὰ ὅπλα ἦσαν προτεταμένα ἐπικινδύνως κατὰ τῶν κεφαλῶν ἡμῶν. Περιμένουσι δὲ, ἵνα ἴδωσι τὶ θέλει συμβῆ μεταξὺ τοῦ Κ. Flourens

καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ των, πρὶν ἢ πυροβολήσωσιν ἐκ δευτέρου. Λέξεις τινὲς ἀνταλλάσσονται διὰ φωνῆς ταπεινῆς· εἶτα ἀκούομεν τὸν Κρῆτα φωνάζοντα,

«Πῶς, σεῖς, Κύριε Flourens!» καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐναγκαλίζεται τὸν φίλον ἡμῶν ἐγκαρδίως.

Ἐπὶ στιγμήν τινα ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ ἐν Ὁμαλῷ εὑρισκομένου ἀδελφοῦ αὐτοῦ, πρὸς ὃν ὁ Κ. Flourens προσήνεγκέ ποτε ὑπηρεσίας, περὶ μερῶν, ἔνθα ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ὕδωρ, καὶ περὶ τοῦ ἀσφαλεστέρου τρόπου κατὰ τὴν παραλίαν, ἵνα μὴ ἐκληφθῶμεν πάλιν ὡς Τοῦρκοι. Τότε πηδῶμεν εἰς τὸ ἀκάτιον ἡμῶν, τῶν ναυτῶν καὶ τῶν Κρητῶν ἀνταλλασσόντων πικρὰ παράπονα πρὸς ἀλλήλους, καὶ πλέομεν πρὸς τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Κριοῦ.

Μόλις δ' εἴχομεν διέλθει δύο τρία μίλια, ὅτε πάλιν ἐκ βράχων, τὴν αὐτὴν μετὰ τῆς θαλάσσης ἐχόντων ἐπιφάνειαν, διῆλθον συρίττουσαι σφαῖραι, καθ' ἡμῶν ἐκσφενδονιζόμεναι· διῆλθον δὲ τόσον πλησίον, ὥστε ἦτο πρόδηλον, ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀφήσωμεν νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν χαιρετισμὸν τοῦτον, καὶ διευθύνθημεν πρὸς τὴν παραλίαν, ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον.

«Μὴ πυροβολῆτε!» ἀνακράζουσιν οἱ ναῦται ἡμῶν, διὰ τοῦ αὐτοῦ τόνου ὡς καὶ πρότερον.

«Μὴ πυροβολῆτε! Εἴμεθα χριστιανοί!» φωνάζει ὁ Νικολαΐδης μεθ' ὅλης τῆς ἰσχυρᾶς φωνῆς του.

«Δὲν εἴμεθα Τοῦρκοι!» φωνάζει ὁ ῥακενδύτης ἐθελοντὴς πλήρης θυμοῦ.

Ὑπῆρχεν ὁμὰς ὡπλισμένων ἐπὶ τῆς παραλίας περιμένοντες νὰ ὑποδεχθῶσιν ἡμᾶς· μᾶλλον δὲ πρόθυμοι νὰ ἐπιπλήξωσιν ἡμᾶς, ἢ ν' ἀπολογηθῶσιν, ἂν καὶ ἔλεγον, ὅτι ἦσαν λίαν εὐχαριστημένοι, διότι οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἐβλάβη.

«Ἐὰν πλέητε τόσον μακρὰν τῆς παραλίας,» εἶπον αὐτοί, «καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ ἡμέρας, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ φανταζώμεθα, ὅτι δὲν εἴσθε Τοῦρκοι; Πρός ταῦτα τὰ μέρη πολλάκις συχνάζουσι τουρκικὰ πλοῖα.»

«Ἀλλὰ δὲν πλέομεν πολὺ μακρὰν τῆς παραλίας» ἀπήντησαν οἱ ναῦται ἡμῶν.

«Πολὺ μακρὰν, ὥςτε δὲν δυνάμεθα νὰ σᾶς ἀναγνωρίζωμεν» ἀνταπήντησε γέρων τις, ὅςτις ἐφαίνετο ἔχων ἐξουσίαν τινὰ ἐπὶ τῶν συντρόφων του. Καὶ μετ' ὀλίγον προςέθηκεν, ὅτι «πρέπει νὰ προςέχωμεν εἰς τὸ ἀκρωτήριον τοῦ

Κριοῦ, διότι τινὲς ἐπιτήδειοι σκοπευταὶ Κρῆτες ἐπιτηροῦσιν ἐπὶ τῶν βράχων.» Ἐνόμισεν ὅμως ἀσφαλέστερον νὰ προαποστείλῃ ἓν παλληκάριον, ὅπως εἰδοποιήσῃ αὐτοὺς περὶ τῆς ἀφίξεως ἡμῶν, καὶ συνεβούλευσεν ἡμᾶς νὰ παραπλέωμεν ἐγγὺς σχεδὸν τῶν βράχων.

Ἀποχαιρετήσαντες λοιπὸν διὰ φιλικοῦ τρόπου τοὺς ἀγρύπνους τούτους προσκόπους, ἐξηκολουθήσαμεν τὸν πλοῦν πρὸς τὸ ἀκρωτήριον. Πρὸ μιᾶς σχεδὸν ὥρας ἄνεμος ἀπόγαιος πνεύσας εἶχε διαταράξει τὴν θάλασσαν· καὶ ὅτ' ἐκάμπτομεν τὸ ἀκρωτήριον, βόρειος ἄνεμος ἀνεχαίτισε τὴν πρὸ τὰ πρόςω πρόοδον ἡμῶν. Ὥςτ' ἀπεφασίσθη νὰ ἐπιστρέψωμεν ὀπίσω, καὶ εἰςήλθομεν εἰς κατάλληλον ὁρμίσκον, ὃν εἴχομεν παρατηρήσει κατὰ τὴν διάβασιν ἡμῶν. Ἂν καὶ ἐπῆλθε βραδύτης τις ἕνεκα τοῦ ἀνέμου, ἀπεφύγομεν ὅμως τοὺς περιμένοντας ἐπὶ τῶν βράχων ἀγρύπνους σκοπευτάς, οἵτινες ἤθελον ἔχει πλείονα καιρόν, ἵνα μάθωσιν, ὅτι μέλλομεν νὰ διαβῶμεν ἐκεῖθεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ΄.

Συμβάντα ἐπὶ τῆς Δυτικῆς παραλίας.

Κάμψαντες λοιπὸν τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Κριοῦ, διήλθομεν τὸ ἥμισυ τῶν δυσκολιῶν τοῦ πλοῦ ἡμῶν. Μικρὸν διάστημα ὑπελείπετο μεταξὺ τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Κρήτης καὶ τῶν Ἀντικυθήρων, νήσου Ἑλληνικῆς, ὅπερ ἐμέλλομεν νὰ διαπλεύσωμεν. Ἂν καὶ τὸ διάστημα τοῦτο ἐπετηρεῖτο μετὰ μεγάλης δραστηριότητος, ἠλπίζομεν ὅμως νὰ διέλθωμεν αὐτὸ ἐν νυκτὶ συνεφώδη. Ἀλλ᾽ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ καιρὸς δὲν ἦτο τόσον εὐνοϊκός. Διότι σφοδρὸς βόρειος ἄνεμος διετήρει ἐν τρικυμίᾳ τὴν θάλασσαν, διέσειε τὰ δένδρα ἐν ταῖς κοιλάσι, καὶ ἀνήγειρε νέφη κονιορτοῦ ἐν τοῖς ἀπεξηραμμένοις ἀγροῖς. Τούτου ἕνεκα τὸ ἀκάτιον ἡμῶν δὲν ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ, οὔτε παρὰ τῇ παραλίᾳ πλέον· καὶ ἠναγκάσθημεν νὰ κατευθύνωμεν αὐτὸ εἰς βραχώδη τινὰ ὁρμίσκον, ἐξ οὗ ἀνελκύσαντες ἐπὶ τῆς ἄμμου ἀπεκρύψαμεν τῆς θαλάσσης.

Πρὶν ἢ φθάσωμεν εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν διῃρέθημεν εἰς δύο σώματα. Οἱ τρεῖς Γάλλοι, ἤτοι οἱ Κ. Flourens, Desmaze καὶ Anemos παρακολουθούμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ ῥακενδύτου ἐθελοντοῦ ἐπορεύοντο διὰ ξηρᾶς, ὅπως ἐλαφρυνθῇ τὸ ἀκάτιον πλέον ἐναντίον σφοδροῦ ἀνέμου· ὁ δὲ Νικολαΐδης καὶ ἐγὼ μετὰ τῶν δύο ναυτῶν περιεπλεύσαμεν τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Κριοῦ. Προαπεφασίσθη δὲ νὰ συναντηθῶμεν εἴς τι μέρος τῆς ἐπαρχίας Κισάμου. Ἀλλ᾽ ἡ βραδύτης ἡμῶν ἕνεκα τοῦ σφοδροῦ ἐναντίου ἀνέμου ἐματαίωσε τὸ σχέδιον τοῦτο. Ἐντὸς τοῦ σάκκου ἡμῶν ἐτε-

λείωσε καὶ τὸ τελευταῖον τμῆμα διπύρου, ὥςτε ἐπέστη ἀνάγκη ν' ἀναζητήσωμεν τροφὰς ἐπὶ τῆς παραλίας. Ὁ Νικολαΐδης λοιπὸν μεθ' ἑνὸς τῶν ναυτῶν ἀνέβησαν εἴς τι χωρίον ἐπὶ τῶν ὀρέων, ἔνθα ἐλέγετο, ὅτι πιθανὸν νὰ εὕρωσιν ἄρτον· ὁ ἕτερος ναύτης ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ ἀκατίου ὡς φρουρός, καὶ ἐγὼ ἀποβὰς μετέβην εἴς τινας χωρικοὺς παρὰ τῇ παραλίᾳ κατοικοῦντας.

Δὲν ἦτο ὅλως διόλου ἀκαλλιέργητος καὶ ἔρημος κατοίκων αὕτη ἡ παραλία. Οἱ ἐκεῖ διαμένοντες ἄνθρωποι ἦσαν πενέστατοι· αἱ δὲ καλύβαι πενιχρόταται. Ἐνταῦθα δ' ἐν τῇ Ν.Δ. γωνίᾳ τῆς Κρήτης ὑπάρχει μικρὰ πεδιὰς ἐκτεινομένη μέχρι τῶν ῥιζῶν τῶν ὀρέων ἧττον γόνιμος κατ' ἐμὴν γνώμην, ἢ ἡ ὄπισθεν τοῦ φρουρίου τοῦ Σελίνου χώρα, ἀλλ' ἐπιμελῶς καλλιεργημένη, παράγουσα δημητριακοὺς καρποὺς, οἵτινες κατὰ τὴν ἐκεῖθεν διάβασιν ἡμῶν ἦσαν ὥριμοι πρὸς θερισμόν. Οἱ κάτοικοι δ' οὗτοι ἐνασχολοῦνται καὶ περὶ τὴν ἁλιείαν, καὶ συλλογὴν ἅλατος ἐν τοῖς βράχοις τῆς παραλίας, ὁσάκις δὲν ἔχωσιν ἐργασίαν περὶ τοὺς ἀγρούς. Λέμβους δὲν εἶχον· τὰ δὲ φορτηγὰ ζῶα ὀλίγιστα. Ἐν γένει δὲ ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἀνετώτερος τῶν ὅσων εἶδον ἐν Κρήτῃ· διότι οἱ χωρικοὶ οὗτοι εἶχον διαφύγει τὴν καταστροφὴν καὶ ἐρήμωσιν τῶν Τούρκων, οἵτινες κατέστρεψαν τόσ' ἄλλα μείζονα χωρία. Πρὸς τούτοις καὶ ἕνεκα τῆς πορείας τοῦ Κρητικοῦ πολέμου ἔμειναν ἀπαρατήρητοι ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν· διότι εἰς τοιαῦτα μέρη μικρὰ χωρία δὲν προςείλκυον τὴν προςοχὴν αὐτῶν, ἐν ᾧ, ἐὰν ὑπῆρχε μέγα χωρίον, ἤθελε καταστραφῇ, μὴ δυνάμενον νὰ ὑπερασπισθῇ ἑαυτὸ ἀποτελεσματικῶς. Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Κριοῦ ἐπὶ πολλὰ μίλια πρὸς βοῤῥᾶν ἐφύλαττον πρόσκοποι ἐπαναστάται καθ' ὅλην τὴν παραλίαν, οἵτινες ἠδύναντο ν' ἀποκρούσωσι λέμβον πολεμικὴν, ἢ πέντε ἓξ τοιαύτας, ἐὰν ἀπεπειρῶντο νὰ κάμωσιν ἀπόβασιν. Ἀλλ' ἡ ὁμὰς τῶν καλυβῶν, περὶ ὧν ὁ λόγος, ἦσαν ἐντὸς βολῆς πυροβόλου ἀπὸ τῆς θαλάσσης, καὶ εὐκόλως ἠδύναντο νὰ ἐκσφενδονίζωνται κατ' αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου σφαῖραι. Ἡ ἀσφαλεστέρα λοιπὸν σωτηρία αὐτῶν ἦτο τοῦτο, ὅτι δηλ. αἱ καλύβαι εἶχον τὸ αὐτὸ χρῶμα μετὰ τῶν πέριξ βράχων, καὶ μόλις διεκρίνοντο αὐτῶν.

Ὁ ξενίζων με ἦτο νέος γενναῖος καὶ δραστήριος, ἐπιθυμῶν πολὺ νὰ ἴδῃ τὸν ἐκτὸς τῆς νήσου κόσμον· ἦτο πλή-

ρης περιεργείας τοῦ νὰ μανθάνῃ περὶ τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ θαυμάτων. Εἶχεν ἀκούσει περὶ σιδηρῶν δρόμων καὶ βελονωτῶν ὅπλων, καὶ ἐγνώριζεν, ὅτι ἡ βασίλισσα ἡμῶν ὀνομάζεται Βικτωρία, καὶ ὅτι ἦτο μήτηρ τοῦ πρίγκηπος Ἀλφρέδου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο βαθέως ἐντετυπωμένον εἰς τὸν νοῦν του, διότι τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλφρέδου εἶχε διαδοθῇ καὶ μεταξὺ τῶν Κρητῶν, ὅτ' ἐξελέγετο ὡς βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Μετὰ μίαν ὥραν συζητήσεως ὁ ξενίζων με ἀπῆλθεν, ὑποσχεθείς, ὅτι θέλει ἐπανακάμψει ὅσον οὔπω, καὶ συμβουλεύσας με νὰ μὴ καταβαίνω ἐπὶ τῆς παραλίας, διότι ἐνδεχόμενον νὰ πυροβοληθῶ κατὰ λάθος· καὶ ἐὰν ἔχω χρείαν περιπάτου, ἀσφαλέστερον ἦτο νὰ περιπατῶ μακρὰν τῆς παραλίας.

Μείνας λοιπὸν μόνος ἐν τῇ καλύβῃ ἐκάθισα ἐπὶ βάθρου παρὰ τῇ θύρᾳ, καὶ ὑπεδεχόμην διαφόρους χωρικούς, οἵτινες ἦλθον πρὸς ἐπίσκεψίν μου. Οὗτοι μὲ ἠρώτησαν περὶ τοῦ Κορωναίου καὶ Πετροπουλάκη· καὶ ὅ,τι ἐγνώριζον περὶ αὐτῶν ἀπήντησα. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ συνενοούμεθα ἀρκετὰ καλῶς, καίτοι ἐλλείποντος διερμηνέως. Παρετήρησα δ' ὅτι τὰ Κρητικὰ νέα διαδίδονται καθ' ὅλην τὴν νῆσον· διότι τοῦτο τὸ ἀπόκεντρον χωρίον ἐγνώριζεν, ὅτι ὁ Κ. De Kay ἀφίχθη εἰς Σφακία, ὅτι ξένοι εὑρίσκονται μετὰ τοῦ Πετροπουλάκη, καὶ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι συνέβη ἐν Μυλοποτάμῳ, ἀφ' ὅτου οἱ Τοῦρκοι ἀπέβησαν εἰς τὸ Μπάλι.

Μετ' ὀλίγον δ' ἦλθεν ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἡ ἀδελφὴ τοῦ ξενίζοντός με, κοράσιον ζωηρὸν καὶ χαρίεν, ἔμπειρον νὰ κατασκευάζῃ πλακοειδεῖς ἄρτους ὡς ἑξῆς δειχθήσεται. Ἐλήφθη ὀλίγον ἄλευρον ἐκ πηλίνου ἀγγείου, καὶ δέμα ξύλων ἔκ τινος γωνίας· τὸ ἄλευρον ἐζυμώθη· τὸ πῦρ ἀνήφθη, καὶ ἡ καλύβη ἐπληρώθη καπνοῦ, πρὶν ἢ ὁ ἀδελφός της ἐπαπανέλθῃ. Οὗτος καταβὰς εἰς τὴν παραλίαν ἤλπιζεν, ὅτι ἤθελε δυνηθῇ ν' ἀγρεύσῃ χάριν ἐμοῦ ὀλίγα ὀψάρια διὰ τὸ δεῖπνον, ἀλλ', ὄντος τοῦ καιροῦ τρικυμιώδους, δὲν ἠδυνήθη, καὶ ἔπρεπε νὰ εὐχαριστηθῶμεν εἰς ὅ,τι ἐμπεριεῖχεν ἡ καλύβη του.

Τὸ πῦρ ἐν τῇ ἑστίᾳ ἦτο ζωηρότατον, ὁ δὲ καπνὸς περιεστρέφετο ἐν τῇ ὀροφῇ τῆς καλύβης· ἔξω δ' αὐτῆς ὁ βόρειος ἄνεμος ὠρύετο. Καίτοι δὲ ὀλίγης οὔσης τῆς τροφῆς, ἐφρόντισα ὅμως νὰ πεμφθῇ ὀλίγη καὶ τῷ φρουροῦντι τὸ ἀκάτιον. Ἕνεκα τῆς φροντίδος ταύτης ἠδυνήθην τὴν

ἑσπέραν νὰ μένω ἥσυχος, ὡς ἐκπληρώσας ἀδελφικὸν καθῆκον. Ὅτε ἡ ζωηρὰ λάμψις τῆς πυρᾶς κατεστάλη, ὁ ξενίζων με ἀνῆψε φῶς ἀσθενές. Ἀντὶ τραπέζης ἐχρησίμευσε μέγα περιφερὲς ἐκ ξύλου σκαμνίον, περὶ ὃ ἐκαθίσαμεν ἐπὶ μικροτέρων σκαμνίων· καὶ λαβὼν ἕκαστος κοχλιάριον ἐῤῥόφα ἐξ ἀγγείου αἴγειον γάλα. Τούτου δ' ἐκκενωθέντος, ὁ ξενίζων με καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ ἐβούτων τὸν ἄρτον εἰς ἀγγεῖον πλῆρες ἐλαίου κοινοῦ· ἐγὼ ὅμως καθὰ ἀήθης τῆς τοιαύτης γεύσεως, ἠρκέσθην εἰς τὸ παρατηρεῖν αὐτοὺς τρώγοντας. Μετὰ τὸ δεῖπνον δὲ εἴχομεν διαφόρους εὐαρέστους ὁμιλίας, καθ' ἃς τὸ ζωηρὸν κοράσιον ἐφαίνετο, ὅτι συνεμερίζετο τὰς περὶ τοῦ ἐκτὸς τῆς νήσου κόσμου ἐπιθυμίας τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς. Ὅ,τι ἔλεγον, εὐκόλως ἐνόει· τὰ δὲ χονδροειδῆ λάθη μου προὐξένουν αὐτῇ μεγάλην διασκέδασιν. Κατὰ τὰς ὁμιλίας ταύτας ἦλθε καὶ ὁ μοναχὸς τῆς πλησίον μικρᾶς Μονῆς—ὁ μόνος μοναχός, ὃν εἶχεν αὕτη, διότι ἡ Μονὴ ἦτο λίαν μικρά—. Ἐπέδειξα πρὸς αὐτοὺς τὸ ῥεβόλβερ μου εἰκοστὴν ἤδη φορὰν καὶ ἐθαύμαζον αὐτό. Δὲν ἐβαρύνοντο βλέποντές με γεμίζοντα καὶ ἐκκενοῦντα αὐτό, καὶ περιστρέφοντα τὰς λαβάς, ἢ σκοπεύοντα κατὰ τῆς ὀροφῆς. Τὸ ὡρολόγιόν μου ἀναμφισβητήτως ἦτο μείζονος ἀξίας, ἀλλὰ δὲν ἠξιοῦτο τῆς προσοχῆς αὐτῶν· διότι οἱ Κρῆτες ἐντελῶς κατελάμβανον τὸ πλεονέκτημα τοῦ ὅπλου τούτου, δυναμένου νὰ πυροβολῇ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πεντάκις, πρὶν ἢ αὐτὸς γεμίσῃ τὸ ὅπλον του ἐκ δευτέρου. Ὁ μοναχὸς δ' ἦτο ἐραστὴς τῶν μικρῶν ὅπλων, καὶ μοὶ ὑπεσχέθη, ὅτι τὴν ἐπιοῦσαν θέλει μοὶ ἐπιδείξει τὸ ἰδικόν του· τοῦτο δὲν ἦτο μὲν βελονωτόν, χρήσιμον ὅμως καὶ ἀρκετὰ καλόν. Ἆχ! πόσον ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ βελονωτὸν ὅπλον, καὶ ἐφρόντιζε νὰ μάθῃ τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ ἐκ περιεργείας.

Τὴν ἐπιοῦσαν δ' ὁ σοβαρὸς καὶ μυώδης ἐρημίτης, ἀφωσιωμένας εἰς τὴν θήραν μᾶλλον ἢ εἰς τὰ θρησκευτικά του καθήκοντα, μ' ὡδήγησεν εἰς μακρυνὸν περίπατον ἐπὶ τῶν παρακειμένων βράχων· ἐνταῦθα μοὶ ἐπέδειξεν οὐ μόνον τὸ ὅπλον καὶ τὰ ἁλιευτικά του ὄργανα, ἀλλὰ καὶ τὸν ὁρμίσκον, ἔνθα εἶχεν ἀγρεύσει τοὺς μεγαλειτέρους ἰχθῦς, καὶ τὸν πολὺ μακρὰν ἀπέχοντα βράχον, ὃν ἄλλοτε σκοπεύων ἔθεσεν ὡς σημεῖον, καὶ μεταξὺ τριῶν βολῶν ἐκτύπησε δίς. Ἐπεσκέφθην δὲ καὶ τὴν μικρὰν Μονήν, κεχρωματισμένην ἔξωθεν διὰ λευκοῦ κονιάματος, καὶ κειμένην ἐπὶ

ὑψηλοῦ βραχώδους λόφου· ἐντεῦθεν εἴχομεν θέαν ἐκτεταμένην τῆς κυμαινομένης θαλάσσης, καὶ διεκρίνομεν εὐκρινῶς τὸ νησύδριον, Ποντικὸν καλούμενον, καὶ πρὸς τὰ Β.Δ. τ' Ἀντικύθηρα.—Ποντικὸς βράχος τουρκικὸς καὶ τ' Ἀντικύθηρα νῆσος ἑλληνική, τὰ ὁποῖα μετ' ὀλίγον ἔμελλον νὰ ἐπισκεφθῶ.

Ὁ Νικολαΐδης ἐπανέκαμψε μετὰ μεσημβρίαν, κομίζων ἄρτον καὶ τυρόν· ὡςαύτως ἀφίκετο καί ὁ ῥακενδύτης ἐθελοντὴς φέρων ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ Κ. Flourens, προςκαλοῦντος ἡμᾶς νὰ μεταβῶμεν ἀμέσως πρὸς αὐτὸν, διότι εἶχεν εὑρεῖ καλὰ καταλύματα ἐν τῇ Προςδοκίᾳ, ἀπεχούσῃ πέντε ὥρας πρὸς βοῤῥᾶν. Ἐκεῖ δ' ἔπρεπε νὰ μεταβῶμεν, ἀφίνοντες τὸ ἀκάτιον ὀπίσω μετὰ τοῦ ἑτέρου ναύτου, ἵνα, παύσαντος τοῦ σφοδροῦ ἀνέμου, ὁδηγήσῃ αὐτὸ ἐκεῖσε. Τοῦτο καὶ ἐγένετο. Ἀποχαιρετήσαντες λοιπὸν τὸν ξενίζοντα, τὴν ζωηρὰν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ τὸν μυώδη μοναχὸν, ἠρχίσαμεν τὴν πορείαν ἡμῶν, προπορευομένου τοῦ Νικολαΐδου βήματι στερεῷ. Ὁ δὲ ῥακενδύτης ἐθελοντὴς ἐγόγγυζε διὰ τὴν ὀξύτητα τῶν λίθων, διότι τὰ ὑποδήματά του ἦτο ἐφθαρμένα· οὐχ' ἧττον ὅμως ἐβάδιζεν ἀρκετὰ καλὰ, καίτοι χωλαίνων· ἐγὼ δὲ μετὰ μεγάλης δυςκολίας παρηκολούθουν αὐτούς. Ἐπὶ τὰς τρεῖς πρώτας ὥρας εἴχομεν μεγαλοπρεπεστάτην καὶ τερπνοτάτην θέαν τῆς βραχώδους παραλίας. Προχωροῦντες δὲ πρὸς τὰ πρόσω ἐναντίον σφοδροῦ ἀνέμου, ὅςτις διέῤῥηξε καὶ τὸ τελευταῖον λείψανον τοῦ ψαθίνου πίλου τοῦ ῥακενδύτου ἐθελοντοῦ, διήλθομεν τὴν παραλίαν κόλπου, φρασσομένου ὑπὸ ἀποτόμων βράχων, ἔνθα πρόςφυγες περιέμενον ἐπ' ἀμυδρᾷ ἐλπίδι τὴν ἔλευσιν τοῦ Ἀρκαδίου, καὶ ἔνθα πραγματικῶς προςωρμίσθη ὀλίγας ὥρας μετὰ ταῦτα. Δὶς ἀπωλέσαμεν τὰ ἴχνη τοῦ δρόμου, καὶ ἐσταματήσαμεν εἴς τι χωρίον ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἵνα πίωμεν ὀλίγον ὕδωρ. Εἶτα δ' ἐπῆλθεν ἡ νύξ. Αἱ κατάφυτοι κοιλάδες ἐπληροῦντο σκότους βαθυτάτου. Ἀνεβαίνομεν σχεδὸν τετραποδιστὶ τὴν ἐξηραμμένην κοίτην μικροῦ χειμάρου· ἀλλ' ἕνεκα τῆς μεγάλης δυςχερείας ἀπεφασίσαμεν νὰ μεταβάλωμεν διεύθυνσιν, ἀναῤῥιχώμενοι εἰς τὴν πλευρὰν ἀποτόμου λόφου. Ἤδη δ' εὑρέθημεν καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς ἀτραποῦ, φαινομένης λευκῆς ἐν μέσῳ ἐρεικῶν. Ἐνταῦθα δύο παλληκάρια ἀνηγέρθησαν ἐκ τῆς θέσεώς των, ἵνα ἐρωτήσωσιν ἡμᾶς ὁποῖοι εἴμεθα. Εἰς τὰς ὁ-

λίγας ἐκφραστικὰς λέξεις, ἃς εἴπομεν, ἠρκέσθησαν, προςθέσαντα, ὅτι πρὸς τὰ ἔμπροσθεν ὑπάρχει χωρίον, οὐ μακρὰν ἀπέχον. Καταβάντες λοιπὸν εἰς ἑτέραν κοιλάδα, ἠκούσαμεν τὰς ὑλακὰς τῶν κυνῶν, καὶ εἴδομεν φῶτα λάμποντα μεταξὺ τῶν δένδρων. Ἰδοὺ ἔμπροσθεν ἡμῶν πολὺ πλησίον μικρὰ καλύβη μετ' ἐπιπέδου ὀροφῆς, κειμένη εἰς τὰ κατωφερῆ τοῦ λόφου, εἰς ἣν δυνάμεθα νὰ διευθυνθῶμεν κατ' εὐθεῖαν ἔμπροσθεν τῆς θύρας, ἀλλὰ προτιμῶμεν νὰ κάμωμεν κύκλον καὶ μεταβῶμεν εἰς αὐτὴν ἐκ τοῦ ὄπισθεν μέρους. Καὶ δὴ παρουσιαζόμεθα αἴφνης καὶ ἀπροςδοκήτως εἰς πολυάριθμον οἰκογενειακὴν συνάθροισιν.

Τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν μεγαλοπρεπὲς μέγαρον ἠδύνατο νὰ ὑποδεχθῇ ἡμᾶς τόσον ἐγκαρδίως, ὅσον ἡ μικρὰ αὕτη καλύβη τῶν χωρικῶν. Τινὲς ἀξιοσέβαστοι γραῖαι, ὡς μητέρες ἡμῶν, ἐθορύβουν καὶ ἠπείγοντο, ἵν' ἁπλώσωσι ψάθαν τινὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους χάριν ἡμῶν, τοποθετήσωσι δὲ τοὺς σάκκους ἡμῶν, ὡς προςκεφάλαια, καὶ καταβιβάσωσι τὸν καλλίτερον ἐξ ὅσων εἶχον τάπητα πρὸς τιμὴν ἡμῶν. «Οὗτοι εἶναι σκληροὶ καιροὶ διὰ τὴν Κρήτην», ἔλεγον πρὸς ἡμᾶς, «καθ' οὓς πολλὰ παλληκάρια φονεύονται ἀγωνιζόμενα ὑπὲρ ἐλευθερίας· ἀλλὰ δόξα τῷ Θεῷ! οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔφθασαν ἀκόμη ἕως ἐνταῦθα, καὶ δυνάμεθα κάτι τι νὰ προςφέρωμεν πρὸς ὑμᾶς.» Ἔπειτα δ' ἐξαπλώσασαι τὴν ψάθαν, ἐτοποθέτησαν τοὺς σάκκους ἡμῶν, ἐπιμένουσαι παρὰ τὴν θέλησιν ἡμῶν νὰ προσθέσωσιν ὑπεράνω αὐτῶν καὶ ἄλλα προςκεφάλαια ἰδικά των. Ἀκολούθως δ' ἐπαρουσίασαν ἀγγεῖον πλῆρες γάλακτος, καὶ ἐπροθυμοποιοῦντο νὰ προςφέρωσι καὶ ἄρτον· ἀλλ' ἡμεῖς ἐξηγάγομεν ἐκ τῶν σακκιδίων τὸν ὀλίγον, ὃν εἴχομεν. Ἐθιμοταξίαι καὶ τυπικότης ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἦσαν πάντη περιτταί.

Τὸ χωρίον δὲ, ἔνθα ὑπεδέχθημεν τόσον ἐγκαρδίως ὑπὸ τῶν χωρικῶν, δὲν ἀπεῖχε πολὺ τῆς Προςδοκίας. Τὴν ἐπιοῦσαν λοιπὸν λίαν πρωῒ ἀναχωρήσαντες ἡνώθημεν μετὰ τῶν ἡμετέρων φίλων, οἵτινες ἀληθῶς εἶχον ἀναγγείλει ἡμῖν, ὅτι εὗρον καλὰ καταλύματα. Οὗτοι ἀνεπαύοντο ἐπὶ ψάθας ἐν μεγάλῃ καὶ καλῶς ἐκτισμένῃ καλύβῃ· εἶχον τράπεζαν καὶ δύο καθίσματα, τρεῖς τέσσαρας Ἑλληνικὰς ἐφημερίδας, κομισθείσας κρυφίως ἐκ τῶν Ἀντικυθήρων, ὡς καὶ καπνὸν ἐκεῖθεν κομισθέντα. Εἷς καλοκἄγαθος ἰατρὸς Ἕλλην, ἰσχύων ἐπὶ τῶν χωρικῶν, εἶχε λάβει τοὺς φίλους

ἡμῶν ὑπὸ ἰδίαν ἐπιμέλειαν, καὶ παντὶ σθένει ἐφρόντιζεν, ὅπως μὴ στερῶνται τροφῆς καὶ περιποιήσεως. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ Κ. **Flourens** ἀνεγνώρισε παλαιὸν φίλον, τὸν πλοίαρχον τοῦ πλοίου, ὅςτις ἔμελλε νὰ μεταφέρῃ οἰκογενείας κατὰ τὴν πρώτην εὐνοϊκὴν νύκτα.

Προέτειναν δὲ καὶ πρὸς ἡμᾶς ν' ἀναχωρήσωμεν διὰ τοῦ ὅσον οὔπω μέλλοντος ν' ἀποπλεύσῃ ἠγκυροβολημένου πλοίου. Καὶ ἤδη, κοπάσαντος τοῦ βορείου ἀνέμου, εἴχομεν ἐλπίδα ν' ἀποπλεύσωμεν. Τὸ ἀκάτιον ἡμῶν εἰςῆλθεν εἰς μικρὸν ὁρμίσκον πλησίον τοῦ χωρίου, ὥςτε εἴχομεν δύο πλοῖα, καὶ ἠδυνάμεθα νὰ ἐκλέξωμεν εἰς ποῖον προτιμῶμεν νὰ ἐπιβῶμεν. Ἐὰν ὑπῆρχε νηνεμία, ἠδυνάμεθα εὐχερῶς νὰ κωπηλατῶμεν, διευθυνόμενοι πρὸς τ' Ἀντικύθηρα· ἐὰν δ' ἔπνεε καὶ ἐλαφρὸς Ζέφυρος, καὶ τὸ φῶς τῆς Σελήνης ἐκαλύπτετο ὑπὸ νεφῶν, ἠδυνάμεθα νὰ πλέωμεν ἔτι εὐχερέστερον, ἀναπεταννύοντες καὶ τὸ ἱστίον. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἦσαν ἀγρυπνότεροι τοῦ συνήθους, καίτοι πολλῶν πολεμικῶν πλοίων διαπλεόντων πρὸς βοῤῥὰν καὶ δυσμὰς νυχθημερόν. Ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς νήσου ἦτο κίνδυνος τῷ βουλομένῳ νὰ ἐκπλεύσῃ πάντῃ ἰδιαίτερος τοῦ κινδύνου τῆς θαλάσσης· διότι ὁ ἀσφαλέστερος ὑπὸ μίαν ἔποψιν καιρὸς ἠδύνατο νὰ ἦναι ἐπικίνδυνος ὑπ' ἄλλην. Ὁ πλοίαρχος προετίμα μᾶλλον σφοδρὸν ἄνεμον καὶ ζοφερὰν νύκτα. Ἐπεθύμει μᾶλλον νὰ ὑποφέρωσι ναυτίασιν καὶ ζάλην τὰ γυναικόπαιδα καὶ νὰ βραχῶσιν, ἢ νὰ διατρέξωσι κίνδυνον τοῦ νὰ συλληφθῶσι· διότι ἔλεγεν, ὅτι ἄλλοτε πλοῖον φίλου του καταληφθὲν ὑπὸ τῶν τουρκικῶν, ἐπυροβολήθη καὶ κατεβυθίσθη· τούτου ἕνεκα ὁ κίνδυνος τοῦ πλοῦ ἦτο μέγας.

Ἐπειδὴ δ' ἐβραδύνομεν ν' ἀποπλεύσωμεν διὰ τῶν ἱστίων ἕνεκα ἐλλείψεως ἀνέμου, καὶ διὰ τῆς εἰρεσίας ἕνεκα τῆς ἤδη διαρκούσης ταραχῆς τῆς θαλάσσης ἐκ τῆς ἀρτικοπασάσης τρικυμίας, ἀνηγγέλθη ἡμῖν, ὅτι τὸ Ἀρκάδιον, εἶχεν ἀποβιβάσει προμηθείας εἴς τι μέρος οὐ μακρὰν τῆς Προςδοκίας πρὸς μεσημβρίαν, καὶ ὅτι μετὰ ταῦτα ἀνεχώρησεν εἰς ἕτερον μέρος, ὅπως ἀποβιβάσῃ καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ φορτίου. Ἡμίονοι λοιπὸν ἐσάχθησαν ἐν ἀκαρεῖ, ὅπλα ἀνηρτήθησαν ἐκ τῶν ὤμων, καὶ ἰσχυρὸν ἀπόσπασμα ἀνδρῶν ἀνεχώρησεν ἐκ τοῦ χωρίου πρὸς παραλαβὴν τροφῶν. Ὁ καλοκἀγαθος ἰατρὸς καὶ φίλος ἡμῶν καταβὰς

μετὰ καὶ ἄλλων εἰς τὴν παραλίαν ἐκόμισέ τινα δίπυρα, ἅτινα ἦσαν λίαν ἐπιθυμητά.

Ἀλλὰ τοιαύτας λεπτομερείας περὶ τῶν φροντιστῶν ἡμῶν ἀφίνομεν κατὰ μέρος, καὶ ἀφηγούμεθα ἤδη ὅ,τι συνέβη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὸ Ἀρκάδιον. Ὁ πολύτιμος οὗτος τροφοδότης τῶν ἐπαναστατῶν μετὰ τὴν ἐκ τῆς Κρήτης ἀναχώρησίν του κατεδιώχθη στενῶς ὑπὸ διαφόρων τουρκικῶν πλοίων, καὶ ἐνῷ ἐπλησίαζεν εἰς τ' Ἀντικύθηρα συνηντήθη ὑπὸ τοῦ ταχυπλόου Ἰντζεδὶν (α), καθ' οὗ φεῦγον ἐπυροβόλει, ἕως οὗ ἔφθασε πλησίον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν νῆσον. Ἐπὶ τοῦ Ἀρκαδίου εἷς ἐφονεύθη, καὶ δύο ἐτραυματίσθησαν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ὑπέστησαν ζημίας πλειοτέρας. Ἀμφότερα δὲ τὰ πλοῖα κατὰ τὴν καταδίωξιν ἐβλάβησαν ὑπὸ τῶν σφαιρῶν. Ἡ συμπλοκὴ δ' αὕτη ἐγένετο μετὰ ταῦτα ἀφορμὴ συζητήσεως, ἐὰν ἡ ναυμαχία ἐγένετο ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ὑδάτων, καὶ ἐὰν ἡ πρώτη ἐκσφενδονισθεῖσα τουρκικὴ βολὴ— πρόσκλησις μεταξὺ πολεμικῶν πλοίων πρὸς παράδοσιν—ἐρρίφθη κατ' εὐθεῖαν κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου, ἢ ἔμπροσθεν τῆς πρώρας αὐτοῦ. Ἡμεῖς ἐβλέπομεν τὰ πλοῖα μακρόθεν πλέοντα μεθ' ὅλης τῆς δυνατῆς ταχύτητος πρὸς βοῤῥᾶν, καὶ ἠκούομεν τοὺς ἀλλεπαλλήλους κρότους τῶν πυροβόλων πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἀντικυθήρων. Μετὰ ταῦτα δ' εἴδομεν πολλὰ τουρκικὰ πλοῖα ἐπιτηροῦντα τὰ παράλια τῶν Ἀντικυθήρων, καὶ ἐνομίσαμεν, ὅτι τὸ Ἀρκάδιον κατέφυγεν εἰς τὸν μικρὸν λιμένα τῶν Ἀντικυθήρων κατὰ τὴν βόρειον ἄκραν αὐτῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν ὅμως ἡμῶν ἦτο λίαν δυσάρεστον, διότι τ' Ἀντικύθηρα ἦσαν ἀντικείμενον τοσαύτης προσοχῆς· οὐχ ἧττον ὅμως εἴμεθα μᾶλλον εὐχαριστημένοι, διότι τὸ Ἀρκάδιον εἶχε καταφύγει εἰς Ἑλληνικὸν λιμένα, ἢ δυσηρεστημένοι διὰ τὴν ἐνδεχομένην ἀναβολὴν τοῦ ἀπόπλου ἡμῶν. Ἀναβολὴ ὀλίγων ἡμερῶν οὐδὲν ἠδύνατο νὰ βλάψῃ ἡμᾶς.

Πᾶσα δ' ἀνησυχία ἡμῶν περὶ τῆς παρουσίας τουρκικῶν πλοίων πλησίον τῶν Ἀντικυθήρων μετ' οὐ πολὺ διεσκεδάσθη, διότι ἡ λεία τοῖς διέφυγεν εἰς ἕτερον Ἑλληνικὸν λιμένα· τούτου ἕνεκα τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐπανέκαμψαν

(α) Αὐτὸ τὸ ἴδιον, τὸ ὁποῖον μετὰ δύο μῆνας ἠνάγκασε τὸ Ἀρκάδιον νὰ ῥιφθῇ ἐπὶ τῆς ξηρῆς πέρι τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Κριοῦ.

εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλ' ὁ ἀπόπλους ἡμῶν δὲν ἦτο ἄμικτος πολλῶν δυςχερειῶν· διότι πρῶτον μὲν ἀποπειραθέντες ν' ἀποπλεύσωμεν διὰ τοῦ ἡμετέρου ἀκατίου, ἐνισχυθέντος καὶ διὰ δύο ἔτι ἁλιέων, προςληφθέντων ἐκ τῆς Προςδοκίας, εὕρομεν μικρὸν προχωρήσαντες, τόσην ταραχὴν ἔξωθεν τοῦ παρακειμένου ἀκρωτηρίου, ὥςτε οἱ ναῦται ἡμῶν ἐπέμενον νὰ ἐπανακάμψωμεν, προβλέποντες, ὅτι πρὸ τῆς πρωΐας ἦτο ἀδύνατον νὰ φθάσωμεν εἰς τ' Ἀντικύθηρα· δεύτερον δὲ, ὅτ' ἐπανήλθομεν εἰς τὴν παραλίαν, ἔπνευσεν ἐλαφρὸς Ζέφυρος· καὶ τούτου ἕνεκα τὴν ἑπομένην νύκτα ἀπεφασίσθη ν' ἀποπλεύσωμεν διὰ τοῦ μεγαλειτέρου πλοίου πλήρους προςφύγων· ἀλλὰ καὶ πάλιν, ἐν ᾧ προὐχωρήσαμεν ὀλίγα μίλια μακρὰν τῶν ἀκτῶν, ὁ ἄνεμος ἐκόπασε· διὸ ἠναγκάσθημεν διὰ βραδείας ὑποχωρήσεως νὰ ἐπιστρέψωμεν ὀπίσω, ὅπως ἀποφύγωμεν τὸν κίνδυνον μὴ καταληφθῶμεν ὑπὸ πλήρους νηνεμίας πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου.

Ἡ δευτέρα δ' αὕτη ἀπόπειρα, καίτοι ἀποτυχοῦσα, μετήλλαξεν ὅμως τὸν τρόπον τοῦ βίου ἡμῶν, καὶ συνεπέφερε πολλὰ σπουδαῖα συμβάντα. Δὲν ἐπανήλθομεν εἰς τὴν Προςδοκίαν, ἀλλ' εἴς τι ἀπόκεντρον μέρος παρὰ τῇ παραλίᾳ οὐ μακρὰν αὐτῆς, καὶ ἐνταῦθα ἀνεπαυόμεθα ἐν τῇ εἰςόδῳ ἄντρου, παρ' ᾧ ὑπῆρχε πηγὴ διαυγοῦς καὶ δροσεροῦ ὕδατος. Περὶ τὸ ἄντρον δὲ τοῦτο ὑπῆρχον ῥοδοδάφναι λίαν εὐανθοῦσαι, καὶ μικροὶ θάμνοι πεπυκνωμένοι· ὄπισθεν δ' αὐτοῦ ἀνυψοῦτο ἀπότομος βράχος καὶ ἔμπροσθεν ἡ κυανῆ καὶ μικρὸν κυμαινομένη θάλασσα. Ὅτ' ἐνεπιστεύθημεν εἰς τὸ μεγαλείτερον πλοῖον, τὸ ἀκάτιον ἡμῶν παρεχωρήσαμεν εἴς τινας Ἕλληνας ἐθελοντάς. Ἀπεφασίσαμεν λοιπὸν νὰ συμμετάσχωμεν τῆς τύχης τῶν νέων ἡμῶν συμπλωτήρων, ὧν ὁ πλοίαρχος, Παναγιώτης τοὔνομα, ἦτο ἔμπειρος καὶ τολμητίας ναύτης. Συνησθάνετο τόσον πολὺ ἣν εὐθύνην εἶχεν ἐπὶ τῶν γυναικοπαίδων, ὥςτ' ἐπεθύμει νὰ εὕρῃ κατάλληλον καιρὸν πρὸς ἀπόπλουν· καὶ ἀφ' οὗ ἀπωλέσαμεν δύο ὥρας, οὔσης ἄκρας νηνεμίας, διέταξεν ὁ Παναγιώτης ν' ἀποβῶμεν πάλιν.

Ἅπαντες δ' οἱ ἐπιβάται συιεποσοῦντο περὶ τοὺς 30— νέοι καὶ γέροντες ναῦται καὶ γυναῖκες—οἵτινες ἠδύναντο ν' ἀποτελῶσι πλήρωμα πλῆρες μεγάλου πλοίου, καὶ νὰ χρησιμεύωσιν εἰς παντὸς εἴδους ἐργασίαν κατὰ τὸν σταθ-

μὸν ἡμῶν παρὰ τῷ ἄντρῳ. Ὑπῆρχον δὲ τρεῖς οἰκογένειαι προςφύγων, ἔχουσαι δυνατὰ μὲν ἐφαπλώματα, ἀλλὰ σακκίδια μετ' οὐχὶ πολλῆς τροφῆς, ἂν καὶ εἶχον συναθροίσει ἀρκετὰ πρὸς διατήρησίν των δι' ὀλίγας ἡμέρας· ὑπῆρχεν ὁ πατὴρ τοῦ Χατζημιχάλη, σεβαστὸς ἀρχαιοπρεπὴς γέρων· μέλος τι τῆς Ἐπαναστατικῆς Συνελεύσεως, ὅπερ μετέβαινεν εἰς Ἀθήνας χάριν ὑποθέσεων· ὁ ἀδελφὸς τοῦ καλοκἀγάθου ἰατροῦ, ὅςτις, ὢν χωλὸς καὶ ἀνίκανος νὰ κάμνῃ μακρὰς ὁδοιπορίας, ἀπήρχετο τῆς νήσου· σὺν τούτοις δὲ καὶ ὁ λοχαγὸς Τζάνης, ἀρχηγὸς ἄλλοτε σώματος ἐθελοντῶν, ἐπιστρέφων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἕνεκα ἀσθενείας, καὶ τελευταῖον ἡμεῖς οἱ ξένοι, οἵτινες καὶ πάλιν εἴμεθα πέντε τὸν ἀριθμὸν, διότι ὁ Οὗγγρος συνταγματάρχης ἡνώθη μεθ' ἡμῶν ἐν τῇ Προςδοκίᾳ· ὁ δὲ Νικολαΐδης ἐπροτίμησε νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην του ἄνευ ἡμῶν, προαναχωρήσας διὰ τοῦ ἡμετέρου ἀκατίου, δι' οὗ, ὡς μετὰ ταῦτα ἐμάθομεν, ἔφθασεν ταχέως καὶ ἐπιτυχῶς εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον. Ἀλλ' ἰδοὺ καὶ ἐκτὸς τούτου εὑρισκόμεθα πάλιν συνηνωμένοι, ὡς πολλάκις συνέβη, ἡμεῖς οἱ συνοδοιπόροι τῶν παντοίων περιπετειῶν—ὁ συνταγματάρχης ὁ Flourens, ὁ Desmaze ὁ Anemos καὶ ἐγώ—. Ἦτο δ' εὐχάριστον νὰ συγκρίνωμεν τὰς ἡμετέρας ἐντυπώσεις τοῦ παρὰ τὴν παραλίαν πλοῦ πρὸς τὰς τοῦ συνταγματάρχου Sotfried προςφάτους ὁδοιπορίας ἐπὶ τῶν ὀρέων. Οὗτος εὗρε χωρία τινὰ λίαν δυςτυχῆ, ἄλλα δ' ἀρκούντως εὐποροῦντα τροφῶν, καὶ ἐμαρτύρει περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ λαοῦ, ἔχοντος πλήρη ἀπόφασιν νὰ ἐγκαρτερήσῃ μέχρι τέλους· διῆλθε διὰ μερῶν, τὰ ὁποῖα τῷ ἐφαίνοντο ὀχυρώτατα πρὸς ἄμυναν, ἢ ὅσα εἶδε κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας.

Πῶς δὲ διημερεύομεν ἐν τῷ ἄντρῳ καὶ μετ' εὐχαριστήσεως ἐπίνομεν ἐκ τοῦ διαυγοῦς καὶ δροσεροῦ ὕδατος τῆς πηγῆς, πῶς ἐκαθήμεθα προςβλέποντες πρὸς τὴν θάλασσαν, εὐελπιστοῦντες, ὅτι μέλλει νὰ πνεύσῃ μεσημβρινὸς ἄνεμος, καὶ πῶς ὁ Καπετὰν Παναγιώτης ἔλεγεν, ὅτι, ἡμῶν πρὸς ἀλλήλους ὁμιλούντων τὴν Γαλλικὴν, θέλει μάθει συντόμως αὐτὴν, πάντα ταῦτα πρέπει νὰ διηγηθῶ ἐν λεπτομερείᾳ, ὅπως λάβητε καθαρὰν ἰδέαν τοῦ μετὰ τῶν προςφύγων βίου ἡμῶν.

Εἴμεθα διῃρημένοι εἰς διαφόρους ὁμάδας· ἐπὶ τῇ παραλίᾳ πλησίον τοῦ πλοίου εὑρίσκετο ὁ πλοίαρχος καὶ οἱ

ναῦται· ὀλίγῳ ἀνωτέρω κρητικὴ οἰκογένεια ὑπὸ τὴν σκέπην πυκνῶν θάμνων· ἐπὶ τῆς μιᾶς μὲν πλευρᾶς τοῦ ἄντρου ἐκαθήμεθα ἡμεῖς ὑπὸ τὴν σκιὰν ὑψηλοῦ ἀποτόμου βράχου· ἐπὶ τῆς ἄλλης δ' ὁ πατὴρ τοῦ Χατζημιχάλη μόνος ἐν ἡσυχίᾳ. Ὁ γέρων ἐφαίνετο βεβυθισμένος εἰς διαλογισμοὺς καὶ σκέψεις· διέμενε σιωπηλὸς μετὰ φυσιογνωμίας σοβαρᾶς. Ἴσως ἀνεμιμνήσκετο τὰς τῆς νεότητός του ἡμέρας, καθ' ἃς ἦτο ἀκμαῖος καὶ εὐκίνητος, δυνάμενος νὰ πολεμῇ μεταξὺ τῶν πρώτων. Ἴσως καὶ ἐλυπεῖτο διὰ τὴν ζώγρησιν καὶ θάνατον τοῦ υἱοῦ του ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἢ ἦτο ἀνυπόμονος, ὅπως μάθῃ περὶ τοῦ ἄλλου υἱοῦ Μιχάλη, οὗ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξάνει ἡ φήμη, παρατεινομένου τοῦ ἀγῶνος.

Δύο μὲν οἰκογένειαι εἶχον σκηνώσει εἰς τοὺς πρόποδας τῶν βράχων τῶν μᾶλλον τῶν ἄλλων ἀπομεμακρυσμένων τῆς παραλίας. Οἱ δὲ λοιποὶ ἐπιβάται, περὶ ὧν ἤδη προείπομεν, ἐκάθηντο ἔνθα καὶ ὁ λοχαγὸς Τζάνης, ὅστις, κεκμηκὼς ὢν ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν, εἶχεν ἐξαπλωθῇ πλησίον τοῦ ῥύακος. Πολλάκις ἤρχοντο ἐκ τῶν παρὰ τὸ ἀκρωτήριον πρόσκοποι τῶν ἐπαναστατῶν, ἀναγγέλλοντες, ἐὰν ἀνεφαίνοντό ποθεν Τοῦρκοι· ὁ δὲ Παναγιώτης ἤρχετο καὶ συνωμίλει μεθ' ἡμῶν περὶ τῶν εἰδήσεων τούτων. Ἀστειευόμενος ἔλεγεν, ὅτι, ἐὰν βραδύνωμεν πλειότερον, θέλει στείλει νὰ φέρῃ ὀλίγον οἶνον, ὃν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ ἐν τῇ Προςδοκίᾳ· διότι ἂν καὶ τὸ ὕδωρ τοῦ ἄντρου ἦτο δροσερὸν, δὲν παρεῖχεν ὅμως εὐθυμίαν, καὶ ἦτο φόβος, μὴ καταντήσωμεν μελαγχολικοὶ ἕνεκα τῆς παρατεινομένης ἐνταῦθα διαμονῆς ἡμῶν. Ὁ Παναγιώτης δ' ἦτο ὁ μᾶλλον κατάλληλος ἀνὴρ ὁ δυνάμενος ν' ἀναλάβῃ δυςκόλους ἐπιχειρήσεις. Τούτου ἕνεκα καὶ οἱ δυσανασχετοῦντες ἐπιβάται ἔχοντες πεποίθησιν ἐπ' αὐτῷ καθησύχαζον. Ἐπισκευαὶ μικραὶ ἐγένοντο τῶν σχοινίων, ὡς καί τινες μεταβολαὶ τοῦ ἕρματος τοῦ πλοίου, καὶ ἐν γένει πᾶν τὸ δυνάμενον ἐπράχθη, ἵνα διατηρῇ ἀκμαίαν τὴν πεποίθησιν ἁπάντων, διαρκούσης ἤδη τῆς ἄκρας νηνεμίας καὶ τῇ λαμπούσης Σελήνης. Ὁ πλοίαρχος ἡμῶν ἐπ' ἄλλων τοιούτου εἴδους περιστάσεων, ἐδείχθη εὐτυχέστερος, διότι ἀείποτε εἶχε συνεφώδη οὐρανὸν, ὅπως ἀποκρύπτηται τῆς προςοχῆς τῶν Τούρκων, καὶ οὔριον ἄνεμον, κολποῦντα τὰ ἱστία τοῦ πλοίου. Ἤδη ὅμως, ἀρξαμένου τοῦ θέρους, τοιοῦτος εὐνοϊκὸς καιρὸς ἐξέλιπε, καὶ σπανίως συνέβαινε.

Ἅπαντες λοιπὸν ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ὑπομονὴν, διότι δὲν ἤθελε ν' ἀποπλεύσῃ φοβούμενος τὴν σύλληψιν. Ἐὰν δ' ἐγένετο, τοσαύτης νηνεμίας οὔσης, ἀπόπλους, ἤθελεν εἶναι ἀνάγκη νὰ πλέωμεν παρὰ τὴν παραλίαν, ὅπως εὕρωμεν καταλληλότερον σημεῖον ἀναχωρήσεως.

Ἀφ' οὗ δ' ὁ πλοίαρχος ἡμῶν συνείθισε νὰ προφέρῃ τὰς λέξεις «toujours calme» καὶ «peut-être demain» καὶ ἡμεῖς συνῳκειώθεμεν πρὸς τὴν συνήθη αὐτῷ φράσιν «Δὲν εἶναι καιρὸς ἀδελφοὶ, μόνον θάλασσα» εἴχομεν καιρὸν, ἵνα ἐξετάσωμεν τὸ μυστηριῶδες ἄντρον, ἐξ οὗ ἔῤῥεε τὸ ἀγλαὸν δροσερὸν ὕδωρ. Τὸ ἄντρον τοῦτο εἶχεν εἴςοδον λίαν ταπεινὴν, ἥτις ἐφαίνετο, ὅτι ἔφερεν εἰς μικρὸν καὶ ὑγρὸν θάλαμον, οὗ τὸ ἀπώτερον ἄκρον δὲν ἦτο ὁρατὸν διὰ τὸ βαθὺ σκότος. Ἀλλὰ, προμηθευθέντες δᾷδά τινα ἐκ τοῦ πλοίου, διεκρίνομεν διὰ τοῦ ἀμυδροῦ φωτὸς αὐτῆς δίοδον ἐκτεινομένην διὰ τοῦ βράχου μέχρι τινὸς, καὶ πέραν αὐτῆς ἕτερον μέγαν θάλαμον πλήρη στιλβόντων σταλακτιτῶν. Ἐπέμψαμεν δέ τινα παιδία, ἵνα εἰςκομίσωσι θάμνους· καὶ, τούτου γενομένου, ἀνήφθη πῦρ, καὶ τὸ σπήλαιον κατέλαμπεν, ὡς μαγευτικὸν ἀνάκτορον. Συγχρόνως δ' ἠκούομεν πλῆξιν πτερύγων τῶν πεφοβισμένων νυκτερίδων, περιϊπταμένων περὶ τὰς κεφαλᾶς ἡμῶν Τὸ λαμπρὸν δὲ τοῦτο ἀνάκτορον ἐξηφανίσθη ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, τοῦ πυρὸς κατασβεσθέντος· τούτου ἕνεκα ἐβαδίζομεν πρὸς τὴν εἴςοδον τετραποδιστὶ σχεδὸν, πεπνιγμένοι ὑπὸ τοῦ καπνοῦ. Ἐὰν δ' εἴχομεν τὰ μέσα, ἵνα φωτίσωμεν τὸ ἄντρον, ὡς ἔπρεπεν, ἠθέλομεν ἔχει πολλῶν ὡρῶν ἐνασχόλησιν· ἀλλ' ἦτο λίαν ὑγρὸν, συνάμα δὲ καὶ ἀκατάλληλον πρὸ διαμονὴν ἀνθρώπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ΄.

Ἡ διάσωσις.

Ὁ πλοίαρχος Παναγιώτης ἐφύλαξε τὴν ἑαυτοῦ ὑπόσχεσιν. Ἀναβληθέντος τοῦ ἀπόπλου καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἑσπέραν ἕνεκα τῆς ἄκρας νηνεμίας, τὴν ἑπομένην νύκτα ἄραντες τὴν ἄγκυραν ἐπλέομεν παρὰ τὴν παραλίαν, ὅπως εὕρωμεν καταλληλότερον σημεῖον ἀναχωρήσεως. Ἐφθάσαμεν δ' εἰς μέρος ἀπόκεντρον πλησίον χωρίων τινῶν τῆς βορείου Κισάμου ὑποτεταγμένων, καὶ εὑρισκόμεθα ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῶν ἐπαναστατῶν κατ' ἔκφρασιν τακτικῆς ἐκστρατείας. Παρὰ τῶν χωρικῶν οὐδένα κίνδυνον προδοσίας ἐφοβούμεθα, διότι οὗτοι ἤθελον προτιμήσει μᾶλλον νὰ κατακερματισθῶσιν, ἢ νὰ προδώσωσιν εἰς τοὺς Τούρκους πρόσφυγας Χριστιανούς. Οὗτοι δ' οἱ πειναλέοι καὶ καταβεβλημένοι ὑπὸ τῶν μεγάλων στερήσεων ἦσαν πιστοὶ καὶ σταθεροὶ, ὡς ὁ χάλυψ, ἂν μοὶ ἐπιτρέπηται ἡ παραβολὴ, προκειμένου ἁπλῶς περὶ ἐξασφαλίσεως ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, ὥστε δὲν ἦτο οὐδόλως πιθανὸν, ὅτι τὸ νέον καταφύγιον ἡμῶν ἤθελε διαταραχθῆ, ἐκτὸς ἐὰν ἀφρόνως ἐξετιθέμεθα εἰς τὰ ὄμματα παραπλέοντος πλοίου.

Αἱ τροφαὶ ἐμετριάσθησαν ἐπαισθητῶς, καὶ οἱ ἀποσταλέντες ἄνθρωποι πρὸς προμήθειαν νέων δὲν ἐπέτυχον. Ἐπειδὴ λοιπὸν εὑρέθημεν τὴν ἑπομένην ἡμέραν ἔχοντες τὸ ὄγδοον τοῦ συνήθους σιτηρεσίου, ὁ Anemos καὶ ἐγὼ συναπεφασίσαμεν, ἵνα ἐπισκεφθῶμέν τινα τῶν χωρίων, καὶ πειραθῶμεν, εἰ ἠδυνάμεθα ν' ἀγοράσωμεν ἄρτον. Ἀφέντες λοιπὸν τὸ νέον καταφύγιον, καὶ ἀναῤῥιχώμενοι εἰς τὴν

δύςβατον ἀτραπὸν, εὑρέθημεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς σειρᾶς τῶν ὀρέων, ἥτις σχηματίζει τὸ ἀκρωτήριον τῆς Κισάμου. Τὰ ὅπλα ἡμῶν ἀφήσαμεν ἐν τῷ πλοίῳ, ἵνα, ἐὰν τυχὸν, συλληφθῶμεν ὑπὸ τῶν Τούρκων, μὴ ἐνοχοποιηθῇ οὐδεὶς ἄλλος. Πιθανὸν δὲ νὰ εἰςεπίπτομεν εἰς χεῖρας τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, καὶ προςαχθῶμεν ἐνώπιον τοῦ Πασσᾶ· ἴσως δὲ ν' ἀποσταλῶμεν ἐκεῖθεν καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἢ πολὺ ἐνδεχόμενον καὶ νὰ περικυκλωθῶμεν ὑπ' ἀτάκτων τούρκων,καὶ ἀπολέσωμεν καὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν ἐν ἀκαρεῖ. Ἀλλ' ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν συνέβαινεν, ἡμεῖς παρητήσαμεν τὸ πρὸ αἰώνων διασωζόμενον ἔθος τοῦ νὰ πωλήσωμεν τὴν ζωὴν ἡμῶν ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκριβώτερα. Πρὸς δὲ τούτοις δὲν ἦτο καὶ δίκαιον νὰ γείνωμεν αἰτία βλάβης εἴς τι ὑποτεταγμένον χωρίον, καὶ μάλιστα, ἀφ' οὗ ἡ μετάβασις ἡμῶν ἐγένετο χάριν εὑρέσεως ἄρτου.

Ἐπὶ τῆς σειρᾶς λοιπὸν τῶν ὀρέων ὄντες, ἐθεώμεθα πέραν τοῦ κόλπου τῆς Κισάμου τοὺς ἀποτόμους βράχους τοῦ ἀκρωτηρίου Σπάδα· καὶ πρὸς τὰ νοτιανατολικὰ εἴχομεν ἐκτεταμένην θέαν τῶν χιονοσκεπῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων Σφακίων. Ἡ πρώτη ἐντύπωσις τῶν κάτω χωρίων, πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ὁποίων μετεβαίνομεν ἦτο, ὅτι ἦσαν πολὺ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπιτήρησιν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων, ὥςτε ἦτο λίαν ἐπικίνδυνος ἡ μετάβασις ἐκεῖ πρὸς ἀναζήτησιν τροφῶν. Μάλιστα δ' εἶχε διαδοθῇ φήμη πρὸ ὀλίγου, ὅτι σῶμα Ὀθωμανῶν στρατιωτῶν διέτριβεν ἐν τοῖς χωρίοις· τούτου ἕνεκα πολλῷ μᾶλλον ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν μεγάλην προςοχήν· ἀλλ' ὁ Anemos οὐδέποτε ἄλλοτε ἦτο τόσον ὀλίγον προςεκτικὸς, ὅσον ἤδη, διότι, ὡς ἔλεγεν, ἐγίνετο ἐν Κρήτῃ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀδιάφορος καὶ εἶχε πλήρη πεποίθησιν, ὅτι δὲν εἶναι πεπρωμένον νὰ συλληφθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὡμίλει μετὰ μεγάλης εὐθυμίας, ἐν ᾧ κατεβαίνομεν διὰ τῶν καλλιεργημένων ἀγρῶν, καὶ τὸν πρῶτον κάτοικον,ὃν συνηντήσαμεν ἐχαιρέτησεν εὐγενέςατα. Ὁ Anemos ἦτο δεξιώτατος εἰς τὰς φιλοφρονήσεις κατὰ τὰς ἐν Κρήτῃ ὁδοιπορίας. Ἐγνώριζε πόσον χρόνον ἔπρεπε νὰ ἵσταταί τις παρὰ τῇ θύρᾳ, ἵνα τῷ προςφέρωσιν ὀλίγον ὕδωρ, καὶ πόσον, ἵνα τῷ δώσωσιν ἄρτον καὶ τυρόν. Ἐνόει, ὅτι, ὅτε τῷ προςεφέροντο δύο ὠὰ παρὰ γυναικὸς, ἔπρεπε νὰ παρακαλέσῃ τὴν γειτόνισσαν αὐτῆς, ἵνα μαγειρεύσῃ αὐτὰ, καὶ ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον ἔπρεπε νὰ

ζητῇ οἶνον, ἀλλὰ προςφερόμενον νὰ λαμβάνῃ μετὰ μεγάλης προθυμίας καὶ εὐχαριστήσεως.

Οἱ ἄνθρωποι δ' οὗτοι προεγνώριζον περὶ τοῦ πλοῦ ἡμῶν παρὰ τὴν παραλίαν. Ἠρώτων ἡμᾶς μετ' ἐνδιαφέροντος περὶ τῶν προσφύγων οἰκογενειῶν, ὁπόσα παιδία ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν, καὶ ἄλλας παρομοίας ἐρωτήσεις. Καὶ ἔσειον τὰς κεφαλὰς ἀρνητικῶς, ὅτι δὲν θέλομεν ἐπιτύχει τροφῶν. Εἶπον ἡμῖν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι εὑρίσκονται εἰς τὰ πέριξ οὐχὶ πολὺ πλησίον. Περὶ τοῦ προγεύματος ἡμῶν μικρὰς ἐλπίδας εἴχομεν. Ἐν μιᾷ καλύβῃ οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρχε πλὴν ὀλίγου τυροῦ, ὃν ὁ ἰδιοκτήτης δὲν ἤθελε νὰ πωλήσῃ. «Πρέπει νὰ τὸν φυλάξῃ διὰ τὰ τέκνα του». Ἐν ἑτέρᾳ δ' εὕρομεν δύο τρεῖς ἄρτους— ὁλόκληρον τροφὴν τῆς οἰκογενείας—· καί τοι πενταπλασίαν τιμὴν προσενεγκόντες πρὸς αὐτὴν, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ κατορθώσωμεν τὴν ἀγοράν. Ἐν τούτοις δ' ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο ἀγροῖκος μὴ δεχόμενος τὴν προτεινομένην ἀγορὰν, διότι παρεκλήθημεν παρ' αὐτοῦ νὰ καθίσωμεν περὶ ἀγγεῖον πλῆρες γάλακτος λαβὼν ἕκαστος οὐχὶ εὐκαταφρόνητον τμῆμα ἄρτου.

Μετὰ τὴν ἀναψυχὴν δὲ ταύτην, πάλιν ἀνεζητήσαμεν τροφὰς, ὅπως χρησιμεύσωσι καὶ διὰ τοὺς ἐπὶ τῇ παραλίᾳ κεκρυμμένους συμπλωτῆρας ἡμῶν. Ἀναχωρήσαντες λοιπὸν ἐκ τοῦ πρώτου χωρίου καὶ διαβάντες διὰ τῶν ἀγρῶν ἐφθάσαμεν εἰς δεύτερον μικρὸν χωρίον ὁρατὸν ἐν μέσῳ δένδρων, καὶ κείμενον ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς φάραγγος. Ἡ συνομιλία δ' ἡμῶν ἐγένετο περί τε Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν, οἵτινες παρενέπιπτον πάντοτε εἰς τὴν ὁμιλίαν ἡμῶν, ἂν καὶ εἴχομεν ἀπόφασιν νὰ μὴ ἀναφέρωμεν αὐτοὺς, καὶ περὶ διεκφυγῶν καὶ αἰφνιδίων συλλήψεων. Ἐὰν τυχὸν οἱ ἄτακτοι Ὀθωμανοὶ συλλάβωσιν ἡμᾶς, θέλει εἶναι ἆρα γε ὠφέλιμον, ἐὰν προσφέρωμεν αὐτοῖς μεγάλην τιμὴν ἀντὶ τῶν κεφαλῶν ἡμῶν ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ μὴ ἀποκόπωσι; Ν' ἀπαιτήσωμεν, ἵνα μετενεχθῶμεν εἰς τοὺς ἡμετέρους Προξένους ἐν Χανίοις, ἢ νὰ διατηρήσωμεν ἄκραν σιωπήν; Κρίμα! νὰ μὴ εἴμεθα ἐνδεδυμένοι ὡς οἱ χωρικοὶ φοροῦντες εὐρέα βρακία, γιακέτας καὶ φέσια· διότι οὕτως ἠδυνάμεθα νὰ διέλθωμεν ἀπαρατήρητοι. Ἀλλ' ἠδυνάμεθα ἐπίσης καὶ νὰ κακοποιηθῶμεν «ὡς γκιαούριδες ἀνίκανοι νὰ ἐπαναστήσωμεν». Ἐν τῷ χωρίῳ, ἐν ᾧ προεγευματίσαμεν, εἶπον ἡμῖν, ὅτι δύο μεταβάντες εἰς τὸ φρούριον πρὸς πώλησιν

ὀπωρῶν, ἐφονεύθησαν ἄνευ λόγου ἅμα ἐξελθόντες τῶν πυλῶν αὐτοῦ.

Διέβημεν λοιπὸν τὴν φάραγγα, ἣν προείπομεν, καὶ προχωρήσαντες δι' ἀτραποῦ πολὺ βαθείας μεταξὺ τῶν ἀγρῶν, εὑρέθημεν αἴφνης ἔμπροσθεν τῆς πρώτης καλύβης χωρίου. Ἐνταῦθα δ' ἐμποδίσθημεν ἐπὶ στιγμὴν ὑπὸ μεγάλου καὶ ἀγρίου κυνὸς, ὅςτις ἵστατο γρυνιάζων ὑπόπτως πρὸς ἡμᾶς, ὡς ποιοῦσιν οἱ φρουροῦντες κύνες πρὸς διαβαίνοντας ξένους. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἐπείσθη νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν δίοδον ἡμῶν ἄνευ συγκρούσεως, ὥςτε εἰςήλθομεν εἰς τὴν καλύβην ἀνενόχλητοι. Εἰςελθόντας δὲ ὑπεδέχθησαν ἡμᾶς μετὰ ὑποκώφου φωνῆς, καὶ ὕφους τόσον σοβαροῦ, ὥςτε ὑπεθέσαμεν, ὅτι κἄτι τι τρέχει.

«Ποῦ εἶναι οἱ Τοῦρκοι;» εἴπομεν ἡμεῖς.

«Ἐνταῦθα ἐν τῷ χωρίῳ», δίδεται ἀπάντησις.

Ἡ γυνὴ τῆς οἰκίας ἔνευσεν ἡμῖν νὰ μένωμεν ἐντὸς, καὶ συγχρόνως ἐξέρχεται τῆς οἰκίας, ὅπως παρατηρήσῃ μὴ ἔρχωνται οἱ Τοῦρκοι. Ἐπιστρέψασα δ' ἐβεβαίωσεν, ὅτι εἶναι πολὺ πλησίον. Πιθανὸν ἐντὸς ὀλίγου νὰ εἰςέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν.

«Κρῆτες Τοῦρκοι εἶναι, ἢ τακτικοὶ στρατιῶται;»

Αὐτὴ ἡ ἐρώτησις ἦτο λίαν λεπτή· καὶ ἠκροαζόμεθα ἀνυπομόνως, ὅπως ἀκούσωμεν τὴν ἀπάντησιν.

Ἡ γυνὴ δ' ἀπήντησεν, ὅτι «δὲν εἶδεν ὁλόκληρον τὸ ἀπόσπασμα, ἀλλὰ φρονεῖ, ὅτι εἶναι ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.»

Ἀντηλλάξαμεν δὲ πρὸς ἀλλήλους σπουδαῖα νεύματα. Ὁ Anemos ἐκίνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ πανταχόσε, ἵνα βεβαιωθῇ, ἐὰν φέρηται ἀκόμη ὑπὸ τῶν ὤμων. Ἡ γυνὴ δ' εἶπεν ἡμῖν ν' ἀκροασθῶμεν, καὶ θέλομεν ἀκούσει τὰς φωνὰς αὐτῶν. Καὶ τῷ ὄντι ἀκούομεν ἀνθρώπους ὁμιλοῦντας, οὐχὶ πολὺ πόῤῥω ἡμῶν. Παρατηροῦμεν ἐν τῇ καλύβῃ, ὅπως εὕρωμεν ὅπλα πρὸς ἄμυναν ἐν περιπτώσει ἐσχάτης ἀνάγκης· ὁ δὲ συνοδοιπόρος μου ῥίπτει βλέμμα ἐπὶ βαρέος πηλινου ἀγγείου, ὅπερ ἠδύνατο νὰ θραυσθῇ ἀποτελεσματικῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ εἰςβαλοῦντος. Ἀλλ' ὁ Anemos ἐπὶ τοσοῦτον περιεφρόνει τοὺς Τούρκους, ὥςτε δὲν ἐπείθετο τόσον εὐκόλως, ὅτι οὗτοί εἰσι παρόντες. Ὅθεν κάμνει βήματά τινα πρὸς τὰ ἔξω, ἵνα κατασκοπεύσῃ· εἶται δ' ἐπιστρέφει ἡσύχως μετὰ μικροῦ συριγ-

μοῦ, δεικνύοντος, ὅτι τῷ ὄντι εἶδεν αὐτούς. Ὅτι δ' εὑρίσκοντο Τοῦρκοι ἐν τῷ χωρίῳ ἦτο ἀναμφισβήτητον, ἀλλ' ἦτο λίαν ἀμφίβολον, εἰ ἔμελλον νὰ ἐπισκεφθῶσι τὴν καλύβην ταύτην. Ὅπως δήποτε ὅμως ἦτο φρόνιμον ν' ἀπέλθωμεν, ἀφ' οὗ εἴχομεν καιρὸν νὰ πράξωμεν τοῦτο. Πολὺ δὲ πιθανὸν οἱ Τοῦρκοι, βλέποντες πρὸς τὸ ἄλλο μέρος, δὲν θέλουσιν ἰδεῖ ἡμᾶς, ἐὰν καταφύγωμεν εἰς τὴν φάραγγα.

«Ἐπιθυμεῖτε ν' ἀποσυρθῆτε εἰς τὸ ἐνδότερον δωμάτιον, καὶ νὰ κοιμηθῆτε μετὰ τὸν μακρὸν ὑμῶν περίπατον;» εἶπεν ἡ γυνή, φρονοῦσα, ὅτι ἦτο συνετώτερον νὰ μὴ μένωμεν ἐκεῖ, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς ἀβροφροσύνης προέτεινεν, ἵν' ἀποκρύψῃ ἡμᾶς, ἐὰν εἴμεθα κεκμηκότες.

Τὴν πρότασιν ταύτην ἀπεποιήθημεν μετ' εὐχαριστήσεων, καὶ ἀνεχωρήσαμεν σπεύδοντες βήματι ταχεῖ. Ὁ καύσων ἦτο σφοδρότατος. Ἐπεθυμοῦμεν δὲ νὰ μὴ κοπιάσωμεν πολὺ ἤδη, φοβούμενοι ἐνδεχομένην ὅσον οὔπω καταδίωξιν.

Κατέβημεν μετὰ μεγάλης ταχύτητος κάτω εἰς τὴν φάραγγα, ἔνθ' ἀπεκρυπτόμεθα ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν Τούρκων, καὶ εἰςήλθομεν εἰς ἀνωφερῆ καὶ ἑλικοειδῆ ἀτραπὸν, ἥτις ἔφερεν ἡμᾶς εἰς ὑψηλότερον μέρος. Ἐνταῦθα δὲ παρετηρήσαμεν ὄπισθεν τοὺς Τούρκους, καὶ πάλιν μετά τινα βήματα, ἵνα βεβαιωθῶμεν, ὅτι δὲν κατεδίωκον ἡμᾶς. Μία λέξις, ἢ ἓν νεῦμα τῶν χωρικῶν κατὰ τὰς πρώτας στιγμὰς ἤθελεν ἐπιφέρει τὴν σύλληψιν ἡμῶν. Ἀλλ' εἴμεθα βέβαιοι ὅτι οἱ χωρικοὶ ἦσαν φίλοι πιστοὶ, καὶ ἤθελον ἀποκρύψει τὴν παρουσίαν ἡμῶν. Φθάσαντες δὲ εἰς τὸ παρακείμενον χωρίον ἀνεπαύθημεν ὀλίγον· εἶτα ἐκοιμήθημεν ὑπὸ τὴν παχεῖαν σκιὰν ἀμφιλαφοῦς δένδρου, πολὺ κεκμηκότες ἕνεκα τοῦ σφοδροτάτου καύσωνος. Τινὰ δ' ἀνυπόδητα παιδία ἐφύλαττον ἐν τῇ ὁδῷ, ἵνα εἰδοποιήσωσιν ἡμᾶς, ἐὰν τυχὸν ἐνεφανίζοντο Τοῦρκοι. Οἱ ἄνθρωποι, καίτοι μὴ ἔχοντες ἄρτον πρὸς πώλησιν, παρεκάλεσαν ὅμως ἡμᾶς νὰ συμφάγωμεν μετ' αὐτῶν, πρὶν ἢ ἀπέλθωμεν.

Ἐκδρομὴ δέ τις τοῦ Κ. Flourens ἀπέβη ἀπιτυχεστέρα τῆς ἡμετέρας. Οὗτος λαβὼν ἄλλην διεύθυνσιν εἰςεχώρησεν εἰς τὰ ἐνδότερα εἰς χωρίον, ἔνθα εὗρε τροφὰς πολλάς. Ἡ ἐπανάκαμψις τούτου ἀνεκούφισε πολὺ τὰς ἐπὶ τῆς παραλίας ἀποκεκρυμμένας πρόσφυγας οἰκογενείας, ἐπειδὴ ἐκόμισε σάκκον διπύρων, ἥμισυ ἀρνίον, καὶ ἀγγεῖον πλῆρες οἴνου

κρητικοῦ. Πολὺ κρέας καὶ οἶνος δὲν ὑπῆρχον, ὅπως διανεμηθῶσιν εἰς ὅλους τοὺς ἐπιβάτας· τὰ δίπυρα ὅμως ἤρκουν διὰ δύο ἡμέρας. Τὰ παιδία ἰδόντα ταῦτα ἐχόρευον ἐπὶ τῆς ἄμμου πρὸς ἔκφρασιν τῆς χαρᾶς των.

Ὁ εὐτυχὴς δὲ κομιστὴς ἐπέστρεψε περὶ λύχνων ἀφάς. Ὁ ἄνεμος ἦτο ἀπόγαιος. Ἐπ' αὐτῷ λοιπὸν ἐνθαῤῥυθέντες ἐπί τινας στιγμὰς ἐνομίσαμεν, ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὸν πλοῦν ἡμῶν, ἀφ' οὗ εἴχομεν ἀρκετὰς τροφὰς ἐπὶ τοῦ πλοίου, καὶ πολλὰς ἐλπίδας νὰ φθάσωμεν εἰς τ' Ἀντικύθυρα. Ἀλλ' ὁ πλοίαρχος Παναγιώτης παρετήρησεν, ὅτι τὰ κύματα τῆς θαλάσσης δὲν προὐχώρουν πολὺ πρὸς τὰ ἔξω, ἀλλ' ὀλίγα μόνον μίλια, καὶ ὅτι παρὰ τοὺς βράχους τοῦ νησυδρίου Ποντικοῦ ἦτο μεγάλη νηνεμία καὶ ἀταραξία. Μέχρι τίνος δὲ προὐχώρει ἡ δύναμις τοῦ ἀνέμου εἰς τὴν θάλασσαν δὲν ἠδύνατο νὰ ὁρίσῃ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Σελήνης, ὅσον ὑπὸ τὴν λάμψιν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Ἀλλὰ πεποίθησιν εἰς τὸν ἀπόγαιον ἄνεμον δὲν εἶχε, καίτοι πνέοντα μετὰ μεγάλης δυνάμεως καὶ κατερχόμενον ἐκ τῶν φαράγγων τῶν ὀρέων. Τούτου ἕνεκα ἦτο ἀνάγκη νὰ περιμένωμεν εἰσέτι εἰς μέρος ὑποτεταγμένον, ὅπερ εἶχεν ἐξαντλήσει παντὸς εἴδους τροφάς, ἐπειδὴ παρ' αὐτοῦ φίλοι καὶ ἐχθροὶ ἐπρομηθεύοντο τοιαύτας. Ὁ Anemos ἐνεθυμεῖτο ζωηρότατα μετὰ πόσου ζήλου καὶ προθυμίας ὑπεδέχοντο τὰ πρῶτα σώματα τῶν ἐθελοντῶν, πόσον οἱ ἄνθρωποι ἔσπευδον νὰ προσφέρωσι πρὸς αὐτοὺς ἄρτον καὶ κρέας· καὶ ὅτι ὁ οἶνος εἶχεν ὀλιγωτέραν τιμὴν ἐν Κρήτῃ, ἢ ἐν Ἑλλάδι. Ἤδη δὲ οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι, εἴτε μάχονται μετὰ λιτοῦ σιτηρεσίου κατὰ τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρχίας, εἴτε ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποταχθῶσι παραδόντες τὰ ὅπλα, ἐὰν ἔτυχον κατοικοῦντες πλησίον τουρκικοῦ φρουρίου. Ὁ ἄρτος εἶναι σπάνιος, πάντα δὲ τὰ τρόφιμα ὑπερτιμημένα· ὁ δ' οἶνος σπανιώτατα φαίνεται (α)· καὶ πολλοὶ πρόσφυγες, ὧν αἱ οἰκίαι κατεκάησαν, κατέφυγον εἰς τὸν ἔλεον καὶ τὴν εὐσπλαγχνίαν τῶν πέριξ χωρίων. Ἐν τούτοις δ' οἱ ἄνθρωποι οὐδόλως κατεβλήθησαν κατὰ τὸ φρόνημα. Ἐν Κισάμῳ, ὡς καὶ ἐν Σφακίοις καὶ Μυλοποτάμῳ, εἶχον πλήρη ἀπόφασιν, ἵνα ἐγκαρτερήσωσι καὶ

(α) Ὁ τρυγητὸς τῶν ἀμπέλων τοῦ 1866 εἶχε παραμεληθῇ ὅλως διόλου ἕνεκα τοῦ πολέμου.

λάβωσι τὴν ἐλευθερίαν των. Οἱ δὲ ὑποταχθέντες ἕνεκα τῶν ἀνυπερβλήτων περιστάσεων ἦσαν ὀλίγιστοι ἀπέναντι τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ.

Δὲν ἦτο δὲ πολὺ εὐχάριστον, οὔτε καὶ πάντοτε ἀσφαλὲς τὸ νὰ ὑποτάσσηταί τις· διότι οἱ Τοῦρκοι δὲν δεικνύουσι καλὴν συμπεριφορὰν καὶ πρὸς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ὑποτεταγμένους. Ἐνταῦθα δ' ἐν τῇ βορείῳ Κισάμῳ π. χ. ἠκούσαμεν πικρότατα παράπονα χωρικῶν ἀόπλων κατὰ τῆς διαγωγῆς τῶν Τούρκων. Ἄνδρες ἐνίοτε ἐφονεύοντο ἄνευ λόγου, γυναῖκες παρεβιάζοντο· τὰ δὲ πρόβατα αὐτῶν ἡρπάζοντο ἀντὶ εὐτελεστάτης τιμῆς. Τοιουτοτρόπως ἀνεπτύχθη αἴσθημα ἀγανακτήσεως, ὅπερ ἔκαμε πολλοὺς νὰ συλλογίζωνται, ὅτι ἦτο προτιμότερον νὰ ἐγκαταλείπωσι τὰς οἰκίας καὶ τοὺς ἀγρούς των, καὶ νὰ καταφεύγωσιν εἰς τὰ ὄρη συμμετέχοντες τῆς τύχης τῶν ἐπαναστατῶν, ἢ νὰ μένωσιν ὑποτεταγμένοι ἄνευ προστασίας. Ἀλλὰ πλειότερα περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου δὲν λέγομεν, ἐπειδὴ εἶναι λίαν δύςκολον νὰ ἐννοήσῃ τις, ἢ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τοὺς ἀμφιῤῥόπους ὑπολογισμοὺς τῶν κατοίκων, οἵτινες ἐν τισι μὲν μέρεσιν ἔδειξαν γενναίαν καὶ καρτερικὴν ἀντίστασιν, ἐν ἄλλοις δὲ σχετικῶς ἀπραξίαν. Ὅτι ξένος δύναται νὰ ἐννοήσῃ σαφῶς ἦτο ἡ γενικὴ συμπάθεια τῶν Κρητῶν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος, καὶ τὸ ὑπ' αὐτῶν ἀποδιδόμενον σέβας εἰς τὰ ὀνόματα τῶν ὁπλαρχηγῶν ἐκείνων, οἵτινες μετὰ ζήλου καὶ προθυμίας ὑποστηρίζουσι τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα.

Τὴν ἐπιοῦσαν δὲ τῆς ἐπανόδου τοῦ Κ. Flourens ἐκ τῆς ἀναζητήσεως τροφῶν, ἀφίκετο εἴδησις μεταβαλοῦσα σπουδαίως τὰ σχέδια ἡμῶν. Ἀκάτιον ἀφίχθη ἐκ τῶν Ἀντικυθήρων κομίζον δέματά τινα καπνοῦ· καὶ ἐλέχθη, ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ ἡμέτερον θαλασσούμενον ἀκάτιον. Τοῦτο ἐξέπλευσεν εἰς τ' Ἀντικύθηρα ὑπὸ τῶν ναυτῶν, πρὸς οὓς εἴχομεν παραχωρήσει αὐτὸ κατὰ μίαν τῶν ἠρέμων ἐκείνων νυκτῶν, καθ' ἃς πλοῖον ἱστιοφόρον δὲν ἠδύνατο ν' ἀποπλεύσῃ. Ἤδη δὲ δύο Κρῆτες ἁλιεῖς παρακολουθήσαντες τοὺς ἄλλους ἀποπλέοντας ἔφερον αὐτὸ ὀπίσω ὑπὸ ἰδίαν αὐτῶν κυριότητα, ἀλλ' ὡς ἀποδειχθήσεται κατόπιν, πρὸς ὄφελος ἡμῶν.

Εἰς τοὺς ἁλιεῖς δὲ τούτους ἐπετράπη ν' ἀποβιβάσωσι τὰ δέματα τοῦ καπνοῦ. Ὁ Κ. Flourens φιλικῷ τῷ τρόπῳ κατέπεισαν αὐτοὺς, ὅτι τὸ ἀκάτιον ἦτο τὸ ἡμέτερον,

καὶ ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποδώσωσιν αὐτὸ πρὸς ἡμᾶς. Παραχωρησάντων δὲ τῶν ἁλιέων τοῦτο, ἐπέδημεν ἐπ' αὐτοῦ μετὰ δύο παλληκαρίων, ἃ ὁ Παναγιώτης ἔπεμψεν, ἵνα συμπλεύσωσι μεθ' ἡμῶν, καὶ κωπηλατοῦντες μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως ἡμῶν ἐναντίον πνέοντος σφοδροῦ ἀνέμου, μετεφέρομεν αὐτὸ μετὰ μίαν περίπου ὥραν εἰς τὰ πλάγια τοῦ μεγαλειτέρου πλοίου, ἔνθα ἵςατο ἕτοιμον ὂν πρὸν ἀπόπλουν, ἐὰν τυχὸν ὁ ἄνεμος κοπάσῃ μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου. Διὰ τὴν παράδοξον δὲ ταύτην σύμπτωσιν τῆς ἐπανόδου τοῦ ἡμετέρου ἀκατίου εἰς καιρὸν, καθ' ὃν εἴμεθα ἐν ἀνησυχίᾳ καὶ ἀπελπισίᾳ, μὴ ἔχοντες οὔριον ἄνεμον, ἐνεθαῤῥύνθημεν ἤδη, ἵνα εἴπωμεν τὸ ὑγίαινε πρὸς τοὺς πρόσφυγας καὶ ν' ἀποπλεύσωμεν ἀμέσως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚϚ'.

Ἐπιστροφὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα δι' ἀκατίου.

Ἐπῆλθεν ἡ ἑσπέρα· ὁ σφοδρὸς ἄνεμος βαθμηδὸν ἐκόπασεν, ἀφεὶς θάλασσαν λείαν καὶ ἤρεμον, ἥτις κατὰ τὴν μεσημβρίαν περιεκλύζετο ὑπὸ ἀφροέντων κυμάτων. Μετὰ ἀνησύχων δὲ βλεμμάτων παρετηροῦμεν τὴν πορφυρᾶν λάμψιν, ἥτις διεχεῖτο εἰς τὰ πέριξ ὑπὸ τοῦ δύοντος ἡλίου, καὶ διεκρίνομεν, ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης πρὸς τ' Ἀντικύθηρα ἦτο ἡσυχωτέρα, καὶ ὅτι μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ νησυδρίου Ποντικοῦ ἐπεκράτει ἄκρα νηνεμία. Ἀποχαιρετήσαντες δὴ τοὺς φίλους ἡμῶν, ἐκαθίσαμεν ἐπὶ τοῦ ἀκατίου, ἕτοιμοι ὄντες, ὅτ' ὁ Παναγιώτης ἔδωκε τὸ σημεῖον τοῦ ἀπόπλου.

Ἤδη δὲ εἶναι ὁ κατάλληλος καιρός. Λάβετε, παλληκάρια, τὰς κώπας, καὶ ἀπωθήσαντες τὸ ἀκάτιον ἀπὸ τοῦ πλοίου, κωπηλατεῖτε μετὰ προθυμίας! Τουρκικὰ πλοῖα δὲν ἀναφαίνονται, καὶ ἐλπίς ἐστιν, ὅτι ἡ εὔπλοια διατηρηθήσεται μέχρι τῆς πρωΐας. Οἱ ἡμέτεροι φίλοι ἐκ τῆς παραλίας εὔχονται τὸ αἴσιον κατευόδιον, οἱ δὲ ναῦται πρὸς ἀποχαιρετισμὸν κινοῦσιν ἄνωθεν τοὺς πίλους των. Προχωροῦμεν ὑπὸ τὸ λαμπρὸν φῶς τῆς Σελήνης μετὰ πλήρους πεποιθήσεως, ὅτι θέλομεν πρὸ τῆς πρωΐας ἐκτελέσει τὸν πλοῦν ἡμῶν. Ἐνταῦθα δὲ πρέπει νὰ περιγράψω τὸ ἀκάτιον καὶ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ, ὡς ἤδη εὑρίσκονται, ἐπειδὴ ἀμφότερα ὑπέστησαν διαφόρους μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις.

Ἡμεῖς οἱ ξένοι — ὁ Κ. Flourens, Anemos καὶ ἐγὼ —

είμεθα μᾶλλον ῥακενδύται, καὶ μᾶλλον ἀδιάφοροι, ἢ ὅτε ἀνεχωρήσαμεν ἀπὸ τὸ Πρέβελι, ἀλλὰ καὶ οὕτως ἔχοντες ἀνεχωροῦμεν ἐκ Κρήτης ἐγκαρδίως συμπαθοῦντες ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, δι' ἣν ὁ λαὸς ὑφίσταται τόσον πολλὰ δεινά. Οἱ συμπλωτῆρες ἡμῶν ἦσαν τέσσαρες, ὁ λοχαγὸς Τζάνης ἀσθενῶν, Ἕλλην ἀξιωματικὸς, χάριν τοῦ ὁποίου ἐξηπλώθησαν ἐφαπλώματα ἐπὶ τοῦ πυθμένος τοῦ ἀκατίου, ὅπως ἀναπαύηται μετὰ μεγαλειτέρας ἀνέσεως, καὶ τρεῖς ἄλλοι ζωηροὶ καὶ γενναῖοι ἄνδρες— ὁ Γιάννης, ὁ Γεώργης καὶ Δημήτρης—οἵτινες εἶχον ὑποσχεθῆ πρὸς τὸν Παναγιώτην, ὅτι θέλουσι πιστῶς παρακολουθήσει ἡμᾶς μέχρι τέλους. Τούτων δ' ἔργον ἦτο νὰ παραβιάζωσι τὸν ἀποκλεισμόν· τούτου ἕνεκα ἦσαν ἐξησκημένοι, ἵνα διακρίνωσι τὰς κινήσεις τῶν τουρκικῶν πλοίων, προφυλάττωνται ἀπ' αὐτῶν, καὶ λαμβάνωσιν ὑπὸ σκέψιν πᾶσαν ἐνδεχομένην σύλληψιν μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας. Ἡμεῖς δ' οἱ ξένοι ἐπεθυμοῦμεν νὰ προχωρῶμεν πρὸς τὰ πρόσω κατ' εὐθεῖαν κωπηλατοῦντες δι' ὅλων τῶν δυνάμεων, πλήρεις ὄντες χρηστῶν ἐλπίδων· ὁ Γιάννης ὅμως καὶ οἱ περὶ αὐτὸν εἶχον μεγάλην ἀνησυχίαν. Ἐὰν τουρκικὸν πλοῖον διέλθῃ ἔμπροσθεν τῆς διευθύνσεως ἡμῶν κατὰ τὴν δεῖνα ὥραν, θέλει εἶναι καλὸν σημεῖον, διότι τότε δυνάμεθα εὐκόλως νὰ ὑπερβῶμεν τὸ σύνηθες διάστημα, καθ' ὃ διαβαίνουσι τὰ τουρκικὰ πλοῖα· ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει δέον νὰ ὦμεν λίαν προσεκτικοὶ, ἐπειδὴ τὸ τουρκικὸν πλοῖον ἐνδεχόμενον νὰ κάμῃ κύκλον εὐρύτερον πλησιάζον πρὸς τ' Ἀντικύθηρα, ὅτε συμφορώτερόν ἐστιν εἰς ἡμᾶς νὰ μὴ ἔχωμεν προχωρήσει πολύ. Ἐνίοτε δὲ δύο τρία πλοῖα ἐμφανίζονται ταὐτοχρόνως· ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ συνετώτερον εἶναι νὰ μένωμεν ἥσυχοι, ἕως ὅτου διέλθωσι· διότι ἀκάτιον ἄνευ κωπηλασίας δὲν διακρίνεται μακρόθεν.

Αἱ δὲ μεταβολαὶ, ἃς ὑπέστη, τὸ ἀκάτιον δὲν ἦσαν σημαντικαί· διότι μικραὶ ἐπισκευαὶ ἐγένοντο· τὸ δὲ σκάφος ἔμενε σχεδὸν ὡς ἦτο καὶ πρότερον. Τὰ μεταξὺ τῶν σανίδων κεχηνότα διαστήματα εἶχον κλεισθῇ ἐπιπολαίως διὰ μοτοῦ· ἐπισφαλῆ δέ τινα μέρη εἶχον ἀλειφθῇ διὰ λίπους· ἀλλὰ πολλοῦ γε καὶ δεῖ τοῦ νὰ ὦσι στερεά. Τὸ πηδάλιον ἐνισχύθη, ἐπικολληθέντος ἐπ' αὐτοῦ μικροῦ λεπτοῦ ξύλου. Εἶχον δὲ προμηθευθῇ καὶ μικρὸν ἔμβολον μετὰ τῶν αὐτῷ ἀναγκαιούντων, χρήσιμον ὂν νὰ προστεθῇ ἐν τῇ πρώρᾳ πρὸς

ἀναπέτασιν ἱστίου. Μικρὰ ἄγκυρα ὠξειδωμένη εἶχε διαδεχθῆ τὸν μέγαν τετρημένον λίθον, ὃν εἶχε κατὰ πρῶτον ἀντὶ ἀγκύρας. Ὅπως δήποτε ὅμως τὸ ἀκάτιον ἤδη ἦτο καταλληλότερον πρὸς πλοῦν, ἢ ὅτ' ἀνεχωρήσαμεν ἀπὸ τὸ Πρέβελι· εἴχομεν πρὸς τούτοις καὶ ἀρκοῦντα δίπυρα, ἅτινα μετ' οἰκονομίας ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν ἐπὶ μίαν καὶ δύο ἡμέρας.

Ὅτε λοιπὸν κατὰ πρῶτον ἀφήκαμεν τὴν παραλίαν, εἴχομεν ἥσυχον θάλασσαν, καὶ ἐκάμαμεν ἀρκετὴν πρόοδον πρὸς τὸ νησύδριον Ποντικὸν, ὅπερ διεκρίνομεν εὐκρινῶς ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Σελήνης, ὁμοιάζον πρὸς ἀπότομον κορυφὴν λόφου, περικλυζομένην πανταχόθεν ὑπὸ ἀργυροειδοῦς ἐπιφανείας. Προχωρούντων δ' ἡμῶν πρὸς τὰ πρόσω, ἡ ἕνεκα τοῦ σφοδροῦ ἀνέμου τῆς πρωΐας ἐναπολειφθεῖσα ταραχὴ τῆς θαλάσσης καθίστατο ἐπαισθητοτέρα. Τούτου ἕνεκα ὁ πλοῦς ἡμῶν περιεστέλλετο, καὶ ἐνίοτε ἡ πρῷρα τοῦ ἀκατίου διὰ τὴν ταραχὴν ἔκλινε πρὸς τὰ κάτω ἐφαπτομένης τῆς θαλάσσης, καὶ πάλιν ἀνυψοῦτο. Ἐν τούτοις ὅμως οὐδεμία ἀμφιβολία ἀποτυχίας ὑπῆρχεν. Οἱ ναῦται εἶχον μεγάλην διάθεσιν, καὶ ἐφιλονείκουν σιγαλῇ τῇ φωνῇ περὶ μικρῶν πραγμάτων. Ὁ Κ. Flourens ἀπεκοιμήθη, ὁ δὲ Κ. Anemos ἐτραγῴδει ἡσύχως.

Μετὰ μικρὸν ὅμως ἀναφαίνεται νέφος καπνοῦ πρὸς βορρᾶν, ὡσεὶ ἀνήρχετο ἐκ πλοίου, κάμπτοντος τὸ ἀκρωτήριον Βούζα. Ἡμεῖς εὐθὺς κρατοῦμεν τὰς κώπας μετεώρους, καὶ ἀκροώμεθα ἐντεταμένοις ὠσὶν, ἀλλὰ μετὰ μικρὸν ἀκούομεν τὸν κρότον τῶν τροχῶν· καὶ ἤδη φθάνει μέχρις ἡμῶν ἡ ὑπὸ τῶν τροχῶν κίνησις καὶ κύμανσις τῆς θαλάσσης. Μετ' ὀλίγας δὲ στιγμὰς βλέπομεν νὰ λαμβάνῃ διεύθυνσιν πρὸς δυσμὰς, καὶ τὸ νέφος τοῦ καπνοῦ νὰ ἐξαφανίζηται.

«Ἐμπρὸς παλληκάρια, ὅσον δύνασθε ταχύτερα» ἀνακράζει ὁ λοχαγὸς Τζάνης ἐκ τῆς πρύμνης ὑπὸ τὰ ἐφαπλώματα. «Ἐμπρὸς» φωνάζει καὶ ὁ Κ. Flourens ἐκ τοῦ πυθμένος τοῦ πλοίου σχεδὸν κοιμώμενος. Καὶ ἐμπρὸς προχωροῦμεν ὁλοταχῶς, τῶν παλληκαρίων παροτρυνόντων ἄλληλα κατὰ τὴν εἰρεσίαν. Πᾶσα ἀναβολὴ ἢ βραδύτης συντελεῖ εἰς τὸ νὰ μὴ φθάσωμεν πρὸ τῆς πρωΐας εἰς τ' Ἀντικύθηρα. Ταχύτερον Γιάννη! Ταχύτερον Δημήτρη! Ἐ-

χομεν ἀκόμη εἴκοσι μίλια νὰ διέλθωμεν, καὶ ἀπωλέσαμεν χρόνον ἕνεκα τοῦ τουρκικοῦ πλοίου.

Ἡ νὺξ ἦτο ὡραιοτάτη, ἤρεμος καὶ αἰθρία ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε καὶ οἱ βράχοι τῆς βορείου Κισάμου διεκρίνοντο ὄπισθεν ἡμῶν· τὸ δὲ νησύδριον Ποντικὸς ἐγένετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εὐδιακριτότερον ἀνὰ πᾶσαν εἰρεσίαν. Καὶ ἐντὸς ὀλίγου θέλομεν εὑρίσκεσθαι ὑπὸ τὴν μέλαιναν σκιὰν αὐτοῦ, διότι τὸ ἀκάτιον διευθύνετο ὀλίγον πρὸς δυσμάς, ἵν' ἀντέχῃ εἰς τὸ ῥεῦμα, τὸ ὁποῖον κατήρχετο πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Βούζα.

«Τί τρέχει, Δημήτρη;»

«Κωπηλάτει, παλληκάρι. Τί ἔπαθες;»

Ὁ κωπηλάτης ἀποκρίνεται· «Σιωπή, ἀδελφοί! Κάτω! Κάτω! παρατηρήσατε τὸ τουρκικὸν πλοῖον.»

Παρατηροῦμεν πρὸς τὸ δεικνύμενον μέρος, καὶ βλέπομεν ἀμυδρῶς τὴν ἐξωτερικὴν γραμμὴν σκάφους ὑπὸ τὰς λαμπρὰς ἀκτῖνας τῆς Σελήνης. Πλησιάζει κατευθυνόμενον πρὸς ἡμᾶς προφανῶς, διότι οἱ ἱστοὶ αὐτοῦ φαίνονται ὄντες εἰς εὐθεῖαν γραμμὴν μετὰ τοῦ καπνοδόχου.

«Κάτω! Κάτω!» Φωνοῦσι μετὰ ψιθυρισμοῦ οἱ κωπηλάται. Καὶ ἡμεῖς κύπτομεν εἰς τὸ κύτος τοῦ ἀκατίου, ἀφωνοῦντες ἅπαντες ἐπί τινας στιγμάς. Ἡ περίστασις ἦτο κρισιμωτάτη. Ἡ καρδία ἡμῶν ἔπαλλε σφοδρότερον, ἢ ἐὰν διήρχοντο σφαῖραι συρίττουσαι ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς. Εὑρισκόμεθα σχεδὸν παραλελυμένοι. Τὸ ἀκάτιον ἀνυψοῦτο καὶ κατέβαινεν ἐπὶ ἠρεμούσης θαλάσσης· τὸ φῶς τῆς Σελήνης ἦτο τόσον λαμπρὸν, τὸ τουρκικὸν πλοῖον τόσον πλησίον, ὥςτε πᾶσα διεκφυγὴ ἐφαίνετο πάντη ἀδύνατος. Θέλουσι πυροβολήσει πρῶτον, καὶ εἶτα θέλουσιν ἐρωτήσει ὁποῖοι εἴμεθα, ἢ θέλουσι καταβυθίσει ἡμᾶς διὰ τῆς ὁρμῆς τοῦ πλοίου αὐτῶν, ἢ θέλουσι ζωγρήσει ἡμᾶς; Πάντα ἐνδεχόμενον νὰ συμβῶσιν.

Ἤδη δὲ λαμβάνομεν ὀλίγην ἀναψυχὴν, διότι τὸ πλοῖον ἐσταμάτησε τὴν μηχανὴν, καὶ μένει εἰς μακρὰν ἀπόστασιν ἀφ' ἡμῶν, ἀναπέμπων λευκὸν ἀτμὸν μετὰ παρατεταμένου συριγμοῦ. Εἶναι βεβαιότατον ἤδη, ὅτι δὲν εἶδον ἡμᾶς. Αἱ κῶπαι ἄρχονται νὰ πλήττωσιν ἡσύχως τὴν θάλασσαν· καὶ καταφεύγομεν ὑπὸ τὴν μέλαιναν σκιὰν τῶν βράχων τοῦ Ποντικοῦ. Ἕως ἐνταῦθά ἐσμεν σῶοι—σῶοι τοὐλάχιστον μέχρι τῆς πρωΐας. Ἀλλὰ πρέπει ν' ἀποφασίσωμεν

τί τὸ πρακτέον πρὸ τῆς πρωΐας, ἢ πρέπει νὰ καταφύγωμεν εἰς τοὺς βράχους τοῦ νησυδρίου, ἢ οὔτε στιγμὴν ἀπολέσαντες νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὸν πλοῦν ἡμῶν εἰς τ' Ἀντικύθηρα. Ἀλλ' ἀμφότερα ἦσαν πλήρη κινδύνου, καὶ εὑρισκόμεθα εἰς ἀμηχανίαν ποῖον τῶν δύο νὰ προτιμήσωμεν. Νὰ ἐπανακάμψωμεν εἰς τὴν Κρήτην δὲν συμφέρει, τοῦ τουρκικοῦ πλοίου εὑρισκομένου κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν πλοῦν ἡμῶν. Ὁ βράχος, ὑφ' ὃν εὑρισκόμεθα ἔχει πολλὰς κρύπτας· ἴσως τις ἐξ αὐτῶν εἶναι ἱκανὴ ν' ἀποκρύψῃ τὸ ἀκάτιον ἡμῶν. Ἐβραδύναμεν πολὺ καὶ δυσκόλως ἠδυνάμεθα νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὸν πλοῦν, διότι κατὰ τὴν πρωΐαν οἱ Τοῦρκοι ἤθελον ἰδεῖ ἡμᾶς, καὶ εὐκόλως ἠδύναντο νὰ μᾶς συλλάβωσι πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὕδατα. Ὥστε ἡ ἀπόφασις ἡμῶν ἐγένετο, ἵν' ἀποικήσωμεν τὸν Ποντικὸν, καὶ κατάσχῃ μίαν τῶν πολυαρίθμων νήσων τοῦ Σουλτάνου ἐπὶ ὁλόκληρον ἡμέραν.

Ὁ Ποντικὸς εἶναι νησύδριον ἀκατοίκητον, ἔχων ἀποτόμους πλευρὰς καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῇδε κἀκεῖσε μικρούς τινας θάμνους. Μεγάλη λέμβος δὲν δύναται νὰ κρυβῇ ἐκεῖ, οὔτε μεγάλη συνάθροισις προσφύγων νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς χαράδρας αὐτοῦ, ἀποκρυπτομένη ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ φρουρίου Γραβούζης, μόλις ἀπέχοντος ἑπτὰ μίλια, καὶ ἀπὸ τῆς προσοχῆς τῶν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος διαβαίνοντος πλοίου. Οἱ ναῦται ἡμῶν ποτὲ δὲν εἶχον πειραθῇ τοιαύτης τύχης. Τὸ νὰ διημερεύσωμεν ἐπὶ τοῦ Ποντικοῦ μετὰ βεβαιότητος, ὅτι θέλομεν συλληφθῇ, ἐὰν χείρ τις ἢ κεφαλὴ μόνον ἐθεᾶτο ὑπὸ τῶν διαβαινόντων Τούρκων, κατετάρασσε καὶ ἀνησύχει σφόδρα αὐτούς. Ἐψιθύριζον δὲ μετὰ γέλωτος ἀναμεμιγμένου μετὰ φόβου.

«Εὑρισκόμεθα ἐπὶ τοῦ Ποντικοῦ, ἀδελφοί! κάτω! μὴ κινῆσθε!»

Ὅ,τι ἤδη λέγω, τοῦτο συνέβη μετά τινας ὥρας, ἀφ' οὗ ἀπέβημεν εἰς τὸν Ποντικόν. Κατὰ πρῶτον πλειοτέρα προσοχὴ τῆς συνήθους δὲν ἀπῃτεῖτο. Ἀπέβημεν λοιπὸν οὐδενὸς παρατηροῦντος ἐκτὸς πλήθυος θαλασσίων πτηνῶν κρωζόντων βραχνωδῶς ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Ἐπὶ τῆς ἀκτῆς γρήγορα εὕρομεν κρυπτὴν ἀρκετὰ εὐρεῖαν, ἵνα εἰσαγάγωμεν τὸ ἀκάτιον. Ἄνευ ἀναβολῆς ἐσύραμεν αὐτὸ μεταξὺ δύο πολιῶν βράχων· τὸ δὲ κατερρυπωμένον ἱστίον αὐτοῦ ἀνηρτήθη ὄπισθεν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν βράχων ὡς πα-

ραπέτασμα, ἵν' ἀποκρύπτῃ αὐτὸ τῆς ἀπὸ τῆς θαλάσσης θέας. Εἷς τῶν συμπλωτήρων διωρίσθη φρουρὸς, ἵνα μὴ ὑπὸ τῶν κυμάτων ἐξωκείλῃ ἐπὶ τῶν βράχων, ἢ ἐξέλθῃ τῆς θέσεως αὐτοῦ. Ἡμεῖς δ' ἐκρύβημεν εἰς ἄλλην κρύπτην ὀλίγα βήματα ὑψηλότερον. Ἐνταῦθα δ' ἐκοιμήθημεν περὶ τὴν μίαν ὥραν, ἔχοντες παρ' ἡμῖν καὶ τὸ πλῆρες ὕδατος ἀγγεῖον· ἀντὶ δὲ προςκεφαλαίου εἶχεν ἕκαστος τὸ σακκίδιον μετ' ὀλίγων διπύρων διὰ τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν. Τὰ δίπυρα εἴχομεν λάβει μεθ' ἡμῶν ἐκ τοῦ ἀκατίου, φοβούμενοι μὴ τοῦτο ἀποσυρθῇ ὑπὸ τῶν κυμάτων.

Ὑπὸ τὸ ἀμυδρὸν δὲ φῶς τῆς ὑποφωσκούσης Ἠοῦς ἤκουσα μικρὸν τριγμὸν πλησίον τοῦ ὠτός μου· ἀνυψώσας τὴν κεφαλὴν καὶ στραφεὶς ὀπίσω οὐδὲν ἕτερον εἶδον ἢ μικρὸν ζῶον φεῦγον· ταὐτοχρόνως δὲ παρετήρησα, ὅτι τὸ ὑπὸ τὸ σακκίδιόν μου δίπυρον ἦτο τετρημένον οὕτως, ὥςτε ἐδείκνυεν, ὅτι ἐκοιλάνθη ὑπὸ μυός. Οὗτοι μήπως θέλωσι συναθροισθῇ καὶ καταφάγει ἡμᾶς, ἐλλειπούσης ἄλλης τροφῆς, ὡς κατέφαγον ἄλλοτε λαίμαργον γέροντα ἐπίσκοπον; ἢ μήπως τὰ ὠὰ τῶν θαλασσίων πτηνῶν εἰσὶ τόσον ἄφθονα, ὥστε νὰ περιστέλληται ἡ πεῖνα αὐτῶν; Πάλιν τριγμὸς ἀκούεται! Στρέψας ἡσύχως εἶδον τὸν πειναλέον ἅρπαγα, μέγαν εὔρωστον μῦν, καθήμενον μετ' ὀφθαλμῶν ἐστηλωμένων ἐπ' ἐμοῦ, ὅστις, ὡς ἐνόησε, ὅτι παρετήρουν αὐτὸν, ἔφυγεν. Ὥςτε δὲν ὑπάρχει ἀκόμη φόβος, μὴ καταβρωθῶμεν ὑπ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἔχομεν ἀνάγκην τροφῆς, καὶ δὲν συμφέρει ν' ἀπολέσωμεν τὸ ἐκ διπύρων συγκείμενον σιτηρέσιον ἡμῶν. Πρέπει δὲ νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προςοχὴν ἡμῶν ἐπὶ τούτων τῶν ὀχληρῶν καὶ πειναλέων κατοίκων.

Οἱ δὲ ναῦται ἡμῶν ἐγέλων ἐπὶ τοῖς γινομένοις, καὶ παίζοντες ἔλεγον, ὅτι συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτὸ ὄνομα τό τε νησύδριον Ποντικὸς, καὶ τὸ ζῶον Ποντικός. Ὁ δὲ Anemos ἐπεθύμει νὰ εἴχομεν παγίδα, ἵνα συλλάβωμέν τινας τούτων, καὶ κατασκευάσωμεν φαγητόν. Οὗτος ἦτο ἀείποτε λίαν εὔχαρις καὶ εὔθυμος ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσιν, ὡς ἄλλος Mark Tapley, ὥςτε δὲν ἀπεθαῤῥύνετο. Τῷ ὄντι τὸ τουρκικὸν ἀτμόπλοιον τῆς παρελθούσης νυκτὸς εἶχεν ἀγκυροβολήσει πλησίον τῆς κρητικῆς παραλίας, ἀπέναντι τοῦ ξηροῦ νησυδρίου ἡμῶν, μετὰ κρότου τῶν κατασυρομένων ἁλύσεων, ὡςεὶ ἐκλείετο θύρα φυλακῶν ἐμ-

προσθεν ἡμῶν. Τὸ ἀγγεῖον τοῦ ὕδατος σχεδὸν ἐκενώθη, τὰ δίπυρα ἠλλατώθησαν ἐπαισθητῶς· ὁ δὲ καύσων τῆς μεσημβρίας ἐγένετο δριμύτατος. Ἐν τούτοις ὅμως πάντα ταῦτα τ' ἀτυχήματα κατ' οὐδὲν ἐπηρέαζον τὴν φαιδρὰν καὶ ἐλαιόχρουν ὄψιν τοῦ συμπλωτῆρος ἡμῶν. Ἐκάθητο ὄπισθεν βράχου ἀφανοῦς ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν, ᾄδων ἡσύχως διάφορα δημοτικὰ γαλλικὰ ᾄσματα. Ὡμίλει ἐπὶ ὁλοκλήρους ὥρας περὶ διαφόρων πραγμάτων· καὶ κατεσκεύασεν ὑπεράνω τῆς θέσεώς του ὀροφὴν ἔκ τινος πεπαλαιωμένου χραμίου.

« Ἰδοὺ! » ἀνακράζει, ὅτ' ἀπετελείωσε τὴν μικρὰν σκιάδα του, «εἰσέλθετε φίλοι μου! Τὸ ξενοδοχεῖον τῆς Εὐρώπης ἠνέῳξε, καὶ οἱ κύριοι ἐπιβάται προςκαλοῦνται νὰ θέσωσιν ἐντὸς αὐτοῦ τὰς κεφαλάς των· ὁ ξενοδόχος λυπεῖται τὰ μέγιστα, μὴ ἔχων τόπον καὶ διὰ τοὺς πόδας των.»

Ἐμείναμεν δὲ κεκρυμμένοι καθ' ὅλον τὸ μετὰ μεσημβρίαν μακρὸν καὶ λαμπρὸν διάστημα, θεώμενοι ὑπεράνω ἡμῶν τὰ διαβαίνοντα νέφη, καὶ κάτω τὴν μαρμαίρουσαν καὶ κινουμένην ὑπὸ ἐλαφρᾶς βορείου αὔρας θάλασσαν. Ἦτο δ' αὔρα ζωογόνος καὶ δροσερά, ἥτις ἔπρεπε νὰ καθιστᾷ καὶ τὸν καιρὸν δροσερόν, ἀλλ' ἡ ἀτμοσφαῖρα ἦτο λίαν πνιγηρά. Παρετηρήσαμεν δ' ὅτι τὰ ὑψηλότερα νέφη ἐκινοῦντο βραδέως ἐναντίον τοῦ πνέοντος ἀνέμου. Ὡς ἐκ τούτου λοιπὸν πάντες οἱ συμπλωτῆρες προεμάντευον νηνεμίαν μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου· εἶτα ἴσως τρικυμίαν μετὰ βροντῶν, καθ' ἣν θέλομεν ἔχει χρηστὰς ἐλπίδας τοῦ νὰ διαφύγωμεν τὰ τουρκικὰ πλοῖα· ἀκολούθως δι' ἴσως πνεύσει ἔτι δυνατώτερος βόρειος ἄνεμος. Ἠλπίζομεν ὅμως ὅτι ἠθέλομεν ἀποτελειώσει τὸν πλοῦν ἡμῶν, πρὶν ἢ καταλάβῃ ἡμᾶς ὁ σφοδρὸς οὗτος ἄνεμος. Ὁπωςδήποτε ὅμως πρέπει ν' ἀποπλεύσωμεν, ἅμα ἐπελθούσης τῆς νυκτός· διότι ὁ κίνδυνος τοῦ νὰ διαμείνωμεν ἐν Ποντικῷ ἄνευ τροφῶν ἦτο μείζων τῆς ἐνδεχομένης τρικυμίας.

Περὶ τὴν δύσιν λοιπὸν τοῦ ἡλίου ἡ θάλασσα ἐγένετο ἐντελῶς ἤρεμος· καὶ μακρόθεν ἠκούοντο βρονταί. Περὶ λύχνων ἀφὰς ἐπέμψαμεν ἕνα τῶν συμπλωτήρων εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ νησυδρίου, ἵνα παρατηρήσῃ, μὴ φαίνωνται τουρκικὰ πλοῖα· οὗτος ἐπανακάμψας ἀνήγγειλεν, ὅτι δύο πλοῖα, ἅτινα διέβησαν μετὰ μεσημβρίαν, περιέπλεον περὶ τὸ ἀκρωτήριον Βούζα. Ἀλλ' ἀναχωρησάντων ἡμῶν ἐκ τοῦ

Ποντικοῦ μετὰ ἡμίσειαν ὥραν, τὸ σκότος ἐγένετο τόσον κελαινὸν, ὥςτε οὐδὲν τούτων ἐφαίνετο· τὰ νέφη συμπυκνοῦνται γοργότερον, καὶ αἱ βρονταὶ ἀκούονται συνεχέστερον. Ἤδη ἐπέρχεται ζωηροτάτη κυανῆ λάμψις ἀστραπῆς, δι' ἧς διεκρίναμεν μακρόθεν τ' Ἀντικύθηρα ἀφ' ἑνὸς, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰς ἀκτὰς τῆς Κρήτης καὶ τὸν βράχον, ὃν πρὸ ὀλίγου ἐγκατελίπομεν. Ἐπανέρχεται πάλιν βαθύτερον τὸ σκότος, καὶ ἀραιαὶ σταγόνες βροχῆς καταπίπτουσιν· αἱ βρονταὶ μετὰ τῶν κυανῶν ἀστραπῶν ἐπαναλαμβάνονται ζωηρότεραι, καὶ ἡ βροχὴ καταπίπτει κρουνηδὸν μετ' ἀνέμου σφοδροτάτου. Ὁ ἄνεμος ἦτο δυτικὸς καὶ μετὰ τοῦ ἐκ τοῦ Ποντικοῦ κατερχομένου ῥεύματος συνενούμενος παρέσυρε τὸ ἀκάτιον πρὸς τὴν Γραβοῦζαν, ἂν καὶ οἱ ναῦται ἐκωπηλάτουν πάσῃ δυνάμει, ὅπως διαφυλάττωσι τὴν πρὸς τὰ πρόσω διεύθυνσιν αὐτοῦ. Ἕνεκα τῶν συχνῶν ἀστραπῶν διεκρίνομεν μέγα πλοῖον ἐξ ἀριστερῶν ὄπισθεν ἡμῶν, ὅθεν ἔπνεεν ὁ ἄνεμος, διευθυνόμενον, ὡς ἐφαίνετο, πρὸς τὴν αὐτὴν, πρὸς ἣν καὶ ἡμεῖς, διεύθυνσιν· ἀλλ' ἐνδέχεται ἐντὸς ὀλίγου νὰ ὑπερβῇ ἡμᾶς. Εἶναι ἀνωφελὲς νὰ μεταβάλωμεν διεύθυνσιν ἕνεκα αὐτοῦ, ὥςτε ἐπαλαίομεν πρὸς τὰ πρόσω, εὐελπιστοῦντες, ὅτι ὁ ἄνεμος ὅσον οὔπω μεταβληθήσεται. Ἡ Γραβοῦζα μετὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς τουρκικῆς φρουρᾶς ἦτο τὸ μόνον μέρος τοῦ κόσμου, ὅπερ δὲν ἐπεθυμοῦμεν νὰ ἐπισκεφθῶμεν.

Οὔτε δ' ἀνάγκη ὑφίστατο, ἵνα ἐπισκεφθῶμεν αὐτήν. Τοῦ ἀνέμου ἤδη αἴφνης μεταβληθέντος, δυνάμεθα ν' ἀναπετάσωμεν τὸ ἱστίον ἐπωφελῶς. Τούτου δὲ κολπουμένου ὑπὸ τοῦ ἤδη οὐρίου ἀνέμου, τὸ μικρὸν ἀκάτιον ἡμῶν διασχίζει τὴν κυανῆν θάλασσαν μετ' ἀπιστεύτου ταχύτητος. Δύο ναῦται ἐκβάλλουσιν ἐκ τοῦ ἀκατίου τὸ εἰςρέον ἕνεκα τῆς ταχύτητος ὕδωρ. Καὶ πρὶν ἢ ἀνατείλῃ ἡ ῥοδοδάκτυλος Ἠὼς, εὑρέθημεν ἔμπροσθεν τῶν Ἀντικυθήρων. Τὸ ἱστίον κατασύρεται καὶ περιτυλίσσεται· οἱ δὲ ναῦται λαβόντες ἀνὰ χεῖρας τὰς κώπας, ἄρχονται τῆς εἰρεσίας πλήρους γαλήνης οὔσης, καὶ μετὰ μικρὰν εἰρεσίαν παρὰ τὴν παραλίαν καταγόμεθα εἰς τὸν πρὸ πολλῶν ἡμερῶν περιπόθητον λιμένα, καθ' ἣν ὥραν, ἀνοιχθέντων τῶν καφφενείων, οἱ πρῶτοι εἰςελθόντες ἔπινον τὸν καφφέ,

ΤΕΛΟΣ.

Ὁ Κρητικὸς ἀγὼν ἐξακολουθεῖ ἐν μέσῳ ἀμφιβολιῶν καὶ δεινοπαθημάτων. Χριστιανικὰ πλοῖα πρὸ τριῶν μηνῶν ἤρξαντο νὰ παραλαμβάνωσι πλῆθος προςφύγων ἀπὸ τῆς παραλίας τῆς ὡραίας νήσου. Λέγεται δ' ὅτι περὶ τὰς 40,000 χιλιάδας γυναικοπαίδων, γερόντων καὶ ἀσθενῶν ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς μῆνας Αὔγουστον, Σεπτέμβριον καὶ Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους τούτου.

Ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν σκέπτωνται πολλοὶ τῶν ἡμετέρων πολιτικῶν περὶ πῆς πολιτικῆς τοῦ νὰ περιορίσωμεν τὰ ὅρια τῆς Τουρκίας, δὲν δύνανται ὅμως ν' ἀρνηθῶσιν, ὅτι τοῦτο τὸ ἀτελὲς μέτρον τῆς φιλανθρωπίας δηλ. τοῦ νὰ μετακομίζωνται πρόσφυγες εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ διασώζωνται οἱ ἄμαχοι, χωρὶς ν' ἀναχαιτίζηται ἡ πρόοδος τοῦ πολέμου, ὑποστηρίζει τὸν ὑπαινιγμόν μου, ὅτι ἡ Εὐρώπη δὲν ἀνέχεται, ἵνα ὁ Σουλτάνος πολεμῇ βαρβάρως κατὰ τῶν δυςηρεστημένων ὑπηκόων του, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὑποδεικνύει αὐτῷ, ὅτι ὀφείλει νὰ πολεμῇ ἐντὸς τῶν ὡρισμένων ὑπὸ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ὁρίων, καὶ ὅτι ὠφελιμώτερον ἤθελεν εἶναι αὐτῷ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τοῦ βάρους τῆς οὐδέποτε ἐφαρμοσθησομένης πολιτικῆς ἀναδιοργανώσεως, παραχωρῶν εὐσχημόνως, ὅ,τι δὲν ἔχει δυνάμεις νὰ κρατῇ διὰ τηλικούτων καὶ τοσούτων θυσιῶν.

Τῶν ἀμάχων ἀπελθόντων τῆς νήσου, ὑπάρχει πλείων τροφὴ ἐκείνοις, οἵτινες φυλάττουσι τὰ στενὰ τῶν ὀρέων. Ἐκτὸς τούτου οἱ Ἐπαναστάται Κρῆτες ἐνεθαῤῥύνθησαν τρόπον τινὰ καὶ ἐπὶ τῇ ξένῃ ἐπεμβάσει ὑφ' οἱανδήποτε μορφὴν καὶ ἂν γίνηται.

Λυπούμεθα μόνον, διότι ἡ ἐπέμβασις δὲν προέβη ἓν βῆμα πρὸς τὰ πρόσω, δηλαδὴ ὅπως παύσῃ τὴν ἄδικον ῥοὴν αἵματος, καὶ τὴν παντελῆ καταστροφὴν τῶν περιουσιῶν, αἴρουσα τὸ Κρητικὸν ζήτημα ἐπ' ἴσης ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου οὐδεὶς ἄλλος ἤθελεν ἔχει μείζονα λόγον νὰ χαίρῃ ἐλευθερωθεὶς ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τῆς καταστρεπτικῆς ἀβεβαιότητος, καὶ

ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς καταπιεζούσης ἐπεμβάσεως, ἢ ὁ Ἐβδοὺλ Ἀσσὶζ Κάν.

Περὶ τῆς ἤδη στρατιωτικῆς καταστάσεως δηλ. περὶ τὰ τέλη τοῦ φθινοπώρου τοῦ δευτέρου ἔτους τοῦ πολέμου λέγομεν, ὅτι ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς νήσου ἐξακολουθεῖ ὑφιστάμενος, καὶ ὅτι ἡ νῆσος προμηθεύεται ἅπαντα τ' ἀναγκαῖα πρὸς πεῖσμα αὐτοῦ.

Τὸ Ἀρκάδιον κατεστράφη, ἐκτελέσαν ἐπέκεινα τῶν 20 πλόων ἐπιτυχῶν, ἀλλ' ἕτερα ταχύπλοα διεδέχθησαν αὐτό.

Οἱ ἐπαναστάται στενοχωροῦνται μὲν πολὺ, ἔχουσιν ὅμως καὶ διαλείμματα σχετικῆς ἀναπαύσεως. Κατὰ τὰ φαινόμενα μέλλουσι νὰ ὑποστῶσι σοβαρὰν, καὶ ἴσως τελειωτικὴν δοκιμασίαν, ὅπως καταδαμασθῶσι. Τὰ ἐκ Κρήτης νέα φθάνουσιν εἰς ἡμᾶς τόσον παραμεμορφωμένα, ὥςε δὲν δυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν ἀλήθειαν.

Διὰ τοὺς νησιώτας διάγοντας ἐν ἑκουσίᾳ ἐξορίᾳ, ἢ ἀγωνιζομένους μετὰ καρτερικοῦ ἡρωϊσμοῦ, ἵν' ἀποτινάξωσι τυραννικὸν ζυγὸν, καὶ πραγματοποιήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν των, ἴσως ὑπάρχωσιν ἐν τῷ μέλλοντι αἰσιώτεραι ἡμέραι.

Ἀνακαλῶ εἰς τὴν μνήμην μου Ἀμερικανόν τινα λίαν πρακτικὸν, ὅςτις μὲ ἠρώτησε περὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς Κρήτης. Οὗτος δυςηρεστήθη ἀκούσας, ὅτι δὲν ἐνασχολοῦνται οὔτε περὶ τὴν ἁλιείαν, οὔτε περὶ τὴν ὑλοτομίαν. Ἡ γνώμη αὐτοῦ περὶ τῆς Κρήτης ἐπαισθητῶς ἠλαττώθη. Ἀλλ' ὅτε περιέγραψα τὰς ζημίας τοῦ λαοῦ, ἃς ὑφίσταται χάριν τῆς ἐλευθερίας του, ἀνέκραξε, «αὐτοὶ πρέπει νὰ ἔχωσι στερεὰς βάσεις, καὶ νὰ γινώσκωσι μετ' ἀκριβείας τὰ καθ' ἑαυτοὺς, ἵνα ἐπιμένωσιν οὕτως.» Τῇ ἀληθείᾳ ὑπάρχει εἰς τὴν παλαιὰν πολιτικὴν παραδεδεγμένον τοῦ νὰ ὑφίσταται λαός τις μαρτύριον εἴτε πολιτικὸν εἴτε θρησκευτικὸν, ἵνα κινήσῃ τὴν συμπάθειαν τῶν Δυτικῶν δυνάμεων. Ὁ Κρητικὸς λαὸς ἔχει προτερήματα, ἅτινα ἐκμηδενίζουσι τὰ πολλὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ, καὶ ἅτινα δύνανται εἴτε τάχιον εἴτε βράδιον νὰ εἰςαγάγωσιν αὐτὸν μεταξὺ τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα μετὰ πλείονος ζήλου μιμοῦνται τὸν βίον τῶν προγόνων των Ἑλλήνων.

Παροράματα.

Σελὶς	Στίχος	Ἀντὶ	Ἀνάγνωθι
20	13 καὶ ἀλλαχ.	ἀκαρεὶ	ἀκαρεῖ
24	16 καὶ ἀλλαχ.	πρόςκοποι	πρόσκοποι
27	10	ἐξῄκοντα	ἑξήκοντα
»	11	ὅρος	ὄρος
28	15	ἀκτίνας	ἀκτῖνας
29	33	ὁδυνηρὰς	ὀδυνηρὰς
36	8	λάτρης	λάτρις
39	36	σύγχισις	σύγχυσις
43	33	ἐνυπόδητος	ἀνυπόδητος
61	2	τοιχῶν	τειχῶν
71	1	ἠναγκασθῇ	ἀναγκασθῇ
81	14	σοβαροτέρα	σοβαρωτέρα
103	30	ἀποσποσθεὶς	ἀποσπασθεὶς
112	1	τῆς 16 Μαΐου	τῆς 6 Μαΐου
123	15	κοιλάδαις	κοιλάσιν
134	10	ἀντηλλάσαμεν	ἀντηλλάσσομεν
144	29	ἀποτέρω	ἀπωτέρω
146	36	πεπαλαιομένην	πεπαλαιωμένην
161	7	συνεφώδη	συνεφώδει

Τιμᾶται δραχμῶν 3.

